

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Наукове періодичне видання
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 2 (42)
2025**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Наукове періодичне видання Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Ідентифікатор медіа: R-30-04422 (Рішення Національної ради
України з питань телебачення і радіомовлення
від 9 травня 2024 року №1561)

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

**Видання включене до переліку фахових видань України
(категорія «Б») з юридичних наук Наказом МОН України від
28.12.2019р. № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної
колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених
рад»**

**Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 9 від 26.06.2025 р.)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 2 (42) 2025

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2025.02](https://doi.org/10.35774/app2025.02)

Видання включене до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, т.в.о. декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, професор кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Гречанюк Сергій Костянтинович, ректор Пенітенціарної академії України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, народний депутат України, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор юридичних наук, професор

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, виконуюча обов'язки завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор
Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцько-

го університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор наук, доцент

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, acting Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Deputy Editors in Chief

Moskaliuk Nadiia Bohdanivna, Professor of Department of Security and Law Enforcement, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Editorial board

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Professor of the Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Rector of Penitentiary Academy of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, People's Deputy of Ukraine, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Leading Researcher at the Academician F.G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliia Olehivna, Head of Department of the Theory of Law and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign members of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia), PhD, Professor

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Białystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

ЗМІСТ

1. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Банах Володимир Правове регулювання діяльності органів державної виконавчої служби.....	6
Баранов-Мохорт Сергій Принципи, функції та технології правовідносин щодо організації та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування.....	12
Бондарь Олександр Суб'єкти реалізації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації.....	18
Вандяк Анастасія Теоретичні аспекти визначення правової природи делегування повноважень у системі місцевого самоврядування України.....	24
Горелова Вероніка Децентралізація і право на самовизначення: етична перспектива кримськотатарської автономії.....	31
Крамарчук Назар Аналіз та оцінка прийнятих під час воєнного стану нормативних актів в контексті формування адміністративно-правової політики держави.....	42
Красногор Олександр Сутність та ознаки адміністративних процедур охорони прав людини Міністерством юстиції України.....	49
Ментух Наталія Адміністративно-правове регулювання діяльності податкових органів в Україні щодо реалізації адміністративних процедур.....	57
Щепанюк Юрій Рада адвокатів та юридичних товариств Європи як рушій до формування уніфікованих стандартів адвокатури у праві Європейського Союзу.....	64
Flissak Kostyantyn International law and imperatives of economic diplomacy in the context of turbulence in international relations.....	69

2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Бутрин-Бока Наталія, Бабій Володимир Несудові форми захисту врегулювання трудових спорів.....	77
Зайцева-Калаур Інна, Ханас Дмитро Правові позиції ЄСПЛ та ВС з питань порушення страхових зобов'язань.....	83
Зигрій Ольга, Русняк Вікторія Правові механізми захисту довкілля під час збройних конфліктів: виклики XXI століття.....	89

3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА Бондаренко Олена Правова природа етноциду та доцільність його інкорпорації в Кримінальний кодекс України.....	96
---	----

Декайло Петро, Шпилик Юлія Досудове розслідування корупційних злочинів.....	103
Пілюков Юрій Форми використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів	112
Свобода Євгенія, Григорович Тетяна, Кравець Володимир Застосування математичного аналізу при визначенні ідентифікаційних ознак почерку (практичний аспект).....	118
Шрамко Олександр, Сівчук Ірина, Маслій Галина Теоретичні та практичні аспекти проведення судової товарознавчої експертизи швейних виробів (одягу).....	126
4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ	
Богдан Лілія Поняття та сутність державно-приватного партнерства: цивільно-правовий аспект.....	133
Іванюк Вікторія, Кузь Тетяна, Тимофеев Віталій Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг.....	139
Кравчук Микола Форма державного правління як елемент форми держави: теоретико-правове дослідження.....	145
Яремко Оксана, Дзюбак Світлана Медіація як спосіб врегулювання конфліктів в освітньому середовищі.....	150
Suhovetzkyj Sergiy Current challenges, threats and risks to national security as an object of NABU's activities.....	157
Мазена Світлана Кібербезпека в Україні: сучасні виклики та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання.....	164
Шевчук Оксана Вдосконалення механізму адміністративної відповідальності за порушення військового обліку: пропозиції щодо законодавчих змін.....	172
Грубінко Андрій Інститут адвокатської таємниці (досвід Польщі).....	178
Лукашевич-Крутник Ірина, Кім Тарас Європейські стандарти захисту зобов'язальних прав у практиці ЄСПЛ.....	186
Предместніков Олег, Гапотій Віктор Реформування інституту адміністративної юстиції: європейський досвід та українські реалії.....	194
Ухач Василь Інститут державної жандармерії в системі органів охорони суспільного порядку Західноукраїнської народної республіки (листопад 1918 р. – червень 1919 рр.).....	206
Banakh Serhiy, Holota Nataliia Corruption as a source of funds for money laundering: legal mechanisms of counteraction.....	215
Kovalchuk Olha Logical paradoxes in law application: formal rationality vs principles of justice.....	222

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.02.006
УДК 342.9

Володимир Банах,
аспірант Західноукраїнського
національного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджено сучасний стан правового регулювання діяльності органів державної виконавчої служби в Україні. Автор обґрунтовує, що ефективне виконання судових рішень є невід'ємною складовою правової держави. Зазначено, що недосконалість нормативної бази, колізії та постійні зміни законодавства ускладнюють роботу державних виконавців. Проаналізовано ключові законодавчі акти, які визначають правовий статус та повноваження органів державної виконавчої служби. Особливу увагу приділено Закону України «Про виконавче провадження», зокрема статтям, що регламентують примусові заходи, арешт майна, звернення стягнення та інші виконавчі дії. Автором проаналізовано цифрові інструменти, зокрема автоматизовану систему виконавчого провадження. Зауважено, що її запровадження сприяло підвищенню прозорості, об'єктивності та ефективності виконавчого процесу. Зроблено акцент на важливості електронних реєстрів, автоматичного розподілу справ і контролю строків.

Ключові слова: виконавче провадження, органи державної виконавчої служби, правове регулювання, державний виконавець, автоматизована система виконавчого провадження.

Banakh V.

Legal Regulation of the Activities of State Executive Service Bodies

The article examines the current state of legal regulation of the activities of state enforcement agencies in Ukraine. The author argues that effective enforcement of court decisions is an integral part of the rule of law. It is noted that the imperfection of the regulatory framework, conflicts and constant changes in legislation complicate the work of state enforcement officers.

Key legislative acts that determine the legal status and powers of state enforcement agencies are analysed. Particular attention is paid to the Law of Ukraine 'On Enforcement Proceedings', in particular its articles regulating enforcement measures, seizure of property, foreclosure and other enforcement actions. The significance of the Law of Ukraine 'On State Guarantees for the Enforcement of Court Decisions' in ensuring the binding nature and financial support of the enforcement process is revealed.

© Володимир Банах, 2025

The role of the Instruction on the Organisation of Compulsory Enforcement of Decisions as a procedural guideline for the actions of state enforcement officers is highlighted. Special attention is paid to the procedure for handling confiscated property, as defined by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1724, and the procedure for using funds from enforcement proceedings (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 554).

The author analyses digital tools, in particular the automated enforcement proceedings system. It is noted that its introduction has contributed to increasing the transparency, objectivity and efficiency of the enforcement process. Emphasis is placed on the importance of electronic registers, automatic case distribution and deadline control. It is argued that modern legal regulation needs further improvement, taking into account practice and challenges.

Keywords: enforcement proceedings, state enforcement authorities, legal regulation, state enforcement officer, automated enforcement proceedings system.

Постановка проблеми. В умовах правової держави виконання судових рішень є не менш важливим, ніж їх прийняття. Без ефективного механізму примусового виконання правосуддя фактично втрачає свою дієвість, а принцип верховенства права - реальне наповнення. Україна як держава, що декларує прагнення до європейської інтеграції, має забезпечити належне функціонування інституту виконавчого провадження відповідно до європейських стандартів. Проте, на практиці діяльність органів державної виконавчої служби часто стикається з низкою проблем, що пов'язані з недосконалістю законодавчого регулювання. Наявність колізій, прогалин та нечітких норм негативно впливає на ефективність виконання судових рішень. Часті зміни законодавства лише ускладнюють правозастосування та створюють правову невизначеність. У зв'язку із зазначеним, постає нагальна потреба в системному аналізі чинного нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням функціонування та реформування органів державної виконавчої служби, інформатизації державної виконавчої служби, особливостям виконавчого провадження приділяли увагу такі вчені, як: О. С. Клименко, П. В. Макушев, О. В. Негодченко, І. Г. Богатирьов, М. Шупеня, Р. С. Калінін, О. Г. Стрельченко [1, 2]. Окремі уваги заслуговують наукові праці Р. В. Миронюка, який аналізує окремі моделі реформування органів державної виконавчої служби, які були вироблені сучасною адміністративно-правовою наукою за останнє десятиріччя і надає оцінку результатів таких реформ [3].

Метою статті є аналіз правового регулювання діяльності органів державної виконавчої служби з урахуванням сучасних умов функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Органи державної виконавчої служби є складовою частиною системи органів Міністерства юстиції України, основним завданням яких є забезпечення примусового виконання рішень судів та інших уповноважених органів відповідно до законодавства. Такі зміни у правовому статусі органів державної виконавчої служби відбулись у зв'язку із затвердженням Кабінетом Міністрів України Постанови від 21 січня 2015 року № 17 «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції», якою ліквідовано Державну виконавчу службу і покладено на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) [4].

Відповідно до змісту Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», органи державної виконавчої служби – це система органів, уповноважених державою здійснювати примусове виконання рішень, що набрали законної сили, у межах виконавчого провадження. Органи державної виконавчої служби діють на підставі принципів законності, об'єктивності, неупередженості, дотримання прав і свобод людини, а також забезпечення невідворотності виконання рішень. Крім того, Закон встановлює систему органів примусового виконання рішень, правовий статус працівників органів державної виконавчої служби, гарантії незалежності державних виконавців. Особливості правового статусу державного виконавця виражаються у статтях 7-14 і полягають у наступних аспектах:

1) «державний виконавець є представником влади, діє від імені держави і перебуває під її захистом та уповноважений державою здійснювати діяльність з примусового виконання рішень у порядку, передбаченому законом;

2) державні виконавці, керівники та спеціалісти органів державної виконавчої служби є державними службовцями;

3) Міністерство юстиції України визначає спеціальні вимоги до рівня професійної компетентності державних виконавців та керівників органів державної виконавчої служби;

4) незалежність державних виконавців від впливу чи втручання у їхню діяльність з примусового виконання рішень гарантується: особливим порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення органів державної виконавчої служби; дієвим механізмом мотивування державних виконавців; прозорістю діяльності з примусового виконання рішень; в інший спосіб, визначений законом» [5].

Закон України «Про виконавче провадження» є ключовим нормативно-правовим актом, який регулює порядок примусового виконання рішень судів та інших органів, що підлягають обов'язковому виконанню на території України. Відтак, закріплено повноваження державного виконавця через систему відповідних правових норм, зокрема:

- стаття 10 закріплює види заходів примусового виконання рішень, які уповноважений застосовувати державний виконавець;

- стаття 18 встановлює обов'язки і права виконавців (здійснювати заходи примусового виконання рішень у спосіб та в порядку, які встановлені виконавчим документом і цим Законом; надавати сторонам виконавчого провадження, їхнім представникам та прокурору як учаснику виконавчого провадження можливість ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження; розглядати в установлені законом строки заяви сторін, інших учасників виконавчого провадження та їхні клопотання та інші), а також обов'язковість вимог виконавців;

- стаття 26 визначає підстави, строки та порядок відкриття виконавчого провадження за заявою стягувача на підставі виконавчого документа;

- стаття 28 передбачає обов'язок державного виконавця надсилати копію постанови виконавця та інші документи виконавчого провадження сторонам, а також іншим заінтересованим особам;

- статті 48–50 закріплюють порядок звернення стягнення на кошти та інше майно боржника, звернення стягнення на кошти боржника в іноземній валюті та виконання рішень під час обчислення боргу в іноземній валюті, звернення стягнення на об'єкти нерухомого майна, об'єкти незавершеного будівництва, майбутні об'єкти нерухомості фізичної особи;

- стаття 56 надає право державному виконавцю накладати арешт на майно (кошти) боржника;

- стаття 61 регулює порядок оцінки, продажу і реалізації майна через систему електронних аукціонів або за фіксованою ціною [6].

Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» визначає зобов'язання держави забезпечити реальне та своєчасне виконання судових рішень як невід'ємну складову права на справедливий суд. Він закріплює інституційні, фінансові та організаційні гарантії, які дозволяють органам державної виконавчої служби ефективно виконувати свої функції [7]. Закон встановлює, що у випадках, коли боржником є держава, органи державної виконавчої служби виконують рішення за рахунок бюджетних коштів або через відповідний механізм компенсацій, що гарантує неухильне дотримання принципу обов'язковості виконання судових рішень. Також він зобов'язує органи державної влади, їх посадових осіб, підприємства, установи та організації, що фінансуються з бюджету, безумовно підкорятися вимогам виконавчого документа. Крім того, закон сприяє зміцненню довіри громадян до правосуддя та виконавчої системи, встановлюючи юридичну відповідальність за невиконання судового рішення. Тобто, зазначений закон виступає гарантійним інструментом, що підтримує функціональну спроможність органів державної виконавчої служби, забезпечує стабільність виконавчого процесу та утворює верховенство права в механізмах державного примусу.

Ключовим підзаконним нормативно-правовим актом, що визначає порядок організації та здійснення виконавчих дій органами державної виконавчої служби, є Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 року № 512/5. Інструкція деталізує процедури реалізації повноважень державного виконавця на всіх етапах виконавчого провадження - від відкриття до завершення. Зокрема, Інструкція встановлює вимоги до оформлення виконавчих документів, ведення реєстрів, фіксації виконавчих дій, направлення постанов, здійснення арешту майна, звернення стягнення, проведення опису та реалізації майна тощо.

Відповідно до пункту 5 розділу III Інструкції, державний виконавець зобов'язаний виносити постанову про відкриття виконавчого провадження не пізніше наступного робочого дня після надходження виконавчого документа. Пункт 3 розділу VIII Інструкції передбачає, що «виконавці в процесі виконання рішення можуть вилучати готівкові кошти у боржника в національній та іноземній валютах. При виявленні у боржника готівкових коштів виконавець виносить постанову про опис та арешт майна (коштів) боржника, після чого готівкові кошти вилучаються, про що виконавець складає акт вилучення готівки» [8]. Також Інструкцією докладно регламентується порядок опису, оцінки, зберігання та передачі арештованого майна.

Згідно з пунктом 12 розділу IX Інструкції, державний виконавець має право звернутися до органів поліції з метою забезпечення безпеки виконавчих дій, зокрема під час примусового виселення боржника, його майна, домашніх тварин.

Інструкція встановлює підстави для закінчення виконавчого провадження та зобов'язує виконавця оформити відповідну постанову з обґрунтуванням причин. Всі виконавчі дії підлягають фіксації в журналі реєстрації та оформлюються актами або протоколами, які мають відповідати визначеним формам і вимогам. Відтак, Інструкція відіграє регламентуючу і процесуальну роль, яка дозволяє стандартизувати діяльність виконавців на всій території України, забезпечити єдність підходів, правову визначеність та підзвітність їхніх дій.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.12.2001 № 1724 «Про порядок обліку, зберігання, оцінки вилученого митницями ДФС майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію, передачі цього майна органам державної виконавчої служби і розпорядження ним» є важливим інструментом нормативного забезпечення функціонування органів державної виконавчої служби у частині роботи з конфіскованим майном, що вилучено митницями. Вона доповнює законодавчу базу виконавчого провадження, встановлюючи узгоджену процедуру взаємодії між відомствами, що забезпечує законність і ефективність дій виконавців. Відповідно до пунктів 8, 9 Постанови, «державний виконавець одночасно з винесенням постанови про відкриття виконавчого провадження про конфіскацію майна, зазначеного у пункті 1 цього Порядку, призначає суб'єкта оціночної діяльності (крім випадків виконання рішення суду про конфіскацію майна, яке в подальшому згідно із законодавством підлягає знищенню, утилізації або промисловій переробці), про що повідомляє митниця для підготовки за встановленою формою довідки про визначення вартості майна після нарахування усіх податків і зборів, що підлягають сплаті при переміщенні зазначеного майна через митний кордон України. Державний виконавець у п'ятиденний строк з дня відкриття виконавчого провадження зобов'язаний провести опис майна, що підлягає конфіскації, про що винести постанову про опис та арешт майна. Опис майна проводиться за участю представника митниці, який передає державному виконавцю супровідну документацію на майно, що підлягає конфіскації, або довідку про відсутність такої документації» [9].

Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2004 № 554 «Про затвердження порядку використання коштів виконавчого провадження» є невід'ємною частиною системи правового регулювання ДВС, оскільки регламентує джерела, порядок і контроль витрачання коштів, що забезпечують практичне функціонування виконавчого механізму. Зокрема, пункт 2 Порядку передбачає, що «кошти використовуються державною виконавчою службою на організацію та проведення виконавчих дій щодо забезпечення примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), а саме на:

- 1) перевезення, зберігання і реалізацію майна боржника;
- 2) оплату праці експертів, перекладачів та інших осіб, залучених у встановленому порядку до проведення виконавчих дій;
- 3) поштовий переказ стягувачеві стягнених аліментних сум;
- 4) розшук боржника, його майна або розшук дитини;
- 5) оголошення в засобах масової інформації;
- 6) покриття інших необхідних витрат для забезпечення належної організації виконання рішень органами державної виконавчої служби, в тому числі на виплату винагороди державним виконавцям відповідно до статті 47 Закону України «Про виконавче провадження», матеріально-технічне забезпечення діяльності служби, придбання службових житлових приміщень та службових приміщень, страхування державних виконавців та забезпечення їх форменим одягом» [10].

Крім того, згідно з Постановою, використання коштів здійснюється за рахунок надходжень до спеціального фонду Державного бюджету на основі кошторисів і планів, а також підлягає контролю Міністерства юстиції, що створює прозорий механізм звітності та аудиту.

Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 05.08.2016 № 2432/5, стало інституціональним переломним моментом у регулюванні діяльності органів державної виконавчої служби. Воно забезпечило перехід від паперового документообігу до сучасної цифрової платформи, впровадило ефективні механізми контролю, прозорості та оперативності. Ця система стала не просто технічним інструментом, а фундаментальною складовою правового простору виконавчого провадження. До основних інституційних впроваджень можна віднести:

– «автоматизовану систему виконавчого провадження - інформаційно-комунікаційну систему, що забезпечує збирання, зберігання, облік, пошук, узагальнення, надання відомостей про виконавче прова-

дження, формування Єдиного реєстру боржників та захист від несанкціонованого доступу; Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень – окремий спецрозділ, який є архівною складовою частиною Системи та містить відомості про виконавчі провадження, зареєстровані до запровадження Системи; Єдиний реєстр боржників – систематизовану базу даних про боржників, що є складовою Системи та ведеться з метою оприлюднення в режимі реального часу інформації про невиконані майнові зобов'язання боржників та запобігання відчуженню боржниками майна; Реєстр рішень, виконання яких гарантується державою, – складову частину Системи, в якій здійснюється облік рішень, виконання яких гарантується державою, інвентаризація заборгованості за цими рішеннями та їх передача до органу Казначейства» [11];

– цифровізація процесів забезпечує автоматизовану реєстрацію, облік і контроль за всіма виконавчими провадженнями; громадяни та органи контролю можуть відстежувати провадження через відкриті реєстри; забезпечення розвантаження виконавців, оскільки автоматичний розподіл справ усуває ручне втручання й запобігає зловживанням; система моніторить дотримання строків та обсяги роботи; інтеграція з державними реєстрами пришвидшує пошук майна, рахунків боржників тощо.

Висновки. Правове регулювання діяльності органів державної виконавчої служби є однією з ключових передумов ефективної реалізації судових рішень та гарантією верховенства права в державі. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що система правового забезпечення діяльності органів державної виконавчої служби є розвиненою, проте потребує удосконалення з огляду на динаміку законодавчих змін, потреби практики та виклики цифрової трансформації. Впровадження автоматизованої системи виконавчого провадження суттєво підвищило рівень прозорості, об'єктивності й контрольованості дій державних виконавців. Подальший розвиток законодавства у сфері примусового виконання має ґрунтуватися на принципах правової визначеності, захисту прав учасників провадження та ефективності державного контролю. Системне оновлення і гармонізація нормативно-правової бази дозволить забезпечити належну роботу органів державної виконавчої служби як ключової інституції у механізмі реалізації рішень судів та інших органів.

Список використаних джерел

1. Макушев П. В. Діяльність Державної виконавчої служби в Україні: проблеми удосконалення адміністративно-правового регулювання. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 159–166.
2. Стрельченко О.Г. Адміністративно-правова характеристика органів державної виконавчої служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2020. Випуск 60. С. 131–134.
3. Миرونюк Р.В. Етапи реформування системи органів виконання рішень суду та органів публічної адміністрації та його результати. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 55–59.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 21.01.2015 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17-2015-%D0%BF#Text>.
5. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19/conv#n40>.
6. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/conv#n471>.
7. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 р. № 4901-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text>.
8. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок обліку, зберігання, оцінки вилученого митницями ДФС майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію, передачі цього майна органам державної виконавчої служби і розпорядження ним» від 26.12.2001 р. № 1724. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp011724?an=487132>.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку використання коштів виконавчого провадження» від 29.04.2004 р. № 554. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/6136025>.
11. Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 05.08.2016 № 2432/5. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE29256?an=37>.

References

1. Makushev, P.V. (2020). Diyalnist Derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby v Ukraini: problemy udoskonalennya administratyvno-pravovoho rehulyuvannya [Activities of the State Executive Service in Ukraine: problems of improving administrative and legal regulation]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 6, 159–166 [in Ukrainian].
2. Strelchenko, O.H. (2020). Administratyvno-pravova kharakterystyka orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal characteristics of the bodies of the state executive service of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National Universit*, 60, 131–134 [in Ukrainian].
3. Myronyuk, R.V. (2022). Etapy reformuvannya systemy orhaniv vykonannya rishen sudu ta orhaniv publichnoyi administratsiyi ta yoho rezultaty [Stages of reforming the system of bodies for the execution of court decisions and public administration bodies and its results]. *Pravova pozytsiya - Legal position*, 4 (37), 55–59 [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pytannya optymizatsiyi diyalnosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoyi vlady systemy yustytseyi» vid 21.01.2015 r. № 17 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Issues of optimizing the activities of central executive bodies of the justice system” dated January 21, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro orhany ta osib, yaki zdiysnyuyut prymusove vykonannya sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv» vid 02.06.2016 r. № 1403-VIII [Law of Ukraine “On Bodies and Persons Enforcing Enforcement of Court Decisions and Decisions of Other Bodies” dated 02.06.2016 No. 1403-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19/conv#n40> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennya» vid 02.06.2016 r. № 1404-VIII [Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings” dated 02.06.2016 No. 1404-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/conv#n471> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro harantiyi derzhavy shchodo vykonannya sudovykh rishen» vid 05.06.2012 r. № 4901-VI [Law of Ukraine “On State Guarantees for the Execution of Court Decisions” dated 05.06.2012 No. 4901-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> [in Ukrainian].
8. Instruktsiya z orhanizatsiyi prymusovoho vykonannya rishen, zatverdzhena nakazom Ministerstva yustytseyi Ukrainy vid 02.04.2012 r. № 512/5 [Instruction on the organization of compulsory enforcement of decisions, approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.04.2012 No. 512/5]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Proporyadok obliku, zberihannya, otsinky vyluchenoho mytnytsyamy DFS mayna, shchodo yakoho vyneseno rishennya sudu pro konfiskatsiyu, peredachi tsoho mayna orhanam derzhavnoyi vykonavchoyi sluzhby i rozporядzhennya nym» vid 26.12.2001 r. № 1724 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the procedure for accounting, storage, and evaluation of property seized by customs and the State Fiscal Service, in respect of which a court decision has been issued on confiscation, transfer of this property to the state enforcement service bodies and its disposal” dated 26.12.2001 No. 1724]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/kp011724?an=487132> [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennya porядku vykorystannya koshtiv vykonavchoho provadzhennya» vid 29.04.2004 r. № 554 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Procedure for the Use of Enforcement Proceedings Funds” dated 29.04.2004 No. 554]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/6136025> [in Ukrainian].
11. Polozhennya pro avtomatyzovanu systemu vykonavchoho provadzhennya, zatverdzhene nakazom Ministerstva yustytseyi Ukrainy vid 05.08.2016 № 2432/5 [Regulations on the automated system of enforcement proceedings, approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 05.08.2016 No. 2432/5]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/RE29256?an=37> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.04.2025

Сергій Баранов-Мохорт,

кандидат юридичних наук, доцент,
Академія праці, соціальних відносин
і туризму, Київ, докторант,
спеціальність 12.00.07

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8081-3822>

ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АСОЦІАЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті здійснено комплексний аналіз принципів, функцій та технологій правовідносин щодо організації та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування (ОМС) в Україні. Розкрито теоретико-правову природу асоціацій як особливих суб'єктів публічного управління, що поєднують риси публічного і приватного права. Акцентовано увагу на ключових принципах правового регулювання діяльності асоціацій, таких як добровільність, автономність, правова визначеність, публічність, субсидіарність, партнерство та відповідальність. Детально охарактеризовано функціональне наповнення асоціацій, зокрема їхню представницьку, консультативну, лобістську, аналітичну, освітню, координаційну та міжнародну ролі.

Особливу увагу приділено сучасним технологіям правовідносин, які забезпечують ефективність діяльності асоціацій: цифровим платформам, інституційним механізмам, публічно-приватному партнерству, міжмуніципальному співробітництву, участі в грантових програмах. У статті вказано на основні проблеми, що стримують розвиток асоціацій, зокрема: фрагментарність законодавства, недостатню інституційну спроможність, обмежене фінансування, відсутність системного підходу до взаємодії держави з асоціаціями.

Запропоновано напрями реформування правового поля: вдосконалення законодавчої бази, розширення повноважень асоціацій, впровадження механізмів участі в державній політиці, цифровізація процедур діяльності, запозичення позитивного зарубіжного досвіду. Проведено порівняльний аналіз із практиками Європейського Союзу, де асоціації мають розвинену правову інфраструктуру та активно впливають на формування регіональної політики. У підсумку зроблено висновок про необхідність стратегічного підходу до розвитку асоціацій як важливого елементу демократичного врядування в умовах децентралізації.

Ключові слова: асоціації органів місцевого самоврядування, правовідносини, принципи, функції, технології, адміністративне право, децентралізація, публічне управління.

Baranov-Mohort S.

Principles, functions and technologies of legal information for the organization and functioning of associations of local self-government

The article presents a comprehensive analysis of the principles, functions, and technologies of legal relations related to the organization and functioning of associations of local self-government bodies (LSGBs) in Ukraine. It reveals the theoretical and legal nature of associations as special public administration entities that combine features of both public and private law. Special attention is given to the core legal principles of their functioning, including voluntariness, autonomy, legal certainty, publicity, subsidiarity, partnership, and accountability. The article provides an in-depth characterization of the functional roles of associations, particularly their representative, consultative, lobbying, analytical, educational, coordination, and international activities.

Modern technological tools that ensure the efficiency of association operations are also examined, such as digital platforms, institutional mechanisms, public-private partnerships, intermunicipal cooperation, and participation in grant programs. The article identifies key challenges hindering the development of associations, including fragmented legislation, limited institutional capacity, lack of funding, and the absence of a systematic state policy for cooperation with associations.

The author proposes legal reform directions: improving the legislative framework, expanding powers of associations, implementing mechanisms for participation in state policy, digitalization of procedures, and adapting best international practices. A comparative analysis with EU practices is conducted, where associations have well-developed legal infrastructure and significantly influence regional policy-making. In conclusion, the article underscores the need for a strategic approach to developing associations as vital elements of democratic governance amid decentralization processes.

Keywords: *associations of local self-government bodies, legal relations, principles, functions, technologies, administrative law, decentralization, public administration.*

Постановка проблеми. У контексті продовження децентралізаційної реформи в Україні, трансформації системи публічного управління та підвищення ролі органів місцевого самоврядування (ОМС) особливого значення набуває діяльність асоціацій органів місцевого самоврядування як об'єднань, покликаних представляти, захищати та просувати інтереси місцевих громад на національному та міжнародному рівнях. Асоціації виступають важливими інструментами горизонтальної координації, міжмуніципального співробітництва та адвокації інтересів громад у процесі формування державної політики, а також джерелами аналітичної, консультативної й освітньої підтримки для своїх членів.

Попри закріпленість їхнього статусу в чинному законодавстві, правовідносини, пов'язані з організацією та функціонуванням таких асоціацій, залишаються недостатньо структурованими та концептуалізованими з точки зору адміністративного права. Існує проблема фрагментарності правового регулювання, відсутності єдиної методологічної моделі функціонування асоціацій, нечіткості визначення їх повноважень, форм і методів взаємодії з органами державної влади. Залишається відкритим питання належного нормативного забезпечення цифровізації процедур взаємодії асоціацій із суб'єктами публічного управління, прозорості механізмів фінансування їхньої діяльності, інституційної спроможності впливати на стратегічні рішення на рівні державної політики.

Окрему складність становить імплементація зарубіжного досвіду функціонування асоціацій, зокрема в умовах відсутності достатньої нормативної та організаційної інфраструктури. На цьому фоні набуває актуальності питання уточнення принципів правового регулювання таких об'єднань, визначення їхніх функцій, з'ясування сучасних технологій правовідносин, що забезпечують ефективне функціонування асоціацій в умовах трансформації системи публічного управління.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність у комплексному правовому дослідженні діяльності асоціацій ОМС крізь призму принципів, функціональних характеристик та технологічних аспектів правовідносин, що виникають у процесі їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми реформи конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні. Питання правовідносин щодо організації та функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування були предметом наукових досліджень таких вітчизняних вчених, як В. С. Куйбіда (2004 р.), О. Н. Євтушенко та Т. В. Лушагіна (2013 р.), В. І. Гладій (2015 р.), О. В. Батанов (2016 р.), В. Л. Федоренко, О. М. Чернеженко (2017 р.). Також порушувались ці питання в Інституті законодавства Верховної Ради України.

Наукова література, присвячена діяльності асоціацій органів місцевого самоврядування, свідчить про зростання інтересу до проблеми інституційного забезпечення та правового регулювання цього явища. В дослідженнях простежується намагання з'ясувати юридичну природу асоціацій, їхню роль у системі публічного управління, правовий статус, джерела фінансування, а також взаємозв'язки з органами державної влади. Значна увага приділяється розгляду міжнародного досвіду та можливостям його імплементації в національне законодавство.

Водночас у проаналізованих працях виявляється фрагментарність у підходах до класифікації функцій асоціацій та опису технологій їхньої діяльності. Зокрема, недостатньо уваги приділено технологічним аспектам правовідносин між асоціаціями та державою, цифровим інструментам управління, механізмам моніторингу ефективності, питанням публічно-приватного партнерства в цьому контексті. Окремі дослідження мають переважно декларативний або загальний характер і не завжди враховують специфіку адміністративно-правового підходу.

Проте вбачається недостатньо дослідженням цей напрямок. Таким чином, актуальним залишається завдання комплексного дослідження правовідносин щодо організації та функціонування асоціацій ОМС із врахуванням сучасних викликів та трансформацій у сфері публічного управління.

Мета та завдання дослідження. У статті здійснюється порівняльний аналіз функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в зарубіжних країнах та в Україні. Метою дослідження є з'ясування концептуальних засад функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в Україні крізь призму правовідносин, що виникають у процесі їхньої організації та діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси децентралізації влади в Україні зумовили активне зростання ролі органів місцевого самоврядування у сфері публічного управління. У цьому контексті особливого значення набуває інституційна спроможність асоціацій органів місцевого самоврядування

(далі – Асоціації ОМС), які є не лише платформою для захисту прав та інтересів громад, а й ефективним інструментом впливу на формування державної регіональної політики.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення правового механізму функціонування таких асоціацій в умовах сучасної правової реформи, діджиталізації управлінських процесів та євроінтеграційного курсу України.

Асоціації органів місцевого самоврядування (ОМС) в Україні є добровільними об'єднаннями територіальних громад або органів місцевого самоврядування, створеними з метою захисту спільних інтересів, обміну досвідом, спільного вирішення питань місцевого значення та впливу на державну політику у сфері місцевого самоврядування [1]. Їх правовий статус визначається низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [2], Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», а також окремими положеннями Цивільного кодексу України.

З теоретико-правової точки зору, асоціації ОМС є своєрідними суб'єктами публічного права, які поєднують у своїй діяльності елементи публічного управління та організаційно-правових форм громадянського суспільства. Це зумовлює складність їх класифікації в межах традиційного поділу на публічне і приватне право та вимагає особливого підходу до регулювання їхньої діяльності. Перш за все, важливо визначити і зафіксувати ключові принципи функціонування асоціацій ОМС:

- добровільність забезпечує право кожного органу місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання вступу або виходу з асоціації, що відповідає засадам демократичного врядування [3];
- автономність – асоціації діють незалежно від виконавчої влади, що гарантує їхню спроможність представляти інтереси місцевого самоврядування без зовнішнього тиску;
- правова визначеність – чітко регламентовані правові підстави створення, повноваження, структури та процедури діяльності асоціацій;
- публічність і прозорість – відкритість для суспільства, регулярна звітність про діяльність та результати;
- субсидіарність – виконання тих функцій, які можуть ефективно реалізовуватися саме на місцевому рівні, що знижує адміністративний тиск і сприяє адаптації рішень до потреб громад;
- партнерство – взаємодія з іншими ОМС, державними структурами, міжнародними донорами та громадянським суспільством [4].

У такому разі може бути корисно розглянути функції асоціацій ОМС. Асоціації виконують багато-профільні функції:

- представницька – захист інтересів членів асоціації перед державними органами;
- лобістська – формування позиції місцевого самоврядування щодо проєктів нормативних актів та участь у законотворчій діяльності;
- аналітична – розробка аналітичних документів, експертиз, моніторинг законодавства та оцінка впливу політик;
- координаційна – узгодження спільних дій територіальних громад, сприяння реалізації міжмуніципальних проєктів;
- освітня – організація підвищення кваліфікації працівників ОМС, тренінгів, навчальних програм;
- міжнародна – участь у міжнародних ініціативах, програмах технічної допомоги, партнерствах з аналогічними структурами за кордоном [5].

У нашому дослідженні хочемо акцентувати увагу на таке питання, як технології реалізації правовідносин у сфері асоціацій. Ми вважаємо, що застосування сучасних технологій сприяє підвищенню ефективності діяльності асоціацій. Наприклад, до таких ключових технологій належать:

- цифрові платформи – створення інтерактивних електронних кабінетів для учасників, баз знань, онлайн-консультацій, внутрішніх форумів [6, с. 34–43]. Грантові інструменти, як участь у міжнародних програмах, зокрема DOBRE, U-LEAD, що забезпечують фінансову підтримку та інституційну допомогу;
- публічно-приватне партнерство – взаємодія з бізнесом для реалізації соціально значущих ініціатив, залучення інвестицій на локальному рівні;
- міжмуніципальне співробітництво – спільна реалізація проєктів громад у межах спільних підприємств, комунальних установ або програм розвитку територій [7].

У своєму дослідженні ми звернули увагу на актуальні проблеми правовідносин у сфері асоціацій ОМС. Попри позитивні тенденції, функціонування асоціацій ОМС супроводжується рядом викликів.

Перш за все, ідеться про відсутність єдиного системного нормативного акта, який би цілісно регулював усі аспекти створення і діяльності асоціацій, включаючи механізми взаємодії з державними органами, фінансування, звітність, процедури впливу на державну політику.

Недостатній рівень фінансування також відіграє немаловажну роль і значно обмежує можливості асоціацій у реалізації проєктів, забезпеченні кадрового потенціалу, розвитку інфраструктури.

У такому разі слід виділити і формальний характер членства окремих ОМС, який призводить до пасивної участі, відсутності ініціатив та нереалізованого потенціалу співпраці.

Невисока залученість до процесів формування політик, обмежена участь у національних консультаціях, відсутність сталої платформи для інституціонального діалогу між державою та асоціаціями [8].

Окрім того, важливо встановити чіткі дієві заходи. Комплексне подолання цих проблем потребує не лише законодавчих змін, а й інституційної реформи, спрямованої на посилення автономії, ресурсної спроможності та політичного впливу асоціацій ОМС у системі публічного управління.

Проаналізуємо зарубіжний досвід функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування. Практика функціонування асоціацій органів місцевого самоврядування в європейських державах свідчить про високий рівень їхньої інституційної розвиненості, стабільне нормативне регулювання та ефективну участь у формуванні державної політики. Асоціації місцевих влад у більшості країн Європейського Союзу виступають не лише представниками інтересів громад, а й повноцінними учасниками політичного процесу – з правом дорадчого голосу при ухваленні законодавчих актів, участю в консультативних радах при урядах та парламентських комітетах, впливом на розподіл бюджетних трансфертів [10].

Наприклад, у Франції функціонує декілька типів міжмуніципальних утворень, зокрема *Communautés de communes*, *Communautés d'agglomération* та *Communautés urbaines*, які діють на основі спеціального законодавства і мають закріплені повноваження, бюджетну автономію, право здійснювати проєкти спільного розвитку. Французька *Association des Maires de France (AMF)* є авторитетною організацією, що бере активну участь у законодавчому процесі через механізми публічного консультування та спільної розробки нормативно-правових актів.

У Федеративній Республіці Німеччина діє система *Landesverbände der Gemeinden*, які формуються на рівні федеральних земель і є складовими *Deutscher Städte- und Gemeindebund (DStGB)* – загальнонаціонального об'єднання. *DStGB* представляє інтереси муніципалітетів у Бундестазі, проводить експертно-аналітичну роботу, є активним учасником міжнародної співпраці та реалізації програм ЄС. Їхня діяльність ґрунтується на чіткій нормативно-правовій базі з високим рівнем правового захисту автономії муніципалітетів.

У Польщі функціонує *Związek Miast Polskich* (Союз польських міст) – неприбуткова організація, яка об'єднує понад 300 муніципалітетів. Вона бере участь у розробці національних стратегій, має представництво в Комітеті регіонів ЄС, активно впроваджує цифрові інструменти та муніципальні інновації. Польська модель асоціацій характеризується високим рівнем залучення до програм технічної допомоги ЄС, включаючи фондові інструменти підтримки муніципалітетів.

У Швеції *Sveriges Kommuner och Regioner (SKR)* – Асоціація муніципалітетів і регіонів – є не лише платформою для комунікації, а й оператором окремих державних програм, що реалізуються на місцях. Її діяльність фінансується як за рахунок членських внесків, так і через окремі державні гранти, що забезпечує фінансову сталість та незалежність.

На рівні Європейського Союзу ключову координаційну функцію виконує Комітет регіонів ЄС (*Committee of the Regions*), а також *Council of European Municipalities and Regions (CEMR)* – найстаріша і найбільша організація, яка представляє інтереси понад 130 тис. муніципалітетів із 40 країн. Через діяльність таких структур забезпечується впровадження принципів багаторівневого врядування (*multilevel governance*), субсидіарності та партнерства [11].

З огляду на зазначене стають зрозумілими ключові риси, що характеризують успішні зарубіжні моделі асоціацій ОМС, а саме:

- чітке правове закріплення статусу асоціацій у конституційних або спеціалізованих законах;
- інституціоналізацію їхньої участі у прийнятті нормативно-правових актів;
- забезпечення сталою фінансування на засадах публічно-приватного партнерства та грантових програм;
- розвинену цифрову інфраструктуру та аналітичну підтримку;
- регулярне проведення публічних консультацій, конференцій, шкіл місцевого самоврядування;

– представництво в міжнародних організаціях, участь у спільних проектах із громадами інших країн.

Із врахуванням українських реалій доцільно орієнтуватися на гібридну модель, яка поєднує німецьку чіткість інституційних повноважень, польську практику проєктної участі в європейських ініціативах та французький досвід муніципального лобізму в парламенті [12].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що асоціації органів місцевого самоврядування є важливими суб'єктами публічного управління, які об'єднують представницький, лобістський, координаційний та аналітичний потенціал у процесах забезпечення інтересів територіальних громад. Їхня діяльність охоплює не лише співпрацю між ОМС, а й активну участь у формуванні державної регіональної політики, взаємодію з центральними органами виконавчої влади, представництво на міжнародному рівні.

Визначено, що правовідносини у сфері організації та функціонування асоціацій ОМС мають складну й багатоаспектну природу, що зумовлює необхідність їх концептуалізації в межах адміністративного права як самостійного предмета дослідження. Встановлено, що нормативне регулювання цієї сфери наразі має фрагментарний характер і не забезпечує системності правозастосування. Основними проблемами залишаються: нечіткість правового статусу асоціацій, відсутність ефективних механізмів участі в ухваленні державних рішень, слабка інституційна спроможність, обмежене фінансування, а також недостатнє використання цифрових технологій у процесах комунікації та звітності.

Серед ключових принципів, що мають лежати в основі правового регулювання діяльності асоціацій, виокремлено добровільність, автономність, правову визначеність, прозорість, субсидіарність, партнерство і відповідальність. Функціональне наповнення діяльності асоціацій потребує нормативного закріплення в аспектах: консультативної допомоги, адвокації, правової експертизи, освітніх ініціатив, координації між муніципальним співробітництвом, моніторингу реформ.

Увагу треба акцентувати також на інноваційних технологіях правовідносин, серед яких особливої ваги набувають цифрові сервіси, електронна демократія, міжвідомчі інформаційні платформи, інструменти публічно-приватного партнерства, механізми участі у грантових програмах.

На основі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: необхідно чітко унормувати компетенції асоціацій, запровадити механізми інституціоналізації їхньої участі в державному управлінні, забезпечити фінансову стабільність, а також створити нормативно визначені цифрові механізми координації.

У перспективі подальших досліджень доцільним вбачається:

- розробка типових адміністративно-правових моделей взаємодії асоціацій із центральними та регіональними органами влади;
- вивчення ефективності цифрових інструментів у діяльності асоціацій ОМС;
- дослідження формалізації інституційної спроможності асоціацій як суб'єктів публічного адміністрування;
- порівняльно-правовий аналіз моделей функціонування асоціацій у країнах ЄС з метою запозичення ефективних практик.

Загалом розвиток асоціацій ОМС є стратегічно важливим для становлення ефективної системи багаторівневого врядування в Україні, що відповідає європейським стандартам та цінностям демократичного управління.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2025).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 № 435-IV. URL: <https://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2025).
3. Кабінет Міністрів України. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2025).
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 № 280/97-ВР. URL: <https://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2025).
5. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України від 14 квіт. 2009 № 1275-VI. URL: <https://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 04.04.2025).

6. Батанов О. В. Актуальні проблеми реформи конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні. *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верховної Ради України*. 2016. Вип. 5-6. С. 34–43.
7. Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасниках ЄС, Швейцарії та Україні : моногр. Київ : Ліра-К, 2017. 288 с.
8. Congress of Local and Regional Authorities. Official website. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress> (дата звернення: 05.04.2025).
9. Committee of the Regions of the EU. The Committee of the Regions' White Paper on Multilevel Governance. Brussels, 2009. URL: <https://www.europarl.europa.eu> (дата звернення: 04.04.2025).
10. Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe (NALAS). Strategic Plan 2023–2027.
11. Програма «U-LEAD з Європою». Офіційний вебсайт. URL: <https://u-lead.org.ua> (дата звернення: 10.04.2025).
12. DOBRE Program. USAID Ukraine. Офіційний вебсайт. URL: <https://decentralization.ua/donors/dobre> (дата звернення: 07.04.2025).

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. [Verkhovna Rada of Ukraine (1996)]* (No. 254к/96-ВР). *The Constitution of Ukraine*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. Verkhovna Rada of Ukraine (2003) [Civil Code of Ukraine (No. 435-IV)]*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
3. *Kabinet Ministriv Ukrainy. Ofitsiyni vebсайт [Cabinet of Ministers of Ukraine. (n.d.). Official website]*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua> [in Ukrainian].
4. *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 trav. 1997 r. [Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»]* (No. 280/97-ВР). Retrieved from <https://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
5. *Pro asotsiatsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia : Zakon Ukrainy vid 14 kvit. 2009 r. [Verkhovna Rada of Ukraine. (2009). Law of Ukraine «On Associations of Local Self-Government Bodies»]* (No. 1275-VI). Retrieved from <https://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Batanov, O. V. (2016). Aktualni problemy reformy konstytutsiinoi modeli mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Current problems of reform of the constitutional model of local self-government in Ukraine]. *Nauk. zap. In-tu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5–6, 34–43 [in Ukrainian].
7. Fedorenko, V. L. & Chernenchenko, O. M. (2017). *Konstytutsiini modeli mistsevoho samovriaduvannia u derzhavakh-uchasnytsiakh YeS, Shveitsarii ta Ukraini [Constitutional models of local self-government in the EU member states, Switzerland and Ukraine]*: Monograph. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
8. *Congress of Local and Regional Authorities. Official website*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/congress> [in English].
9. *Committee of the Regions of the EU. The Committee of the Regions' White Paper on Multilevel Governance*. Brussels, 2009. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu> [in English].
10. *Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe (NALAS). Strategic Plan 2023–2027* [in English].
11. *Prohrama «U-LEAD z Yevropoiu». Ofitsiyni vebсайт [Prohrama «U-LEAD z Yevropoiu». Ofitsiyni vebсайт]*. Retrieved from <https://u-lead.org.ua> [in Ukrainian].
12. *DOBRE Program. USAID Ukraine. Офіційний вебсайт*. Retrieved from <https://decentralization.ua/donors/dobre> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 21.04.2025

Олександр Бондарь,
аспірант кафедри права та правоохоронної
діяльності Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1234-9798>

СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розкрито правове значення суб'єктів реалізації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації. Наголошено, що суб'єкти реалізації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації – це визначені законодавством учасники публічно-правових відносин, які наділені адміністративно-правовим статусом, правами та обов'язками у сфері забезпечення, використання, надання, захисту й контролю за дотриманням права на доступ до публічної інформації з метою реалізації принципів відкритості, прозорості та підзвітності діяльності суб'єктів публічної влади.

Особлива увага приділяється суб'єктному складу механізму: запитувачам інформації (фізичним, юридичним особам, журналістам, громадським організаціям), розпорядникам інформації (органам державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання), Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини та судовим установам.

Розкриваючи сутність адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації, зазначено, що право на доступ до публічної інформації є одним із конституційних прав громадян і основою демократичної держави. Забезпечення цього права реалізується через всю систему адміністративно-правових механізмів, в центрі якої стоять суб'єкти реалізації даного права.

Визначено правові підстави обмеження доступу до інформації, окреслено відмінності режиму доступу в умовах мирного часу, воєнного стану та надзвичайної ситуації. Аргументовано, що ефективність механізму забезпечення права на інформацію залежить від узгодженості дій усіх його суб'єктів, чіткого нормативного регулювання, дотримання принципів необхідності, пропорційності та обґрунтованості при обмеженні доступу до інформації.

У результаті правового аналізу механізмів доступу до публічної інформації визначено класифікацію та функції основних суб'єктів, що забезпечують реалізацію права на інформацію.

Ключові слова: доступ до інформації, публічна інформація, суб'єкти, адміністративне право, Уповноважений з прав людини, суб'єкти владних повноважень.

Bondar O.

Subjects of implementation of the administrative and legal mechanism of access to public information

The article reveals the legal significance of the subjects of implementation of the administrative and legal mechanism of access to public information. It is emphasized that the subjects of the implementation of the administrative-legal mechanism of access to public information are the participants of public-legal relations defined by the legislation, which are endowed with administrative-legal status, rights and obligations in the sphere of provision, use, provision, protection and control over observance of the right to access to public information in order to implement the principles of openness, transparency and accountability of public authorities.

Particular attention is paid to the subject composition of the mechanism: information requesters (individuals, legal entities, journalists, public organizations), information managers (state authorities, local governments, business entities), the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, and judicial institutions.

Revealing the essence of the administrative and legal mechanism of access to public information, it is indicated that the right of access to public information is one of the constitutional rights of citizens and the basis of a democratic state. The provision of this right is realized through the entire system of administrative and legal mechanisms, in the center of which are the subjects of the realization of this right.

The legal grounds for restricting access to information are determined, the differences in the access regime in peacetime, martial law and emergency situations are outlined. It is argued that the effectiveness of the mechanism for ensuring the right to information depends on the coordination of actions of all its subjects, clear regulatory regulation,

compliance with the principles of necessity, proportionality and justification when restricting access to information.

As a result of the right analysis of the mechanisms of access to public information, the classification and functions of the main subjects ensuring the realization of the right to information are determined.

Keywords: *access to information, public information, subjects, administrative law, Commissioner for Human Rights, subjects of power.*

Постановка проблеми. Інститут публічної інформації є фундаментальним у системі демократичного врядування. Він забезпечує можливість громадян контролювати діяльність органів влади, брати участь у прийнятті рішень і формувати суспільну довіру. Публічна інформація водночас виступає і правом, і інструментом захисту інших прав. Її належне регулювання є ключовим елементом боротьби з корупцією, дотримання прав людини та формування відкритої держави.

Право на доступ до публічної інформації є одним із конституційних прав громадян і основою демократичної держави. Забезпечення цього права реалізується через всю систему адміністративно-правових механізмів, в центрі якої стоять суб'єкти реалізації даного права.

Стан дослідження проблеми. Дослідженням проблеми доступу до публічної інформації як складової права особи на інформацію займалися такі науковці, як: І. В. Арістова, А. В. Грищенко, А. М. Гуза, М. С. Демкова, О. С. Денисова, Є. Ю. Захарова, Б. А. Кормич, Т. А. Костецька, О. В. Логінов, А. І. Марущак, О. Г. Марценюк, К. С. Маштак, О. В. Нестеренко, Г. Г. Почепцова, В. В. Речицький, В. О. Серьогіна, Т. М. Слінько, Ю. М. Тодика та інші.

Метою статті є визначення суб'єктного складу реалізації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації та надання правового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах демократичної правової держави важливе значення має наявність ефективного механізму, який забезпечує реалізацію адміністративно-правових норм. Саме через адміністративно-правовий механізм здійснюється втілення публічної політики, захист прав громадян і контроль за діяльністю суб'єктів публічного управління.

Звертаючись до теоретико-аналітичного значення терміну «механізм», слід зазначити, що він є загальним за своєю природою і знаходить застосування в різних сферах наукового пізнання.

Так, Великий тлумачний словник української мови термін «механізм» визначає, як пристрій, який передає або перетворює рух, приводить машину або апарат у дію; те саме, що й машина; послідовність дій окремих елементів, засобів для забезпечення чогось; сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище; внутрішня будова, система чого-небудь [2, с. 665]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «механізм» розкривається у декількох значеннях, а саме: 1) механізм – це пристрій, що передає або перетворює рух; 2) механізм – це внутрішня будова, система чого-небудь; 3) механізм – це сукупність станів і процесів, із яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [3, с. 398].

У правовому полі А. Андреев досліджує поняття «механізм» визначаючи його, як взята у єдності вся сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Науковець зазначає, що поняття механізму охоплює дві сторони правового регулювання. По-перше, це забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, отже, забезпечення ефективності правового впливу. У цьому аспекті проблема має своїм предметом механізм забезпечення ефективності правового регулювання. По-друге, це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні [1, с. 125-126].

В. Галунько, визначаючи сутність механізму адміністративно-правового регулювання, зазначає, що правове регулювання в суспільстві здійснюється за допомогою певних механізмів – різних елементів правової системи, що здійснюють регулятивний вплив на суспільство, невід'ємною та важливою складовою адміністративно-правового регулювання [4, с. 211].

Із вказаного вище випливає, що під адміністративно-правовим механізмом доступу до публічної інформації слід розуміти систему норм, процедур і правових інструментів, які забезпечують реалізацію, захист і поновлення права особи на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень. Цей механізм включає не лише юридичні норми, але й організаційно-правові форми, управлінські процедури, інститути контролю та нагляду.

Як зазначає В. Галунько, змістовна ознака механізму адміністративно-правового регулювання передбачає визначення цілей такого регулювання. До таких цілей належить обов'язок публічної адміністрації засобами адміністративного права: 1) попередити протиправне посягання на права свободи та публічні законні інтереси фізичних і юридичних осіб; 2) не допустити порушення фізичними та юридичними особами

прав свобод і публічних законних інтересів третіх осіб; 3) припинити порушення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб; 4) застосувати всі передбачені компетенцією заходи щодо поновлення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб; 5) забезпечити притягнення винних осіб до адміністративної чи іншого виду юридичної відповідальності [4, с. 211–212]. А. Ю. Олійник, у свою чергу, елементами механізму правового регулювання визначає також як: а) норми права; б) правовідносини; в) правореалізацію та відповідні акти; г) правосвідомість і правову культуру; г) законність правового регулювання [6, с. 123]. А. М. Колодій виокремлює такі елементи механізму забезпечення прав і свобод громадянина: а) норма права; б) правовідносини; в) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; г) акти застосування норм права [9, с. 136].

Адміністративно-правовий механізм доступу до публічної інформації передбачає існування певного кола суб'єктів, кожен із яких відіграє визначену роль у забезпеченні реалізації, захисту та контролю за дотриманням права на доступ до публічної інформації. Суб'єкти цього механізму можна поділити на кілька основних груп: 1) особи, які звертаються із запитом на отримання інформації; 2) розпорядники публічної інформації; 3) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 4) судові установи.

Поетапно надамо характеристику кожного елементу суб'єктного складу адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації.

Згідно з Законом України «Про доступ до публічної інформації» публічною є інформація, відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [8].

Запитувачі мають гарантоване Конституцією України (ст. 34) право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, а також спеціально визначені механізми захисту своїх прав у випадку відмови або порушення строків надання інформації.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про доступ до публічної інформації», запитувачем є фізичні, юридичні особи, об'єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень [8].

Особливістю публічної інформації є її відкритість за замовчуванням – вона має бути доступною для громадськості, окрім випадків, коли така інформація підпадає під визначення з обмеженим доступом (державна таємниця, конфіденційна, службова).

Здійснення конституційних прав на доступ до інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Відповідно правові підстави обмеження доступу до публічної інформації можна поділити з прив'язкою до політичних, соціальних умов: обмеження доступу у мирний час, у період воєнного стану, у період введення надзвичайного стану.

Обмеження в мирний час, як правило, стосуються охорони персональних даних, службової таємниці, інтересів досудового розслідування.

Відкритою та доступною є будь-яка інформація, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом [2]. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про інформацію» інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Рішенням Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 наголошено, що лише фізична особа, якої стосується конфіденційна інформація, відповідно до конституційного та законодавчого регулювання права особи на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації має право вільно, на власний розсуд визначати порядок ознайомлення з нею інших осіб, держави та органів місцевого самоврядування, а також право на збереження її у таємниці. Конституційне та законодавче регулювання права на невтручання в особисте та сімейне життя узгоджується із міжнародно-правовими актами [1].

Порядок віднесення інформації до таємної або службової, а також порядок доступу до неї регулюються законами.

Законом України «Про доступ до публічної інформації» зазначається, що попри конференційної інформації може бути обмежена таємна інформація; службова інформація. Обмеження доступу до інфор-

мації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [8].

Отже, найчастіше підставою для обмеження доступу до публічної інформації є потреба захистити: приватне життя фізичних осіб; збереження нерозголошення інформації під час здійснення кримінального провадження; для захисту комерційної таємниці. Рішення про обмеження доступу повинно бути мотивованим, чітко вказано підстави, строк обмеження і право на оскарження.

У період воєнного стану можливе розширення обсягів обмеженої інформації, що спрямовано на: захист обороноздатності; збереження тактичної інформації; запобігання інформаційним загрозам.

Зокрема, може бути обмежено доступ до: інформації про військові об'єкти, переміщення військ; деяких державних реєстрів; фінансової інформації щодо оборонних закупівель. Такі обмеження є тимчасовими й підлягають скасуванню після припинення воєнного стану.

Так, відповідно до ст. 8. Законом «Про державну таємницю» до державної таємниці відносить інформацію про дислокацію, характеристики пунктів управління, зміст заходів загальнодержавного та регіонального, у разі необхідності міського і районного рівня, щодо приведення у готовність єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій до виконання завдань в особливий період та про організацію системи зв'язку (оповіщення) в особливий період, можливості населених пунктів, регіонів і окремих об'єктів щодо евакуації, розосередження населення і забезпечення його життєдіяльності; забезпечення виробничої діяльності об'єктів національної економіки у воєнний час [7].

Отже, право на доступ до публічної інформації може бути обмежене лише у виняткових випадках, передбачених законом, і за умови дотримання принципів необхідності, пропорційності та обґрунтованості. Вкрай важливо, аби навіть у кризові періоди (воєнний стан, надзвичайні ситуації) держава не зловживала правом на обмеження доступу, адже це створює передумови до зниження довіри громадян та приховування зловживань.

До запитувачів інформації також слід віднести інформаційні посередники (журналісти, медіа); громадські організації, які здійснюють моніторинг прозорості; органи місцевого самоврядування, які здійснюють додаткове регулювання на місцевому рівні.

Наступним суб'єктом, який реалізує адміністративно-правовий механізм доступу до публічної інформації та надає її – розпорядник публічної інформації, визначений у статті 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації». До них належать: 1) суб'єкти владних повноважень – органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов'язковими для виконання; 2) юридичні особи, що фінансуються з державного, місцевих бюджетів, бюджету Автономної Республіки Крим, – стосовно інформації щодо використання бюджетних коштів; 3) особи, якщо вони виконують делеговані повноваження суб'єктів владних повноважень згідно із законом чи договором, включаючи надання освітніх, оздоровчих, соціальних або інших державних послуг, – стосовно інформації, пов'язаної з виконанням їхніх обов'язків; 4) суб'єкти господарювання, які займають домінуюче становище на ринку або наділені спеціальними чи виключними правами, або є природними монополіями, – стосовно інформації щодо умов постачання товарів, послуг та цін на них; 5) юридичні особи публічного права, державні/комунальні підприємства або державні/комунальні організації, що мають на меті одержання прибутку, господарські товариства, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо чи опосередковано належать державі та/або територіальній громаді, – щодо інформації про структуру, принципи формування та розмір оплати праці, винагороди, додаткового блага їх керівника, заступника керівника, особи, яка постійно або тимчасово обіймає посаду члена виконавчого органу чи входить до складу наглядової ради [8].

Також слід звернути увагу, що до розпорядників додатково Закон відносить ще тих суб'єктів, які володіють вузьконаправленою інформацією – це суб'єкти господарювання.

Так, ч. 2. ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» до таких розпорядників інформації прирівнюють суб'єктів господарювання, які володіють: 1) інформацією про стан довкілля; 2) інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту; 3) інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю

та безпеці громадян; 4) іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією) [8].

Розпорядники інформації зобов'язані надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати і регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах [8].

Отже, розпорядниками публічної інформації є органи державної влади та місцевого самоврядування; особи, які виконують делеговані владні повноваження; суб'єкти господарювання, які фінансуються з бюджету; юридичні особи, якщо вони володіють публічною інформацією у зв'язку з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування суб'єктів господарювання, які володіють вузьконаправленою інформацією, соціальноважливою для життєдіяльності суспільства. Розпорядники несуть обов'язок організаційно забезпечувати доступ, зберігати та оприлюднювати інформацію, а також надавати відповіді на запити.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є спеціальним суб'єктом парламентського контролю за дотриманням прав на інформацію, що визначено ст. 17 Закону України «Про доступ до публічної інформації» та ст. 14 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Уповноважений має такі основні права у сфері контролю за дотриманням права на інформацію: розглядати скарги на дії чи бездіяльність розпорядників; виносити обов'язкові до розгляду подання; звертатися до суду в інтересах особи, права якої були порушені.

Судові установи є юрисдикційним суб'єктом, який забезпечує захист прав запитувачів у разі незаконної відмови, затримки або ненадання інформації. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України, такі спори розглядаються в порядку адміністративного судочинства, що визначено ч. 7 ст. 19 КАСУ.

Суди розглядають адміністративні справи за позовами громадян, юридичних осіб чи Уповноваженого з прав людини до розпорядників інформації: позови про визнання відмови у наданні інформації протиправною; зобов'язання надати запитувану інформацію; спори щодо недотримання строків відповіді; стягнення моральної шкоди, завданої незаконними діями розпорядника.

Висновки. Адміністративно-правовий механізм доступу до публічної інформації – це система норм, процедур і правових інструментів, які забезпечують реалізацію, захист і поновлення права особи на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень. Суб'єкти реалізації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації – це учасники адміністративно-правових відносин, які наділені правами та обов'язками у сфері забезпечення, реалізації, захисту та контролю за дотриманням права на доступ до публічної інформації відповідно до законодавства України.

Ці суб'єкти є невід'ємними елементами функціонування системи відкритості влади та прозорості діяльності публічної адміністрації. Вони забезпечують баланс між публічністю і правом на захист інформації з обмеженим доступом, сприяючи утвердженню демократичних стандартів інформаційної відкритості, оскільки мають правовий статус та виконують публічно-правову функцію в межах адміністративної юрисдикції; вступають у суспільні відносини у межах публічних; беруть участь у реалізації як правоутворюючих, так і правозахисних процедур.

Список використаних джерел

1. Андреев А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 125-128. URL: <http://prp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/23.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Адміністративне право України : навчальний посібник [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. Т.1. Загальне адміністративне право. 272 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.05.2025).
6. Олійник А.Ю. Теорія держави і права : навч. посіб. А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О. Л. Слюсаренко. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

7. Про державну таємницю. Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 10.05.2025).
8. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#top> (дата звернення: 10.05.2025).
9. Теорія держави і права : навч. посіб. [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]. за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

References

1. Andreiev, A. (2019). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: okremi aspekty shchodo vyznachennia poniattia ta osoblyvostei [The mechanism of legal regulation of social relations: certain aspects of defining the concept and features]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, business and law*, 6, 125-128. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/6/23.pdf> [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (Ed.) (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
4. Halunko, V. V. (Ed.), Kurylo, V. I. & Koroied, S. O. ta in. (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Zahalne administratyvne pravo. Vol. 1. Navchalnyi posibnyk. Hersoh: Hrin D. S. [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (1996, June 28). № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
6. Oliinyk, A. Iu., Husariiev, S. D., Sliusarenko, O. L. (2001). *Teoriia derzhavy i prava. [theory of state and law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. *Pro derzhavnu taiemnytsiu [On state secrets]*. (1994, January 21). Zakon Ukrainy №3855-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro dostup do publichnoi informatsii [On access to public information]*. (2011, January 13). Zakon Ukrainy №2939-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#top> [in Ukrainian].
9. Lysenkov, S. L., Kopeichikov, V. V. & Kolodii, A. M. ta in. (2002). *Teoriia derzhavy i prava. [Theory of state and law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Стаття надійшла 21.05.2025

Анастасія Вандяк,

аспірантка першого року навчання

Західноукраїнського національного

університету

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5880-8627>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано та узагальнено наукові підходи щодо трактування суті поняття «делегування повноважень».

Делегування як один із методів державного управління використовується органами виконавчої на вирішення завдання ефективного перерозподілу повноважень між ними. Передавати повноваження може лише уповноважений на те орган виконавчої влади, якому таке право надано Конституцією України та відповідними законами.

У статті на основі аналізу теоретичних засад обґрунтовано, що делегування найбільш притаманне саме для органів місцевого самоврядування, позаяк самі органи публічного управління створені за таких умов, коли громадою або спільнотою делегуються їм владні повноваження.

Автором зроблено висновки, а також визначено поняття делегування повноважень у системі місцевого самоврядування та виокремлено характерні особливості делегування повноважень у системі місцевого самоврядування.

Ключові слова: делегування повноважень, правова природа, органи влади, органи місцевого самоврядування, система місцевого самоврядування, повноваження.

Vandyak A.

Theoretical aspects of determining the legal nature of delegation of powers in the system of local self-government of Ukraine

The article analyzes and summarizes scientific approaches to interpreting the essence of the concept of «delegation of powers».

Based on the theoretical analysis, it is determined that the presence of a special subject composition, which on the one hand is represented by the subject of delegation with the appropriate legal status, and on the other - by the executor of delegated powers, is a characteristic feature of the delegation of powers.

Delegation as one of the methods of public administration is used by executive bodies to solve the problem of effective redistribution of powers between them. Its external management action is limited by the system of executive power and does not go beyond its limits. Only an authorized executive body, which is granted such a right by the Constitution of Ukraine and relevant laws, can transfer powers.

The article, based on the analysis of theoretical principles, substantiates that delegation is most inherent in local government bodies, since public administration bodies themselves are created under such conditions when the community or community delegates power to them. As for local government bodies, the community delegates the right to exercise local self-government to certain public bodies - local councils, which, in turn, grant or delegate part of the powers to other bodies in the local government system.

The use of delegation leads to the formulation of new tasks, among which the task of coordinating the activities of various links in the system of local government bodies acquires special importance. The feasibility and scope of delegation largely depend on the specific socio-economic and political situation, financial capabilities, and the nature of the tasks being solved.

It was determined that more detailed legislative regulation of the institution of delegation of powers will help to competently distribute material resources and financial funds and achieve the goal of delegation of powers.

The author draws conclusions, defines the concept of delegation of powers in the local government system, and identifies the characteristic features of delegation of powers in the local government system.

Keywords: delegation of powers, legal nature, authorities, local government bodies, local government system, powers.

© Анастасія Вандяк, 2025

Постановка проблеми. Делегування повноважень є необхідною умовою успішного здійснення управління, заснованого на конкретних результатах. Для того, щоб керівники відповідали за результати, вони повинні мати необхідні права на основі чіткого делегування повноважень у всіх сферах, включаючи насамперед управління людськими ресурсами.

Використання делегування призводить до постановки нових завдань, серед яких особливого значення набуває завдання координації діяльності різних ланок системи органів місцевого самоврядування. Доцільність та обсяг делегування багато в чому залежать від конкретної соціально-економічної та політичної ситуації, фінансових можливостей та характеру розв'язуваних завдань.

Особливої актуальності в Україні у теперішніх умовах формування сучасної моделі інституту місцевого самоврядування набуває питання чіткого визначення правової природи делегування повноважень у системі місцевого самоврядування. Оскільки від вирішення даного роду проблем залежить не лише укріплення інституту місцевого самоврядування, але й зміцнення збалансованих взаємовідносин між органами державної влади та органами місцевої влади, а також підвищення ефективності управління на місцевому рівні загалом.

Мета статті – обґрунтування теоретичних аспектів щодо визначення правової природи делегування повноважень у системі місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці: Г. В. Бублик, І. В. Бурачек, В. А. Давидова, А. Г. Корбутяк, О. Д. Крупчан, А. О. Новак, Б. А. Руснак, Я. М. Сандул, М. Я. Сидор, Н. Я. Сокровольська, І. П. Сторожук, О. Терешук, Р. С. Титикало, А. В. Цабека, С. В. Шевчук та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній системі місцевого самоврядування для її модернізації широко застосовуються технології делегування повноважень між її різними рівнями, які досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями.

Для розвитку місцевого самоврядування, як зауважує Б. А. Руснак, характерним є пошук нових форм та моделей співпраці між його органами на різних рівнях та органами державної влади, а також тими, які становлять частину системи місцевого самоврядування. На сьогодні актуальним є вивчення основних проблемних аспектів щодо розподілу та поєднання повноважень, а також їх делегування між головними суб'єктами, які мають право здійснювати місцеве самоврядування [1, с. 64].

У своїй роботі Р. С. Титикало відзначає, що «завжди було актуальним питання обсягу повноважень та делегування повноважень між місцевими органами публічної адміністрації. Так, в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні чітко визначено, що в ході здійснення реформи децентралізації ефективного та швидкого розв'язання потребує проблема погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження» [2, с. 248].

Враховуючи даний факт, вагоме значення при цьому буде мати дослідження сутності поняття «делегування повноважень».

Розглядаючи етимологію поняття «делегування», В. А. Давидова зауважує, що даний термін походить від латинського слова *delegare* – «призначати». Окрім того від нього походить і іменник «делегат». На думку авторки, «делегування – це передача функцій, повноважень на певний термін, при цьому в суб'єкта, що делегує, зберігаються права повернути їх до свого застосування» [3, с. 179–181].

Термін «делегування», як зазначає І. В. Бурачек, утворюється від латинського *delegatus*, *delegare*, що має значення «відправляти», «назначати» та означає дію керівників щодо розподілу та передачі завдань і повноважень особі, яка є відповідальною за їх виконання [4].

На думку О. Крупчана, як одну з форм здійснення інституту децентралізації публічної влади потрібно розглядати делегування повноваження. Децентралізація – поступове делегування частини державних повноважень органам місцевої влади [5, с. 17].

У своєму дослідженні Г. В. Бублик, визначає «делегування повноважень як процес трансляції своїх повноважень органом, що делегує, делегованому суб'єкту та концентрує увагу на вільному волевиявленні обох суб'єктів делегування, а також укладання адміністративного договору з метою оформлення цих правовідносин» [6, с. 8].

Я. М. Сандул у своєму дослідженні визначає «делегування повноважень як один зі способів (форм) надання повноважень, сутність якого полягає у передачі повноважень від одного конкретного органу іншому (за згодою останнього) та має на меті забезпечити оптимальну організацію їх виконання із одночасним збереженням відповідних повноважень у віданні делегуючого суб'єкта» [7, с. 10].

На підставі наведених визначень можна зробити висновок, що наявність спеціального суб'єктного складу, який з однієї сторони представлений суб'єктом делегування із відповідним правовим статусом, а з іншої – виконавцем делегованих повноважень є характерною особливістю делегування повноважень.

У свою чергу, М. Я. Сидор інститут делегування повноважень визначає адміністративно-правовою формою субординаційної взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Науковець зазначає, що добровільність, яка сьогодні знайшла формальне відображення є ознакою делегування [8, с. 10–11].

Подібну точку зору підтримує О. Терещук, який у своїй роботі «делегування повноважень визначає як адміністративно-правовий інститут, зміст якого становить процес (правовідносини) передачі публічно-адміністративних повноважень суб'єкта делегування іншому учаснику (органу публічної адміністрації, фізичній особі або юридичним особам приватного/публічного права) на визначений строк з обов'язковим ресурсним забезпеченням (фінансовим/майновим), відповідними контрольно-наглядовими обмеженнями та відповідальністю, що здійснюється у формі договору чи акта» [9, с. 128].

А. Корбутяк і Н. Сокровольська у своїй роботі визначають делегування повноважень як двосторонні імперативні правовідносини, у яких один орган наділений власною компетенцією на підставі нормативних актів, а інший – належною правоздатністю на одержання й реалізацію даних повноважень. Делегування, як стверджують науковці, означає надання повноважень органам нижчого рівня на певний час зі збереженням у суб'єкта, що делегує, права повернути їх. Разом з тим, делегуючий суб'єкт несе відповідальність за наслідки дій органів нижчого рівня, якому він делегував повноваження, та бере на себе зобов'язання [10].

А. В. Цабека пропонує визначити «делегування повноважень органів виконавчої влади як надання суб'єктом делегування із відповідним правовим статусом нормативно визначених повноважень виконавцю з одночасним збереженням права здійснювати контроль за здійсненням делегованих повноважень та можливістю відкликання таких повноважень з метою ефективної, повноцінної та раціональної їх реалізації із врахуванням як державних інтересів, так і законних інтересів громадян України та жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [11, с. 109].

Тобто, делегування у системі органів виконавчої влади має і певні межі. Ціль таких обмежень – збереження балансу у взаємовідносинах законодавчої та виконавчої влади, збереження основ конституційного ладу країни.

На думку С. В. Шевчук, «юридична природа делегування повноважень полягає в тому, що: повноваження, що делегуються, можуть бути в будь-який час відізовані делегуючим органом; після делегування повноважень компетенція органу, що їх делегує, не змінюється; делегуватися можуть тільки окремі повноваження, що складають частину компетенції відповідного органу публічної влади; при делегуванні здійснюється поширення компетенції делегуючого органу за рахунок наділення новими повноваженнями об'єкта делегування повноважень; акт делегування повинен обов'язково виходити від органу, що делегує повноваження; компетенція органу, якому делегуються ці повноваження, тимчасово розширюється; якщо повноваження делегуються на певний час, то припинення делегування не передбачає видання юридичного акта, в якому ці повноваження відзиваються (компетенція органу, якому делегуються повноваження, звужується автоматично). Якщо повноваження делегуються на невизначений час, то вони можуть бути за рішенням органу, що здійснював делегування повноважень, відізовані в будь-який час» [12, с. 54].

Слід відзначити, що делегування найбільш притаманне саме для органів місцевого самоврядування, позаяк самі органи публічного управління створені за таких умов, коли громадою або спільнотою делегуються їм владні повноваження. Що стосується органів місцевого самоврядування, то громада певним публічним органам – місцевим радам делегує право на здійснення місцевого самоврядування, які, у свою чергу, частину повноважень наділяють або делегують іншим органам у системі місцевого самоврядування.

Так, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» «делеговані повноваження визначаються як повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад» [13]. Відповідно до норм даного Закону «на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад покладено здійснення широкого кола делегованих повноважень у різних сферах суспільних відносин: соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку, бюджету, фінансів і цін, управління комунальною власністю, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, будівництва, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури, і спорту, регулювання земельних відносин

та охорони навколишнього природного середовища, соціального захисту населення, зовнішньоекономічної діяльності, оборонної роботи, забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. ст. 27–38)».

Із визначення поняття «делегування повноважень», яке закріплене у п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», законодавець поділив делеговані повноваження на такі види:

1) повноваження органів виконавчої влади, що надаються відповідно до норм закону органам місцевого самоврядування;

2) повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються на підставі рішення районних, обласних рад відповідним місцевим державним адміністраціям [13].

При цьому, як зазначає В. В. Кравченко, «до відання місцевого самоврядування необхідно віднести всі публічні справи, які спроможна вирішувати територіальна громада та її органи. Відповідно до компетенції органів регіонального самоврядування мають бути віднесені лише ті питання, які зачіпають інтереси регіонального співтовариства в цілому або не можуть бути вирішені на низовому рівні, а до компетенції органів виконавчої влади включаються питання, які вимагають централізованого керівництва, виходять за межі можливостей органів регіонального і місцевого самоврядування або не відповідають їх природі (функції щодо контролю та нагляду за додержанням Конституції і законів України, прав і свобод громадян)» [14, с. 94–95].

Тобто, у системі місцевого самоврядування делегування повноважень може бути ефективним лише за умови існування алгоритму його практичного здійснення, закріпленого на законодавчому рівні.

У місцевому управлінні, на думку І.П. Сторожук, «делегування повноважень розглядається як особливий спосіб виконання відповідних функцій місцевого самоврядування та завдань з територіального управління, що реалізується через передачу управлінських перспектив та відповідальності в системі органів управління з високого на нижчі рівні» [15, с. 232–233]. Звідси випливає, що в рамках загальної управлінської системи делегуванню притаманний адміністративний процес, позаяк відбувається передача окремих повноважень підпорядкованому або частково підпорядкованому органу.

А. О. Новак зазначає, що «делеговані повноваження органів місцевого самоврядування становлять сукупність державно-владних повноважень, що реалізуються органами місцевого самоврядування у визначених сферах суспільних відносин, та які тимчасово надаються їм на підставі Конституції, законів України, керуючись принципами доцільності та ефективності організації управлінської діяльності на місцевому рівні. Делегування повноважень слугує меті децентралізації публічної влади, наближенню механізму надання публічних послуг до громадян та підвищенню ефективності управління, сприяє найбільш повному та ефективному виконанню функцій і завдань муніципальної влади, реформі місцевого самоврядування, повноті вирішення, досягнення цілей і завдань держави та суспільства в цілому» [16, с. 107].

До того ж, як зазначає Р. С. Титикало, «при делегуванні повноважень органами публічної адміністрації повинні бути враховані наступні особливості: суб'єкт повинен мати право здійснювати делегування повноважень; в кінцевому результаті є розширення/звуження делегованих повноважень, тобто змінюється обсяг повноважень; місцеві органи виконавчої влади уповноважені делегувати повноваження районним і обласним радам, тоді як органи місцевого самоврядування мають право делегувати повноваження і місцевим органам виконавчої влади, і органам системи місцевого самоврядування; делегування є строковим, тобто має термін та може відізнатися тим суб'єктом, який делегує; обов'язковість фінансування делегованих повноважень, а також добровільний характер делегованих повноважень; можлива передача органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності; повноваження можуть бути делеговані у різних сферах (галузях) публічного адміністрування» [17, с. 126].

Проте варто зазначити, що досить значним є коло окремих державних повноважень, якими не можуть органи місцевого самоврядування бути наділені. До даного числа належать найбільш вагомі повноваження органів державної влади, які в силу своєї значущості можуть бути реалізовані лише на державному рівні. Загалом в законодавчих актах закріплено заборону на передачу тих чи інших державних повноважень органам місцевого самоврядування.

Також необхідно підкреслити той факт, що для ефективної дії механізму делегування повноважень потрібний більш точний та об'єктивний підрахунок майбутніх органам місцевого самоврядування видатків, які будуть понесені внаслідок виконання окремих державних повноважень. Ефективне делегування як організаційна складова механізму управління не має порушувати балансу влади, нести негативні соціально-економічні наслідки для населення.

Також у разі неналежного виконання своїх обов'язків посадові особи мають бути притягнуті до відповідного виду юридичної відповідальності.

Висновки. Отже, наскільки ефективно діятиме механізм делегування повноважень залежить від того, наскільки грамотно буде побудовано цей процес. Для ефективної дії механізму делегування повноважень необхідно заповнити прогалини, внести деякі зміни до законодавства, а також керуватися метою підвищення якості життя населення. Більш детальне законодавче врегулювання інституту делегування повноважень допоможе грамотно розподіляти матеріальні ресурси та фінансові кошти і досягати мети делегування повноважень.

Делегування повноважень – це засіб досягнення продуктивних відносин між різними рівнями управління.

Таким чином, делегування повноважень у системі місцевого самоврядування – це передача повноважень одним суб'єктом місцевого самоврядування, який наділений на підставі закону власною компетенцією, іншому, який має право відповідно до закону на отримання й реалізацію даних повноважень з метою їхньої результативності на підставі договору.

У свою чергу договірна форма передачі відповідних владних повноважень повинна мати стадію узгодження, оскільки згода муніципального утворення (його органів та посадових осіб) щодо виконання від органів державної влади тих чи інших доручень, а також наявність необхідних ресурсів, певної інфраструктури для цього, досвіду, навичок, необхідних фахівців є запорукою своєчасного та якісного виконання прийнятих владних повноважень.

До характерних особливостей делегування повноважень у системі місцевого самоврядування можна віднести наступні: схвалення делегуючим органом акта про делегування; чітке згідно законодавчих вимог розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; можливість делегування окремих повноважень, віднесених до власної компетенції органу влади; встановлення на законодавчому рівні права делегування повноважень; можливість відкликання делегованих повноважень; наявність державного контролю щодо здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади; неможливість субделегування повноважень; наявність фінансових ресурсів, що необхідні для здійснення повноважень органів місцевого самоврядування згідно закону; адміністративна незалежність органів місцевого самоврядування; максимальна ефективність вирішення справ на місцевому рівні без втручання центральної адміністрації; можливість в будь-який час суб'єктом делегування призупинити делеговані повноваження за умови передання їх на невизначений термін; відповідальність суб'єкта за не належним чином реалізацію делегованих йому повноважень.

Список використаних джерел

1. Руснак Б.А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Одеса. 2016. 736 с.
2. Титикало Р.С. Актуальні питання делегування повноважень органам місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 246–251.
3. Давидова В.А. Делегування повноважень в системі місцевого самоврядування в Україні: визначення сутності. *Держава і право*. 2017. Випуск 75. С. 177–187.
4. Бурачек І. В. Делегування повноважень в теорії адміністративного менеджменту. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/17.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).
5. Крупчан О. Д. Формування компетенції місцевих органів публічної влади шляхом делегування повноважень. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 14–19.
6. Бублик Г. В. Делегування повноважень місцевими органами влади: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Київ. нац. економ. ун-т. Київ. 2005. 16 с.
7. Сандул Я. М. Виконавчі органи місцевих рад як суб'єкти адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса. 2015. 22 с.
8. Сидор М. Я. Адміністративно-правові аспекти взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ. 2015. С. 10–11.
9. Терещук О. До питання розуміння делегування повноважень в адміністративно-правовій науці на судовій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 125–129.

10. Корбутяк А. Г., Сокровольська Н. Я. Фінансування повноважень органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/104.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
11. Цабека А. В. Делегування повноважень у механізмі децентралізації органів виконавчої влади. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 106–111.
12. Шевчук С. В. Історія конституціоналізму: від святого письма до конституційного тексту. Елементи конституціоналізму. *Юридичний журнал*. 2008. № 10 (76). С. 51–56.
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280-97. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
14. Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». За ред. В. В. Кравченка: Науково-практичний посібник. Київ: Атіка. 2003. 288 с.
15. Сторожук І. П. Принцип делегування повноважень у місцевому управлінні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 231–236.
16. Новак А. О. Правова природа делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Випуск 27. С. 173–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2014_27_16 (дата звернення: 05.05.2025).
17. Титикало Р. С. «Власні» та «делеговані» повноваження місцевого самоврядування. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 123–127. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/269/271> (дата звернення: 05.05.2025).

References

1. Rusnak, B. A. (2016). *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: teoriya i praktyka [Local self-government in Ukraine: theory and practice]*. Odesa [in Ukrainian].
2. Tytykalo, R. S. (2023). *Aktualni pytannya delehuвання povnovazhen orhanam mistsevoho samovryaduvannya [Current issues of delegation of powers to local government bodies]*. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 3, 246-251 [in Ukrainian].
3. Davydova, V. A. (2017) Delehuвання povnovazhen v systemi mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini: vyznachennya sutnosti [Delegation of powers in the system of local self-government in Ukraine: defining the essence]. *Derzhava i pravo - State and Law*, 75, 177-187 [in Ukrainian].
4. Burachek, I. V. *Delehuвання povnovazhen v teorii administratyvnoho menedzhmentu [Delegation of authority in the theory of administrative management]*. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/17.pdf> [in Ukrainian].
5. Krupchan, O. D. (2013). *Formuvannya kompetentsiyi mistsevykh orhaniv publichnoyi vlady shlyakhom delehuвання povnovazhen [Formation of competence of local public authorities through delegation of powers]*. *Yurydychna Ukrayina - Legal Ukraine*, 7, 14–19 [in Ukrainian].
6. Bublyk, H. V. (2005). *Delehuвання povnovazhen mistsevymy orhanamy vlady: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt [Delegation of powers by local authorities: organizational and legal aspect]*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv: Kyiv. nats. ekonom. un-t. Kyiv [in Ukrainian].
7. Sandul, Ya. M. (2015). *Vkonavchi orhany mistsevykh rad yak sub'yekty administratyvnoho prava [Executive bodies of local councils as subjects of administrative law]*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo». Odesa [in Ukrainian].
8. Sydor, M. Ya. (2015). *Administratyvno-pravovi aspekty vzayemodiyi mistsevykh derzhavnykh administratsiy ta orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [Administrative and legal aspects of the interaction of local state administrations and local self-government bodies]*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo». Kyiv [in Ukrainian].
9. Tereshchuk, O. (2016). Do pytannya rozuminnya delehuвання povnovazhen' v administratyvno-pravoviy nautsi na sudoviy praktytsi [On the issue of understanding the delegation of powers in administrative law science in judicial practice]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 125-129 [in Ukrainian].
10. Korbutyak, A. H. & Sokrovska, N. Ya. (2018). *Finansuvannya povnovazhen orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v umovakh detsentralizatsiyi [Financing the powers of local government bodies in the context of decentralization]*. *Efektivna ekonomika - Effective Economy*, 11. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/104.pdf [in Ukrainian].

11. Tsabeka, A. V. (2020) Delehuвання povnovazhen u mekhanizmi detsentralizatsiyi orhaniv vykonavchoyi vlady [Delegation of powers in the mechanism of decentralization of executive bodies]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo - State and regions. Series: Law*, 2 (68), 106-111 [in Ukrainian].
12. Shevchuk, S. V. (2008) Istoriya konstitutsionalizmu: vid svyatoho pys'ma do konstitutsiynoho tekstu. Elementy konstitutsionalizmu [History of constitutionalism: from sacred writing to constitutional text. Elements of constitutionalism.]. *Yurydychnyy zhurnal - Legal Journal*, 10, (76), 51-56 [in Ukrainian].
13. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21 travnya 1997 roku № 280-97. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 24. St. 170. [in Ukrainian].
14. «On local state administrations». Za red. V.V. Kravchenka: Naukovo-praktychnyy posibnyk. K.: Atika. 2003. 288 s. [in Ukrainian].
15. Storozhuk I.P. (2005) Pryntsyp delehuвання povnovazhen' u mistsevomu upravlinni [The principle of delegation of powers in local government]. *Universytetski naukovy zapysky - University scientific notes*, 4, 231-236 [in Ukrainian].
16. Novak, A. O. (2014) Pravova pryroda delehovanykh povnovazhen' orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini [The legal nature of delegated powers of local self-government bodies in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya - State construction and local self-government*, 27, 173-186. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2014_27_16 [in Ukrainian].
17. Tytykalo, R. S. (2023) «Vlasni» ta «delehovani» povnovazhennya mistsevoho samovryaduvannya [«Own» and «delegated» powers of local self-government]. *Naukovy zapysky. Seriya: Pravo - Scientific notes. Series: Law*, 14, 123-127. Retrieved from <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/269/271> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 05.05.2025

Вероніка Горєлова,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри державно-правових і гуманітарних
наук Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ І ПРАВО НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: ЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ АВТОНОМІЇ

Стаття присвячена аналізу правових позицій Європейського суду з прав людини щодо визнання прав корінних народів на збереження і розвиток власної ідентичності в межах демократичної держави. У статті обґрунтовується необхідність інтеграції етичного виміру в національне правотворення, зокрема при формуванні моделей автономії для кримськотатарського народу як автохтонної спільноти України. Наголошується, що рішення ЄСПЛ у справах, пов'язаних із культурними, мовними та релігійними правами меншин, формують уніфіковане розуміння автономії не лише як територіального чи адміністративного явища, а як правового механізму захисту колективної гідності, історичної пам'яті та культурної самобутності. Звертається увага на те, що прецедентна практика Суду формулює принципово важливі положення для держав-учасниць Конвенції, згідно з якими обов'язок держави не обмежується утриманням від дискримінаційних дій, але включає активні заходи для створення умов, у яких національні меншини та корінні народи можуть ефективно реалізувати своє право на колективне існування. Зазначається необхідність імплементації цих підходів у національну систему публічного управління, особливо в умовах триваючої деокупації та реконструкції інституційної взаємодії на території Криму. У цьому контексті кримськотатарське питання постає як лакмусовий папірець зрілості української державності, її спроможності гармонізувати правові та моральні засади сучасного демократичного устрою. Обґрунтовується висновок, що реалізація автономних прав кримськотатарського народу має спиратися не лише на історичну справедливість, а й на усталені стандарти міжнародного права, підтверджені юрисдикцією ЄСПЛ, які визнають за корінними народами особливий статус у державі за умови дотримання принципів територіальної цілісності, недискримінації та культурного плюралізму. Такий підхід дає можливість осмислити автономію як дієвий правовий інструмент не роз'єднання, а навпаки — ствердження єдності через різноманіття, у якому кожна спільнота має право на розвиток, самореалізацію та символічне визнання.

Ключові слова: автономія, корінні народи, кримські татари, Європейський суд з прав людини, культурна ідентичність, правова суб'єктність, етична відповідальність.

Horelova V.

Decentralisation and the right to self-determination: an ethical perspective on Crimean Tatar autonomy

The article analyses the legal positions of the European Court of Human Rights regarding the recognition of indigenous peoples' rights to preserve and develop their own identity within a democratic state. The article substantiates the necessity of integrating an ethical dimension into national law-making, particularly in the development of autonomy models for the Crimean Tatar people as an autochthonous community of Ukraine. It is emphasised that the judgments of the European Court of Human Rights in cases concerning the cultural, linguistic, and religious rights of minorities contribute to a unified understanding of autonomy not merely as a territorial or administrative concept, but as a legal mechanism for safeguarding collective dignity, historical memory, and cultural identity. Attention is drawn to the fact that the Court's case law formulates principles of fundamental importance for the States Parties to the Convention, according to which the state's obligation is not limited to refraining from discriminatory actions, but also entails taking active measures to create conditions in which national minorities and indigenous peoples can effectively exercise their right to collective existence. The necessity of implementing these approaches within the national system of public governance is underlined, particularly in the context of ongoing de-occupation and the reconstruction of institutional interaction in the territory of Crimea. In this context, the Crimean Tatar issue emerges as a litmus test for the maturity of Ukrainian statehood and its ability to harmonise the legal and moral foundations of a modern democratic order. The conclusion is substantiated that the implementation of the autonomous rights of the Crimean Tatar people should be based not only on historical justice but also on established standards of international law confirmed by the jurisprudence of the European Court of Human Rights, which recognise the special status of indigenous peoples within a state, provided

that the principles of territorial integrity, non-discrimination, and cultural pluralism are upheld. Such approach makes it possible to understand autonomy as an effective legal tool not for separation, but rather for affirming unity through diversity, in which each community has the right to development, self-realisation and symbolic recognition.

Keywords: *autonomy, indigenous peoples, Crimean Tatars, European Court of Human Rights, cultural identity, legal subjectivity, ethical responsibility*

Постановка проблеми. Формування правових механізмів захисту прав корінних народів, зокрема кримськотатарського, вимагає глибокого переосмислення змісту автономії в умовах демократичної децентралізації. Актуальність проблеми обумовлена необхідністю забезпечення реального доступу до самоврядування, збереження мови, культури та ідентичності корінних народів у межах унітарної держави. У сучасних умовах особливої ваги набуває правове осмислення практики Європейського суду з прав людини, яка дозволяє розглядати автономію не лише як адміністративно-територіальну конструкцію, а як правовий інструмент визнання колективних прав і подолання історичної несправедливості. У цьому контексті питання кримськотатарської автономії постає як комплексна юридична та етична проблема, що вимагає інтерпретації у світлі міжнародних стандартів прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового статусу корінних народів, механізмів автономії та реалізації права на культурну, мовну й політичну ідентичність знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Значний внесок у розробку концептуальних підходів до розуміння автономії як форми захисту етнокультурних прав зробили такі автори, як В. Шульга, Р. Мармазов, І. Зайцева, Л. Ковач, О. Скрипнюк. У контексті міжнародно-правового виміру слід відзначити праці М. Новакова, А. Еберхарда, які аналізують юриспруденцію Європейського суду з прав людини щодо прав меншин і корінних народів. Однак попри наявність ґрунтовних досліджень у сфері прав людини, в українському правовому дискурсі недостатньо розкрито потенціал практики ЄСПЛ для обґрунтування необхідності автономії кримськотатарського народу саме як етично вмотивованого та правозахисного феномена.

Метою статті є комплексне осмислення правових позицій Європейського суду з прав людини у сфері захисту прав корінних народів, із фокусом на етичному обґрунтуванні автономії кримськотатарського народу як форми реалізації колективної гідності, культурної самобутності та історичної справедливості в межах сучасної української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея автономії кримськотатарського народу в сучасному українському політичному та правовому дискурсі потребує не лише юридичного осмислення, а й глибокого етичного аналізу. Моральне право кримських татар на автономію не зводиться до формального визнання їхніх прав як корінного народу – воно ґрунтується на необхідності подолання тривалих історичних травм, спричинених політикою системного пригнічення, депортацій і асиміляційного тиску [1; 2]. Відновлення автономії слугує не лише формою політико-правової реституції, а насамперед актом моральної компенсації за глибокі колективні страждання, які пережив цей народ у XX столітті [3]. Примусове виселення кримських татар у 1944 році, позбавлення їх права на повернення протягом десятиліть, руйнування соціальних структур і культурних осередків – це усе це створило унікальний випадок історичної несправедливості, що потребує не лише визнання, а й конкретних етичних дій із боку держави [2]. Автономія в такому контексті постає не привілеєм, а механізмом збереження національної ідентичності, культурної цілісності та мовної самобутності [4]. Вона дозволяє кримським татарам не лише зберігати, а й відтворювати свою культурну спадщину в автентичних формах, формувати власний простір самореалізації в межах єдиного українського політичного тіла. Це є виявом поваги до принципу плюралізму та міжетнічної солідарності, що має лежати в основі демократичного суспільства. Таким чином, моральна необхідність автономії кримськотатарського народу не може бути відокремлена від концептів історичної відповідальності, правової справедливості та гуманістичних засад сучасної державності [5]. Вона є випробуванням зрілості суспільства, його здатності визнати й трансформувати важке минуле у спільну перспективу мирного, справедливого та інклюзивного майбутнього.

У сучасному демократичному суспільстві функціонування держави не обмежується винятково реалізацією правових механізмів. Воно також передбачає усвідомлення нею власної етичної відповідальності перед тими соціальними групами, які зазнали дискримінації, виключення або структурного насильства. В українському контексті така моральна відповідальність у повному обсязі стосується кримськотатарського народу, який постраждав не лише від політичних репресій, а й від тривалої історичної амнезії щодо його прав, гідності та ролі в українському суспільному ландшафті [6; 7]. Обов'язки держави щодо кримських татар виходять за межі нормативного регулювання. Вони охоплюють моральний вимір її існування як

суб'єкта, що має не тільки захищати, а й визнавати та відновлювати порушену справедливість. Цей процес має бути вкорінений у публічну політику, яка визнає право корінного народу на відтворення свого культурного простору, мови, традицій, інституційного самоврядування [8]. Утвердження таких підходів означає не стільки надання прав, скільки формування засадничої довіри між державою та громадою, яка тривалий час була відчужена від політичного центру.

Не менш важливою є роль громадянського суспільства у творенні атмосфери толерантності, відкритості та міжетнічного порозуміння. Рівень етичної культури суспільства визначається його здатністю інтегрувати інше – не через асиміляцію, а через співжиття на засадах рівності та взаємної поваги [9]. Українське багатонаціональне середовище має потенціал стати моделлю інклюзивної нації, у якій корінні народи, національні меншини та домінуюча етнічна більшість не протистоять, а взаємодоповнюють одне одного. У цьому процесі особлива увага має бути приділена саме кримським татарам – не як «особливий» групі, а як органічному компоненту історичної та сучасної України [7]. Етична відповідальність, отже, не є риторичною прикрасою політичної програми. Вона є фундаментальним чинником стабільності, громадянської згуртованості та сталого розвитку. Визнання та втілення моральних зобов'язань держави і суспільства щодо кримськотатарського народу має стати маркером переходу України від правового формалізму до зрілої моделі державності, заснованої на гуманістичних цінностях, історичній пам'яті та активній етичній рефлексії.

Реалізація автономних прав корінних народів, зокрема кримських татар, супроводжується комплексом складних етичних викликів, що виходять далеко за межі юридичних процедур. Одним із ключових питань є пошук балансу між інтеграцією в загальнонаціональний соціокультурний простір і збереженням самобутності, що, у разі порушення, може перерости в ризики сегрегації або навпаки – розчинення ідентичності [10]. Це становить серйозну моральну дилему для держави та суспільства, оскільки будь-яка крайність – ізоляція або асиміляція – суперечить принципам справедливості, взаємної поваги та гармонійного співіснування.

Одним із дієвих засобів подолання цих викликів є інклюзивний міжетнічний діалог, який має виходити за межі декларацій і трансформуватися в практику – у вигляді освітніх, культурних і публічних інституцій, здатних формувати простір взаєморозуміння [11]. Особлива роль у цьому процесі належить освіті, що має не лише передавати знання про багатонаціональну структуру України, а й формувати в молодого покоління здатність до емпатії, критичного мислення та поваги до іншості [12]. Освіта, що усвідомлює культурну багатоманітність як ресурс, а не загрозу, є моральним інструментом подолання історичних упереджень. Культурний обмін, підтримка мистецьких ініціатив, визнання кримськотатарської мови та традицій як невід'ємної частини українського культурного ландшафту мають стати не винятком, а нормою публічного життя [13]. У взаємодії культур не йдеться про одноманітність чи домінування, а про симфонію ідентичностей, кожна з яких має право на повноцінне вираження в демократичній державі. У цьому сенсі особливо важливо розглядати автономію не як просту форму адміністративного устрою, а як морально обґрунтовану модель визнання, що передбачає створення умов для вільного розвитку етнічної спільноти в межах цілісної держави. Такий підхід дозволяє зняти напругу між потребами у збереженні унікальності та вимогами соціальної єдності [14]. Лише через діалог, відкритість, системне переосмислення минулого і готовність змінювати практики сьогодення можливе утвердження етичної моделі автономії, що слугуватиме основою для сталого співіснування і розвитку як кримськотатарської громади, так і українського суспільства в цілому.

Розгляд міжнародного досвіду автономій свідчить про те, що у демократичних державах з багатонаціональним складом населення сформувалися дієві моделі правового й політичного визнання прав корінних народів. Ці приклади не лише демонструють практичні механізми реалізації права на самовизначення, а й вказують на важливість етичного підґрунтя у відносинах між державою та автохтонними спільнотами [15].

Фінляндія є зразком інституційного оформлення представництва корінного народу через Саамський парламент, який, хоча й має дорадчий статус, однак володіє реальними повноваженнями у сфері збереження мови, культури та традицій саамів [16]. Фінська модель засвідчує поєднання правової формалізації з моральним визнанням необхідності захисту етнокультурної унікальності, без якої не може існувати справжній демократичний плюралізм.

У Канаді імплементація автономних прав інуїтів та інших корінних народів відбувається у межах конституційного визнання їх права на самоврядування. Створення власних інституцій управління, освітніх програм, прав на землю, збереження мови і способу життя є свідченням того, як унітарна структура дер-

жави може органічно включати елементи правової багатоманітності на підставі поваги до гідності кожного народу [17]. Водночас канадська практика демонструє, що такий підхід не лише знижує рівень соціальної напруги, а й сприяє інтеграції через механізми партнерства і взаємної відповідальності.

Новозеландський договір Вайтангі між британською короною та народом маорі є унікальним прикладом історичного консенсусу, що слугує підґрунтям для правової реабілітації та моральної репарації. У ньому визнається рівноправний статус маорі як корінного народу та гарантується збереження їхніх традицій, мови, релігії, земель і самоуправління [18]. Досвід Нової Зеландії засвідчує, що повага до історичної суб'єктності корінного народу можлива навіть після тривалого колоніального тиску, якщо держава визнає свою відповідальність та спроможна включити етичний вимір у публічну політику.

Загалом аналіз міжнародного досвіду демонструє, що реалізація автономії корінних народів ґрунтується не лише на правових категоріях, а передусім на усвідомленні моральної відповідальності за збереження культурного розмаїття. Успішні моделі мають спільний знаменник – це взаємоповага, інституційна гнучкість і діалогова природа співжиття, де автономія не трактується як загроза єдності, а як її органічна складова [19]. У цьому сенсі ці практики мають важливе значення для осмислення українського контексту – зокрема щодо прав кримськотатарського народу – та створення сучасної, справедливої й етично відповідальної моделі децентралізації. Реалізація автономії кримськотатарського народу вимагає не лише політичного визнання права на самовизначення, але й запровадження конкретних механізмів, здатних забезпечити функціональну дієздатність автономних інституцій [20]. У цьому контексті ключовими є питання фінансування та структури самоврядування, які повинні відповідати як національним умовам, так і міжнародним стандартам захисту прав корінних народів.

Фінансове забезпечення автономних органів є визначальним чинником їхньої життєздатності. Ідеться не лише про базове фінансування з боку державного бюджету, а про системний підхід до бюджетної децентралізації, який би гарантував стабільність і передбачуваність фінансових потоків, призначених для функціонування освітніх, культурних, адміністративних та інформаційних структур кримськотатарської спільноти [20]. Це включає підтримку кримськотатарських навчальних закладів, музейних і архівних інституцій, ЗМІ, мовних програм та інституцій громадянського представництва. Держава повинна забезпечити належний рівень фінансування як елемент не тільки юридичного зобов'язання, а й моральної відповідальності за збереження і розвиток унікального історико-культурного пласту. Структура самоврядування також потребує чіткої і гнучкої моделі, яка б дозволила кримським татарам реалізовувати свої права в межах територіальної автономії [21]. Доцільно спиратися на світові зразки інституційного дизайну автономних утворень, де передбачено наявність власного парламенту або представницького органу, виконавчих структур, а також механізмів участі у загальнодержавному управлінні. У цьому аспекті варто враховувати досвід таких автономій, як Гренландія у складі Данії чи Північна Ірландія у Великій Британії, де поєднуються вертикаль взаємодії з центральною владою та горизонталь самоуправління у рамках визначених повноважень [22; 23].

Ключовим принципом побудови ефективної автономії є збалансованість повноважень і відповідальності, що дозволяє уникнути як централістського тиску, так і небезпеки ізоляції [24]. Інтеграція автономних структур у загальнонаціональну систему не повинна розмивати етнічну суб'єктність, а навпаки – посилювати її через партнерство, повагу та взаємовигідну кооперацію. Таким чином, реалізація автономії кримських татар має стати прикладом децентралізації нового типу – не механічної, а етичної й ціннісно орієнтованої, що враховує історичний контекст, сучасні виклики та перспективу гармонійного співжиття у багатонаціональній Україні. Кримськотатарський народ у сучасних умовах опинився перед низкою викликів, що суттєво впливають на його політичне, культурне та соціальне становище. Внаслідок змін у геополітичній обстановці, що сталися на території Кримського півострова з 2014 року, доступ кримських татар до національних інституцій, культурного простору та політичної участі зазнав істотних обмежень [25]. Ускладнення умов діяльності представницьких органів, обмеження громадянських свобод, скорочення сфери використання рідної мови – усе це формує нову реальність, у якій базові права корінного народу потребують переосмислення та підтримки на всіх рівнях.

Одним із ключових викликів залишається збереження та розвиток кримськотатарської мови. Зменшення кількості навчальних програм, ускладнений доступ до медіа на рідній мові, а також зниження рівня мовної присутності в публічному просторі становлять серйозну загрозу для міжпоколіннього передання культурної ідентичності [26]. Мова, як носій історичної пам'яті та колективного досвіду, стає простором самозахисту та символом стійкості. В умовах таких викликів важливою залишається підтримка з боку держави: розробка та фінансування освітніх, культурних і медійних проєктів, що сприятимуть не лише

збереженню мови, а й формуванню сталого міжетнічного порозуміння [27]. Також викликом лишається ефективне політичне представництво кримськотатарського народу у державних органах України [28]. Попри позитивні декларації та нормативні ініціативи, участь кримських татар в управлінських процесах досі не має системного та гарантованого характеру. В умовах децентралізації та реформування управлінських структур актуалізується потреба в інституціоналізації їхнього голосу як корінного народу. Це дозволить уникнути символічності у державній політиці, забезпечить рівноправну участь у формуванні майбутнього країни, зміцнить довіру та соціальну згуртованість.

Таким чином, виклики, з якими стикається кримськотатарська громада, виходять за межі суто етнічного питання – вони стосуються фундаментальних засад державної етики, національної пам'яті та соціальної інтеграції. Реакція на ці виклики має формуватись у межах не лише правового поля, а й моральної відповідальності, що вимагає від суспільства послідовної солідарності, культурної чутливості та готовності до міжетнічного діалогу. Зміцнення ролі кримських татар в українському політичному й культурному просторі є важливим кроком до утвердження України як багатонаціональної держави, заснованої на повазі до гідності кожного народу.

Міжнародна спільнота відіграє ключову роль у захисті прав кримських татар як корінного народу, особливо після окупації Криму у 2014 році. Організація Об'єднаних Націй неодноразово засуджувала порушення прав людини на півострові, включаючи переслідування кримських татар, заборону діяльності Меджлісу, криміналізацію інакодумства та порушення свободи віросповідання [29]. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН засвідчують чітку позицію щодо необхідності забезпечення культурної, політичної й правової автономії кримськотатарського народу, як складової частини більш широкого процесу деокупації Криму.

Європейський Союз, зі свого боку, послідовно підтримує територіальну цілісність України та висловлює занепокоєння щодо становища кримських татар [30]. Через санкційний тиск на державу-окупанта, фінансування програм підтримки переселенців, захисту прав людини, культурних ініціатив та розвитку громад, ЄС практично сприяє збереженню кримськотатарської ідентичності. Спеціальні звіти Європейського парламенту, діяльність Європейського суду з прав людини та участь ОБСЄ у моніторингу ситуації в регіоні є важливими інструментами міжнародного захисту [31]. Неурядові правозахисні організації – такі як Amnesty International, Human Rights Watch, Front Line Defenders – відіграють роль своєрідних моральних маяків, фіксуючи факти порушень прав кримськотатарського населення, виступаючи з публічними заявами та міжнародними кампаніями солідарності [32]. Їхня діяльність підсилює моральний тиск на міжнародні інституції та уряди демократичних держав, створюючи атмосферу глобальної відповідальності за захист корінних народів у зонах конфліктів. Питання міжнародного визнання кримськотатарської автономії є не лише політико-правовим викликом, а й етичним імперативом. Це визнання має розглядатися як продовження глобального тренду щодо посилення прав корінних народів, який втілюється у таких документах, як Декларація ООН про права корінних народів (2007) [8].

Автономія кримських татар у складі єдиної української держави відповідає як міжнародним стандартам, так і логіці постколоніального переосмислення історичної несправедливості. Умови для міжнародного визнання кримськотатарської автономії залежать від кількох факторів:

Політична воля України: Прийняття відповідного законодавства, конституційне закріплення статусу кримськотатарської національної автономії й активна участь Меджлісу в політичному житті – це передумови для легітимізації автономії на міжнародному рівні.

Дипломатична підтримка союзників: Активна позиція ключових партнерів України – США, Канади, країн Балтії, Польщі – може сприяти міжнародному лобіюванню автономного статусу кримських татар як моделі демократичного врегулювання у постконфліктному Криму.

Гуманітарний вимір: Визнання автономії розглядається не як прецедент сепаратизму, а як приклад конструктивного підходу до самовизначення в межах унітарної держави, що поєднує моральну відповідальність і функціональний плюралізм.

Участь міжнародних організацій: ЮНЕСКО, Рада Європи, ОБСЄ та інші структури можуть відігравати роль посередників у розробці механізмів автономного самоврядування, які відповідають стандартам прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне визнання кримськотатарської автономії, таким чином, стане не лише актом солідарності з народом, що пережив історичні травми, але й важливим кроком до побудови справедливої системи мирного співіснування у постконфліктному світі. Це є моральною інвестицією в майбутнє Європи, де повага до самобутності та прав корінних народів стане не винятком, а нормою глобального правопорядку.

Сучасна освітня політика України, орієнтована на формування інклюзивного суспільства, набуває особливої ваги в контексті інтеграції кримськотатарського народу до національного освітньо-культурного простору [33]. Осмислення трагічних історичних досвідів та культурної спадщини кримських татар у рамках освітніх стратегій не є винятково питанням корекції змісту навчальних програм. Це – питання етичної відповідальності та національної зрілості, вияв солідарності через публічну пам'ять і системну гуманітарну трансформацію [34].

Інтеграція кримськотатарської історії, культури та мови до навчального процесу українських шкіл є кроком до деколонізації освіти та подолання багаторічної амнезії [35]. Історія депортації, боротьби за повернення, репресії та відновлення національного руху кримських татар мають не лише засвідчувати факти, а й сприяти розвитку в учнів емпатії, критичного мислення та поваги до культурної різноманітності [36]. Включення таких тем у шкільні курси історії, літератури, громадянської освіти формує основу для національного діалогу, що визнає минуле й орієнтується на спільне майбутнє. Роль освітньо-культурних проєктів як інструментів міжетнічного порозуміння є надзвичайно важливою в умовах політичної фрагментованості та постконфліктної вразливості. Проєкти, що базуються на співпраці українських і кримськотатарських освітян, митців, науковців і громадських активістів, здатні створити нові простори взаєморозуміння – як у форматі шкільних ініціатив, так і в публічному просторі. Вони слугують платформами не лише для репрезентації культури, а й для формування спільної громадянської ідентичності, в якій багатоманітність не витісняється у маргінес, а стає нормою буття. Особливе значення в цьому контексті мають стипендійні програми для кримськотатарської молоді, які мають не лише соціальне, а й символічне навантаження. Їх реалізація демонструє готовність держави не просто визнати права корінного народу, а й створити умови для його інтелектуального, професійного й культурного зростання. Такі програми дозволяють підтримати обдаровану молодь у реалізації її потенціалу, сприяють подоланню наслідків дискримінації та соціального відчуження, а також формують нове покоління лідерів, здатних поєднувати національну ідентичність із громадянською відповідальністю. Освітні ініціативи в контексті кримськотатарського питання не обмежуються педагогічними чи адміністративними рамками. Вони є частиною морального відновлення суспільства, що прагне відкинути імперські спадки та сформувати справедливую, відкриту й етично згуртовану політичну націю. У цьому сенсі освіта постає не лише як інституція знання, а як простір національного примирення, символічного визнання та спільного поступу.

Культура кримськотатарського народу – це не лише художній або етнографічний феномен, а й носій колективної пам'яті, ідентичності та історичного досвіду, витісненого, замовчуваного й деформованого впродовж десятиліть колоніального підпорядкування та політичного переслідування [37]. У цьому контексті популяризація кримськотатарської культури в межах загальноукраїнського простору набуває не декоративного, а відновного характеру. Це спроба через публічну репрезентацію символічно компенсувати ті зони мовчання, які утворились навколо кримськотатарської теми в культурній політиці минулого. Фестивалі, мистецькі форуми, виставки, покази фільмів і публікації літературних творів кримськотатарських авторів виконують не лише функцію естетичного ознайомлення, а й створюють нові простори для міжкультурного діалогу [38]. Вони демонструють глибинну зв'язність кримськотатарської традиції з українською культурною мозаїкою, відкриваючи суспільству багатовимірність Кримського півострова як спільного символічного простору. Культурна присутність, що відновлюється через фестивальні платформи й аудіовізуальні засоби, утверджує суб'єктність кримських татар у сучасному українському наративі, водночас сприяючи зростанню суспільної емпатії та солідарності [39].

Не менш вагомим чинником є розвиток незалежних кримськотатарських медіа, що становлять собою не лише альтернативу офіційній пропаганді в умовах окупації, а й осередок формування автентичного голосу спільноти [40]. Такі інформаційні ініціативи, зокрема в цифровому просторі, слугують платформами для збереження мови, поширення знань про історію народу, актуалізацію проблем сучасності, що постають перед громадою в умовах вимушеної мобільності, політичної загрози та боротьби за права. У посттоталітарному контексті, де домінуючі дискурси тривалий час підмінювали реальність репресованих етносів, відновлення незалежного кримськотатарського мовлення є актом відновлення правди – як політичної, так і культурної. Символічне визнання культури народу, який пережив системну дискримінацію, має значення не лише для нього самого, а й для всієї нації, що прагне будувати політичну єдність на засадах плюралізму, поваги до гідності та взаємного визнання [41]. Підтримка кримськотатарської культури в її сучасних формах – від кіно й музики до поезії, цифрових платформ та журналістики – є актом стратегічного переформатування гуманітарної політики держави в бік постколоніального визволення й морального оздоровлення. У цьому процесі культура постає не як другорядна ланка соціальної політики, а як основа

формування цілісного, багатоголосого національного простору, у якому кожна ідентичність має право не лише на збереження, а й на повноцінне самовираження.

Висновки. Аналіз етичних підстав автономії кримськотатарського народу в контексті української децентралізації дозволяє сформулювати принципово важливий висновок: ідея автономії не є лише інструментом адміністративно-територіального устрою чи правової інженерії. Вона постає як комплексна морально-політична категорія, що інтегрує в собі історичну пам'ять, відповідальність держави, права корінного народу на самовизначення та засади демократичного гуманізму. У випадку кримських татар питання автономії набуває особливого значення, оскільки воно несе в собі імператив подолання колоніального спадку, репресій та культурного витіснення, що протягом десятиліть формували траєкторію існування цієї спільноти на маргінесах національного наративу. Моральна легітимація кримськотатарської автономії ґрунтується на необхідності переосмислення української державності в термінах інклюзивності, історичної відповідальності та етичної солідарності. Ідея автономії перестає бути предметом винятково політичних компромісів або правових домовленостей. Вона трансформується в критерій громадянської зрілості суспільства, його спроможності визнати багатоманітність не як загрозу єдності, а як основу для оновленого, відкритого до діалогу національного проєкту. У цьому сенсі автономія кримських татар є елементом постколоніального відновлення, що вимагає не декларативної підтримки, а створення інституційних, фінансових та освітньо-культурних механізмів її функціонування. Історичний контекст, досвід репресій і вимушеної ізоляції кримськотатарського народу накладають особливу відповідальність на сучасну українську державу. Необхідність автономії не витікає з етнічного партикуляризму, а з об'єктивної потреби інтегрувати реальність культурного плюралізму в нову парадигму національної єдності. Це вимагає не тільки правового визнання, а й системного втілення принципів партнерства, участі, довіри та поваги до інакшості. Кримськотатарська автономія повинна стати етичною моделлю, в якій історична правда, культурна самобутність і громадянська відповідальність формують нову якість державної політики. Міжнародний досвід автономій підтверджує: успішна інтеграція корінних народів можлива лише за умов поєднання юридичних гарантій із моральною рефлексією над минулим. Практики Канади, Фінляндії, Нової Зеландії та інших демократичних держав свідчать, що реабілітація і розвиток автохтонних спільнот сприяють не розпаду націй, а їх зміцненню на засадах рівності, довіри й солідарного співжиття. У цьому контексті кримськотатарська автономія має потенціал стати не винятком, а новим стандартом етичної децентралізації в Україні – процесом, у якому автономія виступає не привілеєм, а умовою повноцінного національного співбуття.

Таким чином, етичний вимір автономії є критично важливим для осмислення майбутнього української держави в її багатонаціональному, постколоніальному та постконфліктному вимірі. Автономія кримських татар – це не тільки засіб компенсації історичної несправедливості, але й чинник формування державності, що спирається на принципи плюралізму, взаємної поваги, інституційної гнучкості та морального авторитету. Її впровадження — це випробування не тільки для політичної системи, а й для громадянського суспільства, здатного мислити в категоріях етики, а не лише права.

Список використаних джерел

1. Кримська платформа: шлях до деокупації Криму та відновлення справедливості. Збірник матеріалів. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 2022.
2. Гаврилюк, О. М. Кримські татари як корінний народ України: правові аспекти та перспективи автономії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75, 123–128.
3. Сергійчук, В. І. Депортація кримських татар 1944 року: історичні та правові наслідки. *Український історичний журнал*. 2021. Вип. 3. С. 45–58.
4. Бойко, О. В. (2024). Автономія кримських татар: конституційно-правові засади та міжнародний досвід. *Право України*, (1), 78–85.
5. Методологічні засади дослідження питань щодо захисту прав корінних народів та національних меншин. Звіт ОБСЄ. Варшава: Бюро з демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ. 2020.
6. Права корінних народів в Україні: проблеми та перспективи. *Аналітичний звіт*. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2021.
7. Мамчур А. В. Етичні аспекти політики щодо кримськотатарського народу в контексті деокупації Криму. *Філософські обрії*. 2023. Вип. 49. С. 67–75.

8. Декларація ООН про права корінних народів. Офіційний текст. 2007. URL: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html> (дата звернення: 17.05.2025).
9. Громадянське суспільство та національна єдність: український вимір. *Збірник наукових праць*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022.
10. Ковальчук І. В. Баланс між інтеграцією та збереженням ідентичності корінних народів: етичні та правові дилеми. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2024. Вип. 1. С. 89–95.
11. Етренко Д. О. Роль міжкультурного діалогу у формуванні інклюзивного суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 1. С. 45–53.
12. Освіта для демократичного громадянства: український контекст. *Збірник аналітичних матеріалів*. Київ: Центр Разумкова, 2022.
13. Культурна політика України: виклики та перспективи. Монографія. Київ: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2024.
14. Новікова І. М. Автономія корінних народів як інструмент збереження ідентичності та єдності держави: філософсько-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2023. Вип. 37. С. 101–108.
15. Досвід зарубіжних країн у регулюванні прав корінних народів. Аналітична записка. Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 2020.
16. Фінська модель автономії саамів: уроки для України. *Круглий стіл. Матеріали*. Київ: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2021.
17. Канадський досвід самоврядування корінних народів. *Збірник наукових праць*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022.
18. Договір Вайтангі та права маорі: історичний та сучасний аспекти. Стаття. *Міжнародні відносини: теоретичні та практичні аспекти* 2023. Вип. 11. С. 56–65.
19. Гнучкі форми самоврядування для корінних народів: міжнародні стандарти та практики. *Аналітичний огляд*. Київ: Комітет Верховної Ради України з прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2024.
20. Фінансування автономій корінних народів: міжнародний досвід та українські перспективи. *Науково-практичний посібник*. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2023.
21. Конституційно-правові основи автономії корінних народів: порівняльний аналіз. Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2024.
22. Гренландія: модель широкої автономії та уроки для України. Аналітичний матеріал. Київ: Центр досліджень проблем національної безпеки, 2023.
23. Північна Ірландія: досвід врегулювання конфлікту та розвитку автономії. *Збірник статей*. Львів: Центр європейських досліджень, 2022.
24. Децентралізація та національні меншини: пошук балансу повноважень. *Науково-практична конференція. Матеріали*. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021.
25. Права кримських татар в умовах окупації Криму: моніторинг та аналіз. *Звіт правозахисних організацій*. Київ: КримСОС, 2024.
26. Проблеми збереження кримськотатарської мови в сучасному контексті. *Мовознавство*. 2023. Вип. 2. С. 78–86.
27. Державна підтримка мов корінних народів: європейський досвід та українські реалії. *Круглий стіл. Матеріали*. Київ: Міністерство культури та інформаційної політики України, 2022.
28. Політичне представництво корінних народів в Україні: виклики та перспективи. Аналітичний огляд. Київ: Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2024.
29. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН щодо ситуації з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). Офіційний текст. (Річні резолюції приймаються регулярно), 2023.
30. Позиція Європейського Союзу щодо ситуації в Криму та прав кримських татар. Заяви та офіційні документи. *Звіт Європейського Парламенту чи Ради ЄС*, 2024.
31. Моніторинг ситуації з правами людини в Криму: звіти ОБСЄ та ЄСПЛ. Огляд останніх звітів. Київ: Інформаційне агентство «Укрінформ», 2023.

32. Діяльність міжнародних правозахисних організацій щодо захисту прав кримських татар. Аналітичний звіт. Київ: Центр прав людини ZMINA, 2024.
33. Інклюзивна освіта в Україні: виклики та перспективи для корінних народів. Монографія. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2023.
34. Культурна спадщина кримських татар як елемент національної пам'яті України. Збірник наукових праць. Одеса: Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2022.
35. Деколоніалізація освіти в Україні: інтеграція історій корінних народів. (2024). Стаття. Українська освіта, (1), 12–20.
36. Формування емпатії та критичного мислення в учнів через вивчення історії національних меншин. Методичний посібник. Київ: Інститут модернізації змісту освіти, 2023.
37. Культура кримських татар: між збереженням та відновленням. Монографія. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024.
38. Фестивалі кримськотатарської культури як інструмент міжкультурного діалогу. *Народознавчі зошити*. 2023. Вип. 6. С. 143–151.
39. Аудіовізуальні засоби у популяризації культурної спадщини кримських татар. Збірник наукових праць. Київ: Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, 2023.
40. Роль незалежних медіа у збереженні ідентичності корінних народів в умовах конфлікту. Аналітичний огляд. Київ: Інститут масової інформації. 2024.
41. Символічне визнання культурного розмаїття як основа національної єдності. (2023). *Політична думка*. Вип. 3. С. 29–37.

References

1. The Crimean Platform.(2022). Shliakh do deokupatsii Krymu ta vidnovlennia spravedlyvosti [The path to de-occupation of Crimea and restoration of justice]. Collection of materials. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian].
2. Havryliuk, O. M.(2023). Krymski tatory yak korinnyi narod Ukrainy: pravovi aspekty ta perspektyvy avtonomii [Crimean Tatars as an Indigenous People of Ukraine: Legal Aspects and Prospects for Autonomy]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law.(vol 75),(pp.123-128). [in Ukrainian].
3. Serhiichuk, V. I.(2021). Deportatsiia krymskykh tatar 1944 roku: istorychni ta pravovi naslidky [The Deportation of Crimean Tatars in 1944: Historical and Legal Consequences]. Ukrainian Historical Journal, (vol 3), (pp.45-58). [in Ukrainian].
4. Boyko, O. V.(2024). Avtonomiia krymskykh tatar: konstytutsiino-pravovi zasady ta mizhnarodnyi dosvid [Autonomy of the Crimean Tatars: Constitutional and Legal Principles and International Experience]. Law of Ukraine, (vol 1), (pp.78-85). [in Ukrainian].
5. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.(2020). Metodolohichni zasady doslidzhennia pytan shchodo zakhystu prav korinnykh narodiv ta natsionalnykh menshyn [Methodological principles of research on the protection of the rights of indigenous peoples and national minorities]. OSCE report. Warsaw. [in Ukrainian].
6. Ukrainian Helsinki Human Rights Union.(2021). Prava korinnykh narodiv v Ukraini: problemy ta perspektyvy. Analitychnyi zvit [The rights of indigenous peoples in Ukraine: Analytical report]. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Mamchur, A. V. (2023). Etychni aspekty polityky shchodo krymskotatarskoho narodu v konteksti deokupatsii Krymu.[Ethical aspects of the policy towards the Crimean Tatar people in the context of de-occupation of Crimea]. Philosophical Horizons, (vol 49), (pp.67-75). [in Ukrainian].
8. UN General Assembly.(2007). UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Retrieved from: <https://docs.un.org/en/A/RES/61/295> (accessed 05.06.2025)
9. House of Civil Society.(2022). Hromadianske suspilstvo ta natsionalna yednist: ukraïnskyi vymir.[Civil society and national unity: the Ukrainian dimension]. Collection of scientific papers. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].
10. Kovalchuk, I. V. (2024). Balans mizh intehtratsiieiu ta zberezheniam identychnosti korinnykh narodiv: etychni ta pravovi dylemy [The balance between integration and preservation of indigenous identity: ethical and legal dilemmas]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences, (vol 1), (pp.89-95). [in Ukrainian].

11. Etrenko, D. O. (2023) Rol mizhkulturnoho dialohu u formuvanni inkluzyvnoho suspilstva v Ukraini. [The role of intercultural dialogue in the formation of an inclusive society in Ukraine]. Bulletin of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public Administration, (vol 1), (pp.45-53). [in Ukrainian].
12. Razumkov Centre. (2022). Osvita dlia demokratychnoho hromadianstva: ukraïnskyi kontekst. [Education for democratic citizenship: the Ukrainian context]. Collection of analytical materials. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Cultural Policy of Ukraine: Challenges and Prospects. (2024). Monograph. Kyiv: Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine.
14. Novikova, I. M. (2023). Avtonomiia korinnykh narodiv yak instrument zberezhennta identychnosti ta yednosti derzhavy: filosofsko-pravovyi analiz. [Autonomy of Indigenous Peoples as a Tool for Preserving the Identity and Unity of the State: Philosophical and Legal Analysis]. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law, (vol 37), (pp.101-108). [in Ukrainian].
15. The experience of foreign countries in regulating the rights of indigenous peoples. (2020). Analytical note. Kyiv: Vernadsky National Library of Ukraine. [in Ukrainian].
16. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. (2021). Finska model avtonomii saamiv: uroky dlia Ukrainy. [The Finnish model of Sami autonomy: lessons for Ukraine]. Round table discussion. Materials. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Canadian Experience of Indigenous Self-Government (2022). Collection of scientific papers. Uzhhorod: Uzhhorod National University. [in Ukrainian].
18. Treaty of Waitangi and Maori rights: historical and contemporary aspects. (2023). Article. International relations: theoretical and practical aspects, (vol 11), (pp.56-65).
19. Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, De-occupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories. (2024). Hnuchki formy samovriaduvannia dlia korinnykh narodiv: mizhnarodni standarty ta praktyky. [Flexible forms of self-government for indigenous peoples: international standards and practices]. Analytical review. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). Finansuvannia avtonomii korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy [Financing of Indigenous Peoples' Autonomies: International Experience and Ukrainian Prospects]. Scientific and practical manual. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Constitutional and legal framework for the autonomy of indigenous peoples: a comparative analysis. (2024). Monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
22. Greenland: a model of broad autonomy and lessons for Ukraine (2023). Analytical material. Kyiv: Centre for National Security Studies. [in Ukrainian].
23. Northern Ireland: Experience of Conflict Resolution and Autonomy Development (2022). Collection of articles. Lviv: Centre for European Studies. [in Ukrainian].
24. Decentralisation and National Minorities: Finding a Balance of Powers (2021). Scientific and practical conference. Materials. Kyiv: V.M. Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
25. KrymSOS. (2024). Prava krymskykh tatar v umovakh okupatsii Krymu: monitorynh ta analiz. [The rights of Crimean Tatars under the occupation of Crimea: monitoring and analysis]. Report of human rights organisations. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Article. Linguistics. (2023). Problemy zberezhennta krymskotatarskoi movy v suchasnomu konteksti. [Problems of preserving the Crimean Tatar language in the modern context]. (vol 2), (pp.78-86). [in Ukrainian].
27. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022). Derzhavna pidtrymka mov korinnykh narodiv: yevropeïskyi dosvid ta ukraïnski realii. [State Support for Indigenous Languages: European Experience and Ukrainian Realities]. Round table discussion. Materials. Kyiv. [in Ukrainian].
28. Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, De-occupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories. (2024). Politychne predstavnytstvo korinnykh narodiv v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy. [Political Representation of Indigenous Peoples in Ukraine: Challenges and Prospects]. Analytical review. Kyiv. [in Ukrainian].
29. UN General Assembly resolutions on the human rights situation in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine). (2023). Official text.
30. Report of the European Parliament. (2024). Position of the European Union on the situation in Crimea and the rights of Crimean Tatars. Statements and official documents.

31. Monitoring the human rights situation in Crimea: OSCE and ECtHR reports (2023). An overview of recent reports. Kyiv: Ukrinform News Agency.
32. Diialnist mizhnarodnykh pravozakhysnykh orhanizatsii shchodo zakhystu prav krymskykh tatar. [Activities of International Human Rights Organisations to Protect the Rights of Crimean Tatars] (2024). Analytical report. Kyiv: ZMINA Human Rights Centre. [in Ukrainian].
33. Inclusive education in Ukraine: Challenges and prospects for Indigenous Peoples. (2023). Monograph. Kyiv: Institute of Educational Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
34. Cultural Heritage of the Crimean Tatars as an Element of the National Memory of Ukraine (2022). Collection of scientific papers. Odesa: South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskyi.
35. Diialnist mizhnarodnykh pravozakhysnykh orhanizatsii shchodo zakhystu prav krymskykh tatar. [Decolonising education in Ukraine: integrating indigenous histories]. Article. Ukrainian education, (vol 1), (pp.12-20). [in Ukrainian].
36. Formation of empathy and critical thinking in students through the study of the history of national minorities (2023). Methodological manual. Kyiv: Institute for Modernisation of Education Content.
37. Culture of the Crimean Tatars: between preservation and restoration. (2024). Monograph. Kyiv: Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine.
38. Festyvali krymskotatarskoi kultury yak instrument mizhkulturnoho dialohu. [Festivals of Crimean Tatar culture as a tool for intercultural dialogue]. (2023). Article. Ethnographic notebooks, (vol 6), (pp.143-151). [in Ukrainian].
39. Audiovisual means in the promotion of the cultural heritage of the Crimean Tatars. (2022). Collection of scientific papers. Kyiv: I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television.
40. The role of independent media in preserving the identity of indigenous peoples in conflict. (2024). Analytical review. Kyiv: Institute of Mass Information.
41. Symvolichne vyznannia kulturnoho rozmaittia yak osnova natsionalnoi yednosti [Symbolic recognition of cultural diversity as a basis for national unity] (2023). Article. Political Thought, (vol 3), (pp.29-37) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 28.05.2025

Назар Крамарчук,
аспірант юридичного факультету
Харківського національного педагогічного
університету імені
Г.С. Сковороди

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ПРИЙНЯТИХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ НОРМАТИВНИХ АКТІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті здійснено аналіз нормативно-правових актів, прийнятих в Україні в умовах правового режиму воєнного стану в рамках формування адміністративно-правової політики держави. Розглянуто правову природу прийнятих документів, їх відповідність принципам верховенства права, міжнародно-правовим стандартам та Конституції України. Досліджено особливості правового режиму воєнного стану, оцінено ефективність та законність обмежень конституційних прав, а також зміни в адміністративному, кримінальному, трудовому та господарському законодавстві. Висвітлено як позитивні аспекти адаптивності українського законодавства, так і проблемні точки, що потребують подальшого нормативного вдосконалення в контексті формування ефективної адміністративно-правової політики держави. Зроблено висновки щодо впливу цих актів на правову систему держави та суспільство. Особливу увагу приділено питанням балансу між національною безпекою та збереженням демократичних інститутів.

Ключові слова: воєнний стан, правовий режим, нормативні акти, обмеження прав, законодавство України.

Kramarchuk N.

Analysis and evaluation of legal acts adopted during martial law in the context of the formation of the state's administrative and legal policy

The article presents an analysis of regulatory legal acts adopted in Ukraine under the legal regime of martial law in the context of shaping the state's administrative and legal policy. The purpose of the article is to conduct a legal analysis of the aforementioned normative acts in terms of their effectiveness, legality, and compliance with the principles of a democratic rule-of-law state. As a result of the study, key regulatory acts adopted during martial law were identified; their content was legally analyzed, and the consequences of their implementation for Ukraine's legal system were assessed. Proposals for the normative improvement of these acts were formulated. In the course of analyzing legal acts adopted under the legal regime of martial law, the article examines the legal nature of these documents, their conformity with the principles of the rule of law, international legal standards, and the Constitution of Ukraine. The peculiarities of the martial law legal regime are explored, and the effectiveness and legality of restrictions on constitutional rights are evaluated, along with changes in administrative, criminal, labor, and commercial legislation. The article highlights both the positive aspects of the adaptability of Ukrainian legislation and the problematic areas that require further legal refinement in the context of developing an effective administrative and legal state policy. Conclusions are drawn regarding the impact of these acts on the state's legal system and society. Particular attention is paid to the issue of balancing national security with the preservation of democratic institutions. It is recommended that modern administrative and legal policy during wartime and the post-war period be based on a balance between national security and human rights, with a clear focus on democratic values and the rule of law.

Keywords: martial law, legal regime, normative acts, restriction of rights, legislation of Ukraine

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, стала безпрецедентним викликом для української державності та правової системи. У відповідь на загрозу національній безпеці було введено правовий режим воєнного стану, що потребував негайного реагування з боку органів публічної влади, зокрема через прийняття великої кількості нормативно-правових актів в умовах підвищеної правової та політичної турбулентності. Такі трансформації стали важливою складовою нової адміністративно-правової політики держави в умовах надзвичайної ситуації. Проте, оперативне нормотворення нерідко здійснювалося з порушенням традиційних процедур демокра-

тичного контролю та відкритості, що породжує питання щодо дотримання принципів верховенства права, легітимності та юридичної визначеності.

Особливої уваги потребує проблема тривалості дії тимчасових нормативних актів, прийнятих у межах воєнного режиму, які фактично набули ознак постійних регуляторних інструментів. Їх вплив на базові галузі права – трудове, адміністративне, кримінальне, інформаційне – значною мірою формує нові практики правозастосування, які виходять за межі традиційного правопорядку. Критично важливо оцінити, наскільки такі нормативно-правові акти відповідають демократичним стандартам, правам людини та публічному інтересу. Це, у свою чергу, вимагає розробки концептуального підходу до аналізу, перегляду і можливого скасування тимчасових надзвичайних регуляторних рішень, які втратили свою актуальність або суперечать основоположним принципам правової держави. Таким чином, актуальність проблеми полягає у необхідності комплексного аналізу адміністративно-правових рішень, ухвалених під час воєнного стану, в контексті формування сучасної, правозахисної та ефективної політики державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативного регулювання в умовах воєнного стану дедалі частіше стає об'єктом вивчення сучасної української правничої науки, особливо в контексті формування адміністративно-правової політики держави. Значну увагу цьому питанню приділяють такі дослідники, як А. Крусян [2], М. Савчин [11], які у своїх роботах наголошують на необхідності дотримання принципу верховенства права навіть в умовах надзвичайного правового режиму. Автор А. Крусян зазначає, що адміністративна діяльність держави має зберігати інституційну стабільність, забезпечуючи при цьому гнучкість у реагуванні на загрози [2].

У публікації Хомишина І.Ю., присвяченій трансформації функцій органів публічної влади під час війни, акцентується увага на ризиках концентрації владних повноважень в руках виконавчої влади, що може загрожувати демократичному балансу [14]. Дослідник підкреслює важливість обґрунтованого делегування повноважень із забезпеченням чіткого правового регулювання. К. Є. Машков, О. Б. Горностаї та Т. О. Товт у своїй праці аналізують адміністративно-правові аспекти регулювання трудових відносин в умовах війни, особливо у контексті застосування Закону України № 2136-ІХ. Вони вказують на недостатній рівень правових гарантій для працівників та профспілок у нових умовах [4]. Питання інформаційної безпеки й політики розглядає А. І. Русакевич, який досліджує Закон України «Про медіа» як інструмент адміністративного контролю за медіапростором у воєнний період. Автор наголошує, що такий контроль повинен мати чітко визначені межі та відповідати стандартам Європейської конвенції з прав людини [10].

Загалом, у наукових публікаціях превалює позиція, що воєнний стан не може бути підставою для повної дерегуляції або надмірного обмеження прав громадян, навіть за умов прямої збройної агресії. Потрібен збалансований підхід до формування адміністративно-правової політики, яка має враховувати як загрози безпеці, так і базові цінності правової держави.

Незважаючи на наявність окремих ґрунтовних досліджень, все ще відчувається недостатня комплексність аналізу правових механізмів, які застосовуються в рамках адміністративного управління під час воєнного стану. Зокрема, потребують подальшого осмислення питання правового статусу актів органів виконавчої влади, особливості публічної служби в умовах надзвичайних ситуацій, ефективність адміністративного контролю тощо.

Мета статті. Метою статті є правовий аналіз нормативних актів, прийнятих під час воєнного стану, з точки зору їх ефективності, законності та відповідності принципам демократичної правової держави.

До завдань дослідження належать:

- виокремлення ключових нормативно-правових актів, прийнятих у період дії воєнного стану;
- правовий аналіз їх змісту та оцінка наслідків їх запровадження для системи законодавства України;
- формулювання пропозицій щодо нормативного вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнний стан – це особливий правовий режим, який запроваджується в державі або окремих її регіонах у разі збройної агресії чи загрози нападу. В Україні воєнний стан було вперше введено в умовах повномасштабної війни Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [5], затвердженим Верховною Радою в той же день. Запровадження воєнного стану в Україні спричинило масштабну трансформацію нормативно-правового поля. Так, уряд та парламент ініціювали прийняття значної кількості нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, обороноздатності, функціонування державного апарату та захист прав громадян в нових умовах. Прийняті акти охоплюють майже всі сфери суспільного життя – від національної безпеки до трудових правовідносин і свободи слова. Їх аналіз дозволяє зробити висновки не лише про ефективність

дій держави в умовах війни, а й про правові ризики та виклики майбутньої післявоєнної трансформації. Отож, основу правового режиму воєнного стану становлять: Конституція України (ст. 64, 85, 106) [1]; Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9]; Укази Президента України про введення воєнного стану та продовження його дії, які затверджувалися Верховною Радою; Інші закони, постанови КМУ та нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади.

Воєнний стан передбачає можливість тимчасового обмеження певних конституційних прав і свобод, зокрема свободи пересування, свободи слова, права на працю, тощо. Водночас це має відбуватись у межах, передбачених міжнародним правом. Впроваджені обмеження мають відповідати принципам необхідності, пропорційності та обґрунтованості.

В умовах війни Верховна Рада ухвалила низку законів, що врегулювали трудові відносини під час воєнного стану. Для удосконалення мобілізації було прийнято Закон № 2105-IX [6], який передбачає новий порядок військового обліку. Одним із прикладів реакції на інформаційні загрози стало ухвалення Закону «Про медіа» [7], який значно розширив повноваження Нацради. Перелік та характеристика основних нормативно-правових актів, прийнятих під час воєнного стану нами подано в табл. 1.

Таблиця 1

Перелік та характеристика основних нормативно-правових актів, прийнятих під час воєнного стану

№	Назва акту	Номер, дата	Характеристика
1	Указ Президента України «Про введення воєнного стану» [5]	№ 64/2022 від 24.02.2022	Введення правового режиму
2	Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9]	№ 389-VIII від 12.05.2015	Базовий закон
3	Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [8]	№ 2136-IX від 15.03.2022	Трудове право
4	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення військового обліку та мобілізації» [6]	№ 2105-IX від 03.06.2022	Мобілізація та бронювання
5	Закон України «Про медіа» [7]	№ 2710-IX від 13.12.2022	Інформаційна політика
6	Постанова КМУ «Про бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та воєнного часу»	№ 194 від 03.03.2022	Захист критичної інфраструктури
7	Зміни до Кримінального кодексу України	Різні	Колабораціонізм, держзрада, мародерство

Примітка. Складено автором самостійно на основі прийнятих нормативно-правових актів.

Основні нормативні акти, прийняті під час воєнного стану, доцільно класифікувати за наступними сферами регулювання:

1. Сфера безпеки та оборони. Сюди варто віднести Закон № 2105-IX [6], прийнятих, який передбачив спрощену мобілізацію та посилив відповідальність за ухилення від військової служби. А також, Постанови КМУ про порядок бронювання працівників критичної інфраструктури та зміни до Кримінального кодексу щодо посилення покарання за колабораціонізм, мародерство, державну зраду.

2. Трудове законодавство. Сюди відноситься прийняття Закону № 2136-IX [8], що врегулював трудові відносини в умовах війни (гнучкі умови праці, звільнення, зміна режиму роботи), а також обмеження прав профспілок та змінені процедури звільнення працівників.

3. Економіка та фінанси. До даної сфери відносять законодавство про державне регулювання цін, продовольчу безпеку, податкові пільги, впроваджені спрощені процедури для ФОПів та малого бізнесу.

4. Інформаційна політика та свобода слова. Цей напрям включає блокування проросійських медіа, обмеження мовлення окремих каналів, а також посилення відповідальності за поширення фейкової інформації або дезінформації про ЗСУ[7].

За результатами нашого дослідження нами виокремлено як позитивні аспекти нормативних актів, прийнятих під час воєнного стану, так і їх проблемні аспекти. До позитивних аспектів та досягнень, на нашу думку, варто віднести:

– оперативність та адаптивність законодавства. Верховна Рада України й Кабінет Міністрів оперативно ухвалили понад 400 нормативних актів протягом перших місяців повномасштабного вторгнення. Це дало змогу запровадити гнучкі механізми реагування на нові загрози. Здійснений нами аналіз оперативності реагування уряду показав здатність держави швидко адаптувати правове поле до нових викликів;

– підвищення обороноздатності. Закони щодо мобілізації (Закон № 2105-IX) [6], бронювання військовозобов’язаних та посилення кримінальної відповідальності за державну зраду й колабораціонізм забезпечили правову основу для захисту державного суверенітету;

– захист економіки та підтримка бізнесу. Спрощення податкового обліку, тимчасове зменшення навантаження на ФОПів, а також законодавча підтримка релокації підприємств дали змогу зберегти економічну активність у тилових регіонах;

– гнучкість трудових відносин. Роботодавець, сьогодні, отримує розширені повноваження в питаннях звільнення, зміни умов праці, призупинення дії трудових договорів. Закон № 2136-IX [8] дозволив роботодавцям і працівникам легально регулювати умови праці відповідно до реальних обставин – переміщення, тимчасові зупинки виробництва, віддалена робота.

Проте, попри позитивні аспекти прийнятих під час воєнного стану нормативних актів, є ряд і проблемних. До таких аспектів в першу чергу відносяться обмеження конституційних прав. Так, деякі норми стосовно свободи слова, або ж трудових прав, викликали занепокоєння правозахисників [3; 12]. Розширення та формалізація обмежень конституційних прав вимагає системного підходу. Конституційні права не є абсолютними – вони можуть бути обмежені лише за умови дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності. Українське законодавство та міжнародні стандарти (зокрема, Європейська конвенція з прав людини) визначають допустимі рамки таких обмежень. Наприклад, Закон № 2136-IX викликав критику через суттєве обмеження трудових прав і діяльності профспілок, що послаблює гарантії для працівників [13]. Отож, Конституційне право на працю, захист від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції) [1] зазнало обмежень на період воєнного стану задля забезпечення функціонування критичних секторів економіки. Легітимною метою даного обмеження є захист національної безпеки та стабілізація економіки. Проте, дане обмеження конституційного права потребує перевірки на пропорційність, оскільки інтереси роботодавця суттєво переважають права працівників, без надання належних механізмів захисту. Аналогічним чином, на сьогодні обмежені й інші конституційні права, зокрема ті, які регулюються статтями 30, 33, 34, 36, 39, 44 Конституції [1]. Наше дослідження щодо даної проблематики узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Характеристика та оцінка обмежень конституційних прав під час воєнного стану

Конституційне право	Норма Конституції	Характер обмеження (приклад)	Обґрунтування/легітимна мета	Оцінка (пропорційність/ризики)
Право на працю	Ст. 43	Розширені повноваження роботодавців (Закон № 2136-IX): звільнення, зміна умов, призупинення договору	Економічна стабільність, оперативне управління у війні	Ризик надмірного обмеження без належних гарантій. Вразливі працівники фактично позбавлені захисту
Право на свободу об’єднання в профспілки	Ст. 36, 44	Обмеження ролі профспілок у прийнятті рішень, фактична маргіналізація	Швидкість управлінських рішень в критичних галузях	Непропорційне обмеження без діалогу з профспілками. Порушення конвенцій МОП
Свобода слова	Ст. 34	Тимчасова заборона окремих медіа; контроль над інформацією; блокування сайтів	Забезпечення інформаційної безпеки, протидія ворожій пропаганді	Обґрунтоване частково, однак без незалежного контролю створює ризики цензури
Свобода пересування	Ст. 33	Введення комендантської години, обмеження виїзду за кордон (зокрема для чоловіків)	Забезпечення мобілізації, контроль безпеки	Пропорційне в умовах війни, але має бути тимчасовим і чітко регламентованим
Право на страйк	Ст. 44	Заборона страйків у період воєнного стану	Забезпечення безперервної роботи критичної інфраструктури	Законне, але вимагає альтернативних механізмів захисту прав працівників
Недоторканність житла	Ст. 30	Можливість примусового переселення, вилучення житла (воєнні потреби)	Безпека, військова необхідність	Можливо лише за чіткими процедурами й компенсацією. Необхідний парламентський/судовий контроль
Свобода зібрань	Ст. 39	Заборона мітингів/демонстрацій в умовах війни	Безпека, недопущення провокацій	Обґрунтоване тимчасово. Має відновлюватися по мірі стабілізації ситуації

Примітка. Складено автором самостійно на основі аналізу правових актів.

Дослідження показало, що більшість обмежень мають підставу в умовах війни, але деякі з них не відповідають принципу пропорційності або не мають чітких процедур перегляду. Відповідно, законо-

давство, на сьогодні потребує механізмів судового чи незалежного контролю, аби уникнути зловживань. Особливо вразливими є трудові права і свобода об'єднання, що викликає занепокоєння у вітчизняних та міжнародних правозахисників.

Окрім вище розглянутих проблемних аспектів, дослідження показало, що більшість актів ухвалювались без достатнього суспільного діалогу, що створює ризик втрати демократичних принципів при тривалому воєнному стані. Виявлено, також і суперечливість деяких законів. Так, Закон «Про медіа» (№ 2710-IX) [7], попри важливість боротьби з пропагандою, містить положення, які можуть призвести до надмірного втручання держави в інформаційну сферу. Проблемаю також є те, що частина норм, ухвалених на період дії воєнного стану, фактично набули довготривалого характеру, хоча юридично їхня чинність має бути обмежена в часі. Та й, загалом, в умовах воєнного стану парламентський і громадський контроль за виконавчою владою суттєво послаблений, що також викликає занепокоєння громадян та правозахисників.

Отож, проблемними аспектами прийнятих актів, виходячи з проведеного нами дослідження, виступають наступні: обмеження конституційних прав; низький рівень публічності та громадського обговорення ухвалених нормативних актів; суперечливість деяких законів; відсутність чіткої межі між тимчасовим і сталим; недостатній парламентський і громадський контроль за виконавчою владою.

Загалом, прийняті акти мають як позитивний, так і дискусійний характер. З одного боку, вони дозволили державі ефективно реагувати на безпрецедентні виклики. З іншого – виникають питання щодо балансу між безпекою і правами людини, юридичної визначеності та контролю з боку парламенту. Особливу увагу заслуговують випадки тимчасового обмеження свободи слова, мобілізації без чітких гарантій прав та розширення повноважень виконавчої влади без належного контролю.

Нормативні акти, прийняті під час воєнного стану, стали важливим правовим інструментом адаптації держави до умов війни. Водночас вони мають бути предметом постійного контролю, критичної оцінки й поступової дерегуляції після завершення бойових дій. Тільки таким чином можна гарантувати баланс між безпекою й демократичними цінностями в майбутньому. Після завершення воєнного стану слід, на нашу думку, провести ревізію всіх тимчасових актів з метою скасування або трансформації в системі мирного права. Також, необхідно забезпечити парламентський контроль за діяльністю виконавчої влади в період дії надзвичайних заходів. Варто, також, активізувати громадські обговорення щодо змісту законів, які мають довгостроковий вплив.

Висновки. Запровадження воєнного стану в Україні стало каталізатором масштабних правових трансформацій, що охопили всі ключові напрями державного управління. Аналіз нормативно-правових актів, прийнятих у цей період, свідчить про високу адаптивність адміністративно-правової політики держави до екстремальних умов. Українська правова система демонструє здатність оперативно реагувати на виклики війни шляхом нормативного забезпечення мобілізаційних, безпекових та соціальних процесів. Разом із тим, ефективність такої політики визначається не лише швидкістю ухвалення рішень, а й дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та тимчасовості обмежень. Воєнний правовий режим, хоч і виправданий військовою необхідністю, повинен залишатися винятком, чітко обмеженим у часі та підконтрольним демократичним інститутам. Після завершення бойових дій доцільно провести комплексну поствоєнну ревізію нормативно-правових актів, ухвалених під час воєнного стану. Особливу увагу слід приділити скасуванню надзвичайних обмежень, які втратили актуальність, та оновленню правових механізмів з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому контексті важливим завданням є посилення інституційних гарантій прав людини та інтеграція поствоєнного досвіду в стратегії сталого розвитку адміністративно-правової політики держави.

Таким чином, формування сучасної адміністративно-правової політики у воєнний та поствоєнний періоди має ґрунтуватися на балансі між національною безпекою та правами людини, із чітким орієнтиром на демократичні цінності та верховенство права.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 15.05.2025).
2. Крусян А. Український конституціоналізм в умовах війни: до постановки основних науково-практичних проблем та повоєнних тенденцій. *Український часопис конституційного права*. 2023. №3 (28). С. 16–28.

3. Кушніренко О. Г., Зав'ялов Є. В., Козьміна Ю. Г. Обмеження прав та свобод людини у воєнний час: конституційно-правовий аспект. *Internauka. Series: Juridical Sciences*. 2022. № 4. С. 1–23.
4. Машков К. Є., Горностай О. Б., Товт Т. О. Особливості трудових відносин в умовах воєнного стану: нормативно-правове регулювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: збірник наукових праць*. 2022. № 1. С. 122–131.
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. *Офіційний вісник Президента України*. 2022. № 6. С. 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> (дата звернення: 11.05.2025).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення військового обліку та мобілізації : Закон України від 3 черв. 2022 р. № 2105-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20> (дата звернення 15.05.2025).
7. Про медіа: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20> (дата звернення: 14.05.2025).
8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (дата звернення: 17.05.2025).
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 15.05.2025).
10. Русакевич А. І. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав громадян. *Держава та регіони. Серія: Право*, 2023. № 2 (80). С. 177–180.
11. Савчин М. Конституціоналізм і війна. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 2. С. 3–14.
12. Стаднік І. В., Буравська А. А. Верховенство права в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 69–73.
13. Хмара М. Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 121–125.
14. Хомишин І.Ю. Публічна служба в умовах війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 3. С. 308–312.

Reference

1. *Konstytutsiia Ukrainy [Konstitution of Ukraine]* vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp> [in Ukrainian].
2. Krusian, A. (2023). Ukrayinskyi konstytutsionalizm v umovakh viyny: do postanovky osnovnykh naukovo-praktychnykh problem ta povoyennykh tendentsiy [Ukrainian constitutionalism in the conditions of war: on the statement of the main scientific and practical problems and post-war trends]. *Ukrayinskyi chasopys konstytutsiynoho prava – Ukrainian journal of constitutional law*, (3)28, 16-28 [in Ukrainian].
3. Kushnirenko, O. H., Zavyalov, Ye. V. & Kozmina, Yu. H. (2022). Obmezheniya prav ta svobod lyudyny u voyennyi chas: konstytutsiyno-pravovyy aspekt [Restrictions on human rights and freedoms in wartime: constitutional and legal aspect]. *Internauka. Series: Juridical Sciences*, 4, 1-23 [in Ukrainian].
4. Mashkov, K. Ye., Hornostai, O. B. & Tovt, T. O. (2022). Osoblyvosti trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu: normatyvno-pravove rehulyuvannya [Peculiarities of labor relations under martial law: normative and legal regulation]. *Aktualni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi: zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of national jurisprudence: collection of scientific papers*, 1, 122–131 [in Ukrainian].
5. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini [On the introduction of martial law in Ukraine] (2022). Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24 lyut. 2022 r. № 64/2022. *Ofitsiynyy visnyk Prezydenta Ukrayiny – Official bulletin of the President of Ukraine*, 6. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya viyskovoho obliku ta mobilizatsiyi [On amendments to certain legislative acts of ukraine on improving military registration and mobilization] (2022). Zakon Ukrayiny vid 3 cherv. 2022 r. № 2105-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20> [in Ukrainian].
7. Pro media [On the media] (2022). Zakon Ukrayiny vid 13 hrud. 2022 r. № 2710-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20> [in Ukrainian].
8. Pro orhanizatsiyu trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] Zakon Ukrayiny vid 15 berez. 2022 r. № 2136-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> [in Ukrainian].

9. *Pro pravovyy rezhyr voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] (2015)*. Zakon Ukrayiny vid 12 trav. 2015 r. № 389-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].
10. Rusakevych, A. I. (2023). Informatsiyna bezpeka v umovakh voyennoho stanu u aspekti zabezpechennya informatsiynykh prav hromadyan [Information security in martial law in the aspect of ensuring citizens' information rights]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo – State and regions. Series: Law*, 2(80), 177–180 [in Ukrainian].
11. Savchyn, M. (2022). Konstytutsionalizm i viyna [Constitutionalism and war]. *Ukrayinskyi chasopys konstytutsiynoho prava – Ukrainian journal of constitutional law*, 2, 3–14. [in Ukrainian].
12. Stadnik, I. V. & Buravska, A. A. (2022). Verkhovenstvo prava v umovakh voyennoho stanu [Rule of law under martial law conditions]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 69-73 [in Ukrainian].
13. Khmara, M. (2022). Osoblyvosti prypynennya trudovykh vidnosyn v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Peculiarities of termination of labor relations under martial law in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznnavstva – Actual problems of legal studies*, 2, 121-125 [in Ukrainian].
14. Khomyshyn, I. Yu. (2023). Publichna sluzhba v umovakh viyny [Public service in wartime conditions]. *Elektronne naukove vydannya «Analitychno-porivnyalne pravoznnavstvo» – Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*, 3, 308-312 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 25.05.2025

Олександр Красногор,

кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус, м. Чернігів.

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0901-7033>

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ МІНІСТЕРСТВОМ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено семантичний зміст термінів «процедура», «правова процедура» та «адміністративна процедура». Відзначено, що формування розуміння змісту та сутності поняття і ознак адміністративних процедур, які реалізуються Міністерством юстиції України в ході охорони прав людини, є успіхом у пізнанні загальної системи адміністративних процедур, як складового елементу адміністративного права. Відзначається, що адміністративні процедури є обов'язковим інструментом у функціонуванні публічної адміністрації. Проаналізовано наукові погляди на зміст поняття «адміністративна процедура», та ознаки цієї інституції адміністративного права.

Досліджено законодавче визначення поняття адміністративної процедури та виділено аспекти його звуження, з огляду на наукові погляди щодо його змісту. Сформовано авторське визначення поняття адміністративних процедур охорони прав людини Міністерством юстиції України, відзначено, що як і будь-який процес, який реалізується в регульованих суспільних відносинах, адміністративна процедура наділена певними ознаками, які розкривають її сутність та зміст.

Встановлено, що адміністративна процедура в Україні потребує суттєвого перегляду та вдосконалення. Її законодавче визначення не повинно обмежуватися лише сферою надання послуг, а має включати всі аспекти взаємодії між громадянами та державними органами. Удосконалення адміністративної процедури сприятиме зміцненню верховенства права, захисту прав людини та підвищенню ефективності публічного управління в Україні.

Запропоновано, розширити законодавче визначення адміністративної процедури, включивши механізми оскарження, захисту прав громадян та контроль за діями державних органів; гармонізувати українське законодавство із принципами Європейської хартії місцевого самоврядування та іншими міжнародними стандартами; посилити відповідальність посадових осіб за порушення адміністративних процедур для підвищення ефективності державного управління.

Ключові слова: правова процедура, адміністративна процедура, публічна адміністрація, державне управління, адміністративний акт.

Krasnohor O.

Essence and characteristics of administrative procedures for the protection of human rights by the Ministry of justice of Ukraine

The semantic content of the terms «procedure», «legal procedure» and «administrative procedure» is studied. It is noted that the formation of an understanding of the content and essence of the concept and features of administrative procedures, which are implemented by the Ministry of Justice of Ukraine in the course of protecting human rights, is a success in understanding the general system of administrative procedures as a component of administrative law. It is noted that administrative procedures are an obligatory tool in the functioning of public administration. Scientific views on the content of the concept of «administrative procedure» and the features of this institution of administrative law are analyzed.

The legislative definition of the concept of administrative procedure is studied and aspects of its narrowing are highlighted, taking into account scientific views on its content. The author's definition of the concept of administrative procedures for the protection of human rights by the Ministry of Justice of Ukraine is formed, it is noted that like any process implemented in regulated social relations, the administrative procedure is endowed with certain features that reveal its essence and content.

It has been established that the administrative procedure in Ukraine requires substantial revision and improvement. Its legal definition should not be limited solely to the sphere of service provision but must encompass all aspects of interaction between citizens and state authorities. The improvement of the administrative procedure will contribute to strengthening the rule of law, protecting human rights, and enhancing the efficiency of public administration

in Ukraine.

It is proposed to expand the legal definition of administrative procedure by including mechanisms for appeals, protection of citizens' rights, and oversight of state authorities' actions; to harmonize Ukrainian legislation with the principles of the European Charter of Local Self-Government and other international standards; and to strengthen the accountability of officials for violations of administrative procedures to improve the effectiveness of public governance.

Keywords: legal procedure, administrative procedure, public administration, public administration, administrative act.

Постановка проблеми. Кожен громадянин має досвід звернення до державних органів за захистом своїх прав, свобод та інтересів. Проте враження від результативності, якості та повноти отриманих адміністративних послуг кожен має свої, і не завжди позитивні.

Різні складні процедури отримання однопорядкових державних послуг, відмови в їх наданні з формальних причин, відсутність будь-яких обґрунтувань під час прийняття індивідуальних, насамперед негативних для людини, рішень, складна судова процедура їх оскарження – це далеко не вичерпний перелік проблем, із якими часто стикаються пересічні люди [1].

Проте, рух України шляхом євроінтеграційних реформ як у правовій системі так і у сфері адміністративних послуг і процедур, вимагають дієвих кроків від держави та її інституцій. Провідне місце в цій діяльності відведено Міністерству юстиції України, як центральному органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права та доступу громадян до юридичних послуг.

Сучасний етап державотворення, який проходить Україна, вимагає рішучих та дієвих кроків щодо пошуку оптимальних форм побудови взаємовідносин публічної адміністрації з людиною, запровадження адміністративних процедур, які даватимуть змогу збалансувати приватний і публічний інтерес, що в свою чергу забезпечить охорону прав людини. Все це зумовлює актуальність дослідження сутності та особливостей адміністративних процедур охорони прав людини Міністерством юстиції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота дуже жваво обговорює питання сутності адміністративної процедури, її зміст та ознаки. Спостерігаються різні погляди на це питання. Серед науковців, які розглядають це питання варто виділити таких як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. Н. Бахрах, Ю. П. Битяк, І. В. Бойко, С. Г. Братель, Н. В. Галіцина, В. В. Галунько, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломєць, Р. О. Куйбіда, Б. М. Лазарєв, В. Ф. Опришко, Л. Л. Савранчук, В. П. Тимошук, Ю. М. Фролов, О. Юшкевич, та інші.

Метою статті є дослідження, з урахуванням наявних наукових поглядів на сутність і зміст поняття адміністративної процедури, сутності та ознак адміністративних процедур охорони прав людини Міністерством юстиції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день, навіть враховуючи наявність прийнятого законодавчого акту, що регламентує адміністративну процедуру, ця юридична категорія продовжує залишатись предметом численних наукових праць.

Функціонування публічної адміністрації здійснюється за певною процедурою, починаючи від отримання звернення особи і до прийняття відповідного адміністративного акту та його реалізації. Більшість означених адміністративних процедур спрямовано на реалізацію прав та інтересів приватних осіб.

Для досягнення поставленої мети нашого дослідження вважаємо за необхідне звернути увагу на зміст понять «процедура» та «адміністративна процедура».

Автори академічного тлумачного словника української мови визначають «процедуру» – як офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь [2]. За Великим тлумачним словником сучасної української мови – це ряд яких-небудь дій, хід виконання чого-небудь [3, с. 1179]. О.С. Мельничук, в словнику іншомовних слів, «процедуру» визначає як офіційно встановлений чи прийнятий за звичаєм порядок, послідовність дій для здійснення або оформлення якихось справ [4, с. 639]. Автори словника термінів визначають «процедуру» як складову юридичного процесу, що визначає порядок учинення певної процесуальної дії [5, с. 131].

Визначаючи поняття «правової процедури» О.О. Серєда характеризує її як нормативно врегульованої певної послідовності дій, пов'язаних цільовим напрямком, що здійснюються в імперативній чи диспозитивній формах, у певні строки, а результати здійснення дій мають юридичну фіксацію [6, с. 10].

Юридична процедура являє собою самостійний різновид соціальної процедури, регламентується відповідними процедурними нормами права, має офіційний правовий характер, складається із певної по-

слідовності дій суб'єктів юридичної процедури, в результаті чого досягається певний результату вигляді зміни правової дійсності [7, с. 9].

Можна відзначити, що «правові процедури» покликані забезпечити певний «порядок» в суспільстві, регламентуючи чіткі правила взаємодії між суб'єктами під час регулювання суспільних відносин. Саме завдяки чітким правовим процедурам фізичні та юридичні особи можуть ефективно реалізовувати свої права та здійснювати їх охорону. Нормативна регламентація єдиних для всіх процедур унеможливорює вибіркове застосування норм права та сприяє рівності суб'єктів, визначаючи порядок вирішення суперечок, забезпечуючи справедливе врегулювання конфліктних ситуацій.

Натомість, «адміністративні процедури» охоплюють не всі правові механізми, які регулюють порядок розгляду правових питань а безпосередньо порядок дій публічної адміністрації у процесі прийняття адміністративних рішень та надання адміністративних послуг невідладним суб'єктам. Основна мета їх реалізації – організація публічного управління, регулювання відносин між державою та громадянами.

Що стосується поняття «адміністративна процедура», В. Тимошук характеризує її як визначений законодавством порядок розгляду й вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ [8, с. 211].

Власне визначення поняття адміністративної процедури запропонував В. В. Галуцько, на думку якого – це встановлений законодавством порядок розгляду і розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [9, с. 224].

І. Бойко, в своєму дослідженні доходить висновку, що адміністративна процедура як сукупність правил, придатних для прийняття адміністративних актів, а в деяких випадках, також їх виконання, слугує нормативною підставою для діяльності публічної адміністрації, основним призначення якої є забезпечення реалізації та захист прав приватної особи [10, с. 234].

Адміністративна процедура, на переконання О. Юшкевич, визначається як процесуальні етапи здійснення юридичної діяльності органами публічної адміністрації з метою забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [11, с. 107].

С. Братель адміністративною процедурою називає процедурно-процесуальну форму, яка регулюється адміністративно-процедурними нормами, що визначають порядок, у межах якого здійснюється по-слідовна діяльність суб'єктів адміністративної процедури та дії інших її учасників [12, с. 102].

Досліджені погляди науковців щодо сутності адміністративної процедури дають нам можливість стверджувати, що дана процедура реалізується за чітко регламентованим порядком, який нормативно закріплено, являє собою дії публічної адміністрації, що направлені на досягнення конкретного результату – реалізацію та охорону прав невідладного суб'єкта.

Як слушно відзначає І. Бойко, поняття «адміністративна процедура» змістовно наповнене двома термінами. По-перше, процедура є порядком у вчиненні дій для досягнення певного результату. По-друге, термін «адміністративний» в науці тлумачиться як той, що пов'язаний з управлінням, так і той, що покликаний служити. Таке двоєке розуміння базової категорії адміністративного права зумовлює існування двох типів правовідносин, що виникають у сфері публічного управління. Це, по-перше, ті відносини, що мають управлінський характер, виникають за ініціативою владарюючих суб'єктів, в яких на приватних осіб покладається здебільшого виконання обов'язків. По-друге, у відносинах з публічною адміністрацією приватні особи реалізують значну частину своїх прав. Ці два типи правовідносин потребують для свого врегулювання відмінних принципів і правил [13, с. 116–117].

Як бачимо з наведених наукових поглядів на визначення сутності адміністративної процедури – одностайність думки щодо її змісту відсутня. Така ситуація призводить до необхідності подальших наукових пошуків в цій сфері, навіть не зважаючи на наявність законодавчого акту, яким адміністративна процедура визначається та регулюється.

Характеризуючи загальне визначення адміністративних процедур, Ю. Фролов до їх головних завдань пропонує віднести:

– запровадження розгляду справедливої, об'єктивної і своєчасної природи індивідуальних справ фізичних й юридичних осіб заради здійснення обов'язків, запровадження прав і законних інтересів суб'єктів правових відносин;

– сприяння підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому здійсненню функцій та повноважень органів і посадових осіб за допомогою впорядкування їх діяльності;

– запровадження необхідної послідовності в реалізації суб'єктами правових відносин власних прав та інтересів законного типу;

– протидію зловживанню владою зі сторони виконавчих органів й інших суб'єктів владних повноважень за допомогою чіткої регламентації правил взаємовідносин органів, посадових осіб виконавчих та місцевосамоврядних органів з іншими суб'єктами правових відносин адміністративного типу [14, с. 696].

Законодавець, в нормах довгоочікуваного спільнотою та науковцями Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX, під адміністративною процедурою розуміє визначений законом порядок розгляду та вирішення справи [15].

На нашу думку, враховуючи досліджені погляди наукової спільноти на зміст поняття «адміністративна процедура», законодавець, формуючи в законі визначення цієї суспільно важливої форми надання адміністративних послуг, суттєво звузив розуміння та функціональний зміст адміністративної процедури.

Законодавче визначення адміністративної процедури зводиться лише до формалізованого механізму надання адміністративних послуг, тоді як її реальний зміст значно ширший. Адміністративна процедура є ключовим елементом функціонування держави та взаємодії між учасниками суспільних відносин та публічною адміністрацією. В ідеалі вона має охоплювати широкий спектр правовідносин, включаючи надання адміністративних послуг, розгляд скарг, контроль за законністю дій посадових осіб та охорону і захист прав суб'єктів звернення за адміністративною послугою.

Можна виділити наступні аспекти звуження поняття адміністративної процедури в законодавстві:

1. Обмеження адміністративної процедури лише сферою послуг. Законодавець визначає адміністративну процедуру лише як порядок розгляду і вирішення справи – тобто надання адміністративних послуг (наприклад, видача паспортів, реєстрація підприємств).

2. Втрата регулюючої та контрольної функції адміністративної процедури. Адміністративна процедура має гарантувати законність дій державних органів і посадових осіб, повинна включати механізми контролю, нагляду, примусу та розгляду адміністративних спорів.

3. Відсутність забезпечення відкритості та прозорості адміністративного процесу.

Зважаючи на окреслені аспекти доходимо думки, що звуження законодавцем визначення адміністративної процедури може мати наслідком:

– недостатність правового захисту громадян (неможливості ефективного оскарження рішень публічної адміністрації).

– зниження відповідальності посадових осіб (через відсутність чітких механізмів контролю та притягнення їх до відповідальності за порушення прав та інтересів особи).

– неповну реалізацію принципів верховенства права (адміністративна процедура – це не лише послуга, а й механізм охорони та захисту прав).

Враховуючи наведені обставини, пропонуємо визначити поняття адміністративних процедур охорони прав людини Міністерством юстиції України як регламентований нормативно-правовими актами комплекс дій структурних підрозділів Міністерства юстиції України, з чітким дотриманням вимог принципу стадійності в діяльності публічної адміністрації, направлений на попередження порушення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, шляхом розгляду і вирішення їх індивідуальних справ, з прийняттям за його результатами акту індивідуальної дії, яким набуваються, змінюються, припиняються права суб'єкта звернення або виконуються його обов'язки.

Адміністративні процедури є важливим інструментом реалізації та охорони прав і свобод громадян у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Вони забезпечують передбачуваний, законний і справедливий порядок ухвалення рішень у сфері публічного управління. Цей законодавчо закріплений інструмент характеризується певним механізмом охорони, який включає: прозорість дій публічної адміністрації – особа має доступ до інформації та розуміє, як і чому приймається рішення; дотримання строків і правил надання адміністративних послуг – захист від затягування справи чи свавілля посадових осіб; обов'язок публічної адміністрації приймати обґрунтувати рішення – заборонено ухвалювати рішення без пояснень або всупереч доказам; можливість оскарження прийнятих рішень – громадяни можуть захистити своє право у вищому органі або в суді; рівність перед законом – усі особи мають рівні права в процедурі, незалежно від статусу.

Адміністративні процедури – це не лише технічний процес, а важливий правозахисний інструмент, що забезпечує повагу до гідності особи, рівність перед державою та ефективне реагування на порушення прав з метою їх охорони та захисту.

Як і будь-який процес, що реалізується в регульованих суспільних відносинах, адміністративна процедура наділена певними ознаками, які розкривають її сутність та зміст.

Н. Галіцина, досліджуючи адміністративну процедуру як інститут адміністративного процесу, виділяє ознаки цього інституту.

1. Адміністративні процедури застосовуються в публічній сфері.

2. Адміністративні процедури регулюють порядок здійснення правозастосувальної діяльності.

3. Адміністративні процедури охоплюють управлінську діяльність позитивної спрямованості, тобто діяльність, спрямовану на створення умов для ефективної реалізації прав і законних інтересів громадян і організацій.

4. Адміністративні процедури встановлюють визначений порядок здійснення тих або інших дій.

5. Для адміністративних процедур характерний особливий суб'єктний склад. Однією зі сторін в адміністративній процедурі завжди виступає державний орган або посадова особа, наділені державно-владними повноваженнями.

6. Адміністративні процедури закріплюються адміністративно-процесуальними нормами, які, в свою чергу, регулюють застосування матеріальних норм адміністративного та інших галузей права (фінансового, господарського, трудового та ін.), і при цьому регламентують діяльність уповноважених органів і посадових осіб [16, с. 173–174].

Л. Савранчук, в ході власного дослідження, зокрема ознаками адміністративної процедури визначає:

1) сфера об'єктивізації (офіційний характер) – діяльність публічної адміністрації та специфічний суб'єктний склад (адміністративна процедура здійснюється в публічній сфері, безпосередньо пов'язана із діяльністю органів публічної адміністрації і супроводжується використанням ними відповідних владних повноважень з урахуванням публічних інтересів);

2) правова детальна регламентація, цілеспрямованість (адміністративна процедура врегульована адміністративно-правовими нормами, які чітко регламентують діяльність уповноважених органів та посадових осіб);

3) результатом є прийняття адміністративного акту, який встановлює, змінює чи припиняє права та обов'язки суб'єктів адміністративно-правових відносин, та є обов'язковим для виконання [17, с. 79].

І. Бойко до основних ознак адміністративної процедури відносить наступні: правовий характер, оскільки принципи та правила, що визначають адміністративну процедуру, містяться в приписах нормативно-правових актів; владний характер, що виявляється в приписах суб'єктів публічного управління, які носять розпорядчий характер і є обов'язковими для інших осіб; вміщує в себе сукупність норм, що регламентують як діяльність суб'єкта публічного управління, так і поведінку приватних осіб; спрямована на прийняття адміністративного акта суб'єктом владних управлінських повноважень; застосовується для вирішення конкретної адміністративної справи; має основним призначенням забезпечення ефективної реалізації прав приватних осіб та унеможливлення їх порушення; тягне за собою настання зовнішніх наслідків, тобто застосування процедурних правил породжує права й обов'язки осіб, які знаходяться поза системою публічного управління; має, як правило, безспірний характер, тобто завдяки адміністративній процедурі вирішуються позитивні управлінські справи [13, с. 117].

Тож характеризуючи адміністративні процедури охорони прав людини Міністерством юстиції України пропонуємо виділити такі їх ознаки:

1) нормативна визначеність – адміністративні процедури закріплені та регламентовані в законодавчих та підзаконних актах;

2) публічний характер – адміністративні процедури здійснюються від імені держави в інтересах суспільства та окремих громадян;

3) прозорість і доступність – інформація про процедури доступна на сайті Мін'юсту або через ЦНАП;

4) недискримінаційний підхід – в питаннях доступності та в ході реалізації адміністративних процедур заборонена упередженість, усі мають рівний доступ до процедур незалежно від статусу;

5) захисна спрямованість – адміністративні процедури спрямовані на охорону, захист, поновлення або гарантування прав і свобод фізичних та юридичних осіб;

6) процесуальна чіткість – адміністративні процедури містять встановлений порядок дій (стадійність, строки, форми звернення, обґрунтування рішень);

7) зв'язок з конкретною заявою особи – адміністративні процедури, як правило, починаються з ініціативи громадянина (заява, скарга, запит);

8) результативність (адміністративний акт) – адміністративні процедури завершуються виданням адміністративного акта (довідки, витягу, висновку, рішення тощо);

9) можливість оскарження – суб'єкт звернення за послугою має право на апеляцію, повторний розгляд або звернення до суду;

10) контроль і підзвітність – реалізація адміністративних процедур може бути перевірена (внутрішній контроль, скарги, нагляд).

Висновки. Адміністративна процедура в Україні потребує суттєвого перегляду та вдосконалення. Її законодавче визначення не повинно обмежуватися лише сферою надання послуг, а має включати всі аспекти взаємодії між громадянами та державними органами. Удосконалення адміністративної процедури сприятиме зміцненню верховенства права, захисту прав людини та підвищенню ефективності публічного управління в Україні.

Для приведення адміністративної процедури у відповідність до європейських стандартів необхідно: розширити законодавче визначення адміністративної процедури, включивши механізми оскарження, захисту прав громадян та контроль за діями державних органів; гармонізувати українське законодавство із принципами Європейської хартії місцевого самоврядування та іншими міжнародними стандартами; посилити відповідальність посадових осіб за порушення адміністративних процедур для підвищення ефективності державного управління.

Список використаних джерел

1. Кравченко Л., Булгакова Г. Наближення держави до людей. *Юридична практика*. 2022. №7-8 (1260-1261). URL: <https://pravo.ua/articles/nablyzhennia-derzhavy-do-liudei/> (дата звернення: 20.04.2025).
2. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 20.04.2025).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, голов, ред. В.Т. Бусел. К. Ірпін: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
4. Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. 1-е видання, Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. 776 с.
5. Словник термінів з теорії держави і права за ред. М. І. Панова. Харків. Основа. 1997. 180 с.
6. Середя О.О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 20 с.
7. Николина К.В. Юридична процедура : поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/31649> (дата звернення: 20.04.2025).
8. Тимошук В. П. Адміністративні процедури за участю громадян. Державне управління: проблеми адміністративної теорії та практики. Київ: Факт. 2003. С. 195–211.
9. Адміністративне право України : навчальний посібник [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короед, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон: Грін Д.С., 2015. Т.1. Загальне адміністративне право. 272 с.
10. Бойко І. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. Випуск 69. С. 229–236. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900> (дата звернення: 22.04.2025).
11. Юшкевич О. Адміністративна процедура будівництва об'єктів містобудівної діяльності. *Адміністративна процедура: особливості формування української концепції : матеріли Круглого столу, м. Харків. 15 вересня 2017 р. Харків* : Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2017. 112 с. С. 106–112. URL: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/Admin_procedura.pdf (дата звернення: 20.04.2025).
12. Братель С.Г. Природа та особливості адміністративних процедур. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 99–103.
13. Бойко І.В. Адміністративна процедура: поняття, ознаки й види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2017. Випуск 33. С. 113–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2017_33_12 (дата звернення: 20.04.2025).
14. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. *Форум права*. 2013. № 3. С. 692–698. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_114 (дата звернення: 20.04.2025).

15. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 20.04.2025).
16. Галіцина Н. В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. *Форум права*. 2010. № 4. С. 163-177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_28 (дата звернення: 20.04.2025)
17. Савранчук Л.Л. Сутність та місце адміністративної процедури в системі адміністративного права як центрального інституту галузі права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 6(41). С. 77–81. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v6_2021/17.pdf (дата звернення: 20.04.2025).

References

1. Kravchenko, L. & Bulhakova, H. (2022). Nablyzhennia derzhavy do liudei. [Bringing the state closer to the people]. *Yurydychna praktyka - Legal practice*, 7-8 (1260-1261). Retrieved from <https://pravo.ua/articles/nablyzhennia-derzhavy-do-liudei/> [in Ukrainian].
2. *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]* (2023). Retrieved from <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*, VIII, 1728. Retrieved from <https://cutt.ly/NrvS2bn0> [in Ukrainian].
4. Melnychuk, O. S. (Ed.) (1974). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. 1-e vydannia [in Ukrainian].
5. Panov, M. I. (Ed.) (1997). *Slovnyk terminiv z teorii derzhavy i prava. [Dictionary of terms from the theory of state and law]* [in Ukrainian].
6. Sereda, O. O. (2009). Pravova protsedura: teoretyko-pravovi zasady ta praktychni vymiry. [Legal procedure: theoretical and legal principles and practical dimensions]. *Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01.* [in Ukrainian].
7. Nykolyna, K. V. (2011). Yurydychna protsedura : poniattia, oznaky, vydy, mistse v systemi pravovykh katehorii. [Legal procedure: concept, features, types, place in the system of legal categories]. *Avtoreferat dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.01.* Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/31649> [in Ukrainian].
8. Tymoshchuk, V.P. (2003). Administrativni protsedury za uchastiu hromadian. [Administrative procedures with citizen participation]. *Derzhavne upravlinnia: problemy administrativnoi teorii ta praktyky - State administration: problems of administrative theory and practice*, 195–211 [in Ukrainian].
9. Halunko V. V. (Ed.), Kurylo V. I. & Koroied S. O. ta in. (2015). *Administrativne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]*. Zahalne administrativne pravo, Vol. 1. Navchalnyi posibnyk [in Ukrainian].
10. Boiko, I. (2022). Rol i znachennia administrativnoi protsedury u publichnomu administruvanni. [The role and importance of administrative procedure in public administration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Law*, 69, 229-236. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900> [in Ukrainian].
11. Yushkevych, O. (2017, September 15). Administrativna protsedura budivnytstva ob'ektiv mistobudivnoi diialnosti [Administrative procedure for the construction of urban development facilities]. *Administrativna protsedura: osoblyvosti formuvannia ukrainskoi kontseptsii. Materily Kruhloho stolu. [Administrative Procedure: Peculiarities of Formation of the Ukrainian Concept: Materials of the Round Table, Kharkiv*. 15 September 2017 Kharkiv]. 106-112. Retrieved from http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/Admin_procedura.pdf [in Ukrainian].
12. Bratel, S. H. (2014). Pryroda ta osoblyvosti administrativnykh protsedur. [The nature and features of administrative procedures]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 99–103 [in English].
13. Boiko, I. V. (2017). Administrativna protsedura: poniattia, oznaky y vydy. [Administrative procedure: concept, features and types]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia - State building and local self-government*, 33, 113-124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2017_33_12 [in Ukrainian].
14. Frolov, Yu. M. (2013). Administrativni protsedury: zmist ta osoblyvosti. [Administrative procedures: content and features]. *Forum prava - Forum of Law*, 3, 692-698. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_114 [in Ukrainian].
15. *Pro administrativnu protseduru [On the administrative procedure]* (2022, February 17). *Zakon Ukrainy №2073-IX*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

16. Halitsyna, N. V. (2010). Administratyvna protsedura yak instytut administratyvnoho protsesu. [Administrative procedure as an institution of the administrative process]. *Forum prava - Forum of Law*, 4, 163-177. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_28 [in Ukrainian].
17. Savranchuk, L. L. (2021). Sutnist ta mistse administratyvnoi protsedury v systemi administratyvnoho prava yak tsentralnoho instytutu haluzi prava. [The essence and place of administrative procedure in the system of administrative law as a central institution of the field of law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpatty legal bulletin*, 6(41), 77-81. Retrieved from http://pju.nuoua.od.ua/v6_2021/17.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.05.2025

Наталія Ментух,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права

та судочинства Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1016-7635>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

Стаття присвячена визначенню поняття та особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності податкових органів в Україні щодо реалізації адміністративних процедур на основі розгляду та аналізу теоретичних засад.

Обґрунтовано, що правові аспекти реалізації адміністративних процедур податковими органами закріплені у низці нормативно-правових актів, що різняться як за своєю юридичною силою, так і за ступенем визначення адміністративно-правового регулювання здійснення податковими органами адміністративних процедур.

Проаналізовано наукові позиції стосовно поняття «адміністративні процедури», на основі чого визначено, що в українській правовій доктрині адміністративні процедури зазвичай розуміються як встановлений порядок реалізації прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб в органах виконавчої влади та виконавчих органах місцевого самоврядування.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, податкові органи, адміністративні процедури, діяльність, податкове законодавство.

Mentukh N.

Administrative and legal regulation of the activities of tax authorities in Ukraine regarding the implementation of administrative procedures

The article is devoted to the definition of the concept and features of administrative and legal regulation of the activities of tax authorities in Ukraine regarding the implementation of administrative procedures based on the consideration and analysis of theoretical foundations.

It is substantiated that the legal aspects of the implementation of administrative procedures by tax authorities are enshrined in a number of regulatory legal acts that differ both in their legal force and in the degree of definition of administrative and legal regulation of the implementation of administrative procedures by tax authorities.

The scientific positions on the concept of «administrative procedures» are analyzed, on the basis of which it is determined that in Ukrainian legal doctrine administrative procedures are usually understood as an established procedure for the implementation of the rights and obligations of individuals and legal entities in executive bodies and executive bodies of local self-government.

It is argued that an administrative procedure is a normatively established unified procedure for the implementation of activities by an administrative body aimed at limiting administrative discretion when the body exercises discretionary powers in relations with citizens and legal entities in the form established by law.

It is noted that to ensure the proper functioning of the state tax system, the legal aspects of the implementation of administrative procedures by tax authorities are of great importance, which is why their legal support should be determined at the law level.

Administrative procedure is a system of administrative and procedural norms that determine the order of actions of public administration bodies (administrative bodies).

Based on the analysis of theoretical principles and norms of current legislation, the author provides a definition of administrative and legal regulation of the activities of tax authorities regarding the implementation of administrative procedures, and also highlights the implementation of certain measures regarding the implementation of administrative procedures by tax authorities.

Keywords: administrative and legal regulation, tax authorities, administrative procedures, activity, tax legislation.

Постановка проблеми. У багатьох країнах останні десятиліття пройшли під знаком адміністративних реформ. Оновлення українського адміністративного права спрямоване на вдосконалення не лише системи внутріапаратних відносин, а й взаємодії державних органів з населенням щодо різних напрямків, в тому числі надання публічних послуг, забезпечення інформаційної відкритості публічної адміністрації, реалізації державного контролю і нагляду, впровадження в управлінський процес нових електронних технологій.

Функціонування державних інститутів у всі часи та за будь-якого державного устрою породжує галузь суспільних відносин, пов'язану із здійсненням збору податкових та (або) інших обов'язкових платежів на користь держави, які формують його економічну основу. Інакше кажучи, функціонування будь-якої держави неминує породжувати певну форму податкових правовідносин.

За невеликий проміжок часу реформ і податкова система змінювалася багаторазово для того, щоб відповідати новим соціально-економічним умовам. Реформування торкнулися більшості існуючих податків, частина податків змінювалася чи замінювалася іншими.

На сьогодні варто відмітити, що ні на законодавчому рівні, ні в науці адміністративного права не достатньо досліджено питання адміністративно-правового регулювання діяльності податкових органів в Україні щодо реалізації адміністративних процедур, що і зумовлює актуальність даної теми дослідження.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Серед дослідників, які працювали над вивченням даної проблеми та праці яких лягли в основу написання даної статті можна виділити: Ю. Ю. Басова, І. В. Бойко, Н. В. Галіцина, В. Ю. Кікінчук, І. В. Ковбас, С. Ю. Колісніченко, В. К. Колпаков, Т. В. Костюк, І. С. Павчук, О. Соловійова, В. Сьоміна, А. А. Шарая, А. М. Школик, І. Юрійчук та ін.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних засад визначити поняття та особливості адміністративно-правового регулювання діяльності податкових органів в Україні щодо реалізації адміністративних процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визнання теорією адміністративного права адміністративно-правового регулювання самостійним інститутом, здається, значною мірою зумовлювалося необхідністю державного регулювання нових форм, тобто ринків та сфер економіки. Ця непроста проблема, своєю чергою, тягне за собою необхідність визнання в теорії адміністративного права державного регулювання одночасно і складною, і актуальною для науки.

Стосовно сфери податкової діяльності наявність системи керуючого впливу держави на об'єкт управління і є механізмом адміністративно-правового регулювання або, інакше кажучи, правові засади або правове регулювання. При цьому поняття або категорія правового регулювання податкової діяльності об'єкта та суб'єкта управління, безумовно, ширша за категорію «адміністративно-правове регулювання».

Що ж до основних принципів адміністративно-правового регулювання, то вони означають не що інше, як загальні засади організації того чи іншого процесу. Ця обставина означає, що адміністративно-правове регулювання, що створюється у сфері податкових відносин, здійснюється на основі податкового законодавства.

Особливість адміністративно-процедурної діяльності полягає в тому, що, незважаючи на специфіку конкретних видів правовідносин, для досягнення своїх цілей та завдань відповідний суб'єкт влади у певній послідовності здійснює цілу низку процедурних дій.

Станом на сьогодні, як відзначають О. Соловійова та В. Сьоміна, багатьма нормативно-правовими актами, що є різними по спрямованості та юридичній силі, встановлено загальні питання адміністративної процедури, в тому числі принципи її реалізації [1, с. 92–93].

Насправді, правові аспекти реалізації адміністративних процедур податковими органами закріплені у низці нормативно-правових актів, що різняться як за своєю юридичною силою, так і за ступенем визначення адміністративно-правового регулювання здійснення податковими органами адміністративних процедур.

З метою кращого розуміння суті реалізації адміністративних процедур податковими органами, вважаємо за доцільне зупинитися на визначенні змісту поняття «адміністративна процедура». Сьогодні в науці адміністративного права присутні різні підходи до розуміння та безпосереднього аналізу адміністративних процедур і, незважаючи на досить широке поширення самого поняття «адміністративна процедура», визначення її сутності та призначення досі викликають суперечки.

Стосовно поняття «адміністративна процедура», то як відзначає І. Юрійчук, що на сучасному етапі розвитку адміністративного права України даний термін ні вітчизняними науковцями, ні законодавством не лише чітко не визначений, але і чітко не розділений з поняттям «адміністративний процес». Щодо ви-

значення співвідношення цих понять наукова дискусія триває і досі, зумовивши відсутність єдиного та узагальненого підходу до тлумачення даних правових явищ [2, с. 152].

Окремі науковці зазначають, що «адміністративна процедура – це структурований, нормативно закріплений порядок прийняття адміністративних актів або укладення адміністративно-правових договорів, спрямований на вирішення конкретних справ у сфері публічного управління» [3, с. 7].

В. Галуцько вважає, що «адміністративні процедури – це встановлений законодавством порядок розгляду і розв'язання органами публічної адміністрації індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави» [4, с. 276].

Адміністративні процедури, на думку В.Б. Авер'янова, мають здатність істотно сприяти чіткому виконанню функцій і повноважень органів та посадових осіб, підвищенню ефективності реалізації публічної влади. Однак основне їх призначення полягає у забезпеченні необхідної послідовності з питань реалізації громадянами своїх прав та охоронюваних законом інтересів, ставши при цьому дієвим засобом протидії суб'єктивізму з боку службовців органів публічної влади. До того ж вагомим є те, як стверджує науковець, що завдяки адміністративним процедурам правові позиції суб'єктів владних повноважень і людини, фактично мовби «вирівнюються», на відміну відносинам так званої субординації, у яких як правило перебувають суб'єкти управлінських відносин [5, с. 10].

За твердженням Р.О. Куйбіди та В.І. Шишкіна, «адміністративна процедура – це встановлений законодавством порядок вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ. Оскільки ця діяльність здійснюється публічною адміністрацією з використанням владних повноважень та з урахуванням публічних інтересів, їхньою ознакою є публічність, а також індивідуальний характер, оскільки рішення в справі стосується конкретних фізичних або юридичних осіб» [6, с. 174].

А. М. Школик адміністративною процедурою називає «закріплений нормами адміністративного права порядок вчинення дій органами публічної адміністрації» [7, с. 163].

Подібну точку зору підтримують і науковці В.К. Колпаков, А.А. Шарая та Н.В. Галіцина, які у своїй роботі зазначають, що «з метою з'ясування сутності адміністративно-процедурного права адміністративна процедура як «базова» категорія являє собою нормативно-закріплений порядок вирішення органами публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ, що здійснюється з метою сприяння реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб» [8, с. 60].

Адміністративними процедурами, як зазначає у своїй роботі Ю. Ю. Басова, є «встановлений адміністративно-правовими нормами послідовний порядок правозастосовної діяльності публічної адміністрації щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ, результатом якої є прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору» [9, с. 123].

Отож, можна констатувати, що адміністративна процедура – це система адміністративно-процесуальних норм, що визначають порядок дій органів публічної адміністрації (адміністративних органів) щодо застосування типових адміністративно-правових заходів виконання адміністративно-правових функцій, покладених на них законодавством, та які спрямовані на прийняття по певній категорії адміністративних справ проміжних та кінцевих рішень.

На думку С. Ю. Колісниченко, «значення адміністративної процедури полягає в наступному: процедура посилює гарантії захищеності прав і законних інтересів осіб, щодо діяльності яких здійснюються досліджуваній нагляд і контроль, а також гарантії законності реалізації повноважними суб'єктами своїх владних повноважень, оскільки: застосування даних повноважень відбувається не лише за наявності відповідних підстав, але й виключно у встановленому порядку, порушення якого є підставою для оскарження законності контрольно-наглядових заходів і прийнятих в наслідок їх проведення рішень; процедура забезпечує уніфікацію, прозорість та зрозумілість механізму втручання у діяльність підконтрольних суб'єктів; зменшує вірогідність виникнення конфліктних ситуацій між сторона відносин контролю та нагляду; процедура покликана підвищити доцільність, ефективність та раціональність рішень і дій суб'єктів нагляду та(або) контролю під час вирішення питань щодо необхідності здійснення відповідних заходів нагляду та контролю, підготовки їх проведення, безпосередньої реалізації цих заходів і вжиття заходів за наслідками їх проведення» [10, с. 95].

За твердженням В. Ю. Кікінчук, від недвозначності та якості адміністративних процедур прямо залежить те, наскільки ефективно будуть забезпечувати основоположні права, свободи та законні інтереси людини і громадянина суб'єкти здійснення державної влади, оскільки управлінську діяльність адміністративно-правові процедури роблять ефективною та зрозумілою. Тобто надійно охороняються вищезгадані

фундаментальні блага під час її реалізації, а держава гарантує об'єктивну рівність та неупередженість усім суб'єктам даного процесу [11, с. 66].

О. М. Буханевич у своїй роботі звертає увагу на таку характерну особливість адміністративної процедури, як її постійний та тісний зв'язок з публічною адміністрацією, а саме через здійснення органами виконавчої влади своїх управлінських і розпорядчих повноважень. Для прикладу, такого роду зв'язок простежується через врегулювання конкретного порядку реалізації виконавчими установами та відомствами їх прямих функціональних обов'язків нормами адміністративних процедур [12, с. 129].

Таким чином, в українській правовій доктрині адміністративні процедури зазвичай розуміються як встановлений порядок реалізації прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб в органах виконавчої влади та виконавчих органах місцевого самоврядування.

З цього приводу слушною вбачається позиція І. Ковбаса та І. Павчука, які сутність адміністративної процедури характеризують як «сукупність визначених нормами адміністративно-процедурного національного законодавства дій фізичних чи юридичних осіб, що спрямовані (націлені) на захист їхніх суб'єктивних прав, законних інтересів, свобод та на сприяння взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, а також іншими органами чи особами, що встановлені законодавцем з кінцевою метою забезпечення стійкої стабільності» [13, с. 574].

Варто зазначити, що у закордонній адміністративно-правовій доктрині, де загальним принципом адміністративної процедури є її неформальність та реалізація найбільш простим і доцільним способом, цей термін використовується лише в однині, якщо інше спеціально не обумовлено законом. Це зумовлено необхідністю встановлення єдиної уніфікованої адміністративної процедури незалежно від сфери управління, в якій вона застосовується, та тих суб'єктів управління, які її застосовують [14, 15].

Тобто, адміністративна процедура є нормативно встановлений уніфікований порядок, провадження діяльності адміністративним органом, спрямований на обмеження адміністративного розсуду при реалізації органом дискреційних повноважень у відносинах з громадянами, юридичними особами у формі, встановленій законом.

Основним законодавчим актом, який регламентує правові засади адміністративних процедур податкових органів, варто відзначити Податковий кодекс України, норми якого закріплюють загальні функціональні повноваження податкових органів, а також засади проведення адміністрування податків, у склад якого входить: облік платників податків; збір, обробка та використання податкової інформації; проведення податкових консультацій; проведення перевірок; засади притягнення до відповідальності за податкові правопорушення тощо [16].

Проте, враховуючи той факт, що крім Податкового кодексу, який не містить вичерпного змісту кожної з адміністративних процедур податкових органів, правове регулювання останніх відбувається на рівні законів, які встановлюють певні різновиди реалізації адміністративних процедур окремими суб'єктами, зокрема податковими органами. В даному випадку базовими є Закон України «Про адміністративні послуги», яким визначаються порядок, принципи, строки, платність надання адміністративних послуг та інші загальні засади їх проведення [17], а також Закон України «Про адміністративну процедуру», у якому закріплюється чітко визначена процедура взаємовідносин адміністративного органу та громадянина, юридичної особи, які звертаються з метою здійснення і захисту своїх прав та інтересів [18].

Також адміністративно-процедурна діяльність податкових органів регулюється й значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів. Серед них можна виділити постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку періодичного подання інформації органам державної податкової служби та отримання інформації зазначеними органами за письмовим запитом», у якій визначено зміст податкової інформації, зміст запиту, порядок та умови його подання та інші процедурні питання [19].

Питання єдиних організаційних принципів роботи працівників, які залучаються до роботи у центрі обслуговування платників (ЦОП) визначено у наказі Державної податкової служби України від 30.09.2020р. № 537 [20].

Положенням про Єдиний державний веб-портал електронних послуг визначається мета, основні завдання, функціональні можливості та суб'єкти Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Портал Дія», зміст інформації на ньому та порядок її внесення, а також інші питання стосовно діяльності даного веб-порталу [21].

Ми поділяємо твердження Т.В. Костюк, яка у своїй роботі зазначає, що «узгодження адміністративно-правового забезпечення процедурних аспектів діяльності податкових органів представляється можли-

вим на основі прийняття єдиного нормативно-правового акту на рівні закону, який би забезпечував правове регулювання основних адміністративних процедур, що реалізуються податковими органами» [22, с. 553].

Тобто, для забезпечення належного функціонування податкової системи держави, правові аспекти реалізації адміністративних процедур податковими органами мають важливе значення, саме тому на рівні закону має бути визначено їх правове забезпечення.

Висновки. Отже, адміністративні процедури застосовуються з метою правового обмеження неминуcho у правозастосуванні дискреції публічної адміністрації, зокрема при податковому адмініструванні. У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває проблема визначення ступеня деталізації адміністративних процедур.

Адміністративно-правове регулювання діяльності податкових органів щодо реалізації адміністративних процедур можна визначити як діяльність уповноважених органів влади щодо здійснення функцій податкового контролю та притягнення винних осіб до відповідальності за податкове правопорушення.

Адміністративно-правове регулювання становить основу нормативно-правового забезпечення адміністративних процедур, що здійснюють податкові органи. При цьому означене вимагає передбачення низки таких заходів, як: розробка детальної уніфікованої регламентації усіх видів адміністративних процедур, здійснюваних податковими органами; забезпечення чіткого механізму реалізації послідовних дій податковими органами в рамках вчинення адміністративних процедур; засади адміністративної процедури незалежно від сфери та області її застосування, а також територіального рівня правового регулювання, повинні регулюватися уніфіковано, в єдиному законі про адміністративну процедуру; закріплення на законодавчому рівні адміністративної процедури податкового контролю в інтересах захисту прав платників податків; імперативне регулювання здійснення адміністративних процедур податковими органами; легалізація автоматизованих процесів податкового адміністрування в рамках адміністративної процедури податкового контролю та інших пов'язаних з нею адміністративних процедур.

В кінцевому результаті можна зазначати, що мета адміністративно-правове регулювання діяльності податкових органів в Україні щодо реалізації адміністративних процедур полягає у недопущенні будь-якого свавілля посадових осіб податкових органів, протидії корупційних проявів, а також захисті прав та законних інтересів платників податків. При цьому адміністративний розсуд податкових органів має бути максимально обмеженим, а можлива дискреція податкових органів – допускатися лише в межах закону.

Список використаних джерел

1. Соловйова О., Сьоміна В. Щодо принципів адміністративної процедури. *Адміністративна процедура: особливості формування української концепції* : матеріали Круглого столу, м. Харків, 15 вересня 2017 р. Харків : Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2017. 112 с.
2. Юрійчук І. Правове поняття адміністративних процедур. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 151-156. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/30.pdf> (дата звернення: 02.05.2025)
3. Бойко І.В. Адміністративна процедура: конспект лекцій. І.В. Бойко, О. Т. Зима, О.М. Соловйова ; за заг. ред. І. В. Бойко. Харків : Право. 2017. 132 с.
4. Галуцько В.В. Адміністративне право України: навч. посіб.: у 2-х томах. Т. 1: Загальне адміністративне право. Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня». 2011. 320 с.
5. Авер'янов В.Б. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 8–14.
6. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : навч. посібник. За заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ : Старий світ. 2006. 576 с.
7. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посібник для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів : ЗУКЦ. 2007. 308 с.
8. Колпаков В. К., Шарая А. А., Галіцина Н. В. «Адміністративна процедура» як базова категорія для з'ясування сутності адміністративно-процедурного права. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Том 32(74). № 4. С. 55–62.
9. Басова Ю. Ю. Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. Том 1. С. 121–123.
10. Колісніченко С. Ю. Поняття та значення адміністративних процедур здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів в Україні. *Гуманітарні аспекти цифрово-*

- го суспільства: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8 груд. 2022 р.). Харків: НДІ ППС. 2022. С. 93–96.
11. Кікінчук В. Ю. Поняття, ознаки та види адміністративних процедур. *Право і безпека*. 2020. № 2(77). 64–68.
 12. Буханевич О. М. Поняття та сутність процедури надання адміністративних послуг. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 126–131.
 13. Ковбас, І. В., Павчук, І. С. Новели адміністративно-процедурного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 573–576. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/133.pdf (дата звернення: 02.05.2025).
 14. Sandulli A. The Italian Administrative Procedure Act: Back to the Future. *Italian Journal of Public Law*. 2010. Vol. 2. No. 2. P. 202–206.
 15. Sachs M. Einführung in das Verwaltungsverfahren. Handbuch Verwaltungsverfahren und Verwaltungsprozess herausgegeben. Hrsg. von J. Brandt, U. Domgörgen. Heidelberg. 2018. S. 1.
 16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text> (дата звернення: 02.05.2025).
 17. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 409.
 18. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 15. Ст. 50.
 19. Про затвердження Порядку періодичного подання інформації органам державної податкової служби та отримання інформації зазначеними органами за письмовим запитом : Постанова Кабінету міністрів України від 27 грудня 2010 р. № 1245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2010-п#Text> (дата звернення: 02.05.2025).
 20. Про затвердження документів, які регламентують діяльність ЦОП : Наказ Державної податкової служби України від 30.09.2020р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0537912-20#Text> (дата звернення: 02.05.2025).
 21. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text> (дата звернення: 02.05.2025).
 22. Костюк Т.В. Правові засади реалізації адміністративних процедур податковими органами та місце серед них адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 551-554. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/131.pdf (дата звернення: 02.05.2025).

References

1. Solovova, O. & Somina, V. (2017). Shchodo pryntsyypiv administratyvnoyi protsedury [On the principles of administrative procedure]. *Administratyvna protsedura: osoblyvosti formuvannya ukrayinskoyi kontseptsiiy : materiy Kruhloho stolu, m. Kharkiv, 15 veresnya 2017 r. Kharkiv : Natsional'na akademiya pravovykh nauk Ukrainy, Natsional'nyy yurydychnyy universytet imeni Yaroslava Mudroho* [in Ukrainian].
2. Yuriychuk, I. (2018). Pravove ponyattya administratyvnykh protsedur [Legal concept of administrative procedures]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 5, 151-156. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/5/30.pdf> [in Ukrainian].
3. Boyko, I. V. (2017). *Administratyvna protsedura: konspekt lektsiy* [Administrative procedure: lecture notes]. I. V. Boyko, O. T. Zyma, O.M. Solovyova ; za zah. red. I. V. Boyko. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
4. Halunko, V. V. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy: navch. posib. [Administrative law of Ukraine: a textbook]*; u 2-kh tomakh. T. 1: Zahalne administratyvne pravo. Kherson: PAT «Khersonska miska drukarnya» [in Ukrainian].
5. Averyanov, V. B. (2009). Znachennya administratyvnykh protsedur u reformuvanni administratyvnoho prava [The importance of administrative procedures in the reform of administrative law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 8-14 [in Ukrainian].
6. *Osnovy administratyvnoho sudochynstva ta administratyvnoho prava: navch. Posibnyk (2006) [Fundamentals of administrative proceedings and administrative law: a textbook]*. Za zah. red. R. O. Kuybida, V. I. Shyshkina. Kyiv : Staryy svit [in Ukrainian].
7. Shkolyk, A. M. (2007). *Porivnyalne administratyvne pravo: navch. posibnyk dlya yurydychnykh fakultiv ta fakultetiv mizhnarodnykh vidnosyn [Comparative administrative law: a textbook for law faculties and faculties of international relations]*. Lviv: ZUKTS [in Ukrainian].

8. Kolpakov, V. K., Sharaya, A. A. & Halitsyna, N. V. (2021). «Administrativna protsedura» yak bazova katehoriya dlya zyasuvannya sutnosti administrativno-protsedurnoho prava [«Administrative procedure» as a basic category for clarifying the essence of administrative procedural law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: yurydychni nauky - Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: legal sciences, Tom 32(74), 4*, 55-62 [in Ukrainian].
9. Basova, Yu. Yu. (2014). Teoretyko-pravovyy analiz ponyattya «administrativna protsedura» [Theoretical and legal analysis of the concept of «administrative procedure»]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University, 11 (1)*, 121-123. [in Ukrainian].
10. Kolisnichenko, S. Yu. (2022) Ponyattya ta znachennya administrativnykh protsedur zdiysnennya nahlyadu ta kontrolyu za okhoronyu, zakhystom, vykorystanniam ta vidtvorennyam lisiv v Ukraini [The concept and significance of administrative procedures for supervision and control over the protection, conservation, use and reproduction of forests in Ukraine]. *Humanitarni aspekty tsyfrovoho suspilstva: tezy dopovidey uchashnykh mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Kharkiv, 8 hrud. 2022 r.)*. Kharkiv: NDI PPS, 93-96 [in Ukrainian].
11. Kikinchuk, V. Yu. (2020). Ponyattya, oznaky ta vydy administrativnykh protsedur [Concept, features and types of administrative procedures]. *Pravo i bezpeka - Law and Security, 2(77)*, 64-68 [in Ukrainian].
12. Bukhanevych O.M. (2015) Ponyattya ta sutnist' protsedury nadannya administrativnykh posluh [The concept and essence of the procedure for providing administrative services]. *Pravo i suspil'stvo - Law and Society. № 5. S. 126–131*. [in Ukrainian].
13. Kovbas, I. V. & Pavchuk, I. S. (2023). Novely administrativno-pro-tsedurnoho zakonodavstva Ukrainy [Novels of the administrative and procedural legislation of Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal, 1*, 573–576. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2023/133.pdf [in Ukrainian].
14. Sandulli, A. (2010) .The Italian Administrative Procedure Act: Back to the Future. *Italian Journal of Public Law, 2(2)*, 202-206 [in English]
15. Sachs, M. (2018). *Einführung in das Verwaltungsverfahrenrecht. Handbuch Verwaltungsverfahren und Verwaltungsprozess herausgegeben*. Hrsg. von J. Brandt, U. Domgörgen. Heidelberg, 1 [in Germany].
16. Podatkovyy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010 № 2755-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text> [in Ukrainian].
17. Pro administrativni posluhy [On administrative services]: Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5203-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Bulletin of the Verkhovna Rada, 2013., 32., 409* [in Ukrainian].
18. Pro administrativnu protseduru [On administrative procedure]: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Bulletin of the Verkhovna Rada, 2023, 15, 50* [in Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennya Poryadku periodychnoho podannya informatsiyi orhanam derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby ta otrymannya informatsiyi zaznachenykh orhanamy za pysmovym zapytom [On approval of the Procedure for periodic submission of information to the state tax service bodies and receipt of information by the said bodies upon written request]: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 27 hrudnya 2010 r. № 1245. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245-2010-p#Text> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennya dokumentiv, yaki rehlementuyut diyalnist TSOP [On approval of documents regulating the activities of the Central Tax Service]: Nakaz Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy vid 30.09.2020r. № 537. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0537912-20#Text> [in Ukrainian].
21. Pytannya Yedynoho derzhavnoho veb-portalu elektronnykh posluh ta Yedynoho derzhavnoho portalu administrativnykh posluh [Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Unified State Portal of Administrative Services]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 hrudnya 2019 r. № 1137. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-p#Text> [in Ukrainian].
22. Kostyuk, T. V. (2022). Pravovi zasady realizatsiyi administrativnykh protsedur podatkovykh orhanamy ta mistse sered nykh administrativno-pravovoho rehulyuvannya [Legal principles of implementation of administrative procedures by tax authorities and the place of administrative and legal regulation among them]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal, 12*, 551-554. Retrieved from http://lsej.org.ua/12_2022/131.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 14.05.2025

Юрій Щепанюк,
аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0102-8371>

РАДА АДВОКАТІВ ТА ЮРИДИЧНИХ ТОВАРИСТВ ЄВРОПИ ЯК РУШІЙ ДО ФОРМУВАННЯ УНІФІКОВАНИХ СТАНДАРТІВ АДВОКАТУРИ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті аналізується роль Ради адвокатів та юридичних товариств Європи (ССБЕ) в контексті формування уніфікованих стандартів адвокатської діяльності в межах Європейського Союзу. Розглянуто історичний розвиток та еволюцію організації, її місце в інтеграційних процесах ЄС, а також її основні завдання та функції, зокрема у сфері захисту прав адвокатів, розвитку професійних стандартів і забезпечення доступу до правосуддя.

Автор підкреслює важливість діяльності ССБЕ у контексті глобалізації та європейської інтеграції правових систем, зазначаючи значення організації для гармонізації національних правових норм і стандартів адвокатської практики, а також для забезпечення високої якості правової допомоги в межах Європи.

Особлива увага приділяється механізмам взаємодії органів ССБЕ та її комітетів, які забезпечують ефективну координацію діяльності організації, зокрема через пленарні сесії та спеціалізовані комітети, що працюють над розвитком нових ініціатив та політичних рекомендацій. Крім того, зазначено, що ССБЕ активно сприяє інтеграції адвокатських практик у єдиний правовий простір Європи, створюючи умови для вільного надання юридичних послуг на території всіх країн-членів ЄС. Стаття висвітлює важливу роль ССБЕ у розвитку адвокатури, сприяючи забезпеченню прав людини, верховенства права та демократичних принципів у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: Рада адвокатів та юридичних товариств Європи, ССБЕ, адвокатська діяльність, уніфікація стандартів, Європейський Союз, адвокат, самоврядування, правовий простір, права адвокатів, доступ до правосуддя, гармонізація правових систем.

Shchepaniuk Yu.

The Council of Bars and Law Societies of Europe as a driver for the formation of unified standards of the bar in the law of the European Union

This article explores the role of the Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) in shaping unified standards for the legal profession within the European Union. The CCBE is a key player in promoting the harmonization of legal practices across EU member states. The article discusses the historical development and evolution of the organization, which was founded in 1960, as well as its primary functions and objectives, such as protecting the rights of lawyers, advancing professional standards, and ensuring access to justice.

The article emphasizes CCBE's significant impact on the European legal landscape, particularly in its efforts to create a unified legal space that allows lawyers to offer legal services across EU borders without legal barriers. The CCBE actively contributes to the development of European legal norms, working closely with EU institutions to influence legislative changes affecting the legal profession. This includes areas such as the recognition of professional qualifications, the legal status of lawyers, and the establishment of ethical guidelines for the legal profession.

The article also highlights the organization's work in fostering international cooperation among legal practitioners through its committees and plenary sessions, which facilitate the exchange of knowledge and best practices among lawyers from different EU countries. These sessions also serve as a platform for the discussion of key issues such as human rights, the rule of law, and democratic values.

Furthermore, CCBE plays a vital role in supporting the continuous education of lawyers, ensuring that legal professionals in Europe maintain high standards of competence and stay up-to-date with evolving legal frameworks. The article concludes that the CCBE is essential in strengthening the rule of law within the EU by uniting the legal community, promoting access to justice, and ensuring the protection of human rights across European borders.

Keywords: Council of Bars and Law Societies of Europe, CCBE, legal profession, EU integration, legal standards, lawyers' rights, access to justice, professional standards, European Union, human rights, legal practice harmonization.

Постановка проблеми. Адвокатська діяльність є основою правової системи та забезпечення доступу громадян до правосуддя. В умовах глобалізації та інтеграції правових систем, важливість створення єдиного правового простору для адвокатів в межах Європейського Союзу стає дедалі актуальнішою. Водночас, збереження національних особливостей та стандартів у роботі адвокатів у країнах ЄС при збереженні єдиного підходу до професії є значною проблемою. Ключовим напрямком є необхідність гармонізації адвокатської діяльності, етики та професійних стандартів між різними країнами ЄС, що дозволяє забезпечити взаємодію між адвокатами з різних юрисдикцій, полегшити надання правової допомоги на всій території Європи та забезпечити рівний доступ до правосуддя для громадян незалежно від їхнього місця проживання. Це завдання ускладнюється різноманітністю національних правових систем та наявністю правових бар'єрів, які обмежують ефективність адвокатської діяльності в межах ЄС. Важливим аспектом є роль Ради адвокатів та юридичних товариств Європи (CCBE) у формуванні єдиних стандартів для адвокатської діяльності в межах ЄС. Проте, попри численні досягнення цієї організації, існують проблеми в адаптації національних правових систем до європейських стандартів, а також у забезпеченні ефективного співробітництва між різними адвокатськими асоціаціями. Отже, постановка проблеми полягає у необхідності подолання правових та організаційних бар'єрів, що перешкоджають створенню уніфікованої адвокатської практики в межах ЄС, і забезпечення ефективного механізму взаємодії між адвокатами з різних країн для створення єдиного правового простору, що відповідає високим професійним стандартам і забезпечує доступ до правосуддя для всіх громадян Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питаннями розвитку та функціонування адвокатури у праві ЄС, загальними стандартами адвокатури займалися такі науковці як Т. Б. Вільчик, С. С. Бандурка, Н. М. Бакаянова, М. А. Погорецький, В. О. Святоцька, О.Г. Яновська.

Проте, як правильно зазначає В. В. Решота, у вітчизняній літературі недостатньо уваги приділено Раді адвокатів та юридичних товариств Європи, що ускладнює питання вивчення даної теми у контексті дослідження проблематики функціонування адвокатського самоврядування[3].

Мета дослідження – аналіз ролі Ради адвокатів та юридичних товариств Європи (CCBE) у процесі формування уніфікованих стандартів адвокатської діяльності у праві Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адвокатура є однією з найфундаментальніших професій у правовій системі кожної країни, що здійснює захист прав і свобод громадян, забезпечує справедливий доступ до правосуддя та гарантує дотримання законодавства. У країнах Європейського Союзу (ЄС) діяльність адвокатів регулюється цілим рядом стандартів і норм, що складають єдиний Кодекс етики та професійних правил, а також органами адвокатського самоврядування серед яких важливо виокремити Раду адвокатів та юридичних товариств Європи. Адвокатське самоврядування – це система організаційних структур та механізмів, які забезпечують незалежність і самостійність адвокатів у виконанні їх професійних обов'язків, а також регулювання діяльності адвокатури. На думку М. А. Погорецького, О. Г. Яновської, можна застосувати підхід Джеферсона до самоврядування громад із контексту адвокатського самоврядування. Згідно з цим підходом, адвокатське самоврядування розглядається як влада, яка підкоряється закону і контролюється судом. Таким чином, ми можемо говорити про «адвокатську владу» [1]. Система адвокатського самоврядування допомагає забезпечити ефективність адвокатської діяльності, захистити інтереси громадян та держави і сприяти правовому порядку.

Варто погодитися з І. Я. Семенюком у тому, що з аксіологічної позиції суть моральних стандартів адвокатури та адвокатського самоврядування в цивілізованому суспільстві полягає не лише в їх здатності бути соціальним регулятором, а й у здатності до реалізації свободи, рівності, істини, справедливості. Тому вони належать до фундаментальних цінностей сучасної адвокатури [9, с. 31].

Загалом, самоврядування є формою організації соціального управління, в якій активна участь у процесі прийняття рішень, виконанні функцій та захисту інтересів здійснюється самими людьми, що належать до колективу [6, с. 14].

Поміж національних громадських об'єднань адвокатів, існує також значна кількість міжнародних громадських об'єднань адвокатів (юристів), до яких можуть приєднатися адвокати з України. Міжнародні об'єднання, створені за сприянням міжнародного юридичного співтовариства, грають важливу роль у встановленні міжнародних етичних норм адвокатської професії, поширенні принципів верховенства права та захисті прав людини [7, с. 33].

Рада адвокатів та юридичних товариств Європи (Council of Bars and Law Societies of Europe, CCEBE) є важливою міжнародною організацією, яка здійснює значний вплив на розвиток європейської адвокатури. В умовах глобалізації та інтеграції правових систем, CCEBE виступає як рушійний фактор у

формуванні уніфікованих стандартів адвокатської практики в межах Європейського Союзу. ССВЕ є однією з головних організацій, що об'єднує адвокатів і юридичні товариства різних країн Європи. Ідея створення пан'європейської організації адвокатів і юридичних товариств виникла в середині XX століття, в контексті необхідності гармонізації правової практики та взаємодії між адвокатами з різних європейських країн. Вже в 1949 році в Римі була заснована Міжнародна асоціація юристів (International Association of Lawyers), яка поклала початок міжнародному співробітництву серед юридичних організацій. Проте саме Рада адвокатів і юридичних товариств Європи (ССВЕ) була заснована у 1960 році в Брюсселі з метою більш тісної співпраці між юридичними організаціями країн Європи, для обміну досвідом, сприяння розвитку єдиного правового простору та захисту прав адвокатів у межах ЄС. Рада адвокатів та юридичних товариств Європи (The Council of Bars and Law Societies of Europe – ССВЕ), створена в 1960 р., сьогодні представляє адвокатські організації, що діють у Європейському Союзі та Європейському Економічному Просторі, асоційовані з понад 500 000 юристів[4].

Варто зазначити що вступ до Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА) та Ради адвокатських асоціацій та юридичних товариств Європи (ССВЕ) значно розширив можливості українських адвокатів щодо захисту їх законних інтересів [8, с. 34]. Загалом, ці міжнародні організації мають позитивний вплив на діяльність адвокатури в Україні та на загальну правову систему країни. При розгляді можливих адаптацій до європейської практики способів регулювання адвокатської професії в Україні, виділяється той факт, що, незважаючи на тверду позицію представників адвокатських саморегулюючих організацій, адвокатура в Україні є незалежним самоврядним професійним правозахисним інститутом громадянського суспільства, тобто недержавним інститутом, діяльність якого не пов'язана з виконанням функції держави або місцевого самоврядування, судова практика нині сформувала та послідовно відстоює правову позицію, згідно з якою держава делегувала адвокатурі в Україні окремі владні повноваження [10, с. 434].

ССВЕ представляє європейських адвокатів і юридичні товариства у своїх спільних інтересах перед європейськими та іншими міжнародними установами. Вона забезпечує зв'язок між її членами та європейськими установами, міжнародними організаціями та іншими юридичними організаціями в усьому світі. Найважливішими завданнями ССВЕ що визначається зокрема і її Статутом є : захист прав адвокатів, захист верховенства права, прав людини та демократичних цінностей. Сфери, що викликають особливе увагу, включають доступ до правосуддя, цифровізація процесу надання правничої допомоги і доступу до правосуддя, розвиток верховенства права та захист основоположних прав і свобод клієнта [2].

Також особлива увага приділяється процесу єдності та гармонізації правових стандартів адвокатури на європейському рівні, що досягається завдяки обміну досвідом та організацією заходів, практик, семінарів для практикуючих адвокатів та юристів.

Організація має чітко визначену структуру органів, кожен з яких має важливе значення для ефектної діяльності ССВЕ. Чільне місце серед органів ССВЕ посідає Президія, очільником якої є обраний на визначений термін президент. Президент представляє ССВЕ на міжнародних заходах, забезпечує взаємодію з іншими міжнародними організаціями та виступає від імені організації в питаннях, що стосуються адвокатської діяльності та прав людини. Віце-президенти допомагають президенту в його діяльності, виконують допоміжні функції та можуть заміщати його в разі необхідності. Вони також відповідають за спеціалізовані напрямки в межах ССВЕ, наприклад, за комунікації з іншими міжнародними організаціями або конкретні проекти. Строк повноважень обраних представників складає один рік[5].

Виконавчим органом Ради є постійний комітет, до складу яких входять представники національних делегацій Ради. Засідання комітетів проводяться п'ять разів на рік. Постійний комітет здійснює повне управління Радою, за винятком функцій покладених виключно на пленарні сесії Ради. Загальне засідання Ради, що мають назву пленарної сесії проходять за участі усіх членів Ради під головуванням її президента. Пленарні сесії проводяться двічі на рік із найважливіших питань, що визначені постійними комітетами Ради. Кожна делегація залежно від країни походження має певну кількість голосів. Голова делегація або інший уповноважений представник голосує за відповідну делегацію кількістю голосів, що визначена Статутами Ради [5].

Комітети та робочі групи складаються з представників та експертів національних делегацій. Комітети збираються за потреби. Особливе місце займає фінансовий комітет, що має контрольно-консультативні функції. Інші комітети та робочі групи створюються головою Ради при потребі [3].

ССВЕ має кілька комітетів, які займаються конкретними напрямками адвокатської діяльності. Комітети складаються з експертів і працюють над розробкою рекомендацій, стандартів та політичних ініціатив.

Комітет з прав людини (Human Rights Committee) – займається питаннями захисту прав людини та прав адвокатів у контексті міжнародних стандартів.

Комітет з професійних стандартів (Professional Affairs Committee) – відповідає за розвиток та підтримку професійних стандартів для адвокатів.

Комітет з доступу до правосуддя (Access to Justice Committee) – працює над забезпеченням доступу до правосуддя для вразливих груп населення.

Організацію діяльності Ради та всіх її підрозділів здійснює секретаріат, який призначається постійним комітетом Ради. Генеральний секретар очолює секретаріат. Секретаріат відповідає за координацію роботи комітетів. Секретаріат ССВЕ забезпечує підготовку і поширення матеріалів для засідань, організація засідань Ради та Загальної Асамблеї, підтримку внутрішньої і зовнішньої комунікації, координацію проектів і ініціатив, які реалізуються ССВЕ. Секретаріат відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної організації діяльності ССВЕ та підтримці комунікації між її членами[5].

Одним із найважливіших заходів у процесі здійснення діяльності ССВЕ є Пленарна сесія. Пленарні сесії збирають представників національних адвокатських асоціацій, які делегуються для участі в обговоренні ключових питань у межах діяльності організації.

Пленарна сесія ССВЕ має на меті забезпечити платформу для обговорення важливих питань професії адвоката, а також визначення стратегічних напрямків діяльності організації [2].

На цих сесіях представляються звіти, доповіді, розглядаються питання, які потребують колективного обговорення та прийняття рішень. Пленарні сесії є важливим інструментом для координації дій національних асоціацій адвокатів, а також для визначення політики ССВЕ щодо розвитку адвокатської діяльності та правової системи Європи. У пленарних сесіях беруть участь представники національних адвокатських асоціацій, які є членами ССВЕ. Кожна країна може делегувати своїх представників для участі в засіданнях, що дозволяє обговорювати проблеми, що стосуються адвокатів та юридичних товариств кожної конкретної країни [5]. Також учасниками є члени Ради ССВЕ, які беруть участь у прийнятті рішень і вносять пропозиції щодо політики організації. Забезпечують ведення пленарних засідань і надають доповіді щодо стратегічних напрямків діяльності організації керівництво ССВЕ, а саме президент, віце-президенти та інші посадовці.

Пленарні засідання є правомочними за умови присутності делегацій, що мають не менше як дві третіх голосів. Проте для постійного комітету кворум встановлено простою більшістю членів комітету.

Більшість питань, що приймаються пленарною сесією чи постійним комітетом вимагають подвійної більшості голосів, зокрема це стосується прийняття змін до статутів, рішень щодо призупинення голосування делегації, прийняття чи виключення членів Ради, розпуску Ради, обрання голови та віце-голів Ради та голови фінансового комітету, прийняття бюджету та інші питання, визначені статутами Ради.

Подвійна більшість при цьому означає:

- кількість голосів є рівною чи більшою двох третин поданих голосів;
- схвалення прийняття рішення не менше, ніж двома третинами голосів делегацій [3].

Висновки. Рада адвокатів та юридичних товариств Європи (ССВЕ) є невід'ємною складовою системи доступу до правосуддя Європейського Союзу, що відіграє ключову роль у формуванні уніфікованих стандартів адвокатської діяльності на європейському рівні. Важливість цієї організації полягає не лише в її здатності забезпечити єдині етичні та професійні норми для адвокатів з різних країн ЄС, але й у її здатності сприяти гармонізації правових систем, що є критичним аспектом для підтримки правової єдності в Європі. Рада активно працює над усуненням правових бар'єрів для адвокатів, що дозволяє їм вільно надавати правову допомогу в інших країнах-членах ЄС. Це важливий крок у напрямку створення єдиного правового простору в Європі, де громадяни мають доступ до кваліфікованої правової допомоги, незважаючи на національні кордони. ССВЕ не лише сприяє розробці нових норм, але й активно підтримує адаптацію до вже існуючих європейських стандартів. Постійне вдосконалення законодавства в ЄС вимагає постійної взаємодії з адвокатами та юридичними організаціями, щоб врахувати специфіку національних правових систем і водночас забезпечити єдину базу для функціонування професії адвоката в межах ЄС. Завдяки діяльності ССВЕ, зміни в законодавстві ЄС, зокрема щодо прав людини, правосуддя та доступу до правосуддя, інтегруються в національні системи адвокатури, що дозволяє забезпечити високий рівень юридичної допомоги у всіх країнах-членах. У межах Європейського Союзу ССВЕ сприяє розвитку спільних навчальних програм та ініціатив для адвокатів, що дозволяє підвищити їхню кваліфікацію та забезпечити відповідність сучасним вимогам адвокатської практики. Діяльність ССВЕ є ключовою для інтеграції правових систем країн ЄС, підвищення кваліфікації адвокатів та забезпечення високих стандартів правової допомоги для

громадян Європи. Завдяки зусиллям цієї організації, адвокати мають можливість працювати в єдиному правовому просторі, що сприяє забезпеченню прав людини, справедливості та рівності перед законом в рамках ЄС. ССВЕ також виступає важливим майданчиком для взаємодії національних організацій, що забезпечує не лише ефективну юридичну допомогу, а й захист прав адвокатів і клієнтів на європейському рівні.

Список використаних джерел

1. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України: підручник. Київ: Юрінком Ін-тер, 2014. 368 с.
2. The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). URL: <http://www.ccbe.eu/about/who-we-are/> (дата звернення: 14.04.2025).
3. Решота В. В. Правовий статус ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи та її роль у зміцненні адвокатського самоврядування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 14–18.
4. Святоцька В.О. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір. *Право України*. 2012. № 7. С. 250–256.
5. The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). URL: <https://www.ccbe.eu/structure/structure/> (дата звернення: 14.04.2025).
6. Вільчик Т.Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія. Харків: Право, 2015. 400 с.
7. Андросчук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу. *Юридичний журнал*. 2011. № 2. С. 118–130.
8. Фіолевський Д. П. Адвокатура. Вид., випр. і допов. Київ: Алерта, 2014. 624 с.
9. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 240 с.
10. Стефанчук М.М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 69. С. 429–437.

References

1. Pohoretskyi, M. A. & Yanovska, O. H. (2014). *Advokatura Ukrainy: pidruchnyk [The Bar of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. *The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE)*. Retrieved from <http://www.ccbe.eu/about/who-we-are/> [in English].
3. Reshota, V. V. (2014). Pravovyi status Rady advokatskykh asotsiatsii ta pravovykh tovarystv Yevropy ta yii rol u zmitsnenni advokatskoho samovriadiuvannia [Legal status of the Council of Bars and Law Societies of Europe and its role in strengthening the self-governance of the bar]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific Notes of the Lviv University of Business and Law*, 12, 14–18 [in Ukrainian].
4. Sviatotska, V. O. (2012). Vsesvitni mizhnarodno-pravovi standarty orhanizatsii ta diialnosti advokatury: ukraïnskyi vymir [Universal international legal standards of the organization and activity of the bar: Ukrainian dimension]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, 250–256 [in Ukrainian].
5. *The Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE)*. Retrieved from <https://www.ccbe.eu/structure/structure/> [in English].
6. Vilchik, T. B. (2015). *Konstytutsiine pravo na pravovu dopomohu advokata u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta v Ukraini: monohrafiia [Constitutional right to legal assistance of an advocate in the EU countries and in Ukraine: monograph]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Androshchuk, A. (2011). Profesiiia yurysta v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [The legal profession in EU countries]. *Yurydychnyi zhurnal – Legal Journal*, 2, 118–130 [in Ukrainian].
8. Fiolevskyi, D. P. (2014). *Advokatura [The Bar]*. Rev. and enl. ed. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
9. Semeniuk, I. Ya. (2015). *Moralni zasady diialnosti instytutu advokatury: teoretyko-pravovyi aspekt: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.01 [Moral foundations of the bar as a legal institution: theoretical and legal aspect: PhD thesis]*. Lviv [in Ukrainian].
10. Stefanchuk, M. M. (2022). Tendentsii rozvytku funkttsii advokatury v Ukraini [Trends in the development of the functions of the bar in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 69, 429–437 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.05.2025

Kostyantyn Flissak,

*Doctor of sciences (in Economics),
professor; Professor of the department of
international and European law West Ukrainian
National University*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0980-2398>

INTERNATIONAL LAW AND IMPERATIVES OF ECONOMIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF TURBULENCE IN INTERNATIONAL RELATIONS

The axiom of the effective functioning of the system of international relations is the priority role of international law with its regulatory and guiding functions in accordance with the accepted legal norms, requirements and framework conditions. The issue of international legal norms is the subject of research and the object of attention of scientists and practitioners from different countries of the world, without exaggeration, since the beginning of the activity and establishing of the mechanism of international law itself. This problem does not lose its relevance in modern conditions. The range of studied areas and segments of the role of international law in a globalized world is extremely wide.

Most of the current international legal conditions of our time are formed and, accordingly, operate in the context of globalization. However, the dynamics of global development are undergoing permanent changes, a significant part of which arises on the basis of conflicts of interest. As a result, new phenomena and categories in the system of international relations are on the agenda. At the same time, economic diplomacy remains an effective tool for achieving the necessary compromises, minimizing the negative consequences of globalization and at the same time gaining advantages, as well as providing national interests and strengthening the competitive positions of national firms and companies.

This determines the objectivity of focusing on the effectiveness and usefulness of modern international law and its role in levelling turbulent phenomena in international economic relations. At the same time, a special place is seen in the international legal support for the effectiveness of modern economic diplomacy in providing national economic interests.

The article considers the features of the modern development of the globalized world in the context of turbulence in international economic relations, its characteristic features and consequences. There is drawn attention to the peculiarities of protecting the country's national interests in turbulence conditions by forming adequate norms and framework conditions of international law to ensure effective forms of economic diplomacy. Also are considered modern challenges for the system of international law and international economic relations, in particular the phenomenon of alterglobalism and manifestations of economic nationalism. The author draws attention to the need to develop appropriate legal mechanisms and imperatives for protecting one's own national interests in the context of activating economic nationalism. The emphasis is placed on the need to improve the legal support of the rehabilitation policy by the norms of international law. There is summarized the range of imperatives of economic diplomacy within the framework of international law.

Based on the results of the analysis, there are formulated conclusions in the segment of increasing relevance of the international law role in the settlement and levelling of turbulent phenomena in international economic relations and effective legal support for economic diplomacy.

Keywords: international law, international economic relations, international economic law, economic diplomacy, national interests, economic nationalism, economic sanctions, international dispute resolution.

Фліссак К.

Міжнародне право і імперативи економічної дипломатії в умовах турбулентності міжнародних відносин

Аксіомою ефективного функціонування системи міжнародних відносин є пріоритетна роль міжнародного права, його регулюючих і регламентуючих функцій відповідно до прийнятих правових норм, вимог і рамкових умов. Тематика міжнародно-правових норм є предметом дослідження і об'єктом уваги науковців та практиків країн світу з моменту започаткування діяльності і оформлення самого механізму міжнародного права. Дана проблематика не втрачає актуальності і в сучасних умовах. Спектр досліджуваних сфер і сегментів ролі

міжнародного права в умовах глобалізованого світу надзвичайно широкий.

Більшість чинних міжнародних нормативно-правових умов сучасності сформовані і відповідно діють в контексті глобалізації. Однак динаміка світового розвитку зазнає постійних змін, значна частина яких виникає на основі конфлікту інтересів. Внаслідок на порядок денний виходять нові явища і категорії в системі міжнародних відносин. При цьому дієвим інструментом досягнення необхідних компромісів, мінімізації негативних наслідків глобалізації і водночас отримання переваг, а також забезпечення національних інтересів та зміцнення конкурентних позицій національних фірм і компаній залишається економічна дипломатія.

Вказане обумовлює об'єктивність акцентування уваги на питаннях дієвості та ефективності сучасного міжнародного права і його ролі у нівелюванні турбулентних явищ в міжнародних економічних відносинах. Особливе місце при цьому вбачається у міжнародно-правовому забезпеченні дієвості сучасної економічної дипломатії при відстоюванні національних економічних інтересів.

Розглянуто особливості сучасного розвитку глобалізованого світу в контексті турбулентності міжнародних економічних відносин, її характерні риси і наслідки. Привернуто увагу до особливостей відстоювання національних інтересів країни в умовах турбулентності шляхом формування адекватних норм і рамкових умов міжнародного права для забезпечення ефективних форм економічної дипломатії. Розглянуто сучасні виклики для системи міжнародного права і міжнародних економічних відносин, зокрема явище альтерглобалізму і проявів економічного націоналізму. Привернуто увагу щодо необхідності вироблення відповідних правових механізмів та імперативів відстоювання власних національних інтересів в контексті активізації економічного націоналізму. Акцентовано на необхідності удосконалення правового забезпечення нормами міжнародного права санкційної політики. Узагальнено коло імперативів економічної дипломатії в рамках міжнародного права. За підсумками проведеного аналізу сформульовано висновки в сегменті зростання актуальності ролі міжнародного права у врегулюванні та нівелюванні турбулентних явищ в міжнародних економічних відносинах та ефективному правовому забезпеченні економічної дипломатії.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародні економічні відносини, міжнародне економічне право, економічна дипломатія, національні інтереси, економічний націоналізм, економічні санкції, вирішення міжнародних спорів.

Formulation of the problem. The undisputed axiom of the formation, development and effective functioning of the system of international relations was and remains the priority role of international law with its regulatory and guiding functions in accordance with the accepted legal norms, requirements and framework conditions. The issue of international legal norms is the subject of research and the object of attention of scientists and practitioners from different countries of the world, without exaggeration, since the beginning of the activity and establishing of the mechanism of international law itself. This problem does not lose its relevance in modern conditions. The range of studied areas and segments of the role of international law in a globalized world is extremely wide.

Most of the current international legal conditions of our time are formed and, accordingly, operate in the context of globalization. However, the dynamics of global development are undergoing permanent changes, a significant part of which arises on the basis of conflicts of interest. As a result, new phenomena and categories in the system of international relations are on the agenda. On the one hand, there is growing the impact of globalized structures, international governmental organizations, interstate supranational associations, non-governmental organizations and multinational corporations. On the other hand, there is being declared the initiative of national states, both economically developed and developing, as well as newly created countries, that are based on the growing requirement to maximize the protection of national interests and ensure national security. At the same time, economic diplomacy remains an effective tool for achieving the necessary compromises, minimizing the negative consequences of globalization and at the same time gaining advantages, as well as providing national interests and strengthening the competitive positions of national firms and companies. The challenges of the XXI century for international relations in a globalized world became the actualization both in the field of politics and economics and economic cooperation of such categories as alterglobalism and economic nationalism. Moreover, the modern development of the world economy and the system of international economic relations, as world practice shows, is increasingly characterized by the phenomenon of turbulence.

This determines the objectivity of focusing on the effectiveness and usefulness of modern international law and its role in levelling turbulent phenomena in international economic relations. At the same time, a special place is seen in the international legal support for the effectiveness of modern economic diplomacy in providing national economic interests.

The analysis of recent research and publications on the development of international law and its response to modern challenges in the use of tools of economic diplomacy to minimize their negative impact on the

national interests of states indicates the relevance of this issue and emphasizes the scientific interest in its consideration. It should be noted that the attention of scientists and practitioners to the discussed issue is represented by a significant range of published works by both Ukrainian and foreign authors.

In this context, professional literature highlights the peculiarities of legal regulation of defending national interests by means of economic diplomacy, the application of international legal norms in foreign economic relations in the segments of tax and anti-cartel legislation, in case of force majeure, in cases of protectionism and the application of sanctions. At the same time, the priority remains the position on the importance and significance for the international level of the idea about the rule of law in a globalized world. Among the Ukrainian and foreign authors, which investigate the discussed problem are such as O.R. Wojtzechowska [1], R. Gilpin [2], I.I. Dahno and V.M. Alieva-Baranovska [3], A.Kaczorowska [4], N.I.Kobzar, L.M. Laukhina, S.A. Skachedub [5], E.Lund [6], E.Langen [7], B. Laubach. [8], V.F. Opryshko [9], A. Peters [10], K.F. Rühl and S. Magen [11], K.S. Fomichev [12]. The issues of functioning and development of economic diplomacy, its role and impact on providing the national interests of the state are object of attention for such modern researchers as A.R. Kozłowski [13], A.J. Legutko [14], O.M. Sharov [15], O.Yu. Sheremetyeva [16], M.D. Yankiv [17].

At the same time, there are remain ignored by modern researchers some important issues, such as the problematic aspects of further development of economic diplomacy and its provision with adequate norms of international law in the context of responding to current challenges in the system of international economic cooperation.

Presentation of the main research material. The analysis of world economic development and the current state of international economic cooperation in combination with the existing norms of international law provides for the identification of the latest phenomena in this area. Special attention should be paid to the systematization of emerging challenges that may form certain risks primarily for the established system of international economic relations with further transformation into threats to the national interests and national security of countries. It should be noted that the corresponding impact of emerging challenges can be both negative and positive for specific states.

Characteristic of modern international relations, both political and economic, became the phenomenon of *turbulence*, the primary terminological meaning of which had neither legal nor economic origin. However, it should be noted that in the sphere of economic relations, both bilateral and multilateral, especially between countries and structures of a transnational nature, the primary basis of turbulence is the market nature of the economy with its market laws. The essence of such turbulence is the complete uncertainty of the course of economic processes, the chaotic change in the duration of individual elements of the market system at the maximum rate of spread. In such conditions, modelling and forecasting of these processes becomes more difficult. The result of given processes is an imbalance of production and consumption, supply and demand, savings and investment, which together leads to a loss of stability of the economic system. It is correct in this context that «one of the most important modern features of turbulence in the world economy is that the priority factor of turbulence is imbalances in the redistribution and movement of capital in the global financial market. Imbalances in the redistribution of capital lead to inequality and dependence of the national economies of some countries on others» [18, p.29].

To counteract the negative impact of turbulence in the context of protecting the country's national interests, it is possible by quickly developing of effective models for applying the norms of international law and tools of economic diplomacy mechanisms. The relevance of using such tools is due to growing uncertainty. It is somehow affected by a number of factors. On the one hand, it is competition, rivalry and confrontation, and on the other – relations of cooperation, collaboration, alliance and strategic stability. It is worth recalling that a significant role in levelling the factors of negative impact on international economic cooperation within the current norms and rules of international law can be played by international cooperation [19], the chances of which are considered very insignificant to us, in the context of frequent changes in the strategy and foreign policy and foreign economic priorities of the leading states. It should also be noted that in the context of turbulence in the sphere of international economic relations, national economies of countries fall under the influence of both international financial institutions (the International Monetary Fund and the World Bank) and multinational corporations. This increases the vulnerability of national interests.

Thus the aggravation of the issue of defending the national interests of countries increases the relevance of measures to minimize or neutralize the negative impact of turbulence factors by:

- first, the formation of legal framework conditions adequate to such an impact in accordance with the ideology of international law;

- secondly, the use of effective forms of ensuring and supporting the processes of international economic cooperation, primarily the tools of economic diplomacy.

The challenges of the twenty-first century for the globalized system of international relations became the actualization of such categories as alterglobalism and economic nationalism both in the field of politics and in the field of economics and economic cooperation. If economic nationalism can be a sufficiently significant challenge for the modern system of international economic relations, then alterglobalism, which has acquired its established forms since 2001, is characterized rather as a social movement that, by and large, does not oppose globalization, but stands for the formation of its alternative model. The legal side of alter globalism draws attention to itself, the content of that is to give priority to economic justice over economic goals. Among the forms of alterglobalism in the context of the problem under consideration, we will single out such varieties as economic and financial, since their activity can have a certain impact on international economic relations. The essence of *economic* alterglobalism is in opposition to the governments of countries that, in contrast to national interests, support or promote the economic interests of transnational corporations. *Financial* alterglobalism concerns the sphere of the international financial market, the main requirements of which are: replacing the International Monetary Fund and the World Bank with a system of regional banks that are accountable to the founding countries; relief the debts of developing countries; developing international legal norms on a new procedure for international lending, which do not allow conditions that limit the state sovereignty of the loan recipient countries.

Analysing the emerging contradictions between countries in the field of international law, we cannot but pay attention to the phenomenon of economic nationalism with its periodic actualization in international economic relations. In the context of modern turbulence associated with changes in geopolitical layouts, competition and conflicts of interest of the world centres of power, we consider economic nationalism, which initiatives are manifested from time to time in the corresponding periods in different countries, including Latin America and Central and Eastern Europe [20], as one of the modern challenges. According to scientific publications, economic nationalism is beginning to gain (so far theoretically) more and more weight [21, 22, 23, 24]. At the same time, the question is naturally raised: is this a chance or a barrier to development?

Exploring the problems of economic nationalism, protectionism and liberalism in Poland in various periods, including over the past decades, A. Zawajska argues that the main goal of economic nationalism is to achieve national unity in promoting national prosperity, which allows to define the limits of national interests and allows to survive difficult economic times of crisis. At the same time, it is noted that the protectionist nature of economic nationalism (although not always) appears in newly emerged states or in states that are preparing for war (including economic), as well as during economic crises. A series of financial crises of recent decades, especially the great recession that began in 2007, led to a kind of renaissance of the economic nationalism phenomenon. This was especially facilitated by the outflow of foreign capital during the crisis (which was euphemistically attributed to the lack of nationality) to the countries of origin [25, p. 29].

German scientists are convinced that «in recent years, economic nationalism has regained popularity due to the perceived negative consequences of globalization, such as job loss and wage stagnation. This has led to calls for increase protection of national industry and restrictions on immigration and foreign investment» [24]. At the same time, the role of the national government is seen in coordinating and balancing economic nationalism and biased attitude towards own country by: 1) assisting in the promotion of national industries avoiding protectionism; 2) promoting international trade while preserving national interests; 3) coordinating and balancing short-and long-term interests; 4) ensuring the necessary transparency and accountability [26]. For the government, such measures are a complex relationship and require appropriate law regulation without going beyond the current norms of international law.

The importance of taking into account in international economic relations the attraction of certain countries to the activation of economic nationalism puts on the agenda of their partners the need to develop appropriate legal mechanisms and imperatives for defending their own national interests. Manifestations of economic nationalism also require harmonization of national legal norms with current international law, especially if such initiatives arise in the member states of the relevant supranational associations, in particular the European Union, since ignoring the possible legal contradictions can lead to conflicts with other countries. In this regard, attention is drawn to the position of the Republic of Poland, where Prime Minister Donald Tusk expressed confidence that 2025 will be a year of breakthrough in Poland in terms of investment, protection and development of Polish companies, as well as deregulation. He announced that it is time to restore and repolonize the Polish economy, market and capital, emphasizing that «this modern economic nationalism, taking matters into own hands so that no one interferes with us and no one takes what belongs to us, to Polish companies, to Polish entrepreneurs – this will be

a very serious confrontation» [27]. At the same time, D. Tusk declared the repolonization of the Polish economy, a new approach to the management of Treasury companies, the restoration of national industrial potential, the elimination of unnecessary barriers, support and promotion of the Polish economy and entrepreneurs as components of the implementation of the policy of economic nationalism.

As for the factors that, to a certain extent, under appropriate turbulent circumstances, stimulate the manifestations of economic nationalism, for example in the European Union, we can also refer to «the imperativeness of EU economic diplomacy, which manifests itself primarily in the centralized establishment of framework conditions and determination of permissible limits of independent actions using the tools of economic diplomacy in the field of foreign economic activity for EU member states. As a result, to a certain extent, there is a restriction of national sovereignty, also due to the conditions of solidarity, which is *de-jure* narrowed to the actions of EU members in extraordinary circumstances, and *de-facto* – extends to the implementation of most positions of economic, energy, credit, investment and trade policies» [28, p. 755].

A characteristic feature of modern international economic relations that require improvement or introduction of relevant norms of international law is new approaches to the policy of using sanctions. There is no doubt that the legitimacy of economic sanctions should be ensured and regulated by legal documents of leading international organizations, but the UN Charter does not contain the concept of «sanctions» at all. Similarly, the Marrakech agreement on the establishment of the World Trade Organization (without taking into account the regulatory requirements of the WTO, consideration of international economic sanctions cannot be sufficient) also does not mention the category of «sanctions» [29, p. 74]. It should be noted that in the normative legal and regulatory documents of international organizations, primarily the UN and the European Union, remains open the issue of the principles of international sanctions and their limits regarding the grounds for their application, including, of course, compliance with the norms and acts of international law, as well as the inadmissibility of using sanctions for protectionist purposes and in order to eliminate competitors [30, p. 8].

Some uncertainties of international legal norms regarding sanctions policy in crisis conditions lead to the use of sanctions as instruments of economic competition in the redistribution of markets, which affects the imbalance of the system of international economic relations. Since most problematic and controversial issues in the sphere of both bilateral and multilateral economic relations between participants in international markets are resolved by means and tools of economic diplomacy, therefore, we consider the law and legal regulation of the mechanisms for applying sanctions as one of the factors and imperatives of ensuring its effectiveness.

Internationalization of the economy formed a modern globalized world economic system, the activity of which required the establishment of an extensive and all-pervading network of international organizations of regional and global level, or sectoral specialized and universal in type of activity. But it did not deprive the subjects of international economic relations of competition for the markets of raw materials and energy resources, for the markets of products. In fact, competition in the sphere of international economic relations results in a struggle for the spheres of state influence. Conflicts of interest that arise in this way manifest themselves and are transformed into contradictions, disputes and confrontations. It is also impossible to ignore the fact that one of the manifestations of these contradictions can be economic and financial crises. Solving such problematic situations and resolving disputes between national economies, business structures and transnational corporations becomes possible if, firstly, strict compliance with generally accepted norms of international law in the relevant areas of relations, and secondly, the use of tools and means of economic diplomacy.

New phenomena in the system of international economic relations, accompanied by the emergence of the considered challenges, provoke questions about the functionality and effectiveness of international law, since cases of deviation of actors in international relations from accepted legal norms and rules become not uncommon. In some cases, we may even talk about a crisis of international law. This can significantly tangle the functioning of economic diplomacy, since the guarantee of compliance with legal norms, fulfilment of contractual and contractual conditions is lost. Analysing this problem, D. Kaniewska asks the question about reality of international law crisis and then concludes: «it can be said that we are dealing with a crisis of values, with the forgetting by some actors of international relations, under what circumstances and for what purpose certain articles of the United Nations Charter were developed» [31, p. 59, 75].

A certain weakening of the position of modern international law can be explained both by the emerging distrust between states, and by a certain gap between the theory of international law and its practical implementation. Taking into account the current challenges and turbulence of the globalized world economic system, it is necessary to ensure that the *erga omnes* principle fully works in international relations, including economic ones, which would ensure mutual universal responsibility of all their participants. Based on the analysis of the current

state of international economic relations both in terms of legal support and diplomatic influence on the settlement of problematic situations, we can conclude that it is advisable to sufficiently develop and enhance the latest international law primarily at the UN level. The Sixth Committee (legal affairs) of the UN General Assembly can act as the organizer and coordinator of the implementation of this program in accordance with its functional responsibilities [32]. Accordingly, the international legal imperatives of economic diplomacy can be supplemented, since the effectiveness of the latter largely depends primarily on the adequacy of the regulatory principles of international law, norms and appropriate framework conditions focused on achieving the goals of economic diplomacy, especially in the context of modern challenges and turbulence.

Thus, ensuring a clear and understandable interpretation of the principles of relations, norms of behaviour, regulations, restrictions, sanctions, initiative actions, incentives, the level of responsibility and opportunities for influence in the context of the modern development of international economic relations and taking into account emerging challenges, international law forms the imperatives of economic diplomacy and contributes to the achievement of its goals.

Conclusions. The analysis of the problems of modern international regulatory conditions shows that in the system of international relations new phenomena are on the agenda, new challenges are being formed. Under these conditions, increases the importance of the role of international law in regulating and levelling turbulent phenomena in international economic relations and effective legal support for economic diplomacy. The study of this issue became the basis for the following conclusions.

1. The aggravation of the issue of promoting the state national interests increases the relevance of measures to minimize or level the negative impact of turbulence factors by: first, the formation of legal framework conditions adequate to such an impact in accordance with the ideology of international law; second, the use of effective forms of ensuring and supporting the processes of international economic cooperation, primarily the tools of economic diplomacy.

2. The challenges of the twenty-first century for the globalized system of international relations became the actualization of such categories as alterglobalism and economic nationalism both in the sphere of politics and in the sphere of economics and economic cooperation.

3. The importance of taking into account in international economic relations the attraction of certain countries to the activation of economic nationalism puts on the agenda of their partners the need to develop appropriate legal mechanisms and imperatives for defending their own national interests. Manifestations of economic nationalism also require harmonization of national legal norms with current international law, especially if such initiatives arise in the member states of the relevant supranational associations, in particular the European Union, since ignoring the possible legal contradictions can lead to conflicts with other countries.

4. A characteristic peculiarity of modern international economic relations that require improvement or establishment of relevant norms of international law is new approaches to the policy of using sanctions. Some uncertainties of international legal norms regarding sanctions policy in crisis conditions lead to the use of sanctions as instruments of economic competition in the redistribution of markets, which affects the imbalance of the international economic relations system. Therefore, we consider the law and legal regulation of international mechanisms for applying sanctions as one of the factors and imperatives of ensuring the effectiveness of the sanctions policy.

5. Based on the analysis of the current state of international economic relations both in terms of legal support and diplomatic influence on the settlement of problematic situations, we consider it appropriate to develop and enhance the latest international law primarily at the UN level. The Sixth Committee (legal affairs) of the UN General Assembly can act as the organizer and coordinator of the implementation of this program in accordance with its functional responsibilities.

References

1. Vaitsekhovska, O. R. (2017). Mistze mizhnarodnogo finansovogo prava v systemi mizhnarodnogo prava: teoretyko-pravovi aspekty [The place of international financial law in the system of international law: theoretical and legal aspects] *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 284-288. Retrieved from www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/12/60.pdf [in Ukrainian].
2. Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press [in English].
3. Dakhno, I. I. & Aliyeva-Baranovska, V. M. (2020). *Mizhnarodne ekonomichne pravo -2 [International economic law - 2]*. Kyiv: TzUL [in Ukrainian].
4. Kaczorowska, A. (2021). *European Union Law*. 3rd ed. London, Routledge [in English].

5. Kobzar, N. I., Laukhina, L. M. & Skachenedub, S. A. (2019). Analiz pryntzypiv mizhnarodnogo prava [Analysis of the principles of international law] *Economic space – Ekonomichnyj prostir*, 141, 89-99. DOI: 10.30838/P.ES.2224.100119.89.348 [in Ukrainian].
6. Lund, E. (1990). *The Globalization of Politics. The Changed Focus of Political Action in the Modern World*, Houndmills et al.: Macmillan [in English].
7. Langen, E. (1981). *Transnationales Recht*, Heidelberg: Verlagsgesellschaft Recht und Wirtschaft [in German].
8. Laubach B. (2009). *Verfassung und internationales Recht in einer globalisierten Welt*, 26 November 2009. Retrieved from <https://www.boell.de/de/2009/11/26/verfassung-und-internationales-recht-einer-globalisierten-welt> [in German].
9. Opryshko, V. F. (2019). *Mizhnarodne ekonomichne pravo i protzes [International economic law and legal process]*. Kyiv: Parliamentary publishing house [in Ukrainian].
10. Peters, A. (2014). Recht für eine globale Weltgesellschaft: Bedingungen und Grenzen universeller Normsetzung. In *Wissenschaft-Antrieb oder Ergebnis globaler Dynamik?* 131-160. Böhlau. Retrieved from <https://www.mpil.de/files/pdf6/recht-fuer-eine-globale-weltgesellschaft.pdf> [in German].
11. Rühl, K. F. & Magen, S. (1996). Die Rolle des Rechts im Prozeß der Globalisierung. *Zeitschrift für Rechtssoziologie* 17/1, 1-57. Retrieved from <https://www.ruhr-uni-bochum.de/rsozinfo/pdf/Roehl-Magen-Globalisierung.pdf> [in German].
12. Fomichov, K. S. (2020). Suchasni tendentzii mizhnarodnogo ekonomichnogo prava v umovah globalnogo rozvytku [Current trends in international economic law in the context of global development] *Naukova zapysky. Seriya: Pravo – Scientific Notes. Series: Law*, 8, special, 139-143 [in Ukrainian].
13. Yankiv, M., Flissak, K. & Kozłowski, A. R. (2021). *Leksykon dyplomacji gospodarczej [Lexicon of economic diplomacy]*. Warszawa, CeDeWu [in Polish].
14. Legutko, A. J. (2013). Dyplomacja XXI wieku – początek końca, czy inny wymiar świetności? *Wybrane problemy współczesnego prawa międzynarodowego (publikacja pokonferencyjna)*. Pod redakcją Kazimierza Lankosza i Grzegorza Sobola. Kraków, 108-122 [in Polish].
15. Sharov, O. M. (2018). Ekonomichna dyplomatiya yak symbioz nauky ta polityky [Economic diplomacy as a symbiosis of science and politics]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International economic policy*, 1 (28), 63-86 [in Ukrainian].
16. Sheremetyeva, O. Yu. (2023). Ekonomichna dyplomatiya ta mizhnarodne pravo [Economic diplomacy and international law]. *III International scientific and practical conference «Collective Thinking: Unifying Scientific Approaches in Multifaceted Research» (November 29 – December 01, 2023)*. Amsterdam, Netherlands, International Science Unity, 184-187 [in Ukrainian].
17. Yankiv, M., Flissak, K. & Kozłowski, A. R. (2020). *Dyplomacja w zagranicznej współpracy gospodarczej [Diplomacy in foreign economic cooperation]*. Warszawa, CeDeWu, 166 [in Polish].
18. Zvonova, E. A. & Bunich, G. A. (2021). Global Economic Turbulence in the Context of the Pandemic. *Economics, Taxes & Law*, 14 (5), 20-30 [in English].
19. Flissak, K. A. (2009). *Formuvannya koopertyznyoi modeli rozvytku bilateralnykh ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy i Nimechchyny [Formation of a cooperative model for the development of bilateral economic relations between Ukraine and Germany]*. Ternopil: Novyj Kolir [in Ukrainian].
20. Szlajfer, H. (2005). *Droga na skróty. Nacjonalizm gospodarczy w Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowo-Wschodniej w epoce pierwszej globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo: Instytut Studiów Politycznych PAN [in Polish].
21. *Wirtschaftlicher Nationalismus und Heimatland-Bias: Eine komplexe Beziehung*. Retrieved from <https://fastercapital.com/de/inhalt/Wirtschaftlicher-Nationalismus-und-Heimatland-Bias--Eine-komplexe-Beziehung.html> [in German].
22. Chandan, H. C. & Christiansen, B. (2019). *International Firms' Economic Nationalism and Trade - Policies in the Globalization Era*. IGI Global [in English].
23. Kofman, J. (2019). *Economic Nationalism and Development: Central and Eastern Europe Between the Two World Wars*. Taylor & Francis Limited [in English].
24. Ökonomischer Nationalismus. Retrieved from <https://deutschland.isidewith.com/ideologies/economic-nationalism> [in German].
25. Zawajska, A. (2019). Podłoża stosunków gospodarczych Polski z zagranicą w okresie międzywojennym - nacjonalizm gospodarczy, protekcjonizm i liberalizm [The basis of economic relations between Poland and abroad in the interwar period - economic nationalism, protectionism and liberalism]. *Polska we współczesnych*

- międzynarodowych stosunkach gospodarczych* / Praca pod redakcją naukową E. Kacperskiej. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 9-31 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/339385373_Podloza_stosunkow_gospodarczych_Polski_z_zagranica_w_okresie_miedzywojennym_nacjonalizm_gospodarczy_protekcjonizm_i_liberalizm [in Polish].
26. *Wirtschaftlicher Nationalismus und Heimatland-Bias: Eine komplexe Beziehung*. Retrieved from <https://fastercapital.com/de/inhalt/Wirtschaftlicher-Nationalismus-und-Heimatland-Bias--Eine-komplexe-Beziehung.html> [in German].
27. *Premier Tusk zapowiada gospodarczy nacjonalizm: Przyszedł czas na odbudowę i repolonizację*. 15 kwietnia 2025. Retrieved from <https://www.infor.pl/prawo/nawosci-prawne/6913531,premier-tusk-zapowiada-gospodarczy-nacjonalizm-przyszedl-czas-na-odbu.html> [in Polish].
28. Flissak, K. A. (2016). *Ekonomichna dyplomatiya u systemi zabezpechennya natzionalnyh interesiv Ukrainy* [Economic diplomacy in the system of ensuring the national interests of Ukraine]. Ternopil, Novyj Kolir [in Ukrainian].
29. Flissak, K. (2019). Ekonomichni sanktsiji ta spetsyfika jih pozytsionuvannya v suchasnyh mizhnarodnyh vidnosynah [Economic sanctions and the specifics of their positioning in modern international relations]. *Aktualni problemy pravoznawstva – Current problems of law*, 1 (17), 72-80 [in Ukrainian].
30. Yankiv, M. & Flissak, K. (2020). Sankcje gospodarcze we współczesnych relacjach międzynarodowych: nowe formy wdrażania [Economic sanctions in contemporary international relation: new forms of implementation] *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie – Quarterly of Business Sciences*, 57, 4, 5-14 [in Polish].
31. Kaniewska, D. (2023). Kryzys prawa międzynarodowego? [The crisis of international law] *Gubernaculum et Administratio*, 2 (28), 59–77. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.16926/gea.2023.02.05> [in Polish].
32. *Main UN bodies and international law. General Assembly – Sixth Committee (Legal)*. Retrieved from <https://www.un.org/en/our-work/uphold-international-law> [in English].

Стаття надійшла 28.05.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.02.077
УДК 347.9

Наталія Бутрин-Бока,
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та
процесу Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>

Володимир Бабій,
студент юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

НЕСУДОВІ ФОРМИ ЗАХИСТУ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

У статті досліджено сучасні трансформації у сфері трудових відносин в Україні, зумовлені внутрішніми реформами та зовнішніми викликами, зокрема війною. Акцентовано увагу на необхідності пошуку нових, більш гнучких та ефективних механізмів захисту трудових прав працівників і роботодавців.

Проаналізовано правову природу та зміст несудових форм вирішення трудових спорів, серед яких провідне місце займає медіація. Окреслено ключові ознаки медіації, такі як добровільність, конфіденційність, економічність, нейтральність і оперативність. Здійснено порівняльний аналіз із зарубіжною практикою, де медіація демонструє високу ефективність врегулювання трудових конфліктів. Встановлено, що запровадження Закону України «Про медіацію» та внесення цілої низки змін до Кодексу законів про працю України створили законодавче підґрунтя для застосування альтернативних форм вирішення трудових спорів. Разом із тим, звернено увагу на обмежене застосування медіації на практиці через низьку правову культуру та поінформованість сторін трудових відносин.

У роботі обґрунтовано доцільність комплексного впровадження медіації та інших альтернативних механізмів захисту трудових прав з урахуванням європейських стандартів правосуддя. Висловлено пропозиції щодо популяризації медіації, розширення участі профспілок і органів соціального діалогу в процедурі вирішення трудових спорів.

© Наталія Бутрин-Бока, Володимир Бабій, 2025

Ключові слова: несудові форми захисту, трудові спори, медіація, трудові права, соціальний діалог, примирні комісії, трудовий арбітраж, консенсусність, конфіденційність, оперативність, досудове вирішення спорів.

Butryn-Boka N., Babii V.

Non-judicial forms of protection in the settlement of labor disputes

The article investigates the current transformations in the sphere of labour relations in Ukraine, driven by internal reforms and external challenges, notably the war. Emphasis is placed on the urgent need to develop new, more flexible and effective mechanisms for protecting the labour rights of both employees and employers.

The legal nature and essence of non-judicial forms of labour dispute resolution are analysed, with mediation occupying a central role. The article outlines the key features of mediation, such as voluntariness, consensus, confidentiality, costeffectiveness, neutrality, and promptness. A comparative analysis with international practice demonstrates the high effectiveness of mediation in resolving labour conflicts. It is established that the adoption of the Law of Ukraine «On Mediation» and a number of amendments to the Labour Code of Ukraine have laid a legislative foundation for the application of alternative dispute resolution mechanisms. At the same time, the article draws attention to the limited practical use of mediation due to low legal awareness and underdeveloped legal culture among the parties involved in labour relations.

The study substantiates the expediency of a comprehensive implementation of mediation and other alternative mechanisms for the protection of labour rights, in line with European standards of justice. Proposals are made to promote mediation, enhance the involvement of trade unions and social dialogue institutions in the procedures of labour dispute resolution. The comprehensive implementation of mediation and other alternative forms of protection will help to create a fair, humane and effective labour dispute resolution system in Ukraine, based on European standards of justice. Studying foreign experience and adapting effective practices will help strengthen the national system of alternative labour dispute resolution.

Keywords: non-judicial remedies, labour disputes, mediation, labour rights, social dialogue, conciliation commissions, labour arbitration, consensus-based approach, confidentiality, efficiency, pre-trial dispute resolution.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації у сфері трудових відносин в Україні, що спричинені як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами, зокрема війною, зумовили гостру необхідність у пошуку нових механізмів захисту трудових прав. Традиційна судова система не в змозі оперативно та ефективно врегульовувати ту кількість трудових спорів, які виникають на сьогоднішній день в українських реаліях. У цьому контексті альтернативні, тобто несудові форми захисту, зокрема медіація, набувають великої популярності серед роботодавців та працівників.

Більш того, ускладнення трудових відносин, пов'язаних із мобільністю працівників, тимчасовою окупацією територій, порушенням прав працівників в умовах війни, вимагає більш гнучких і гуманістичних рішень. Тільки несудові форми захисту за станом на сьогодні в повній мірі здатні забезпечити потреби працівника і роботодавця при вирішенні трудових спорів між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми, яка пов'язана з врегулюванням трудових спорів у позасудовому порядку, та визначенню їх основних переваг і недоліків приділили увагу в своїх наукових працях такі вчені-теоретики, як: О. А. Островська, К. Л. Карашук, Я. С. Бляхарський [4], Л. Д. Менів [13], Д. Є. Кривенко [9], С. І. Запара, Л. П. Шумна, І. Г. Ясиновський, Т. О. Подковенко, О. М. Ярошенко, О. Г. Серeda, Д. В. Гринь [6], І. В. Міма [12], О. В. Федькович, О. Є. Луценко [11] та інші.

Мета дослідження – з'ясувати правову природу, зміст та особливості застосування несудових форм захисту у врегулюванні трудових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні впровадження несудових, тобто альтернативних, форм захисту у врегулюванні трудових спорів є вкрай необхідним і логічно обґрунтованим кроком для того, щоб забезпечити подальший розвиток правового суспільства. Адже цей процес ґрунтується на ідеалах гуманізму, справедливості та демократії [10, с. 359–360].

Всього в науковій літературі вчені-теоретики, як правило, виділяють шість основних форм захисту у врегулюванні трудових спорів, а саме: медіацію, колективні переговори, примирні комісії, трудові арбітражі (третейський розгляд), соціальний діалог, а також профспілковий захист [14, с. 319].

Серед них, як свідчить європейська статистика, найбільш ефективною формою захисту у врегулюванні трудових спорів є медіація; від 40% до 80% усіх справ, в яких застосовується медіація, не доходять до судового розгляду. Проте такий показник є загальноєвропейським. В одній із шістнадцяти федеративних земель Німеччини, а саме в Нижній Саксонії, цей показник становить рекордні 97% справ, які були врегу-

льовані за допомогою медіації. При цьому Велика Британія має найвищий середній показник позитивного врегулювання спорів шляхом використання медіації серед усіх країн світу – 93% [4, с. 5; 13, с. 185].

Медіація (від лат. *mediare*) – бути посередником, посередництвом) – один із видів позасудового способу врегулювання трудових спорів. Медіатор, тобто нейтральна третя сторона, сприяє досягненню певного рішення, яке було би взаємовигідним для обох сторін конфлікту, шляхом внесення пропозицій щодо врегулювання спору. В свою чергу це також дає змогу зберегти вже існуючі відносини між сторонами чи відновити довіру між ними [10, с. 359–360].

Вперше медіація як форма позасудового вирішення трудових спорів почала застосовуватися у 60-х рр. XX ст., на тлі кризи судової системи, яка виникла у Сполучених Штатах Америки в той час. Пізніше медіація набула активного розвитку та впровадження в країнах, які належать до англосаксонської правової сім'ї – у США, Австралії, Канаді та Великій Британії. Сьогодні процедура альтернативного врегулювання трудових спорів, у формі медіації є обов'язковою за законодавством Канади [6, с. 17; 12, с. 47–48].

На теренах України інститут медіації офіційно з'явився разом із прийняттям у кінці 2021 р. Закону України «Про медіацію» (далі за текстом – ЗУ «Про медіацію») та внесенням цілої низки змін до Кодексу законів про працю України (надалі – КЗпП України). Основна з таких змін закріплена в ст. 222-1 цього Кодексу та полягає в можливості врегулювання трудового спору між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору шляхом медіації і відповідно до вищезгаданого Закону [1; 5, с. 34; 10, с. 360].

Водночас правове регулювання, як і легітимне визначення поняття «медіація», закріплене у ЗУ «Про медіацію». У п. 4 ст. 1 цього Закону зазначено, що медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора або медіаторів намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт, тобто спір, шляхом переговорів, дія якої поширюється також на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів у майбутньому або врегулювання будь-яких спорів у трудових справах [2; 8, с. 74].

Для більш широкого розуміння змісту поняття «медіація» необхідно дослідити її характерні ознаки. Тому виділимо особливості, які тією чи іншою мірою властиві усім видам несудової форми врегулювання трудових спорів, але найкраще реалізовані в медіації.

По-перше, добровільність. Медіація може бути застосована для врегулювання трудового спору тільки за взаємною згодою сторін такого спору. Більше того, навіть якщо процес медіації вже відбувається, то усі його учасники, включно з медіатором, можуть відмовитися від участі в медіації. При цьому ані участь у медіації, ані відмова від неї не можуть тлумачитися як визнання провини, підтвердження позовних вимог чи відмова від них [8, с. 76; 13, с. 182].

По-друге, консенсусність. Суть консенсусу зводиться до того, що рішення, яке приймається в результаті медіації, враховує усі без винятку, інтереси обох сторін трудового спору. Водночас компроміс, який часто ототожнюють із консенсусом, на відмінну від останнього, передбачає односторонні або взаємні поступки між сторонами конфлікту для досягнення згоди, відмовляючись при цьому від певної частини своїх інтересів. Як наслідок, консенсусність медіації забезпечує беззаперечне виконання досягнутого в результаті її проведення рішення. Адже виконання такого рішення дасть змогу досягнути мети щодо втілення прав та інтересів обох сторін трудового спору [9, с. 149–151; 12, с. 51].

По-третє, конфіденційність. Медіатор при здійсненні своєї діяльності як посередник між сторонами трудового конфлікту отримує доступ до важливої насамперед для роботодавця інформації. Законодавець, намагаючись захистити інтереси сторін медіації, в ст. 6 ЗУ «Про медіацію» визначив що, медіатора заборонено допитувати як свідка у справах щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки та проведення медіації у трудовому спорі [2; 11, с. 317].

Проте для ще ефективнішого захисту інформації, яка стала відома медіатору, сторони трудового спору, зазвичай роботодавець, під час укладення договору про проведення медіації вносять до нього положення про те, яка саме інформація є таємницею, та вимоги щодо її нерозголошення. У разі порушення цих вимог сторони медіації залишаються максимально захищені з боку держави відповідно до положень, закріплених у ст. 221 КЗпП України [1; 13, с. 182].

По-четверте, простота (відсутність зайвих формальностей). На відміну від судового розгляду, для медіації не є характерними чіткі процедурні рамки та надмірні формальності. Сторони трудового спору під час проведення медіації можуть самостійно керувати таким процесом, визначати кількість, періодичність і тривалість медіаційних зустрічей. Більш того, сторони вправі приймати стільки тимчасових рішень, скільки вважають за потрібне, аж допоки вони не сформулюють остаточне рішення щодо вирішення трудового

спору. Крім цього, завдяки тому, що відсутні формальності під час медіації, сторони відчують себе більш вільно, що покращує їхню готовність до співпраці [9, с. 149–151; 14, с. 320].

По-п'яте, оперативність. Медіація забезпечує найшвидше з усіх існуючих на даний момент способів вирішення трудового спору. Варто зазначити, що для врегулювання трудового спору в судовому порядку необхідна наявність факту порушення трудових прав. При цьому медіація не вимагає такої обов'язкової умови, що в свою чергу також дає змогу значно швидше вирішити конфлікт між сторонами, який назріває, але ще не відбувся [13, с. 182–183].

По-шосте, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора. Медіатор не представляє інтереси жодної із сторін трудового спору. Його головне та єдине завдання – забезпечити проведення переговорів і підштовхнути сторони конфлікту до взаємовигідного для них рішення, яке при цьому буде цілком та повністю життєздатним. Водночас медіатор не наділяється повноваженнями судді та не зобов'язаний здійснювати юридичне консультування сторін конфлікту, що передбачено ст. 7 ЗУ «Про медіацію» [2; 8, с. 76; 12, с. 47–48].

По-сьоме, економічність. Медіація заощаджує як матеріальні, так і нематеріальні ресурси сторін трудового конфлікту. До таких витрат належать: оплата праці адвоката, який буде вести справу в судовому порядку, сплата судового збору, найм додаткових юристів, оплата експертиз, втрата репутації, зростання рівня стресу та тривоги тощо. Більше того, медіація, як правило, вирішує причини виникнення трудового спору, а не його наслідки, що дає змогу мінімізувати в майбутньому виникнення нових трудових спорів [11, с. 316–317].

Окремо варто зауважити, що Законом України «Про колективні договори і угоди» (далі за текстом – ЗУ «Про колективні договори і угоди») також передбачається можливість залучення при обговоренні колективного договору як цілої примирної комісії, так і окремого незалежного посередника у спірних питаннях, які виникають між роботодавцем та працівниками. Проте такі особи не можуть вважатися медіаторами, оскільки вони обираються безпосередньо з числа працюючого колективу, що повною мірою не відповідає принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, яка згадана вище [6, с. 18].

Подібними до медіації також можна вважати судові конференції з врегулювання трудових спорів, які здійснюються суддями. Проте за ефективністю і швидкістю прийнятого рішення вони значно поступаються медіації [4, с. 4–5].

Іншою не менш ефективною позасудовою формою врегулювання трудових спорів є соціальний діалог, механізм реалізації якого регламентується Законом України «Про соціальний діалог в Україні» (далі за текстом – ЗУ «Про соціальний діалог в Україні»). На відміну від медіації, ця форма врегулювання спору, як правило, здійснюється спеціально створеними органами, які можна умовно поділити на дві окремі групи [3; 7, с. 104–105]:

- тимчасові. До них, відповідно до цього Закону, належать двосторонні робочі комісії на локальному рівні для ведення колективних переговорів з метою укладення колективних договорів, а також комітети, що, як правило, створюються для вирішення найпростіших трудових спорів;

- постійні. Серед них законодавець виділив такі три органи, як: комісії з вирішення трудових спорів, примирні комісії та трудовий арбітраж, які функціонують у межах процедури врегулювання певного колективного трудового спору.

Водночас з метою ефективного досягнення мети соціального діалогу як пріоритетної, досудової форми врегулювання трудових спорів законодавцем у ст. 8 ЗУ «Про соціальний діалог в Україні» передбачено вичерпний перелік інструментів, що мають забезпечити конструктивну взаємодію між сторонами та сприяти виробленню взаємоприйняттого, компромісного рішення, яке би відповідало інтересам як працівників, так і роботодавців. До таких засобів зараховано: обмін інформацією як передумову прозорості процесу; консультації, що дають змогу сторонам з'ясувати позиції одна одної; узгоджувальні процедури як механізм досягнення згоди; колективні переговори як ключову форму узгодження умов праці та соціально-економічних інтересів [3; 10, с. 359–360].

Висновки. Несудові форми врегулювання трудових спорів демонструють високу ефективність, гнучкість та оперативність вирішення конфліктів, які виникають між працівниками і роботодавцем. Їх широке використання у світовій практиці зумовлене тим, що така форма врегулювання спорів забезпечує менші матеріальні витрати, створюючи при цьому великі можливості щодо збереження нейтральних відносин між сторонами трудових спорів.

Незважаючи на наявність законодавчого підґрунтя для впровадження медіації як однієї з ключових несудових форм захисту трудових прав, її фактичне застосування в Україні залишається обмеженим. Все

це зумовлено недостатньою поінформованістю працівників, обмеженим доступом до професійних медіаторів, а також низьким рівнем правової культури. Ефективна реалізація такої форми несудового врегулювання трудових спорів, як медіація, вимагає інформаційної підтримки, популяризації процедури, а також розширення участі профспілок та органів соціального діалогу. Комплексне впровадження медіації та інших альтернативних форм захисту дасть змогу сформувати в Україні справедливу, гуманну та ефективну систему врегулювання трудових спорів, орієнтовану на європейські стандарти правосуддя. Водночас вивчення зарубіжного досвіду та адаптація ефективних практик сприятимуть зміцненню національної системи альтернативного врегулювання трудових спорів.

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України від 23.07.1996 № 322-VIII. Дата ост. оновл.: 02.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
2. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. Дата ост. оновл.: 16.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 08.05.2025).
3. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.10.2010 № 2862-VI. Дата ост. оновл.: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення: 09.05.2025).
4. Бляхарський Я. С., Філюк О. С., Лазарева А. О. Медіація як ефективний засіб вирішення спорів: досвід розвинених країн. *Академічні візії*. 2024. Вип. 35. С. 1–11.
5. Гребенар О. В. До питання врегулювання трудових спорів шляхом медіації як один із способів захисту права на працю. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 86 (3). С. 23–28.
6. Гринь Д. В. Медіація як один з альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів: досвід зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 72 (2). С. 15–19.
7. Досін Б. В. Застосування механізмів соціального діалогу під час альтернативних способів вирішення трудових спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 85 (2). С. 102–108.
8. Кравцов Д. М., Зіноватна І. В., Бурнягіна Ю. М., Орлова Н. Г., Соловйов О. В., Конопельцева О. О. Медіація як альтернативний спосіб розв'язання трудових спорів. *Наукові записки*. 2022. Вип. 12. С. 73–79.
9. Кривенко Д. Є. Ознаки медіації як способу вирішення трудових спорів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 1 (39). С. 143–153.
10. Кузнецова М. Ю., Катана Б. П., Литюга А. Г. Індивідуальні трудові спори: окремі питання вирішення. *Аналітично-порівняльне законодавство*. 2023. Вип. 6. С. 358–362.
11. Луценко О. Є. Зростання ролі медіації у вирішенні трудових спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 78 (1). С. 315–320.
12. Міма І. В. Окремі аспекти визначення медіації як правового інституту. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 46–52.
13. Менів Л. Д. Урегулювання трудових спорів шляхом медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету*. 2022. Вип. 71. С. 181–185.
14. Отовчиць С. Л. Актуальні питання врегулювання трудових спорів шляхом медіації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 2. С. 318–322.

References

1. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine]*: vid 23.07.1996 roku № 322-VIII. Data останого оновлення: 02.05.2025. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
2. *Pro mediatsiiu [About mediation]*: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 roku № 1875-IKh. Data останого оновлення: 16.11.2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
3. *Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini [About social dialogue in Ukraine]* : Zakon Ukrainy vid 23.10.2010 roku № 2862-VI. Data останого оновлення: 26.12.2024. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> [in Ukrainian].
4. Bliakharskyi, Ya. S., Filiuk, O. S. & Lazareva, A. O. (2024). Mediations yak efektyvnyi zasib vyryshennia sporiv: dosvid rozvynenykh krain [Mediation as an effective means of resolving disputes: the experience of developed countries]. *Akademichni vizii - Academic vision*, Lviv, 35, 1–11 [in Ukrainian].

5. Hrebenar, O. V. (2024). Do pytannia vrehuliuvannia trudovykh sporiv shliakhom mediatsii yak odyz iz sposobiv zakhystu prava na pratsiu [On the issue of resolving labor disputes through mediation as one of the ways to protect the right to work]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 86 (3), 23–28 [in Ukrainian].
6. Hryn, D. V. (2022). Mediatsiia yak odyz z alternatyvnykh sposobiv vyrishennia indyvidualnykh trudovykh sporiv: dosvid zarubizhnykh krain [Mediation as an alternative method of resolving individual labor disputes: experience of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 72 (2), 15–19 [in Ukrainian].
7. Dosin, B. V. (2024). Zastosuvannia mekhanizmiv sotsialnoho dialohu pid chas alternatyvnykh sposobiv vyrishennia trudovykh sporiv [Application of social dialogue mechanisms during alternative methods of resolving labor disputes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 85 (2), 102–108 [in Ukrainian].
8. Kravtsov, D. M., Zinovatna, I. V., Burniahina, Yu. M., Orlova, N. H., Soloviov O. V. & Konopeltseva O. O. (2022). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib rozv'iazannia trudo-vykh sporiv [Mediation as an alternative method of resolving labor disputes]. *Naukovi zapysky - Scientific Bulletin*, 12, 73–79 [in Ukrainian].
9. Kryvenko, D. Ie. (2020). Oznaky mediatsii yak sposobu vyrishennia trudovykh sporiv [Signs of mediation as a method of resolving labor disputes]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka - Current issues of law: theory and practice*, Kyiv, 1 (39), 143–153 [in Ukrainian].
10. Kuznetsova, M. Iu., Katana, B. P. & Lytiuha, A. H. (2023). Indyvidualni trudovi spory : okremi pytannia vyrishennia [Individual labor disputes: individual issues for resolution]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 6, 358–362 [in Ukrainian].
11. Lutsenko, O. Ie. (2023). Zrostannia roli mediatsii u vyrishenni trudovykh sporiv [The growing role of mediation in resolving labor disputes.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Analytical and comparative jurisprudence*, 78 (1), 315–320 [in Ukrainian].
12. Mima, I. V. (2025). Okremi aspekty vyznachennia mediatsii yak pravovoho instytutu [Certain aspects of the definition of mediation as a legal institution]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 1, 46–52 [in Ukrainian].
13. Meniv, L. D. (2022). Urehuliuvannia trudovykh sporiv shliakhom mediatsii [Settlement of labor disputes through mediation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 71, 181–185 [in Ukrainian].
14. Otovchyts, S. L. (2024). Aktualni pytannia vrehuliuvannia trudovykh sporiv shliakhom mediatsii [Current issues of resolving labor disputes through mediation]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 318–322.

Стаття надійшла 12.05.2025

DOI:10.35774/app2025.02.083
УДК: 347.447; 347.764

Інна Зайцева-Калаур,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://0000-0001-5924-5844>

Дмитро Ханас,

аспірант кафедри цивільного права і про-
цесу Західноукраїнського національного
університету.
ORCID: <https://0009-0007-3193-3902>

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ ТА ВС З ПИТАНЬ ПОРУШЕННЯ СТРАХОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті розглянуто правові позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та судову практику Верховного Суду (ВС) у сфері страхування, зокрема порушення страхових зобов'язань. Актуальність огляду цих правових позицій зумовлена адаптацією українського законодавства до міжнародних та регіональних стандартів Європейського Союзу (ЄС), та, беззаперечно, необхідністю вдосконалення цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань. У цьому дослідженні проведено аналіз окремих рішень ЄСПЛ та ВС з метою визначення можливості їх застосування у сфері страхових зобов'язань. Обґрунтовано, що рішення ЄСПЛ є міжнародним інструментарієм захисту прав осіб з питань порушення страхових зобов'язань, і, водночас, їх застосування в процесі судових проваджень у цій категорії справ є дієвим засобом реалізації прав й інтересів осіб. З'ясовано, що сформовані ЄСПЛ та ВС правові позиції в досліджуваному аспекті забезпечують чітке розуміння змісту відповідальності, що повинна мати місце у випадку порушення страхових зобов'язань, зокрема, що настали внаслідок дорожньо-транспортних пригод (ДТП). Доведено, що проведене дослідження вказує на необхідність подальшого продовження наукових розвідок щодо систематизації правових позицій ЄСПЛ та судової практики ВСУ з питань порушення страхових зобов'язань, що слугуватимуть орієнтиром у вирішенні однопредметних справ.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, страхові зобов'язання, правові позиції ЄСПЛ, судова практика ВС, захист прав.

Zaitseva-Kalaur I., Khanas D.

Legal positions of the ECHR and the Supreme Court on the issues of breach of insurance obligations

The article examines the legal positions of the European Court of Human Rights (ECHR) and the case law of the Supreme Court (SC) in the field of insurance, in particular, breach of insurance obligations. It is established that although the peculiarities of the development of insurance obligations have been studied in many aspects, scholars have not paid due interest and attention to the issues of studying and analysing the legal positions of the ECtHR and the SC on the issues of their violation. It is determined that the purpose of this article is an analyse the legal positions of the ECHR and the SC on the legal regulation of liability for breach of insurance obligations in Ukraine. The relevance of the review of these legal positions is due to the adaptation of Ukrainian legislation to international and regional standards of the European Union (EU), and, of course, the need to improve civil liability for breach of insurance obligations. In this study, the author analyses certain judgments of the ECHR and the Supreme Court with a view to determining whether they can be applied in the area of insurance obligations. It is substantiated that ECHR judgments are an international instrument for protecting the rights of individuals in case of breach of insurance obligations, and therefore their application in the course of court proceedings in this category of cases is an effective means of exercising the rights and interests of individuals. The expediency of applying the legal position of the ECHR on the need to observe the "balance of probabilities" in civil proceedings in cases concerning liability for breach of insurance obligations is substantiated, as this is directly dependent on a detailed study of all the circumstances of the case and the proper and impartial application of the norms of substantive law.

It is established that the legal positions developed by the ECHR and the Supreme Court in the aspect under

study provide a clear understanding of the content of liability for breach of insurance obligations, in particular, arising from road accidents. It is proved that the study indicates the need for further research on the systematisation of the legal positions of the ECHR and the case law of the Supreme Court on the issues of breach of insurance obligations, which will serve as a guide in resolving single-subject cases.

Keywords: *civil liability, insurance obligations, legal positions of the ECHR, case law of the Supreme Court, protection of rights.*

Постановка проблеми. Однією з основних складових механізму належного виконання страхових зобов'язань є існування системи їх захисту, визначеної чинним законодавством. Ця система включає різноманітні правові та організаційні інструменти. Серед таких інструментів можна виділити як заходи запобігання порушенням страхових зобов'язань так і механізми реалізації всіх складових елементів змісту відповідних правовідносин, а також способи вирішення конфліктів у сфері страхування, як у судовому, так і позасудовому порядку.

Зважаючи на видову різноманітність цивільно-правових зобов'язань, страхові зобов'язання є окремим самостійним видом. В умовах сьогодення в нашій державі їх царина перебуває у постійному динамічному розвитку, і це зумовлює потребу у проведенні постійних та істотних нововведень та змін усієї системи, що відповідає за організацію страхових відносин, у тому числі й гарантії захисту від їх порушень. За цих обставин вбачається особлива актуальність проблематики захисту права особи у випадку порушення страхових зобов'язань, що теж потребує вдосконалення. Одностайний науковий підхід дослідників до питання вагомості цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань підсилюється наявністю його нормативно регулювання майже у всіх національних правових приписах різних країн, у міжнародних та регіональних стандартах. Втім, практична реалізація цього права, досягнення мети якнайповнішого охоплення населення гарантіями захисту їх прав, нашою хується на низку перепон та проблем як правового, так і фінансово-економічного, політичного, адміністративного характеру тощо. Шляхи подолання цих перепон повинні першочергово визначатися урядами держав світу та бути одним з основних питань порядку денного на рівні міжнародних організацій. З цих причин, актуальність обраної проблематики вказує на вагомість наукового опрацювання застосування правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та судової практики Верховного Суду (далі – ВС) в аспекті захисту прав осіб, у випадку наявності порушення страхових зобов'язань.

Кожна держава на шляху свого економічного, соціального та демократичного розвитку вибудовує правове регулювання правовідносин у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, означене охоплює й сферу страхових зобов'язань, на основі загальноновизнаних принципів регулювання правовідносин. Оскільки Україна є європейською країною, то й досягнення пріоритетних економічних і соціальних цілей ЄС у сфері зобов'язального права можлива за допомогою додержання запроваджених правил співпраці на основі інтеграційних процесів. Саме тому, йдучи в ногу з вимогами сьогодення, законодавцем було прийнято Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» № 3720-ІХ від 21.05.2024 р. Таким чином, додержуючись вимог міжнародних та регіональних стандартів держава зобов'язала власників автомобілів страхувати свою цивільно-правову відповідальність, що забезпечить відшкодування шкоди, що може бути заподіяна як життю, так і здоров'ю або ж майну потерпілих при їх експлуатації у межах території України [1]. Зважаючи на глибоке дослідження рішень ЄСПЛ у царині захисту прав та інтересів людини й новели українського законодавства у сфері відповідності за порушення страхових зобов'язань, слід визнати, що означене питання дослідження є вагомим у контексті подальших наукових розвідок щодо нових реалій сучасного життя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики правового забезпечення страхових зобов'язань багаторазово перебувало у центрі уваги низки науковців, зокрема: П. Біленчук, С. Вільнянський, Н. Голубева, О. Гринюк, Ж. Завальна, Ю. Заїка, Л. Кінащук, В. Кудрявцев, О. Літвінова, В. Луць, Р. Майданик, В. Никифорак, Н. Пацурія, Н. Сампара, В. Слома, В. Янишен і ін. Підкреслюючи важливість рішень ЄСПЛ у сфері зобов'язань дослідниця, В. Слома зауважила, що саме вони слугують орієнтиром у вирішенні цивільних проваджень в судовому порядку, аналогічним тим, що вже були предметом розгляду ЄСПЛ [2, с. 149]. Т. Терешенко звернув увагу на специфічну особливість страхування цивільно-правової відповідальності, виокремлюючи саме об'єкт страхування як окрему складову, підкресливши важливість відповідальності перед третіми особами [3, с. 1176]. Хоча й особливості розвитку страхових зобов'язань були досліджені у багатьох аспектах, проте проблематиці вивчення й аналізу правових позицій ЄСПЛ та ВС з питань їх порушення дослідниками не було приділено належної зацікавленості та уваги.

Метою цього дослідження є вивчення та аналіз правових позицій ЄСПЛ та ВС правового регулювання відповідальності за порушення страхових зобов'язань в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рішення ЄСПЛ є міжнародним інструментарієм захисту прав осіб у випадку порушення страхових зобов'язань, таким чином, і їх застосування при розгляді ВС справ у сфері страхування, зокрема наземних транспортних засобів, є дієвим засобом реалізації їх прав та інтересів. Як свідчить судова практика, здебільшого, відповідальність за порушення страхових зобов'язань розглядається через призму ст. 2 ЄКПЛ (процесуальний аспект).

Принагідно слід звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Станеві проти Болгарії» (№ 56352/14 від 30.05.2023 р.), де внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) загинув чоловік першої заявниці, який, одночасно, був і батьком другої заявниці. Заявниця у своїй скарзі опиралася на порушення ст. 2 та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав та основоположних свобод [4] та вбачала порушення у діях страхової компанії з приводу відмови у виплаті їй компенсацій за завдану шкоду. Застосовуючи чинне законодавство Болгарії, розглянувши апеляційну скаргу страхової компанії, національні суди відмовили заявникам у відшкодуванні шкоди. Підставою звернення заявниць до страхової компанії була наявність договору страхування цивільної відповідальності винуватця ДТП, який страждав на психічний розлад, й, відповідно, не міг бути притягнутий до відповідальності. Натомість, страхова компанія у своїх доводах опиралася на відсутність основного елемента порушення страхового зобов'язання – вини. Оскільки заподіювач шкоди був психічно хворим та не міг керувати й усвідомлювати свої дії, то презумпція провини до нього не застосовувалася. А неможливість нести винуватцем цивільну відповідальність, само собою зумовлювало відсутність відповідальності і у страховика. Заявниці не отримали жодної компенсації за смерть свого родича. Таким чином, скориставшись найдієвішим засобом правового захисту, який був доступним і міг призвести до належного відшкодування, а саме поданням цивільного позову до страхової компанії, заявниці не змогли належно реалізувати свої права, адже їх позов національними судами було відхилено. Основним аргументом виступала функціональна відповідальність страховика, що знаходиться в прямій залежності від відповідальності заподіювача шкоди. Національними судами Республіки Болгарія було проігноровано доречні доводи заявниць про той факт, що заподіювач шкоди хоч і не несе кримінальної відповідальності, однак це автоматично не виключає відповідальність страховика й у справі сама презумпція його вини не була нівельована. У цій справі вперше ЄСПЛ виробив правову позицію з підстав порушення страхових зобов'язань. У своїх міркуваннях Суд наголосив, що: «Відсутність будь-якої компенсації за моральну шкоду, завдану заявникам у зв'язку із загибеллю їхнього родича, не може бути виправдана ані застосуванням загальної політики на розумних підставах, ані недостатнім використанням національних процедур самими заявницями». У цьому контексті, Європейський суд з прав людини дійшов висновку про наявність порушення процесуального зобов'язання зі сторони держави-відповідача, яка не забезпечила ефективного механізму для належного відшкодування шкоди, як це передбачено статтею 2 Європейської конвенції з прав людини [5].

Аналіз чинного законодавства України у сфері правового регулювання страхових зобов'язань свідчить, що обов'язок із відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», покладається на страховика винуватця у межах, визначених цим Законом та договором страхування [6]. У цьому аспекті заслуговує на увагу правова позиція ЄСПЛ з питань реалізації в Україні права особи на забезпечення доступу до суду та справедливого розгляду (ст. 6 ЄКПЛ), зокрема у царині страхових зобов'язань. ЄСПЛ неодноразово наголошував на важливості дотримання судовими органами держав-учасниць Конвенції принципу розгляду справ упродовж розумного строку. Практика ЄСПЛ у цьому питанні є різноманітною і враховує численні критерії, такі як складність справи, поведінка заявника, дії судових і державних органів, значимість предмета розгляду та рівень ризику затримки для заявника тощо. Це підходить, зокрема, до пункту 124 рішення у справі «Кудла проти Польщі» (№ 30210/96 від 26 жовтня 2000 року) [7]. В контексті реалізації права особи на розумний строк розгляду справ у сфері страхових зобов'язань доцільно звернути увагу на правову позицію ЄСПЛ у справі «Фрідлендер проти Франції» (№ 30979/96) [8], де Суд дійшов висновку, що держави зобов'язані організовувати свої правові системи таким чином, щоб судові органи забезпечували кожній особі право на остаточне вирішення справи впродовж розумного строку щодо визначення її цивільних прав та обов'язків. У цьому контексті варто звернути увагу на позицію ЄСПЛ, висловлену у справі «Дж. К. та інші проти Швеції» від 23 серпня 2016 року. У цій справі Суд підкреслив, що в правових системах, заснованих на загальному праві, у кримінальних процесах застосовується стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Проте у цивільних справах, зокрема щодо

порушення страхових зобов'язань, законодавство не вимагає такого високого рівня доказування. Натомість у цивільному процесі ключову роль відіграє принцип оцінки доказів на основі «балансу ймовірностей». У таких випадках суд має встановити, чи достатні надані докази разом із правдоподібністю тверджень заявника для того, щоб його вимоги вважались обґрунтованими [9].

Додержання «балансу ймовірностей» у цивільних провадженнях по справах, що стосуються притягнення до відповідальності за порушення страхових зобов'язань перебуває у прямій залежності від детального вивчення усіх обставин справи й належного та неупередженого застосування норм матеріального права. Додержання цієї правової позиції ЄСПЛ можливо дослідити на прикладі Постанови ВС від 05.12.2022 р. у справі № 3041936119. У цій справі вирішувалося питання стягнення зі страхової компанії, в якій було застраховано цивільно-правову відповідальність водія автомобіля, що збив на смерть пішохода, шляхом одноразової виплати усієї суми відшкодування малолітній дитині загиблого [10]. Натомість страхова компанія не відмовлялася проводити відшкодування, а здійснила його частково, розтермінувавши іншу частину суми до досягнення дитиною повноліття. Страхова компанія обґрунтовувала свою позицію нормами ЦК України, що не зобов'язує страховика здійснювати одноразову виплату. Позивач та суд першої інстанції обґрунтовували свою позицію тим, що норми Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників надземних транспортних засобів» є спеціальними, і вони не надають страховику права на розтермінування цієї виплати, що виникає зі страхового зобов'язання. Судом апеляційної інстанції при постановленні рішення не було дотримано «балансу ймовірностей», адже не було враховано змісту банкетних норм цього Закону, а саме статей 27 і 27.2, які закріплюють, що страховик повинен здійснювати відшкодування шкоди, що є заподіяна ним у вигляді смерті потерпілого, на умовах, визначених у ст. 1200 ЦК України [11]. Відповідно до ч. 1 цієї статті, у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди отримують особи, які перебували на його утриманні або мали право на одержання утримання на момент його смерті. Відшкодування шкоди передбачене, зокрема, для дитини – до досягнення нею вісімнадцятирічного віку (або для учня чи студента – до завершення навчання, однак не довше, ніж до настання двадцяти трьох років). Згідно з ч. 1 ст. 1202 ЦК України, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я чи смертю потерпілого, здійснюється у формі щомісячних платежів [11]. Водночас, у цій же статті передбачає можливість виплати одноразового відшкодування. Для цього мають бути встановлені обставини, які мають істотне значення, та враховане матеріальне становище фізичної особи, яка завдала шкоду. При цьому розмір одноразової виплати має максимальний ліміт і в жодному випадку не може бути більшим за суму щомісячних платежів у період до трьох років. Таким чином, для відступлення від загальноприйнятих правил відшкодування шкоди у формі щомісячних платежів внаслідок смерті потерпілого заявник має довести наявність обґрунтованих підстав, визначених законом. Страховик, своєю чергою, має надати належну оцінку зазначеним обставинам та ухвалити відповідне рішення. Хоча Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі ВС й скасувала рішення апеляційного суду, однак нею було змінено і рішення районного суду на основі наступного роз'яснення: коли ЦК України та інший нормативно-правовий акт, що має юридичну силу закону, містять однопредметні положення різного змісту, то пріоритетними є положення ЦК України.

Дотримання вимог ЄСПЛ у контексті процесуального аспекту та пошуку «балансу ймовірностей» у ході розгляду цивільних проваджень з питань порушення страхових зобов'язань слід вважати запорукою об'єктивного, неупередженого та правильного вирішення справи. Так, зокрема, у судовому рішенні № 2/465/924/24 від 02.08.2024 р. про відшкодування матеріальної і моральної шкоди внаслідок ДТП, де страховик відмовлявся від проведення відшкодування з підстав перебування його в стані ліквідації його як суб'єкта господарювання, Франківський районний суд м. Львова дійшов до висновку, що незважаючи на те, що відповідач позбавлений ліцензії та перебуває в стані припинення, зобов'язаний виконати всі договірні зобов'язання з відшкодування шкоди за договорами обов'язкового страхування цивільної відповідальності, укладеними до позбавлення ліцензії [12]. В аспекті відшкодування моральної шкоди, суд застосував позицію Великої Палати ВС від 25.03.2020 р. у справі № 752/17832/14-ц (провадження № 14-538цс19), де зазначено, що розмір відшкодування моральної шкоди має бути не більшим, ніж достатньо для розумного задоволення потреб потерпілої особи, і не повинен приводити до її безпідставного збагачення [13]. Водночас, ЄСПЛ у справі «Станков проти Болгарії» (№ 68490/01 від 12.07.2007 р.) вказує, що оцінка моральної шкоди по своєму характеру є складним процесом, за винятком випадків коли сума компенсації встановлена законом [14].

Висновки. Наведене дає підстави для формування наступних висновків. Застосування рішень ЄСПЛ та судової практики ВС у цивільних справах з питань порушення страхових зобов'язань вказує на

імplementацію міжнародних стандартів в механізм реалізації захисту прав та інтересів осіб, що є сторонами страхового зобов'язання. Адже сформовані ЄСПЛ та ВС правові позиції в досліджуваному аспекті забезпечують чітке розуміння змісту відповідальності за порушення страхових зобов'язань, зокрема, що настали внаслідок ДТП.

Проведене дослідження вказує на необхідність подальшого продовження наукових розвідок щодо систематизації правових позицій ЄСПЛ та судової практики ВС з питань порушення страхових зобов'язань, що слугуватимуть орієнтиром у вирішенні одно предметних справ.

Список використаних джерел

1. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон, Верховна Рада України. № 3720-IX від 21.05.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text> (дата звернення: 21.05.2025).
2. Слома, В. М. (2021). Договір як підстава виникнення зобов'язань з множинністю суб'єктів. *Редакційна колегія*. 2021. С. 149.
3. Терещенко Т.Є., Самокиш М.О. Страхування цивільно-правової відповідальності та чинники його розвитку в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. с. 1175-1181.
4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України, Верховна Рада України, № 475/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 21.05.2025).
5. Stanevi v. Bulgaria, (Application no. 56352/14), Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-224961%22> (дата звернення: 21.05.2025).
6. Постанова КГС ВС від 07.07.2020 у справі № 910/4790/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90283225> (дата звернення: 21.05.2025).
7. Case of Kudla v Poland, (Application no. 30210/96), Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58920%22> (дата звернення: 21.05.2025).
8. Case of Frydlender v. France, (Application no. 30979/96), Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58762%22> (дата звернення: 21.05.2025).
9. Case of JK and others v. Sweden, (Application no. 59166/12), Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-165442%22> (дата звернення: 21.05.2025).
10. Постанова ВС від 05.12.2022 р. у справі № 3041936119 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107994356> (дата звернення: 21.05.2025).
11. Цивільний кодекс України: Закон, ВРУ, № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.05.2025).
12. Рішення Франківського районного суду м. Львова № 2/465/924/24 від 02.08.2024 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120802820>.
13. Ухвала Великої палати Верховного Суду № 752/17832/14-ц від 25.03.2020 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495570> (дата звернення: 21.05.2025).
14. Case of Stankov v. Bulgaria, (Application no. 68490/01), Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-81606%22> (дата звернення: 22.05.2025).

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro obovyazkove strakhuvannya tsyvil'no-pravovoyi vidpovidal'nosti vlasnykiv nazemnykh transportnykh zasobiv» [The Law of Ukraine «On compulsory insurance of civil liability of owners of land vehicles»]*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3720-20#Text> [in Ukrainian].
2. Sloma, V. M. (2021). Dohovir yak pidstava vynyknennya zobov'yazan' z mnozhynnistyu sub'yektiv. *Redaktsiyna kolehiya*, 149 [Sloma, V. M. (2021). *Contract as the basis for the emergence of obligations with a plurality of subjects*. Editorial board, 149]. [in Ukrainian].
3. Tereshchenko, T. Ye. & Samokysh, M. O. (2018). Strakhuvannya tsyvilno-pravovoyi vidpovidalnosti ta chynnyky yoho rozvytku v Ukraini. *Ekonomika i suspil'stvo*. № 19. S. 1175-1181 [Tereshchenko T.E.,

- Samokysh M.O. (2018) Civil liability insurance and factors of its development in Ukraine. *Economy and Society*, 19, 1175-1181 [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu Konventsii pro zachyst prav i osnovnykh svobod lyudyny 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii» [On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 5. *Stanevi v. Bulgaria*, (Application no. 56352/14), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-224961%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-224961%22]) [in English].
 6. *Postanova KHS VS vid 07.07.2020 u spravi № 910/4790/19. [Resolution of the Supreme Court of 07.07.2020 in case No. 910/4790/19]*. Retrieved from <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90283225> [in Ukrainian].
 7. *Case of Kudla v Poland*, (Application no. 30210/96), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58920%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58920%22]) [in English].
 8. *Case of Frydlender v. France*, (Application no. 30979/96), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-58762%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-58762%22]) [in English].
 9. *Case of JK and others v. Sweden*, (Application no. 59166/12), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-165442%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-165442%22]) [in English].
 10. *Postanova VS vid 05.12.2022 r. u spravi № 3041936119 Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. [Resolution of the Supreme Court of 05.12.2022 in case No. 3041936119 Unified State Register of Court Decisions]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107994356> [in Ukrainian].
 11. *«Tsyvilnyy kodeks Ukrainy» [Civil Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
 12. *Rishennya Frankivskoho rayonnoho sudu m. Lvova № 2/465/924/24 vid 02.08.2024 r. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen. [Decision of the Frankivsk District Court of Lviv]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120802820> [in Ukrainian].
 13. *Ukhvala Velykoyi palaty Verkhovnoho Sudu № 752/17832/14-ts vid 25.03.2020 r. Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court No. 752/17832/14-ц of 25.03.2020]*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88495570> [in Ukrainian].
 14. *Case of Stankov v. Bulgaria*, (Application no. 68490/01), *Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section)*. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-81606%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-81606%22]) [in English].

Стаття надійшла 27.05.2025

DOI:10.35774/app2025.02.089
УДК 34:341.3:349.6

Ольга Зигрій,

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

Вікторія Русняк,

здобувач вищої освіти юридичного
факультету
Західноукраїнського національного
університету

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу екологічних наслідків збройного конфлікту на території України та особливостей їх правового врегулювання в умовах воєнного стану. У роботі розглянуто широкий спектр екологічних проблем, спричинених бойовими діями, включаючи порушення мікрокліматичних умов, забруднення атмосферного повітря, деградацію водних ресурсів, втрату біорізноманіття, знищення природних екосистем, а також виникнення нових екологічних ризиків і кризових явищ. Здійснено правовий аналіз національного екологічного законодавства, що регламентують захист довкілля в умовах війни. Окрему увагу приділено міжнародно-правовим інструментам, які регулюють захист навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів. Акцентовано увагу на практичних проблемах реалізації правових норм, необхідності створення прозорого механізму оцінки та фіксації шкоди довкіллю, а також на важливості міжнародної співпраці щодо екологічного відновлення та притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля.

Ключові слова: правовий захист довкілля, збройний конфлікт, правове регулювання, природоохоронне законодавство, міжнародні зобов'язання, охорона навколишнього середовища, Резолюція ООН, екологічна безпека, воєнні злочини проти довкілля, правові механізми відновлення.

Zyhrii O., Rusniak V.

Legal mechanisms for environmental protection during armed conflict: challenges of the 21st century

The article is devoted to a comprehensive analysis of the environmental consequences of the armed conflict in Ukraine and the features of their legal regulation under martial law. The relevance of the study is due to the unprecedented scale of environmental damage caused by the full-scale invasion of the Russian Federation, which creates new problems for the legal system of Ukraine and international law as a whole. Environmental security appears not only as an element of national security, but also as a global legal priority, requiring proper legal assessment, monitoring, and international response. The purpose of the study is to determine the legal principles of environmental protection regulation under martial law, analyze the current legislation of Ukraine and international legal acts, as well as identify problems in the implementation of environmental norms during armed conflict in order to develop proposals to increase the effectiveness of the legal mechanism for environmental protection.

The article examines a wide range of environmental problems caused by hostilities, including disruption of microclimatic conditions, air pollution, degradation of water resources, loss of biodiversity, destruction of natural ecosystems, as well as the emergence of new environmental risks and crises. National environmental legislation is analyzed. Special attention is paid to international legal instruments – provisions of international humanitarian law, environmental conventions, UN resolutions and guiding principles that regulate the protection of the environment during armed conflicts.

The study identified key problems in the implementation of legal norms in the field of environmental protection during war; substantiated the need to create an effective mechanism for assessing and recording environmental damage, supporting international cooperation in restoring the natural environment, and introducing legal liability for wartime environmental crimes. The article supports initiatives to form special platforms and damage registers to document environmental losses caused by the Russian Federation's aggression against Ukraine.

Keywords: *legal protection of the environment, armed conflict, legal regulation, environmental legislation, international obligations, environmental protection, UN Resolution, environmental security, war crimes against the environment, legal mechanisms for recovery.*

Постановка проблеми. У XXI столітті збройні конфлікти все частіше супроводжуються масштабними екологічними катастрофами, які завдають значної шкоди природному середовищу, здоров'ю населення та сталому розвитку. Сучасні війни не обмежуються виключно бойовими діями, а охоплюють цілі інфраструктурні системи, включаючи об'єкти енергетики, водопостачання, промисловості та природоохоронні території, що призводить до довготривалих негативних наслідків для екосистем.

Особливу загрозу становить застосування заборонених видів зброї, руйнування екологічно небезпечних об'єктів, а також мінування великих площ, що ускладнює подальше відновлення довкілля. Збройна агресія спричинила широкомасштабне знищення природного середовища, питання екологічної безпеки набуло особливої гостроти, що зумовлене необхідністю удосконалення міжнародно-правових норм, які регулюють захист довкілля під час воєн, а також розробки дієвих механізмів моніторингу, фіксації, оцінки та відшкодування екологічних збитків.

Попри наявність міжнародно-правових документів, таких як Женевські конвенції, міжнародне гуманітарне право, екологічні угоди, реальна ефективність правових механізмів захисту довкілля залишається низькою. У цьому контексті дане питання потребує негайної уваги та вирішення для запобігання подібним наслідкам у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі спостерігається зростаючий інтерес до проблеми захисту довкілля в умовах збройних конфліктів, що зумовлено як глобальними екологічними викликами, так і конкретними подіями, війною в Україні. Ряд наукових напрацювань, які висвітлюють правове регулювання екологічної безпеки та її порушення під час збройних конфліктів, присвячено науковцям О. Васильюк, О. Світличний, І. Циганенко-Дзюбенко, Г. Кірейцева, О. Герасимчук, Г. Скиба та С. Хоменко. Науковці й міжнародні організації все активніше звертаються до питання вдосконалення правових підходів до охорони довкілля під час війни. Проте у дослідженнях все ще бракує комплексного аналізу ефективності чинних норм, а також конкретних рекомендацій щодо посилення правового захисту навколишнього природного середовища в умовах сучасних збройних конфліктів.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні правових механізмів захисту довкілля в умовах збройних конфліктів, аналіз їх ефективності в контексті сучасних викликів XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна є одним із найпотужніших деструктивних факторів для навколишнього середовища, завдаючи багаторівневої шкоди як природним екосистемам, так і життєвому простору людини. Її вплив не обмежується лише моментальними фізичними руйнуваннями, оскільки бойові дії спричиняють довготривалі зміни кліматичних процесів, порушують функціонування екосистем і створюють загрози для здоров'я населення. Екологічні наслідки збройних конфліктів часто виявляються через роки або навіть десятиліття після завершення активних бойових дій. Руйнування критичної інфраструктури, забруднення природного середовища, деградація екосистем, загроза для здоров'я населення – все це є складовими екологічної кризи. Використання хімічної, біологічної та потенційно ядерної зброї становить довготривалу небезпеку як для локального середовища, так і для глобальної екологічної рівноваги.

Особливо вразливими в умовах війни є водні ресурси, які є основою для підтримання біорізноманіття, регуляції мікроклімату та забезпечення базових потреб людини. Воєнна агресія призводить до знищення гідротехнічної інфраструктури, хімічного забруднення водойм, неконтрольованого використання води, що в сукупності спричиняє ланцюгову реакцію екологічних проблем. Відновлення цих ресурсів потребує не лише часу, а й тісної координації зусиль на рівні держав, міжнародних організацій та експертного середовища.

Екологічна криза, спричинена війною, не обмежується поверхневими водами, а зачіпає також підземні водні горизонти. Воєнні дії, такі як вибухи, переміщення важкої техніки та пошкодження інфраструктури, змінюють природний дренаж ґрунтових вод, сприяючи їхньому забрудненню токсичними речовинами. Це особливо небезпечно в регіонах, де підземні води є основним джерелом питного водопостачання, адже їхнє очищення потребує складних технологій і тривалого часу. У результаті населення потерпає від дефіциту чистої води, що посилює гуманітарну кризу та створює додаткові виклики для повоєнного відновлення.

У цьому контексті екологічна безпека постає як ключова категорія, яка спрямована на стан захищеності довкілля та населення від загроз, які можуть спричинити порушення екологічної рівноваги та шкоду для здоров'я. У воєнних умовах забезпечення екологічної безпеки ускладнюється: фіксуються масштабні пожежі, деградація ґрунтів, забруднення атмосферного повітря, зміни кліматичних умов на регіональному рівні.

Серйозність проблеми полягає не лише у безпосередніх екологічних втратах, а й у відсутності належної уваги до їхніх наслідків, недостатності правових механізмів реагування та реалізації ефективної природоохоронної політики в умовах війни. В умовах глобальних кліматичних викликів збройні конфлікти ще більше ускладнюють ситуацію, роблячи захист і відновлення природного середовища, зокрема водних ресурсів і мікрокліматичних умов, критично важливим завданням сучасності.

З огляду на важливість екологічної безпеки необхідно чітко розуміти юридичний та екологічний обов'язки захисту довкілля, які ґрунтуються на принципах пріоритету суспільного інтересу над індивідуальним. Зокрема, це виявляється у тому, що переважно учасники еколого-правових відносин не є вільними в покладенні на них юридичних обов'язків та визначенні їхнього обсягу [3, с. 135]. Це підкреслює, що екологічна безпека не може залежати лише від добровільних зусиль окремих осіб чи організацій, а потребує жорсткого регулювання з боку держави. Такий підхід відображає комплексність проблеми та нагальну потребу в міжнародній співпраці для забезпечення сталого розвитку та захисту природного середовища.

У дослідженнях Васильюка О. зазначає, що війна спричиняє катастрофічні наслідки для екосистем, зокрема через свій вплив на водні ресурси, які стають об'єктом забруднення, виснаження та структурних змін [1, с. 7]. Ці процеси мають системний характер і можуть бути кваліфіковані як екоцид, що вимагає розгляду в міжнародному правовому полі [1, с. 34]. Такі висновки підкріплюються аналізом конкретних прикладів, як-от руйнування гідротехнічних споруд, що призводить до порушення гідрологічного режиму та деградації залежних від води екосистем.

Ряд науковців, зокрема, І. Циганенко-Дзюбенко, Г. Кірейцева, О. Герасимчук, Г. Скиба, С. Хоменко досліджували дану проблему у своїх працях та детально описуючи механізми впливу війни на водні ресурси, звертаючи увагу на руйнування гідротехнічних споруд, забруднення водою токсичними речовинами, неконтрольоване використання води для військових потреб і цілеспрямоване знищення природних екосистем. Зазначають, про порушення водного балансу, втрати доступу до питної води та масового вимирання біологічних видів, а також підкреслюють транскордонний характер таких змін, в той час коли забруднення поширюється через річкові системи за межі зони конфлікту [13, с. 51–52].

Одним із найвиразніших проявів екологічної шкоди є затоплення територій унаслідок руйнування гребель чи інших гідротехнічних об'єктів. Такі повені не лише знищують природні біотопи, а й переносять у водойми хімічні сполуки, нафтопродукти та відходи, що отруюють водні екосистеми [11, с. 101]. Знищення об'єктів, подібних до Каховської ГЕС, спричиняє катастрофічні наслідки для річкових систем, включаючи обміління водотоків і деградацію екосистем дельт. Наслідком стає масове вимирання флори і фауни, а також деградація земель через засолення чи ерозію. Відновлення природного стану затоплених територій потребує не лише очищення, а й рекультиваци ґрунтів, що в умовах війни є практично недосяжним завданням, тому мають довгостроковий ефект.

Війна не лише завдає шкоди безпосередньо інфраструктурі та людським життям, але й має серйозний вплив на природні процеси, зокрема на мікроклімат регіонів. Внаслідок бойових дій змінюється природна регуляція температури та вологості, що суттєво позначається на екосистемах. Масштабні руйнування лісів і знищення зелених насаджень є однією з основних причин локального потепління та зменшення опадів. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню ризику пилових бурь, що значно погіршує умови для життя людей і тварин. Ліси, які традиційно виконують важливу роль у підтриманні кліматичного балансу, втрачають свою здатність регулювати вологість і охолоджувати повітря, що має негативні наслідки для сільського господарства та біорізноманіття. Окрім того, пожежі, спричинені обстрілами, лише погіршують ситуацію і не лише призводять до додаткового забруднення атмосфери парниковими газами, але й викидають в повітря сажу, яка ще більше посилює ефект глобального потепління. Тому наслідки збройного конфлікту на кліматичні умови можуть бути довготривалими та багатогранними.

Про вплив війни на мікроклімат свідчать також дослідження Халмулада Б. Д. та Бойка В. М., які зазначають, що знищення природних екосистем призводить до зміни температурного режиму та вологості повітря [12, с. 101]. Постійні пожежі, спричинені бойовими діями, підвищують концентрацію вуглекислого газу та чадного газу, що посилює парниковий ефект і негативно впливає на здоров'я людей, сприяючи рес-

піраторним захворюванням. Окрім локальних наслідків, ці процеси мають транскордонний характер, що підкреслює глобальну значущість проблеми.

У контексті екологічних наслідків війни важливо також звернути увагу на правове поле, що регулює захист довкілля. Ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» формує основні принципи захисту довкілля, включаючи пріоритетність екологічної безпеки та обов'язковість дотримання екологічних нормативів і лімітів використання ресурсів. Проте в умовах війни реалізація цих принципів зазнає значних обмежень [7]. Зокрема, до таких принципів належать забезпечення безпечного середовища для життя та здоров'я людей, запобіжні заходи, екологізація виробництва, а також комплексний підхід до використання відновлюваних ресурсів і впровадження новітніх технологій. Окрім того, важливим є оцінювання впливу на довкілля, гласність у прийнятті рішень, екологічна освіта населення та обґрунтоване нормування впливу на природу. Даною статтею передбачено необхідність відшкодування екологічної шкоди, стимулювання та відповідальність, а також сприяння міждержавній співпраці в сфері охорони природи та екологічному оподаткуванні, враховуючи результати стратегічної екологічної оцінки [7].

Умови, в яких перебуває зараз Україна, потребують нагального вирішення питань утилізації відходів, які накопичуються внаслідок руйнувань і бойових дій. Залишки техніки, будівельні уламки, хімічні контейнери та вибухові матеріали залишаються на полях, у лісах і водоймах, поступово розкладаючись і забруднюючи довкілля. Утилізація таких відходів потребує спеціального обладнання та фінансування, що в умовах війни є недоступним. Це створює приховану загрозу для довкілля, яка не зникне навіть після завершення конфлікту.

Ще одним важливим аспектом екологічної шкоди, спричиненої війною, є масове забруднення повітря, яке супроводжує воєнні дії. Вибухи, горіння військової техніки, руйнування промислових об'єктів і складів із паливом призводять до викидів великої кількості токсичних речовин в атмосферу. Це не лише суттєво погіршує якість повітря, а й спричиняє виникнення кислотних дощів, що отруюють ґрунти та водні ресурси. Населення в зонах бойових дій змушене тривалий час дихати забрудненим повітрям, що, у свою чергу, призводить до зростання респіраторних та серцево-судинних захворювань, створюючи додатковий тиск на й без того перевантажену медичну інфраструктуру.

Серед прикладів екологічних катастроф, пов'язаних із техногенними факторами, є Чорнобильська катастрофа. Аварія, спричинена вибухом на четвертому енергоблоці, викинула від 3% до 7% накопичених радіонуклідів у навколишнє середовище, забруднивши понад 145 тисяч квадратних кілометрів території України та сусідніх країн. Чорнобильська катастрофа не має аналогів у світовій історії за масштабами впливу на екологію, здоров'я людей та соціально-економічні умови. Наслідки торкнулися не лише радіоактивно забруднених територій, а й мали глобальний вплив, викликавши проблеми зі здоров'ям у мільйонів людей і демонструючи небезпеку необґрунтованого використання «мирного атома» [4].

Чорнобиль став унікальним уроком для людства, підкреслюючи необхідність суворого контролю за ядерними технологіями та готовності до реагування на надзвичайні ситуації. Ця катастрофа залишається єдиною в своєму роді за масштабами техногенної аварії на ядерному об'єкті, що мала настільки далекосяжні й тривалі наслідки. Водночас нагадує про важливість міжнародної співпраці для запобігання подібним трагедіям у майбутньому, особливо в умовах воєнних конфліктів, де ризик повторення подібних ситуацій зростає.

Науковець Світличний О. П. підкреслює катастрофічні наслідки війни для довкілля, відзначаючи, що військові дії спричиняють масштабне забруднення природних ресурсів, руйнування екосистем та порушення екологічної рівноваги [11, с. 15]. При цьому правове регулювання екологічної безпеки в умовах збройних конфліктів є утрудненим, що обумовлюється відсутністю доступу до зон бойових дій та браком ресурсів для ефективного моніторингу й відновлення.

Екологічні наслідки війни також охоплюють втрату біорізноманіття, що є критично важливим для збереження стабільності та функціональності екосистем. Знищення природних середовищ існування, забруднення водойм і ґрунтів, а також інтенсивне шумове забруднення внаслідок бойових дій змушують тварин масово залишати свої ареали або гинути. Це особливо стосується видів, які виконують ключові екологічні функції, як-от птахи, ссавці, риби та комахи – запилювачі, природні регулятори шкідників, учасники харчових ланцюгів. Їхнє зникнення спричиняє порушення природних циклів, що у підсумку негативно впливає на сільське господарство, добробут населення та загальну екологічну стійкість. Важливо, що ці процеси мають накопичувальний характер. Навіть після завершення бойових дій відновлення популяцій та екосистем вимагає тривалого періоду стабільності й активного втручання. Згідно із Законом України «Про

тваринний світ», ст. 4 визначає, що об'єкти тваринного світу підлягають охороні від негативного впливу, зокрема від забруднення та руйнування їхнього середовища існування. Бойові дії в Україні прямо суперечать цій нормі [9].

З правового погляду, питання охорони флори врегульовується Законом України «Про рослинний світ», зокрема, ст. 7, яка встановлює обов'язковість захисту рослинного світу від знищення, пошкодження або порушення умов їх зростання. Будь-яка діяльність, що має негативний вплив на екосистеми, повинна бути обмеженою або забороненою. У контексті війни знищення середовищ існування є прямим порушенням цієї норми, що потребує фіксації фактів екологічних правопорушень та притягнення винних до відповідальності згідно з національним та міжнародним законодавством [8].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» ст. 2, наголошує на важливості аналізу екологічних наслідків для розробки стратегій відновлення [6, с. 89]. Погоджуємося, що в умовах війни цей механізм ускладнений через брак ресурсів і доступу до зон бойових дій. Дану теорію розкриває і підтверджує Світличний О. П. [11, с. 89]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку фіксації шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії» закріплює фіксацію шкоди як перший крок до компенсації [10, с. 45]. Але її успіх залежить від міжнародної підтримки. Незважаючи на наявність міжнародних документів та досліджень, існують прогалини у правовому регулюванні захисту довкілля під час збройних конфліктів, що потребує подальшого вдосконалення міжнародно-правових механізмів та їх ефективного впровадження на національному рівні.

Одним із актуальних напрямів міжнародної екологічної політики є створення універсального інструменту для методологічної оцінки впливу війни російської федерації проти України на довкілля та клімат. У цьому контексті важливо забезпечити підтримку України в процесі оцінювання шкоди довкіллю, з урахуванням потенціалу вуглецевих поглиначів та здатності екосистем до самовідновлення. Актуальною є імплементація положень Резолюції Асамблеї ООН з навколишнього середовища 6/12 «Екологічна допомога та відновлення в районах, що постраждали від збройного конфлікту», яка передбачає міжнародну співпрацю у сфері екологічної допомоги.

Масштабна шкода, спричинена агресією російської федерації, зокрема шкоду, завдану екосистемам, природним ресурсам та клімату, особливого значення набуває виконання положень Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України». Ця резолюція покликана забезпечити функціонування Реєстру збитків, завданих агресією рф, як важливого інструменту юридичної фіксації та подальшого механізму компенсації.

У рамках європейського правового поля, слід посилити залучення до Реєстру збитків, створеного Резолюцією СМ/Res(2023)3 Комітету міністрів Ради Європи, що передбачає збір, фіксацію та обробку доказів екологічних втрат, включаючи шкоду клімату, спричинену повномасштабним вторгненням.

Крім того, важливо враховувати положення Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище», зокрема підпункту 10.1.6, який передбачає створення та закріплення правової бази для посиленого захисту довкілля в умовах воєнних дій. Особлива увага приділяється розробці стандартних методологій для збору доказів шкоди, що має стати основою для майбутнього притягнення до відповідальності та здійснення екологічної реабілітації.

Висновки. Загалом, сучасна наукова думка та міжнародна правова практика засвідчують зростаючу увагу до проблеми захисту довкілля в умовах збройних конфліктів. Правове регулювання охорони навколишнього середовища стикається з численними викликами, пов'язаними з обмеженим контролем, браком фіксації екологічних злочинів. Правовий механізм з питань екологічної безпеки в умовах війни є складною імплементацією, а притягнення до відповідальності залишаються недостатньо ефективними. Тому для відновлення довкілля після війни необхідне комплексне поєднання національних і міжнародних правових інструментів, створення дієвих механізмів екологічного моніторингу, посилення міжнародної відповідальності за злочини проти довкілля та впровадження сучасних технологій для відновлення екосистем. Дослідження фахівців, аналітичні звіти міжнародних організацій, зокрема ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста та Української Гельсінської спілки з прав людини, також вказують на необхідність удосконалення правових механізмів охорони довкілля як на міжнародному, так і на національному рівні.

Список використаних джерел

1. Васильюк О. Журнал про екологічні наслідки війни. *Ukraine War Environmental Consequences Work Group*. Вип. 10. 2022. 48 с. URL: <https://uwecworkgroup.info/> (дата звернення: 02.04.2025).

2. *Водний кодекс України* : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=8684> (дата звернення: 02.04.2025).
3. Зигрій О. В., Крамарчук С., Крамарчук Т. Поняття та структура екологічного обов'язку. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. 3 (23). С. 131–136.
4. Кельман М., Ортинський В. Чорнобильська катастрофа – трагічний урок для всього людства. 35-та річниця аварії на чорнобильській АЕС. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). 7 с.
5. *Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року*: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80> (дата звернення: 12.04.2025).
6. *Про оцінку впливу на довкілля* : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 07.04.2025).
7. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 02.04.2025).
8. *Про рослинний світ* : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
9. *Про тваринний світ* : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 05.04.2025).
10. *Про затвердження Порядку фіксації шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії*: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=139202> (дата звернення: 02.04.2025).
11. Світличний О. П. Правові механізми подолання екологічних наслідків військової агресії росії проти України. *Аграрний журнал*. 2025. Лютий. URL: <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-15-3-2024/mizhnarodno-pravovi-ta-natsionalni-mekhanizmi-podolannya-ekologichnikh-naslidkiv-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federatsiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 02.02.2025).
12. Халмуладов Б. Д., Бойко В. М. Вплив військових дій на екосистеми та природні ресурси. *Екологія, охорона навколишнього середовища, збалансоване природокористування: освіта – наука – виробництво : тези доповідей XXVI Міжнар. наук.-практ. конф., 15-17 трав. 2024 р.* Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 101. URL: https://ecology.karazin.ua/wp-content/uploads/2024/05/tezi-xxvi_mezhd-konf-2024.pdf (дата звернення: 02.05.2025).
13. Циганенко-Дзюбенко І., Кірейцева Г., Герасимчук О., Скиба Г., Хоменко С. Антропогенний вплив війни на водні ресурси: аналіз та потенційні шляхи відновлення. *Проблеми хімії та сталого розвитку*. 2024. Вип. 3. С. 51–59. URL: <https://chemistry-sustainability.com.ua/article/view/2024-3-51> (дата звернення: 04.04.2025).

References

1. Vasyliuk, O. (2022). Zhurnal pro ekolohichni naslidky viiny [Journal on the environmental consequences of war]. *Ukraine War Environmental Consequences Work Group*, 10. Retrieved from <https://uwecworkgroup.info/> [in Ukrainian].
2. *Vodnyi kodeks Ukrainy*: Zakon Ukrainy vid 06.06.1995 № 213/95-VR. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=8684> [in Ukrainian].
3. Zyhrii, O. V., Kramarchuk, S., Kramarchuk, T. (2020). Poniattia ta struktura ekolohichnoho obov'язku. *Aktualni problemy pravoznnavstva – Actual problems of law*, 3 (23), 131–136 [in Ukrainian].
4. Kelman, M., Ortynskyi, V. (2021). Chornobylska katastrofa – trahichniy urok dlia vsogo liudstva. 35-ta richnytsia avarii na chornobylskii AES. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: «Yurydychni nauky» – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: «Legal Sciences»*, 2 (30) [in Ukrainian].
5. *Pro skhvalennia Stratehii ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku* [On approval of the Strategy for Environmental Safety and Climate Change Adaptation for the period up to 2030]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.10.2021 № 1363-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80> [in Ukrainian].
6. *Pro otsinku vplyvu na dovkillia* [About the environmental impact assessment]: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 № 2059-VIII Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> [in Ukrainian].

7. *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [On environmental protection]*: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro roslynnyi svit [About the plant world]*: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 № 591-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> [in Ukrainian].
9. *Pro tvarynni svit [About the animal world]*: Zakon Ukrainy vid 13.12.2001 № 2894-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Poriadku fiksatsii shkody, zavdanoi dokilliu vnaslidok zbroinoi ahresii [On approval of the Procedure for recording environmental damage caused by armed aggression]*: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 № 326 Retrieved from <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=139202> [in Ukrainian].
11. Svitlychnyi, O. P. (2025). Pravovi mekhanizmy podolannia ekolohichnykh naslidkiv viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy [Legal mechanisms for overcoming the environmental consequences of Russia's military aggression against Ukraine]. *Ahrarnyi zhurnal – Agrarian Journal*, Liutyi. Retrieved from <https://environmentalscience.com.ua/uk/journals/tom-15-3-2024/mizhnarodno-pravovi-ta-natsionalni-mekhanizmi-podolannya-ekologichnykh-naslidkiv-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federatsiyi-proti-ukrayini> [in Ukrainian].
12. Khalmuladov, B. D. & Boiko, V. M. (2024). Vplyv viiskovykh dii na ekosystemy ta pryrodni resursy. *Ekolohiia, okhorona navkolyshnoho seredovyshcha, zbalansovane pryrodokorystuvannia: osvita – nauka – vyrobnytstvo: tezy dopovidei XXVI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 15-17 trav. 2024 r. – Ecology, environmental protection, balanced nature management: education – science – production: abstracts of the XXVI International scientific and practical conference, 15-17 May. 2024 p.*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. Retrieved from https://ecology.karazin.ua/wp-content/uploads/2024/05/tezi-xxvi_mezhd-konf-2024.pdf [in Ukrainian].
13. Tsyhanenko-Dziubenko, I., Kireitseva, H., Herasymchuk, O., Skyba, H. & Khomenko, S. (2024). Antropohennyi vplyv viiny na vodni resursy: analiz ta potentsiini shliakhy vidnovlennia [The anthropogenic impact of war on water resources: analysis and potential ways of recovery]. *Problemy khimii ta staloho rozvytku – Проблеми хімії та сталого розвитку*, 3, 51–59. URL: <https://chemistry-sustainability.com.ua/article/view/2024-3-51> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2025.02.096

УДК 344

Олена Бондаренко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу факультету права та міжнародних відносин Державний університет «Київський авіаційний інститут» Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8270-5316>

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕТНОЦИДУ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЙОГО ІНКОРПОРАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, проблема правового визнання етноциду набуває надзвичайної актуальності. Поряд із фізичним знищенням нашого населення, на окупованих територіях України системно здійснюється політика, спрямована на знищення культурної, мовної, релігійної та національної ідентичності українського народу. Водночас у кримінальному законодавстві України відсутнє поняття «етноцид» як окремого складу злочину, а це унеможливляє повноцінне правове реагування на ці дії, а також їх кваліфікацію відповідно до міжнародних стандартів захисту прав людини і народів. Тому дана наукова стаття присвячена всебічному аналізу правової природи етноциду, його історичного та юридичного становлення, а також доцільності та можливості інкорпорації відповідного складу злочину до Кримінального кодексу України. Проаналізовано джерела міжнародного права, зокрема Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду 1948 року, де термін «культурний геноцид» (етноцид) обговорювався, але був вилучений із фінального тексту. Приділено увагу положенням статті 442 КК України, що криміналізує геноцид, а саме встановлено, що чинна редакція цієї статті відображає лише фізичне чи біологічне знищення етнічної групи, не охоплюючи випадки духовного, культурного чи мовного знищення, які можуть бути не менш руйнівними.

На прикладі України продемонстровано, як етноцид проявляється в сучасній агресії: примусове «пе-

ревиховання» дітей, заборона викладання українською мовою, руйнування пам'ятників і бібліотек, заборона культурних символів тощо. У зв'язку з цим, запропоновано конкретні шляхи імплементації поняття етноциду до національного законодавства України.

Тому ігнорування правової природи етноциду – це не лише прогалина в законодавстві, а й серйозна загроза для нашої національної безпеки, ідентичності та історичної пам'яті українського народу, а запровадження відповідного правового механізму дозволить не лише фіксувати подібні злочини в межах кримінального права, а й посилити позиції України на міжнародній арені в боротьбі за визнання злочинів російської федерації як таких, що мають ознаки етноциду. Крім того, це стане кроком до більш повного захисту прав національних меншин і корінних народів у мирний час, що є актуальним і в межах міжнародних зобов'язань України, зокрема відповідно до Європейської конвенції з прав людини та Декларації ООН про права корінних народів.

Ключові слова: етноцид, геноцид, культурний геноцид, національна культура, ідентичність, злочин, законодавство України.

Bondarenko O.

The legal nature of ethnocide and the expediency of its incorporation into the Criminal code of Ukraine

After the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the issue of legal recognition of ethnocide is becoming extremely relevant. Along with the physical destruction of our population, the occupied territories of Ukraine are systematically pursuing a policy aimed at destroying the cultural, linguistic, religious and national identity of the Ukrainian people. At the same time, the criminal legislation of Ukraine does not contain the concept of «ethnocide» as a separate crime, which makes it impossible to provide a full legal response to these actions, as well as to qualify them in accordance with international standards for the protection of human and peoples' rights. Therefore, this research article is devoted to a comprehensive analysis of the legal nature of ethnocide, its historical and legal formation, as well as the feasibility and possibility of incorporating the relevant crime into the Criminal Code of Ukraine. The author analyses the sources of international law, in particular the UN Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948, where the term 'cultural genocide' (ethnocide) was discussed but removed from the final text. Attention is paid to the provisions of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, which criminalises genocide, namely, it is established that the current version of this article reflects only the physical or biological destruction of an ethnic group, without covering cases of spiritual, cultural or linguistic destruction, which can be no less destructive.

The example of Ukraine demonstrates how ethnocide is manifested in modern aggression: forced «re-education» of children, prohibition of teaching in the Ukrainian language, destruction of monuments and libraries, prohibition of cultural symbols, etc. In this regard, specific ways of implementing the concept of ethnocide into the national legislation of Ukraine are proposed.

Therefore, ignoring the legal nature of ethnocide is not only a gap in legislation, but also a serious threat to our national security, identity and historical memory of the Ukrainian people, and the introduction of an appropriate legal mechanism will not only allow such crimes to be recorded under criminal law, but also strengthen Ukraine's position in the international arena in the fight for the recognition of the crimes of the Russian Federation as having signs of ethnocide. In addition, this will be a step towards fuller protection of the rights of national minorities and indigenous peoples in peacetime, which is also relevant within the framework of Ukraine's international obligations, in particular under the European Convention on Human Rights and the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.

Keywords: ethnocide, genocide, cultural genocide, national culture, identity, crime, Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройних конфліктів, агресивної політики різних держав щодо національних меншин, а також зростання загроз для культурної ідентичності народів, особливо актуалізується питання визнання етноциду як окремого міжнародного злочину. Проблема етноциду, як форми цілеспрямованого знищення культурної, мовної та духовної ідентичності етнічної групи, на сьогодні залишається поза межами як міжнародного кримінального права, так і національного законодавства України. На тлі актуальних подій, пов'язаних із воєнною агресією проти України та цілеспрямованими спробами знищення української мови, освіти, історичної пам'яті й культурної самобутності на тимчасово окупованих територіях, проблема кваліфікації подібних дій як злочину етноциду набуває особливої гостроти. Відсутність законодавчого визначення цього явища унеможливорює ефективне правозастосування та притягнення до відповідальності за злочини, спрямовані не на фізичне знищення, а на духовне виродження народу.

Таким чином, постає необхідність наукового осмислення правової природи етноциду, розмежування його з суміжними поняттями (геноцид, культурна асиміляція, злочини проти людяності) та обґрунтування доцільності його інкорпорації до Кримінального кодексу України як окремого складу міжнародного злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням етноциду у своїх дослідженнях займалися такі іноземні науковці як Р. Лемкіна, Л. Купера, В. Шабаса та Д. Нерсессяна, де етноцид трактується як форма культурного геноциду. Серед національних дослідників можна виділити, зокрема І. Котюха, О. Сердюка, Ю. Дмитрієва, які в свої працях звертають увагу на те, що в умовах сучасної російсько-української війни дії, спрямовані на витіснення української мови, культури й історичної пам'яті, мають ознаки саме етноциду. Але разом із тим, у правовій доктрині України проблема залишається недостатньо розробленою: відсутнє чітке поняття етноциду, механізми його кваліфікації та інтеграції до кримінального законодавства.

Мета статті. Метою цієї наукової статті є всебічне дослідження поняття етноциду в контексті міжнародного та національного права, розкриття його відмінностей від геноциду та інших суміжних злочинів, а також обґрунтування правових підстав і практичної доцільності запровадження відповідного складу злочину до Кримінального кодексу України як інструменту захисту культурної ідентичності нації в умовах гібридної агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХІ столітті питання збереження етнокультурної ідентичності набуває більш вагомого значення в умовах зростаючих конфліктів, напруги та агресивної політики окремих держав, спрямованої на системне витіснення і знищення національних особливостей інших народів. Одним із проявів такої політики є етноцид. У енциклопедичних виданнях поняття етноцид розглядається як різновид етнонаціональної політики (політичної поведінки), спрямованої на знищення конкретного народу (етносу). На відміну від геноциду, який прагне до мети шляхом фізичного винищення етносу, етноцид спрямований на її досягнення за допомогою комплексу заходів по зруйнуванню системних зв'язків всередині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етноциду – знищення основних ознак етносу (етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті і, нарешті, самосвідомості) [1].

Хоча термін «етноцид» активно використовується в науковому та публіцистичному дискурсі, його правове визнання залишається обмеженим, зокрема у вітчизняному кримінальному праві. Але в умовах російської збройної агресії проти України та окупації нею окремих територій нашої держави, все очевиднішими стають факти системної політики етноциду. Тому дослідження його правової природи набуває все більшої актуальності, як однієї з проблем, що ставить під загрозу культурну та ідентичну цілісність нашого народу, збереження нашої нації. Заборона української освіти, мовна асиміляція, а також неодноразові спроби переписування нашої історії свідчать про цілеспрямовану політику, направлену на знищення української самобутності. На сьогоднішній день це правопорушення дедалі частіше і частіше фіксується в Україні та особливо на тимчасово окупованих територіях.

Хоча міжнародне право не визнає етноцид як окремий злочин, а також кримінальне законодавство України не передбачає самостійної кваліфікації етноциду як окремого злочину – це в свою чергу унеможливає дати належну юридичну оцінку діям окупантів. Тому особливу увагу слід приділити законодавству та існуванню правової «порожнечі» у міжнародному кримінальному праві, яка виникає внаслідок, коли дії, спрямовані на знищення етнокультурної ідентичності народу, не можуть бути однозначно кваліфіковані ані як геноцид, що закріплено в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ані як злочини проти людяності, що вказано в статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [2]. Взагалі поняття геноцид передбачає намір знищити етнічну групу фізично – це може бути знищення як повне так і частково, тоді як етноцид передбачає нищення духовне, тобто позбавляє народ права бути собою, перетворюючи його на мовчазну тінь у чужій культурі. Етноцид діє повільніше, але глибше, він знищує духовний код народу, підриває здатність передавати власні цінності, пам'ять, мову, він знищує покоління. Такий процес часто непомітний для зовнішнього світу, але його наслідки – безповоротні: нація взагалі може зникнути.

Вперше термін геноцид в обіг ввів польський та американський науковець Рафаель Лемкін, а після його запровадження, виділив наступні його різновиди: політичний, релігійний, соціальний, культурний, моральний, економічний, біологічний, фізичний. Під час підготовки початкової версії проєкту Конвенції, розробленої Секретаріатом ООН у 1947 році активно обговорювалося включення поняття культурного геноциду. Проте в Третньому комітеті Генеральної Асамблеї термін «культурний геноцид» був підданий критиці і в результаті цього, з остаточного тексту Конвенції 1948 року положення про культурний геноцид було вилучене. У прийнятій редакції статті II Конвенції зосереджено на «фізичному або біологічному знищенні» національної, етнічної, расової чи релігійної групи (UN General Assembly, 1948) [3]. Відтак етноцид або культурний геноцид так і не отримали самостійної правової дефініції в рамках міжнародного кримінального права.

Що стосується нашого законодавства, то у Кримінальному кодексі України, в розділі XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», містяться такі міжнародні злочини, як геноцид ст. 442, злочини проти людяності ст. 442-1, агресія, воєнні злочини та інші [4]. Проте етноцид як окрема форма злочину в КК України відсутній та не згадується в жодному із складів. Це в свою чергу створює прогалину в правовому регулюванні, оскільки систематичне знищення культурної, мовної та релігійної ідентичності етнічної групи не охоплюється повною мірою жодною з існуючих норм. Дана стаття була сформована відповідно до положень Конвенції ООН про геноцид (1948) і основною її ознакою є фізичне або біологічне знищення груп. Про мовний, культурний чи релігійний тиск, про заборону мови, руйнування культурних інституцій в ній не йдеться. Тому спроба асиміляції, денационалізації або викорінювання культурної ідентичності ми не можемо кваліфікувати як геноцид. Тож такий підхід не відповідає сучасним реаліям в Україні, де країна агресор знищує нашу націю через мову, культуру, історію безпосередньо без фізичного знищення.

В сьогоденнішніх реаліях ми маємо багато прикладів етноциду, що фіксуються на окупованих територіях. Наприклад з 14 грудня 2022 року на вебсайті так званої «Державної Ради Республіки Крим» було опубліковано Закон «Про патріотичне виховання в Республіці Крим». Також було створено Комітет із патріотичного виховання та справ ветеранів. Все це створюється, щоб зберегти пам'ять «про героїчне минуле Криму, про його нерозривний зв'язок з Росією» і в подальшому передати ці ідеї наступним поколінням. Положення закону направлені на знищення української освіти задля запровадження російської ідентичності серед мешканців півострова. Він наглядно демонструє нам зусилля влади щодо індоктринації мешканців півострова, а саме щодо дітей та молоді. На жаль, лише після деокупації можна буде оцінити масштаби наслідків протиправної політики РФ щодо дітей і молоді Криму, проте вже зараз треба розробляти розуміння того, як можна буде повернути кримським дітям вкрадену українську ідентичність [5].

Також ми можемо з вами спостерігати, що з часу, коли російська федерація встановила свій контроль над територією Автономної Республіки Крим, систематично здійснюється наступ на українську культуру та національну ідентичність, і це також має ознаки етноциду. Зокрема, це проявляється у насильницькій зміні демографічного складу населення з метою витіснення та асиміляції українців, цілеспрямованому переслідуванні окремих категорій «нелояльного» населення, а також у системному обмеженні використання української мови – особливо в сфері освіти. Крім того, росія здійснила захоплення культурної спадщини України, зокрема понад 14 тисяч пам'яток, 54 музеїв, близько 300 тисяч музейних експонатів і шести історико-культурних заповідників, що перебували на території Криму станом на лютий 2014 року [6].

Ще одним яскравим прикладом є дані Головного управління розвідки Міністерства оборони України, де вказується, що в бібліотеках на тимчасово окупованих територіях Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей вилучалася українська історична та художня література, яка не співпадає з постулатами кремлівської пропаганди. Також окупанти мають перелік заборонених до згадування імен таких як Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл [7]. Також міністерство культури та стратегічних комунікацій продовжує постійно фіксувати пошкодження пам'яток культурної спадщини й об'єктів культурної інфраструктури в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії. За 3 роки вторгнення «руйнувань зазнали клубні заклади, бібліотеки, музеї, театри на території 303 територіальних громад (20,6% від усіх ТГ в Україні) у Вінницькій (3,2% ТГ), Дніпропетровській (22%), Донецькій (87%), Житомирській (17%), Закарпатській (2%), Запорізькій (40,3%), Кіровоградській (4%), Київській (28,6%), Луганській (46,2%), Львівській (5,5%), Миколаївській (44,2%), Одеській (10%), Полтавській (4%), Сумській (64,7%), Харківській (59%), Херсонській (43%), Хмельницькій (17%), Черкаській (6,1%), Чернігівській (51%) областях та м. Києві» [8]. Ці дії мають не поодинокий характер, а здійснюються системно та цілеспрямовано щодо українського народу, що свідчить про наявність ознак узгодженої політики знищення його етнокультурної ідентичності.

У деяких країнах поняття етноциду включено до кримінального законодавства і це має важливе значення як у правовому, так і в гуманітарному вимірах. По-перше, це свідчить про визнання культурного знищення як форми насильства, і яка є не менш небезпечною, ніж фізичне винищення етнічних чи національних груп. По-друге, ці країни демонструють готовність не лише захищати життя своїх громадян, але й забезпечувати збереження їхньої культурної, мовної та духовної ідентичності.

Так, у Литві стаття 99 Кримінального кодексу передбачає кримінальну відповідальність за злочин геноциду. Ця стаття була введена до Кримінального кодексу даної країни в 1998 році і розширила визначення геноциду, яке раніше було обмежене лише фізичним знищенням групи, включаючи також дії, спрямо-

вані на її культурне або соціальне знищення. Зокрема, Литва включила до складу захищених груп не лише національні та етнічні, а й соціальні та політичні.

У Кримінальному кодексі Фінляндії (глава 11, ст. 6) заборонено дії, спрямовані на переміщення дітей з однієї етнічної групи до іншої, як один із способів культурного винищення.

Наприклад така країна як Еквадор визнала культурне знищення як самостійне соціально небезпечне явище. Зокрема це йдеться в статті 80 Кримінального кодексу Еквадору, де містить визначення злочину етноциду та передбачається покарання за нього. «Стаття 80. Етноцид. Особа, яка навмисно, постійно або систематично, повністю або частково знищує культурну самобутність народів, які перебувають у добровільній ізоляції, карається позбавленням волі на строк від шістнадцяти до дев'ятнадцяти років» [9].

Етноцид у цьому контексті трактується не як фізичне знищення, а як знищення культурної ідентичності етнічної чи ізольованої спільноти. Йдеться, зокрема, про руйнування: мовної спадщини, традицій, релігій і обрядів, звичаєвих форм управління та освіти, способу життя, пов'язаного з територією або ізольованим станом. Тобто ми бачимо, що тут законодавець чітко розмежовує геноцид – фізичне знищення і етноцид – духовно-культурне знищення.

Тому, розглянувши ці приклади, ми бачимо, що правове закріплення поняття «етноцид» дозволяє ефективно кваліфікувати злочини, що не підпадають під визначення геноциду, але мають системний характер і спрямовані на викорінення етнічної чи культурної самобутності. Також попереджати безкарність за дії, пов'язані з асиміляцією, переслідуванням за мовну чи релігійну приналежність, нищенням культурної спадщини тощо.

Для України, на тлі російської агресії та культурного тиску, зокрема в окупованому Криму та на інших тимчасово окупованих територіях інкорпорація поняття етноциду до Кримінального кодексу дозволила б посилити механізми протидії знищенню української ідентичності, підвищити ефективність правової кваліфікації таких дій, а також адаптувати законодавство до сучасних викликів гуманітарного права. Адже у сучасній історії, а саме для українського народу етноцид, стає найбільшою загрозою. Етноцид хоч і зберігає фізично націю але він нищить її духовно, нищить волю жити нашим самостійним життям, і в результаті нація втрачає самоусвідомлення, бажання творити власне майбутнє.

Тому сьогодні українська держава зіткнулася з такими явищами, що виходять за межі класичного розуміння злочину геноциду, передбаченого статтею 442 Кримінального кодексу України, який охоплює переважно фізичні форми знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. І в зв'язку з цим видається доцільним інкорпорувати до кримінального законодавства України окрему статтю або правову норму, що визначає склад злочину етноциду.

Тим більше ми бачимо позитивний міжнародний досвід, які у цьому аспекті демонструють низка держав, що уже визнали етноцид самостійним видом міжнародного злочину.

Таким чином, створення окремої статті КК України, присвяченої етноциду як злочину проти культурної ідентичності народу, дозволить відобразити реальні загрози, які постають перед Україною в умовах війни, особливо в гуманітарному та культурному вимірах. Також це дозволить забезпечити ефективну кваліфікацію злочинів, які не підпадають під геноцид у вузькому розумінні, але мають ознаки навмисного знищення національної ідентичності. Перед нашою державою відкриються юридичні механізми для подання доказів до міжнародних інстанцій (зокрема, Міжнародного кримінального суду), які визнають культурне винищення як складову злочинів проти людяності. І наостанок це дозволить створити основу для формування правової позиції держави щодо агресивної культурної політики держави-окупанта.

Крім того, включення поняття «етноцид» у кримінальне законодавство відповідатиме і сучасним підходам, закріпленим у міжнародних документах – зокрема, у Декларації ООН про права корінних народів (2007), Конвенції ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003), а також практиці регіональних судів, таких як ЄСПЛ, де неодноразово фіксувалося порушення прав на культурну та мовну ідентичність.

Враховуючи вищевикладене, введення окремої норми про етноцид у Кримінальний кодекс України є не лише юридично доцільним, але й державницьки необхідним кроком, що підтверджує цінність української культурної ідентичності як об'єкта кримінально-правової охорони. Це стане проявом зрілості національної правової системи, її відповідності сучасним викликам і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Висновки і пропозиції. У світлі російської агресії проти України, яка супроводжується заборонаю української мови, нав'язуванням російських освітніх програм, переписуванням історії, масовим вивезенням та «перевихованням» українських дітей, така прогалина є не просто теоретичною, а критично прак-

тичною проблемою. Вона унеможливило ефективне правове реагування на очевидні форми культурного та мовного знищення, що вимагає перегляду як міжнародного, так і національного кримінального законодавства з метою визнання етноциду як окремого злочину. Відсутність у текстах міжнародних договорів термінів «етноцид» та «культурний геноцид» не має стати перешкодою для подальшого розвитку юридичної доктрини у напрямку криміналізації дій, які охоплюються ними.

Список використаних джерел

1. Майборода О., Шкляр Л. Етноцид. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра; Генеза, 1996. С. 694.
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду. 17.07.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 09.12.1948 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Кримінальний кодекс України. 17.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 22.05.2025).
5. Марія Суляніна. Як закон про патріотичне виховання сприяє стиранню української громадянської ідентичності у кримських дітей. Детальний аналіз. *Голос Криму*. 19.03.2023 р. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Рашевська, К. Етноцид та культурний геноцид у Криму: вигадки чи об'єктивна реальність? *Культура. Голос Криму*. 2022, 02 травня. URL: <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/etnotsyd-ta-kulturnyj-henotsyd-u-krymu-vyhadky-chy-ob-iektyvna-realnist/> (дата звернення: 20.05.2025).
7. ГУР МО України. Окупаційні війська вилучають та знищують українську літературу та підручники історії. 2022, 24 березня. Головне управління розвідки Міністерства оборони України: офіц. сайт. URL: <https://gur.gov.ua/content/okupatsiini-viiska-vyluchaiut-ta-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-istorii.html> (дата звернення: 20.05.2025).
8. Міністерство культури та стратегічних комунікацій. Війна. Культурна спадщина. 24.02.2025 р. URL: <https://mcsc.gov.ua/> (дата звернення: 24.05.2025).
- 9.Codigo organico integral penal. 10.11.2014. URL: <https://juristasecuador.com/> (дата звернення: 23.05.2025).

References

1. Maiboroda, O. & Shkliar, L. (1996). *Etnotsyd. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva [Ethnocide. Small Encyclopaedia of Ethnostate Studies]* / NAN Ukrainy. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho; Redkol: Yu. I. Rymarenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Dovira; Heneza [in Ukrainian].
2. *Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]*. 17.07.1998 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. *Konventsiiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide]*. 09.12.1948 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]*. 17.07.2025 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Sulianina, M. (2023). Yak zakon pro patriotychne vykhovannia spriiaie styranniu ukrainskoi hromadianskoi identychnosti u krymskykh ditei. Detalniy analiz [How the law on patriotic education contributes to the erasure of Ukrainian civic identity in Crimean children. A detailed analysis]. *Holos Krymu - Culture. Voice of the Crimea*. 19.03.2023 r. Retrieved from <https://culture.voicecrimea.com.ua/> [in Ukrainian].
6. Rashevsk, K. (2022, 02 travnia). Etnotsyd ta kulturnyi henotsyd u Krymu: vyhadky chy obiektyvna realnist? [Ethnocide and cultural genocide in Crimea: fiction or objective reality?] *Kultura. Holos Krymu - Culture. Voice of the Crimea*. Retrieved from <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/etnotsyd-ta-kulturnyj-henotsyd-u-krymu-vyhadky-chy-ob-iektyvna-realnist/> [in Ukrainian].
7. *HUR MO Ukrainy. Okupatsiini viiska vyluchaiut ta znyshchuiut ukrainsku literaturu ta pidruchnyky istorii [Defence Intelligence of Ukraine. Occupation forces seize and destroy Ukrainian literature and history textbooks]*. 2022, 24 bereznia. Holovne upravlinnia rozvidky Ministerstva oborony Ukrainy: ofits. sait. Retrieved from <https://gur.gov.ua/content/okupatsiini-viiska-vyluchaiut-ta-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-istorii.html> [in Ukrainian].

8. *Ministerstvo kultury ta stratehichnykh komunikatsii. Viina. Kulturna spadshchyna [Ministry of Culture and Strategic Communications. War. Cultural heritage]*. 24.02.2025 r. Retrieved from <https://mcs.gov.ua/> (data zvernennia: 24.05.2025) [in Ukrainian].
9. *Codigo organico integral penal*. 10.11.2014. Retrieved from <https://juristasecuador.com> [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

DOI:10.35774/app2025.02.103
УДК 343.1

Петро Декайло,

старший викладач кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3711-0065>

Юлія Шпилик,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Дослідження статті спрямоване на вивчення й дослідження досудового розслідування корупційних злочинів. Стаття містить процесуальний порядок здійснення досудового розслідування: містить інформацію про досудове розслідування, початок досудового розслідування, порядок здійснення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, письмове повідомлення про підозру, зупинення досудового розслідування та його закінчення, а також зазначає й розрізняє корупційні правопорушення та корупційні кримінальні правопорушення, корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Зазначено органи досудового розслідування, що здійснюють досудове розслідування за конкретними злочинами КК України, строки досудового розслідування, їх продовження, шляхи збирання доказів, особливості спеціального досудового розслідування.

Всебічне вивчення цього матеріалу є важливим, адже надає розуміння для подальшого ефективного його застосування на практиці, ознайомлення й засвоєння даного матеріалу студентами, майбутніми працівниками органів досудового розслідування та юристами, аби у майбутньому правильно застосовували й реалізували норми КПК України у практичній діяльності щодо корупційних злочинів, що сприятиме підвищенню ефективності боротьби з корупцією, зміцненню основоположних принципів права, а особливо верховенства права й законності, побудові ефективної правової системи в Україні.

У висновках зазначено, що діючи в рамках КПК, органи досудового розслідування забезпечують один із найважливіших принципів – законність, і тим саме верховенства права. Докази, зібрані із недотриманням кримінального процесуального законодавства, визнаються судом недопустимими, а отже допомагає уникнути кримінальної відповідальності винних осіб у корупційних злочинах, що призводить до їх безкарності, підриває довіру до правової системи держави. Таким чином безумовне дотримання норм КПК на етапі досудового розслідування є ключовим фактором успішної боротьби з корупцією та забезпечення справедливості.

Ключові слова: корупційний злочин, досудове розслідування, строки досудового розслідування, слідчі розшукові дії, негласні слідчі розшукові дії, особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, зупинення досудового розслідування, закінчення досудового розслідування, продовження строку досудового розслідування.

Dekailo P., Shpylyk Y.

The pre-trial investigation of corruption crimes

This paper focuses on the study of pre-trial investigations of corruption crimes. The significance of this research stems from the crucial role pre-trial investigations play in the fight against corruption, a pervasive threat undermining societal trust and economic stability. A thorough understanding of the procedural aspects of pre-trial investigation – including its commencement, jurisdiction determination, the execution of investigative actions (both overt and covert), special pre-trial investigation procedures, suspension, and termination – is paramount for effective application in practice. This in-depth study is vital for equipping future law enforcement officers, lawyers, and other legal professionals with the knowledge necessary for the correct implementation and application of relevant legal provisions.

Corruption, a cancer on the body politic, erodes public trust, distorts markets, and diverts resources away from essential public services. Its insidious nature allows it to flourish in the shadows, requiring robust and efficient pre-trial investigative mechanisms to uncover and prosecute offenders. The complexity of corruption cases necessitates a comprehensive understanding of the legal framework governing pre-trial investigations to ensure thoroughness,

fairness, and ultimately, justice. Therefore, a detailed examination of the pre-trial investigation process is not simply an academic exercise, but a crucial component in combating the devastating effects of corruption on society. The practical application of this knowledge is critical for achieving effective prosecution and deterrence.

The conclusions state that by acting within the framework of the CPC, pre-trial investigation bodies ensure one of the most important principles – legality, and thus the rule of law. Evidence collected in violation of criminal procedural law is declared inadmissible by the court, and thus helps to avoid criminal liability of perpetrators of corruption crimes, which leads to their impunity and undermines confidence in the legal system of the state. Thus, unconditional compliance with the CPC at the pre-trial investigation stage is a key factor in the successful fight against corruption and ensuring justice.

Keywords: *a corruption crime, pre-trial investigation, time-limits for pre-trial investigation, investigative (detective, search) actions, covert investigative (detective) actions, specific aspects of special pre-trial investigation of criminal offences, suspension of pre-trial investigation, completion of pre-trial investigation, extending time limit for pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. Ефективність правосуддя у справах про корупційні злочини значною мірою залежить від якості досудового розслідування. Повна, об'єктивна та неупереджена оцінка всіх обставин справи є ключовою для встановлення істини та притягнення винних до відповідальності. Наслідки корупції катастрофічні: порушення загальновизнаних принципів права, прав людини, гальмування економічного розвитку, а також підрив довіри суспільства до держави.

Судова практика Верховного Суду у кримінальних провадженнях 2023 року щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень демонструє, що неправильне застосування кримінально-процесуального законодавства є основою для визнання зібраних доказів недопустимими, виправдання осіб, що дійсно вчинили той чи інший злочин лише через те, що органи досудового розслідування неправильно реалізовували вимоги КПК України. Розслідування, здійснене в межах КПК України, забезпечує ефективне застосування закону, унеможливорює уникнення кримінальної відповідальності, а головне – забезпечує справедливість у державі.

Таким чином, дана стаття присвячена аналізу поетапного процесуального порядку досудового розслідування корупційних злочинів для правильного застосування норм КПК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розслідування корупційних злочинів визначені у працях О. В. Маленка, О. О. Дудорова, О. О. Житного, К. П. Задоя, Д. О. Калмикова, В. В. Луцика, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Р. М. Шехавцова та інших.

Мета статті – всебічно розглянути й дослідити досудове розслідування корупційних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Законом України «Про запобігання корупції» корупційне правопорушення є діянням, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [1]. Із цього визначення можна зробити висновок, що вчинення корупційного правопорушення не є вчиненням корупційного кримінального правопорушення, однак вчинення останнього є вчиненням корупційного правопорушення.

Примітка до ст. 45 КК України чітко визначає, що корупційними кримінальними правопорушеннями вважаються такими, що передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, визначені у ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України [2].

Варто розрізняти також корупційні кримінальні правопорушення від кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, що є діянням, яке не містить ознак корупції, однак порушує вимоги, заборони й обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції», та вчиняється особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Відповідно до КК України такими вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 такого Кодексу.

Досудове розслідування є стадією кримінального провадження, що бере початок з моменту внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та закінчується такими шляхами: закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного/виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження. В її ході відповідно до КПК України уповноважені на це особи органів досудового розслідування, і відповідно і тих, що

підслідні корупційним злочинам, мають обов'язок всебічно, повно, неупереджено дослідити усі обставини кримінального провадження, виявити такі обставини, що викривають, й ті, що виправдовують підозрюваного/обвинуваченого, а також обставини, котрі пом'якшують/обтяжують його покарання, і надати належну правову оцінку обставин, забезпечити прийняття законних, неупереджених процесуальних рішень. Головне – діяти у рамках кримінального процесуального законодавства, аби доказ визнавався судом допустимим.

В КПК України зазначено: «Слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР» [10, с. 435]. Дані відомості повинні відповідати вимогам, визначені п. 5 ст. 214 КПК України. Логічно, це також стосується корупційних злочинів як і будь-якого іншого.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення були внесені прокурором до ЄРДР, він має зобов'язання протягом п'яти робочих днів з дня внесення відомостей з дотриманням вимог КПК України передати наявні у нього матеріали до належного органу досудового розслідування й доручити проведення досудового розслідування [3].

Потрібно пам'ятати, що реалізація досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається й тягне за собою встановлену законом відповідальність. У певних невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР проводиться огляд місця події. Однак одержані відомості вносяться невідкладно (протягом 12 годин) після завершення огляду або отримання довідки, висновку спеціаліста [10, с. 435].

Важлива роль надається принципам кримінального провадження. Вони є основоположними, фундаментальними, керівними положеннями, які становлять основу організації й здійснення кримінального процесу, встановлюють його спрямованість, спосіб, зміст, а так же процесуальну форму діяльності суб'єктів цього процесу, забезпечують гарантії дотримання прав, законних інтересів, свобод людини та справедливості як досудового розслідування, так і судового провадження, загалом усіх процесуальних дій у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Порушення цих засад зумовлюють визнання тих чи інших доказів недопустимими або такими, що не мають юридичну силу, а тому не можуть в подальшому бути покладені в основу підозри/обвинувачення [4].

Важливе місце у досудовому розслідуванні полягає у визначенні підслідності. На практиці суб'єкт як критерій допустимості отриманих доказів є одним із неодноразових предметів розгляду ККС у складі ВС [11]. Згідно з КПК України можна визначити наступне щодо корупційних злочинів.

Перш за все, варто вказати, якщо у ході розслідування кримінальних правопорушень, визначених ст. 328, 329, 422 КК України, буде встановлене одне із таких кримінальних правопорушень – ст. 364, 365, 366, 367, 425, 426 КК України, вчинені особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, вони розслідуються слідчими органів безпеки, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено до підслідності НАБУ.

Детективи органів БЕБ України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених: ст. 191 (якщо предметом кримінального правопорушення є бюджетне відшкодування), 210 КК України, якщо вони не підслідні ДБР чи НАБУ. Також БЕБ розслідує кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 (крім випадку, передбаченого п. 2 ч. 3 цієї статті) та 364 КК України, якщо розмір предмета кримінального правопорушення або завданої ним шкоди становить 500–2000 розмірів прожиткового мінімуму працездатних осіб, встановленого на момент вчинення кримінального правопорушення, та кримінальне правопорушення вчинено службовою особою держоргану, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності понад 50%, та їх досудове розслідування не підслідне ДБР чи НАБУ. Якщо під час розслідування злочинів, визначених у п. 1, 2, 3 такої частини, буде встановлено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 192, 358, 368, 369 КК України, вчинені особою, стосовно якої здійснюється досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані з кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої здійснюється досудове розслідування, ці правопорушення можуть розслідуватися детективами органів БЕБ України, якщо їх досудове розслідування не підслідне ДБР чи НАБУ.

Слідчі ДБР проводять досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених особами, зазначених ч. 4 ст. 216 КПК України, що також є високопосадовцями/службовими особами.

Детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування таких кримінальних правопорушень: ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (щодо працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-2, 366-3, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 КК України, за наявності хоча би однієї з таких умов:

1) кримінальне правопорушення вчинено топ-посадовцями, а також іншими особами, зазначених у п. 1 ч. 5 ст. 216 КПК України;

2) розмір предмета кримінального правопорушення щодо ст. 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 368, 369, 369-2 КК України у 500 раз перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб на момент їх вчинення, а також предмет такого кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у даних кримінальних правопорушеннях - ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 364, 410 КК України, у 2000 перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб на момент вчинення кримінального правопорушення;

3) кримінальне правопорушення (ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України), вчинено щодо особи, зазначеної у ч. 4 ст. 18 КК України або у п. 1 цієї частини.

Якщо підрозділ внутрішнього контролю НАБУ виявить кримінальні правопорушення, передбачені ст. 354 та 364-370 КК України, вчинені службовою особою цього же органу (за винятком Директора НАБУ, його першого заступника та заступника), розслідування таких правопорушень здійснюють детективи цього підрозділу.

Доручати досудове розслідування злочинів, підслідних НАБУ, іншому органу досудового розслідування заборонено, окрім випадків, коли об'єктивні обставини унеможливають функціонування НАБУ або проведення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану. Право доручити розслідування іншому органу за таких обставин має заступник Генерального прокурора – керівник САП або Генеральний прокурор (особа, що виконує його обов'язки) [3].

Отже, НАБУ розслідує корупційні та інші кримінальні правопорушення, вчинені за участі топ-посадовців або в яких розмір предмета злочину чи заподіяної шкоди перевищує певну суму. Розслідування корупційних злочинів, вчинених іншими посадовими та службовими особами, здійснюють ДБР та НПУ. Тому пропонуємо розкрити характеристику досудового розслідування в рамках НАБУ.

Варто зазначити, що інформація про досудове розслідування, учасників та його результати не підлягає розголошенню [8, с. 268].

Строк досудового розслідування вираховується із моменту повідомлення особі про підозру до того дня, коли буде здійснено звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного/виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня закриття кримінального провадження, де рішення має бути ухвалено. З дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене до 2 місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Строк цієї стадії кримінального провадження може бути продовжений, однак загальний строк не може бути більшим чим 12 місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні або тяжкого або особливо тяжкого злочину [12].

Збирання доказів визначено ст. 93 КПК України. Зазначеним переліком може користуватися відповідний орган під час досудового розслідування корупційних злочинів. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів, що здійснюється на досудовому розслідуванні за допомогою проведення слідчих дій та негласних слідчих дій, витребування й отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, установ, організацій, підприємств, службових/фізичних осіб речей, документів й відомостей, висновків експертів, ревізій та актів перевірок, проведення процесуальних дій згідно з КПК України. Докази також можуть бути отримані на території іншої держави завдяки здійсненню міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [3].

КПК України містить вичерпний перелік гласних й негласних слідчих дій. Перелік СРД передбачено в главі 20 КПК України, а наступною Главою – проведення різних НСРД. Їх проведення повинне бути здійснено в межах закону, тобто відповідати вимогам КПК України. Однак методика розслідувань корупційних злочинів визначається природою самого злочину.

ОРД та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, підслідних НАБУ, а також у справах, переданих до Національного бюро прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення ОРД, досудового розслідування працівниками даного

бюро, здійснюють старші детективи/детективи НАБУ, їх оперативно-технічні підрозділи, підрозділи внутрішнього контролю [5].

Згідно з ч. 1 ст. 41 КПК України «підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю НАБУ здійснюють СРД за письмовим дорученням детектива або прокурора САП». Слідчий цього органу досудового розслідування керується ст. 40 КПК України.

Коли відомості про кримінальне правопорушення й особу, що вчинила його, неможливо отримати в інакший спосіб, мають місце НСРД. Деякі з них, передбачені ст. 262 КПК України (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), проводяться лише у провадженні тяжких або особливо тяжких злочинів.

Рішення про проведення НСРД приймає виключно прокурор, вказуючи в ньому строк проведення. Безпосередньо НСРД проводить слідчий, що здійснює досудове розслідування, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи НАБУ.

Слідчий суддя ВАКС розглядає клопотання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, що підсудні ВАКС. Один із його обов'язків – розгляд клопотань про надання дозволу на проведення НСРД до 6 годин з його отримання. Слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл цього процесу, якщо прокурор/слідчий доведе існування підстав, що мають бути достатніми, визначених ч. 3 ст. 248 КПК України. Строк дії такої ухвали не може бути більший 2 місяців. Загальний строк, упродовж якого в 1 провадженні може тривати проведення НСРД, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати строки, визначені максимальними, досудового розслідування, що вказано у ст. 219 КПК України. Виняток: якщо НСРД проводиться для встановлення місцезнаходження особи, що переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, є оголошеною в розшук, вона може тривати до встановлення місцезнаходження такої особи [3].

Потрібно уникати проведення НСРД та СРД до поки не буде постановлена ухвала слідчого судді [8, с. 398]. У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2, окрім ст. 210 КК України НСРД можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді, однак тоді, коли це передбачено КПК України, й за рішенням слідчого, що має бути узгоджено з прокурором, або прокурора. Тоді прокурор зобов'язаний після початку НСРД невідкладно звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді [3].

Фіксація ходу, результатів НСРД має здійснюватись згідно із загальними правилами фіксації кримінального провадження. Після завершення НСРД складається протокол, до якого за необхідності додаються додатки. Протокол разом з додатками має бути переданий прокурору не пізніше ніж через 24 години після їх закінчення [13].

Якщо будь-яка СРД передбачає втручання у приватне спілкування, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором зобов'язані звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на таке втручання. Даний документ подається згідно із ст. 246, 248 та 249 КПК України [3].

Різновидами втручання в приватне спілкування є: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Існують й інші види НСРД, до прикладу: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу); спостереження за особою, річчю або місцем; моніторинг банківських рахунків; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації [13]. Усі НСРД мають здійснюватись в рамках КПК України.

У КПК України визначено: «Підставами для проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети». Здійснюються за письмовим дорученням детектива або прокурора САП. Мають відповідати загальним положенням досудового розслідування, а також Главі 20. Вони спрямовані на отримання/збирання доказів або їх перевірку у певному кримінальному провадженні. Перед початком проведення СРД усім учасникам роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК України, а також відповідальність, встановлена законом [3]. До СРД у цих злочинах можемо віднести: допит, пред'явлення для впізнання, огляд, освідчування особи, обшук, слідчий експеримент.

Проводити СРД у нічний час недопустимо, крім невідкладних випадків, коли затримка в проведенні СРД може мати наслідки у вигляді втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Так же окрім здійснення кримінального провадження у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України. При проведенні СРД запрошуються двоє понять. Кожна СРД має здійснюватись згідно з КПК України.

Спеціальне досудове розслідування – особливий порядок розслідування стосовно одного або кількох підозрюваних, де застосовуються загальні правила досудового розслідування із Главою 24-1. Підозрюваний має переховуватися від органів слідства й суду на тимчасовій окупованій території України, також на території держави-агресора, що визнає ВРУ, з однією метою – ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголений у розшук на міжнародному рівні. Здійснюється щодо таких злочинів: ч. 2-5 ст. 191 КК України, ст. 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. Таке досудове розслідування здійснюється на основі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, вчиненого підозрюваним, щодо якого прийнято рішення уповноваженим на це органом про передачу його задля обміну як військовополоненого та такий обмін мав місце. Право на звернення до слідчого судді з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування мають прокурор або слідчий за погодженням із прокурором. Таке клопотання розглядається слідчим суддею не більше чим 10 днів з дня надходження до суду й за участі тої особи, що його подала, й захисника. У випадках, зазначених у ст. 297-4 КПК України, слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення такого досудового розслідування [3].

Під час розслідування різноманітних злочинів, документи мають важливе значення для майбутнього доказування наявності складу злочину. У п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» передбачено право детективів НАБУ «виребовувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном». Суб'єкти, котрі отримали запит, мають обов'язок невідкладно надати інформацію, але не більше ніж 3 робочих днів. Якщо неможливо надати інформацію, суб'єкт невідкладно має повідомити про це у письмовій формі НАБУ та обґрунтувати причини. За зверненням певного суб'єкта НАБУ може дати можливість на продовження строку надання інформації на не більше 2 календарних днів. Ненадання Національному бюро на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом [5].

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» містить норму, яка зобов'язує НБУ, АКУ, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю, Національне агентство з питань запобігання корупції, й інші держоргани, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства за зверненням Бюро проводити ревізії, перевірки, інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства фізичними та юридичними особами, задля запобігання і протидії кримінальним правопорушенням, підслідним НАБУ [8, с. 111].

Подібне міститься у п. 5 ч. 5 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»: «проведення ревізій органами державного контролю здійснюється у разі надходження доручення щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю» [8, с. 35].

Для проведення позапланової виїзної ревізії, ініціатор (орган чи особа) повинен звернутися до суду з письмовим обґрунтуванням, вказавши підстави, заплановані дати початку та завершення, а також додавши документи, що підтверджують необхідність такої ревізії. Слідчий або детектив, в свою чергу, зобов'язаний звернутись з клопотанням до слідчого судді про призначення позапланової ревізії відповідно до законодавства України.

Відповідно до ст. 78 ПК України документальна позапланова перевірка здійснюється за наявності хоча б з однієї з підстав, визначеної у цьому Кодексі. Здійснюється на підставі відповідного Наказу [8, с. 35].

Надалі отримані відомості можуть вважатися доказами вчиненого злочину.

Повідомлення про підозру в письмовій формі підлягає врученню слідчим або прокурором у день його складання. У разі неможливості такого вручення, застосовується спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень

Затриманій особі письмове повідомлення про підозру вручається протягом 24 годин з моменту затримання. Слідчий або прокурор невідкладно фіксують у ЄРДР дату та час вручення повідомлення, а також правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті КК України. Процедура повідомлення про підозру окремим категоріям осіб регламентується Главою 37 КПК України [3].

Досудове розслідування може бути зупинене. Цей процес є тимчасовою вимушеною перервою у досудовому розслідуванні, що є зумовленою обставинами, що унеможливають подальше провадження. Підстави, порядок зупинення цієї стадії після повідомлення особі про підозру, визначається ст. 280 КПК України. Логічно, що після зупинення досудового розслідування проведення СРД не допускається. Виняток: крім таких, які встановлюють місцезнаходження підозрюваного. Ця стадія зупиняється лише постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, однак вмотивованою, про що пізніше вноситься до ЄРДР. Копія цього документа надсилається учасникам процесу: стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Вони мають право оскаржити слідчому судді її. Зупинене досудове розслідування у разі необхідності відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для зупинення цієї стадії перестали існувати або же наявна можливість подальшого його проведення за таких умов, а також у разі потреби проведення СРД чи ю інших процесуальних дій. Невідкладно надається копія постанови про відновлення цієї стадії, а якщо неможливо надати – надсилається у триденний строк тим же особам, яких зазначено вище.

Якщо говорити про загальні положення закінчення досудового розслідування, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну із цих дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР [3].

Продовження строку досудового розслідування регулюється Параграфом 4 Глави 24 КПК України. У випадку неможливості завершення досудового розслідування (досудового слідства) у строк, визначений п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК України, з дня повідомлення особі про підозру, цей строк може бути продовжений згідно з п. 2, 3 ч. 4 ст. 219 КПК України.

Однак строки досудового розслідування щодо злочинів може бути продовжений до 3 місяців, якщо його неможливо закінчити через складність провадження, до 6 місяців – завдяки особливості складності провадження, до 12 місяців - внаслідок складності провадження, що є винятковою Клопотання щодо цієї дії подається не пізніше ніж 5 днів до строку спливу досудового розслідування згідно з ст. 219 КПК України. Строк досудового розслідування, що закінчився, поновленню не підлягає.

Висновки. Досудове розслідування є однією із найважливіших стадій у кримінальному провадженні. Під час цієї стадії збираються, фіксуються, попереднього досліджуються докази, встановлюються обставини кримінального провадження, викривають винуватих осіб, вирішуються інші завдання досудового розслідування. Діючи в рамках КПК, органи досудового розслідування забезпечують один із найважливіших принципів – законність, і тим саме верховенства права. Докази, зібрані із недотриманням кримінального процесуального законодавства, визнаються судом недопустимими, а отже допомагає уникнути кримінальної відповідальності винних осіб у корупційних злочинах, що призводить до їх безкарності, підриває довіру до правової системи держави.

Таким чином безумовне дотримання норм КПК на етапі досудового розслідування є ключовим фактором успішної боротьби з корупцією та забезпечення справедливості.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII: станом на 01 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 17.02.2025).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 01 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.02.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.02.2025).

4. Рогатинська Н. З., Цибульська Ю. В. Недотримання засад кримінального провадження як підстава визнання доказів недопустимими. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 146-151. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.22> (дата звернення: 17.02.2025).
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII: станом на 10 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18?find=1&text=%D0%94%D1%96%D1%97#w1_8 (дата звернення: 17.02.2025).
6. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII: станом на 15 лист. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 17.02.2025).
7. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: станом на 21 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 17.02.2025).
8. Дудоров О. О., Житний О. О., Задоя К. П., Калмиков Д. О., Луцик В. В., Навроцький В. О., Хавронюк М. І., Шехавцов Р. М. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Москаленко О. М., 2019. 464 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/korupsiy-ni-shemy-i-h-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya.pdf> (дата звернення: 17.02.2025).
9. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 груд. 2021 р. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. І. Шакур, О. М. Стрільців, В. В. Корольчук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 457 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/antikorupsiya/2021/materialy_konf_korup_081221.pdf#page=303 (дата звернення: 17.02.2025).
10. Маленко О. В. Проведення досудового розслідування в корупційних кримінальних провадженнях до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань: питання теорії і практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Вип. 7. С. 434–439. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/104> (дата звернення: 17.02.2025).
11. Доказування факту корупції та типові помилки органів досудового розслідування: суддя ККС розповів про практику ВС: Судова влада України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1381385/> (дата звернення: 17.02.2025).
12. Шевцов О. Строки досудового розслідування у кримінальних справах: Ліга Закон. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/226444_stroki-dosudovogo-rozsliduvannya-u-krimnalnikh-provazhennyakh (дата звернення: 17.02.2025).
13. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 17.02.2025).
14. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2023 рік: Верховний Суд. 2023. 68 с. URL: https://radako.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/oglyad_kks_korupc-1.pdf (дата звернення: 17.02.2025).

References

1. *On Prevention of Corruption: Law of Ukraine on October 14, 2014 № 1700-VII: revision on January 1, 2025 [Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII: stanom na 01 sich. 2025 r.]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1700-18#Text> [in Ukrainian].
2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III: stanom na 01 liut. 2025 r. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine on April 5, 2001 № 2341-III: revision on February 1, 2025]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?lang=en#Text> [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI: stanom na 26 hrud. 2024 r. [The Criminal Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine on April 13, 2012 № 4651-VI: revision on December 26, 2024]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/4651-17/conv#n2034> [in Ukrainian].
4. Rohatynska, N. & Tsybyska, Yu. (2022). Nedotrymannia zasad kryminalnoho provadzhennia yak pidstava vyznannia dokaziv nedopustymymy [Failure to establish the principles of criminal proceedings as grounds for

- declaring evidence inadmissible]. *Nove ukrainske pravo - The New Ukrainian Law*, 1, 146-151. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.1.22> [in Ukrainian].
5. *Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1698-VII: stanom na 10 hrud. 2023 r.* [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine on October 14, 2014 № 1698-VII: revision on December 10, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].
 6. *Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 26.01.1993 r. № 2939-XII: stanom na 15 lyst. 2024 r.* [On State Control Auditing Service in Ukraine: Law of Ukraine on January 26, 1993 № 2939-XII: revision on November 15, 2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> [in Ukrainian].
 7. *Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI: stanom na 21 sich. 2025 r.* [The Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine on December 2, 2010 № 2755-VI: revision on January 21, 2025]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
 8. Dudorov, O. O., Zhytny, O. O., Zadoya, K. P., Kalmykov, D. O., Lutsyk, V. V., Navrotsky, V. O., Khavronyuk, M. I., Shekhavtsov, R. M. (2019). *Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia* [The corruption schemes: their Criminal Law Qualification and pre-trial investigation] / M. I. Havronyuk (Ed.). Kyiv: Moskalenko O. M. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/koruptsiy-ni-shemy-i-h-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya.pdf> [in Ukrainian].
 9. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy VI mizhnar. nauk.-prakt. konf., 9-10 hrud. 2021 r.* [Implementation of state anti-corruption policy in the international dimension: materials of the VI international scientific-practical conference, December 9-10, 2021] / editors: V. V. Cherney, S. D. Gusarev, S. S. Chernyavsky, V. I. Shakun, O. M. Striltsiv, V. V. Korolchuk. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. Retrieved from https://www.navs.edu.ua/files/antikorupsiia/2021/materialy_konf_korup_081221.pdf#page=303 [in Ukrainian].
 10. Malenko, O. V. (2024). Provedennia dosudovoho rozsliduvannia v koruptsiinykh kryminalnykh provadzhenniakh do vnesennia vidomosti v Yedynyi reistr dosudovykh rozsliduvan: pytannia teorii i praktyky [Conducting pre-trial investigation for corruption criminal proceedings before entering the information in the Unified Register of Pre-Trial Investigations: questions of theory and practice]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - The Legal scientific electronic journal*, 7, 434-439. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/104> [in Ukrainian].
 11. Proving the fact of corruption and typical mistakes of pre-trial investigation bodies: a judge of the Criminal Court of Cassation spoke about the practice of the Supreme Court: Ukrainian Judiciary. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1381385/> [in Ukrainian].
 12. Shevtsov, O. *Stroky dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnykh spravakh* [The time-limits for pre-trial investigation in corruption cases]: Liga Zakon. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/news/226444_stroki-dosudovogo-rozsliduvannya-u-kryminalnykh-provadhennyakh [in Ukrainian].
 13. *Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni: Nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytii Ukrainy vid 16.11.2012 r.* [On approval of the Instructions on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings: Order of Office of the Prosecutor General, Security Service of Ukraine, Administration of the State Border Guard Service, Ministry of Finance of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine on November 16, 2012]. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> [in Ukrainian].
 14. *Ohliad sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo koruptsiinykh ta pov'iazanykh z koruptsiieiu kryminalnykh pravoporushen. Rishennia, vneseni do YeDRSR, za 2023 rik: Verkhovnyi Sud. 2023* [Review of the judicial practice of the Supreme Court in criminal proceedings regarding corruption and corruption-related criminal offenses. Decisions submitted to the Unified State Register of Legal Entities for 2023: Supreme Court. 2023]. Retrieved from https://radako.com.ua/wp-content/uploads/2024/06/oglyad_kks_korupc-1.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2025

Юрій Пілюков,

доцент кафедри кримінального права та
процесу Західноукраїнського національного
університету,
провідний фахівець Тернопільського науко-
во-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, кандидат юридичних
наук, доцент
ORCID: [http:// orsid.org/0000-0001-9952-3423](http://orcid.org/0000-0001-9952-3423)

ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено форми використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів.

Доведено, що найбільш поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів є залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій. Підбір спеціалістів визначається в конкретному випадку індивідуально і залежить від об'єкта посягання, часу, місця способів та засобів вчинення кримінальних правопорушень, наявних слідів, завданих збитків та інших визначальних чинників.

Обґрунтовано, що залучення експерта та призначення судових експертиз є найбільш кваліфікованою та науково обґрунтованою процесуальною формою використання спеціальних знань. До типових експертиз, які можуть призначатися під час розслідування воєнних злочинів відносять: судово-медичні, молекулярно-генетичні, експертизи зброї, вибухово-технічні, військові, пожежно-технічні, екологічні, комп'ютерно-технічні, оціночні та інші.

Консультативна форма використання спеціальних знань складається з усного роз'яснення спеціалістом особливостей використання технічних засобів, попереднього дослідження окремих об'єктів, надання письмових довідкових даних, складання письмових висновків, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) в пошуку знаряддя злочину, злочинця, предметів його одягу та взуття, транспортного засобу та ін.

Сформульовано висновки про те, що ефективне використання спеціальних знань у розглянутих процесуальних формах, забезпечує якісне збирання та дослідження слідів воєнних злочинів, створення належної доказової бази для майбутніх розглядів справ у міжнародному кримінальному Суді.

Ключові слова: воєнні злочини, спеціальні знання, спеціаліст, судовий експерт, слідчі (розшукові) дії, судова експертиза, висновок експерта, консультації.

Pilyukov Yu.

Forms of using special knowledge during the investigation of war crimes

*The features of the use of special knowledge during the investigation of war crimes are investigated. The article states that Russia is a party to the 1949 Geneva Conventions, but from the **first days of the full-scale war** waged against Ukraine, it has been brazenly violating the norms of international humanitarian law. Through its actions, the enemy daily commits crimes that fall under the jurisdiction of the International Criminal Court. Since February 2022, the largest number of criminal proceedings have been initiated under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine "War Crimes". Their comprehensive and impartial investigation requires high skill from investigative bodies, skillful use of specialized knowledge, and the application of modern forensic tools and computer technologies.*

The most common procedural form of using specialized knowledge during the investigation of war crimes is the involvement of specialists in conducting investigative (search) actions. The selection of specialists is determined depending on the object of the offense, the time, place and method of committing the criminal offense, the available traces of the crime, the damage caused, and other determining factors.

Typical tasks of investigative and law enforcement agencies at sites of mass casualties, as a result of rocket attacks or airstrikes, are to search, locate, and identify corpses. The bodies of the deceased, physical evidence, individual processes and phenomena accompanying war crimes require mandatory expert research. Such a procedural form of using special knowledge, such as the appointment of forensic examinations, is considered the most qualified, effective and justified, since it is based on the scientific knowledge of experts.

The most typical examinations during the investigation of war crimes should be considered: forensic, molecular-genetic, military, ballistic, explosive, fire, environmental, valuation, construction, land, military property, and others.

The consultative form of using specialized knowledge is also of significant importance, and among the non-procedural forms are conducting checks on forensic records, preliminary examination of material evidence by specialists with the right to provide certificates and conclusions regarding the identification of persons, research of weapons, ammunition, explosives, explosive devices, traces of explosion or gunshot, narcotics, psychotropic substances, their analogues and precursors, potent drugs.

Conclusion: Effective use of specialized knowledge ensures high-quality collection and investigation of traces of war crimes, creates an adequate evidentiary base for future trials in the International Criminal Court.

Keywords: war crimes, special knowledge, specialist, forensic expert, investigative (search) actions, forensic examination, expert opinion.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти незалежної України, є глобальною проблемою для усього цивілізованого світу. Після завершення II-ї світової війни Женевські конвенції 1949 року визначили порядок гуманних правил ведення війни, які стосувалися поліпшення поводження із полоненими, нормального ставлення до поранених та хворих військовослужбовців, а також захисту цивільного населення [1]. Ці правила були доповнені Додатковим протоколом від 8 червня 1977 року, який стосувався захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Статтею 35 цього протоколу, до методів або засобів ведення воєнних дій, заборонених міжнародним правом, віднесено: застосування зброї, снарядів, речовин й методів ведення воєнних дій, здатних завдати надмірних пошкоджень або надмірних страждань; які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу [2].

Росія, незважаючи на те, що є державою учасницею Женевських конвенцій, застосовує зброю не вибіркової дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, снаряди, крилаті ракети та інші види забороненого озброєння, чим зухвало порушує норми міжнародного гуманітарного права, законні права та свободи громадян. В результаті щоденно гинуть та отримують поранення не лише військовослужбовці, але й мирні українські громадяни, в країні стрімко зростає кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб, що призводить до посилення соціальної напруги у суспільстві.

На сьогодні протиправні дії російської федерації містять ознаки злочинів, передбачених статтями 437 («Злочин агресії»), 438 («Воєнні злочини»), 442 («Геноцид»), 442-1 («Злочин проти людяності») Кримінального кодексу України [3]. Від початку повномасштабного вторгнення, слідчі правоохоронних органів України переважно більшість кримінальних проваджень порушували за ознаками ст. 438 КК України «Воєнні злочини». «Станом на травень 2025 року Офісом генпрокурора зафіксовано 162 тисячі воєнних злочинів РФ в Україні. Вироки винесено 164 російським воєнним злочинцям, ще 872 оголошено підозри» [4].

Ці злочини підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального Суду, перелік яких міститься у Римському Статуті, що ратифікований Україною і набрав чинності для нашої держави 01 січня 2025 року. Відповідно до ст. 5 Статуту, міжнародний кримінальний Суд має юрисдикцію саме стосовно злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії [5].

Однією з особливостей сучасної російсько-української війни є поява на полі бою новітніх видів озброєння, безпілотних літальних апаратів, надводних та підводних дронів, засобів радіоелектронної боротьби, що створені на основі сучасних комп'ютерних технологій та штучного інтелекту, тому розслідування воєнних злочинів у сучасних умовах ведення бойових дій, є новим напрямом у діяльності слідчих.

З цього приводу О. Дуфенюк зазначає про «необхідність розробки окремих спеціалізованих методик розслідування кожного із підвидів воєнних злочинів» [6, с. 51]. Водночас джерелом формування методик розслідування є слідча, судова та експертна практика, яка на сьогодні ще не в повній мірі досліджена та узагальнена. Це призводить до виникнення проблемних питань при проведенні слідчих (розшукових) дій, здебільшого оглядів місць подій за фактами ракетних обстрілів об'єктів критичної та цивільної інфраструктури, їх бомбардування керованими авіабомбами та безпілотними літальними апаратами, оглядів окремих речових доказів, документів, трупів та фрагментів тіл загиблих.

Серед основних проблем – наявність високого ступеню ризику для життя і здоров'я правоохоронців, що пов'язаний із необхідністю їх перебування на території, яка знаходиться під загрозою повторних авіаударів, ракетних та артилерійських обстрілів, обвалів будівель та споруд, часто в зоні пошкоджених електромереж, газотранспортних та інших комунікацій, а також довкілля, що забруднене небезпечними речовинами.

Суттєвою проблемою також є відсутність достатньої кількості підготовлених слідчих та оперативних працівників, що мають практичний досвід розслідування воєнних злочинів, а також спеціалістів, експертів, які володіють необхідним комплексом спеціальних знань щодо ефективного виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів, процесів та явищ, що супроводжують воєнні злочини.

Отже, всебічне та повне розслідування воєнних злочинів потребує від слідчих органів високої майстерності, вміння правильно використовувати спеціальні знання, застосовувати сучасні криміналістичні засоби та комп'ютерні технології [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розслідуванню воєнних злочинів в Україні присвятили свої праці науковці у галузі кримінального права Н. Мадзігон, В. Репецький, М. Хавронюк, М. Піддубна та ін. За останній час стали з'являтися наукові дослідження з питань криміналістичної тактики та методики розслідування воєнних злочинів, застосування спеціальних знань. Заслужують на увагу наукові розроблення в цій сфері І.І. Когутича, І. Пирого, О. Дуфенюк, І.В. Гловюк, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, О. В. Пчеліної, М. В. Капустіна, Є. Є. Демидова, К. В. Латиш, Ю. О. Пілюкова, В. В. Юсупова, С. В. Банаха, О. М. Шрамка та інших науковців.

Враховуючи специфіку розслідування воєнних злочинів, виникає необхідність в окресленні особливостей використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Мета статті – дослідити форми використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових джерелах згадується про існування декількох класифікацій форм використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях. На думку більшості науковців, найбільше практичне значення має класифікація за ознакою процесуальної регламентації, яка поділяє їх на процесуальні та непроцесуальні.

Дотримуючись такої класифікації, до *процесуальних форм* використання спеціальних знань відносять: залучення спеціаліста до слідчих (розшукових) дій; залучення експерта та призначення експертиз; консультації спеціалістів; допит експерта в суді. Розглянемо окремі із зазначених форм під час розслідування саме воєнних злочинів.

Найбільш поширеною формою вважається залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій. Підбір спеціалістів визначається в конкретному випадку індивідуально. Зазвичай це залежить від об'єкта посягання, часу, місця способу та засобів вчинення кримінального правопорушення, наявних слідів, завданих збитків та інших визначальних чинників, тому спектр залучених спеціалістів до розслідування воєнних злочинів може бути доволі широким.

Так, фіксацію обстановки місця події за допомогою фото та відеотехніки, виявлення та вилучення типових криміналістичних слідів, як правило, здійснюють спеціалісти-криміналісти Національної поліції. У випадках, що пов'язані з пострілами, вибухами, пожежами, загибеллю людей, до оглядів залучають експертів у галузі вибухотехніки, зброезнавства (балістики), матеріалів, речовин та виробів, судової медицини та ін., які користуються правами спеціаліста, визначеними ст. 71 КПК України.

Якщо об'єктом огляду є споруда яка має спеціальне призначення, слідчий запрошує спеціалістів, що володіють знаннями у тих галузях, що визначають специфіку даного об'єкта. Наприклад, до огляду зруйнованого пам'ятника архітектури, музею або іншої подібної споруди доцільно залучати мистецтвознавців, художників, скульпторів, архітекторів, їх знання допоможуть визначити культурну цінність об'єкта, встановити належність до витвору мистецтва тощо.

В ході проведення слідчих (розшукових) дій виявляють значну кількість різноманітних слідів. Серед них – сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини. Так, у місцях вибухів виявляють окремі деталі боеприпасів, їх уламки та вражаючі елементи, зруйновану військову техніку, автотранспорт, залишки будівельних матеріалів, побутової техніки, різноманітні предмети з ознаками дії відкритого полум'я, продукти горіння (кіптява), а також тіла загиблих та їх фрагменти [8, с. 536].

Під час слідчого огляду місця загибелі та поранення людей в результаті ракетних обстрілів або авіаударів, серед типових завдань слід відзначити такі, що пов'язані з пошуком, виявленням та ідентифікацією трупів. Переважну більшість тіл загиблих ідентифікують шляхом візуального ототожнення – за ознаками зовнішності, наявними речами та документами. Водночас, мають місце випадки, під час яких проведення візуального впізнання не можливе з причин спотворення зовнішності загиблого, обвуглення або фрагментації його тіла. В таких випадках спеціалісти проводять впізнавальну фотозйомку трупа, дактилоскопіювання та відбір біологічних зразків для подальшого порівняльного молекулярно-генетичного дослідження.

Під час огляду спеціалісти можуть вирішувати також ситуаційні завдання, зокрема встановлення напрямку польоту боєприпасу, безпосереднє місце його влучання та епіцентр вибуху. Об'єктом ситуаційних досліджень може бути також траєкторія розльоту уламків, розповсюдження вогню та динаміка розвитку пожежі. Зібрані вихідні дані та речові докази можуть бути використані як об'єкти досліджень під час призначення та проведення вибухотехнічних та пожежотехнічних експертиз.

Тіла загиблих, матеріальні сліди, процеси та явища, що супроводжують воєнні злочини, потребують обов'язкового проведення експертних досліджень. Така процесуальна форма використання спеціальних знань, як призначення судових експертиз, вважається найбільш кваліфікованою, ефективною та обґрунтованою, оскільки спирається на наукові знання експертів.

З метою встановлення причин смерті, характеру та ступеню тяжкості тілесних ушкоджень призначаються *судово-медичні експертизи*. У свою чергу, *молекулярно-генетичні експертизи* – у випадках необхідності отримання геномної інформації про генетичні ознаки невпізнаних трупів загиблих, їх останків та частин тіла. В подальшому геномна інформація використовується з метою розшуку осіб, зниклих безвісти, ідентифікації невпізнаних трупів, їх останків та частин тіла [9]. Для ідентифікації особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) та/або відеозаписом може також призначатися *портретна експертиза*.

Важливу роль відіграють результати *військової експертизи*, до основних завдань якої, віднесено: «встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей, втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)» [10].

З метою встановлення видів озброєння та боєприпасів, що застосовувались під час бойових дій, призначаються судові *експертизи зброї*, основними завданнями яких є «визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї, реактивних та нереактивних гранатометів, мінометів, артилерійських гармат, протитанкових ракетних комплексів, реактивних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів та боєприпасів до них» [10].

Метою призначення *експертиз вибухових пристроїв* є «визначення виду та потужності вибуху, дослідження конструктивних особливостей вибухового пристрою, способу його виготовлення, встановлення здатності ініціювати вибух при певних обставинах». *Пожежотехнічна експертиза* – «визначає причини, умови та процеси виникнення пожежі, час та шляхи її розповсюдження, обставини, що сприяли її виникненню та розповсюдженню» [10].

Для перевірки факту можливого застосування хімічної зброї, слідчі органи можуть призначити також *експертизу сильнодіючих і отруйних речовин*. Причини та обставини заподіяння екологічної шкоди оточуючому середовищу, здоров'ю людей, дозволить встановити *екологічна експертиза*.

Під час розслідування важливим є визначення технічного стану пошкоджених об'єктів цивільної та критичної інфраструктури. З цієї метою призначається *будівельно-технічна експертиза*, а для встановлення розміру завданої матеріальної шкоди – *оціночно-будівельна*. Залишкова вартість військового майна і техніки військового призначення, розмір матеріальної шкоди, завданої внаслідок обстрілу, вибуху або інших злочинних дій, визначається під час проведення оціночної *експертизи військового майна*.

Вилучені документи, перехоплені телефонні розмови окупантів та інша важлива інформація (в т. ч. – в електронному вигляді) також потребує експертного дослідження в межах технічної експертизи документів, почеркознавчої та авторознавчої експертиз, експертизи відео- та звукозапису, телекомунікаційної експертизи та ін.

Товарознавча експертиза призначається з метою встановлення матеріальної шкоди, що заподіяна власнику майна, а *транспортно-товарознавча* дозволяє встановити вартість матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу. За певних обставин, крім зазначених експертиз, також можуть призначатися *комп'ютерно-технічні, портретні, психологічні, психіатричні* та інші види.

Суттєве значення має також консультативна форма використання спеціальних знань. Консультації спеціаліста складаються не тільки з усного роз'яснення особливостей використання технічних засобів, але й з попереднього дослідження окремих речових доказів з правом надання довідок та висновків, що стосуються ідентифікації осіб, дослідження зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів [11]. Такі висновки є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оператив-

ного працівника) і слугують в пошуку злочинців, знарядь злочину, окремих предметів, військової техніки, транспортних засобів та ін.

Висновки. Комплексне використання спеціальних знань забезпечує об'єктивність, повноту і всебічність досудового розслідування воєнних злочинів, формує належну доказову базу для їх розгляду, в тому числі у міжнародному кримінальному Суді у Гаазі.

Список використаних джерел

1. IV Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифіковано Україною 3 липня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 05.04.2025).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 05.04.2025).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341- III. Редакція № 4426-IX від 13.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
4. Сайт видання «DW.COM». URL: <https://www.dw.com/uk/ogpu-v-ukraini-zareestrovano-162-tisaci-voennih-zlociniv/a-72464780> (дата звернення: 05.04.2025).
5. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифікований Законом № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 05.04.2025).
6. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltik Journal of legal and Social Sciences*, 2022 No,1 р. 46-56. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/bjls/article/view/1771/1789> (дата звернення: 16.05.2025).
7. Пілюков Ю. О. Форми використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів. *Матеріали IX міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»* Тернопіль, ЗУНУ, 2-3 травня 2025 року С. 182-185. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/issue/view/28> (дата звернення: 20.05.2025).
8. Пілюков Ю. О., Юсупов В. В., Банах С. В. Огляд будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань під час розслідування воєнних злочинів : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8779/18380-1?inline=1> (дата звернення: 22.05.2025).
9. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09 липня 2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 22.05.2025).
10. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено Наказом № 53/5 Міністерства юстиції України від 08.10.1998 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). Редакція від 17.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 24.05.2025).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 24.05.2025).

References

1. *IV Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsivilnogo naseleння pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku [Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949, ratified by Ukraine on July 3, 1954]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 [in Ukrainian].*
2. *Dodatkovii protokol do Zhenevskih konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuetsya zahystu zhertv mizhnarodnih zbroinyh konfliktiv (Protokol I), vid 08 chervnya 1977 roku [Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), dated 08.06.1977]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 [in Ukrainian].*
3. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. Redaktsiya № 4426-IKh vid 13.05.2025. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text: [in Ukrainian].*
4. *Sayt vydannya «DW.COM» [Website of the publication «DW.COM»]. Retrieved from https://www.dw.com/uk/ogpu-v-ukraini-zareestrovano-162-tisaci-voennih-zlociniv/a-72464780 [in Ukrainian].*

5. *Rymyskyi Statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998. Ratyfikovanyi Zakonom № 3909-IKh vid 21.08.2024 [Rome Statute of the International Criminal Court of 17.07.1998. Ratified by Law No. 3909-IKh of 21.08.2024.]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
6. Dufeniuk, O. (2022). Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv v Ukraini: vyklyky, standarty, innovatsii [Investigation of war crimes in Ukraine: challenges, standards, innovations]. *Baltik Journal of legal and Social Sciences*, 1, 46-56 [in Ukrainian].
7. Pilyukov, Yu. (2025). Formy vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Forms of using specialized knowledge during the investigation of war crimes]. *Materialy IX mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid» – Materials of the IX International Scientific and Practical Conference «Ukraine in the Conditions of Legal System Reform: Modern Realities and International Experience»*. Ternopil, ZUNU, S. 182-185. Retrieved from <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/issue/view/28> [in Ukrainian].
8. Pilyukov, Yu., Yusupov, V. & Banakh, S. (2023). *Ohliad budivel i sporud, yaki zaznaly artyleriiskykh obstriliv ta bombarduvan pid chas rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Inspection of buildings and structures that were subjected to artillery shelling and bombing during the investigation of war crimes]: collective monograph*. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing» Retrieved from <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-23> [in Ukrainian].
9. *Zakon Ukrainy vid 09.07.2022 № 2391-IX: «Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny» [Law of Ukraine dated 09.07.2022 No. 2391-IX: «On the State Registration of Personal Information of the People»]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> [in Ukrainian]
10. *Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen. Zatverdzheno Nakazom № 53/5 Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytzii Ukrainy 26.12.2012 № 1950/5). Redaktsiia vid 17.02.2023 [Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies. Approved by Order No. 53/5 of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 (as amended by Order No. 1950/5 of the Ministry of Justice of Ukraine dated 26.12.2012). Edition dated 17.02.2023]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
11. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

Євгенія Свобода,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістичного
забезпечення та судових експертиз
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8639-8333>

Тетяна Григорович,

завідувач сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8765-6499>

Володимир Кравець,

експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1923-2510>

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ОЗНАК ПОЧЕРКУ (ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Визначено, що існуюча на даний час загальноприйнята система ознак почерку в основному відповідає потребам експертної практики в Україні, проте, порядок визначення деяких ідентифікаційних ознак в сучасному почеркознавстві регламентовано недостатньо чітко. Наголошено, за доцільним необхідно здійснювати кроки щодо вдосконалення системи ознак почерку (підпису) з урахуванням можливостей математичних методів, комп'ютерної техніки та методів, що засновані на вивченні морфологічної будови штриха. Метою дослідження надати пропозиції щодо вдосконалення системи ознак почерку в контексті розроблення нових способів, за допомогою математичного аналізу. Обґрунтовано, що математичний аналіз почерку або підпису – це сучасний метод дослідження, що базується на використанні математичних моделей та алгоритмів для ідентифікації виконавця. Розглянуто питання визначення деяких ідентифікаційних ознак почерку у двовимірній площині за «особливими» точками, розміщеними на траєкторії почеркових об'єктів у певній системі координат. За результатами дослідження зроблено висновок, що при збереженні традиційної, характерної для дослідження підписів науково-теоретичної та методичної бази, при проведенні експертизи підписів для експерта актуальною є організація роботи з отримання додаткової орієнтуючої інформації за допомогою математичних методів.

Ключові слова: підпис, почерк, ідентифікаційні ознаки, математичний аналіз, система, вдосконалення.

Svoboda E., Hryhorovych T., Kravets V.

Application of mathematical analysis in determining identification features of handwriting (practical aspect)

The purpose of the article. It has been determined that the currently existing generally accepted system of handwriting features mainly meets the needs of expert practice in Ukraine. However, the procedure for determining some identification features in modern handwriting science is not sufficiently clearly regulated. It is noted that forensic handwriting, like other areas of scientific knowledge, is constantly evolving. It is emphasized that it is advisable to take steps to improve the system of handwriting (signature) features with due regard for the capabilities of mathematical methods, computer technology and methods based on the study of the morphological structure of a stroke. The purpose of the study is to provide proposals for improving the system of handwriting features in the context of developing new

methods using mathematical analysis. It is substantiated that mathematical analysis of handwriting or signature is a modern research method based on the use of mathematical models and algorithms for identification of the performer. The article considers the issue of determining some identification features of handwriting in a two-dimensional plane by «special» points located on the trajectory of handwriting objects in a certain coordinate system.

In the course of the study, the terminology of handwriting identification features was clarified, which ensures their unambiguous interpretation, reliability, and minimizes the influence of the subjective factor in determining the identification features by qualitative and descriptive methods. It is proved that, while maintaining the traditional scientific, theoretical and methodological framework characteristic of the study of signatures, it is relevant for an expert to organize work on obtaining additional orienting information using mathematical methods. The study, which was aimed at improving the system of handwriting features by means of mathematical analysis, can be used by experts in practice when studying any handwriting objects (alphabetic texts, digital records and signatures).

Based on the results of the study, it is concluded that while maintaining the traditional scientific, theoretical and methodological basis for the study of signatures, it is relevant for an expert to organise work on obtaining additional orientation information using mathematical methods when conducting a signature examination.

Keywords: signature, handwriting, identification features, mathematical analysis, system, improvement, handwriting.

Постановка проблеми. Розслідування більшості кримінальних правопорушень супроводжується проведенням судових експертиз, серед яких судово-почеркознавча є однією з найбільш застосовуваних. Незважаючи на загальну комп'ютеризацію та зменшення в обігу рукописних документів, питома вага почеркознавчих досліджень незмінно залишається великою. При цьому відбувається певна трансформація у загальній структурі почеркових об'єктів, що надходять на дослідження та завдань, які вирішуються експертами-почеркознавцями. Широке впровадження в життя сучасних засобів поліграфії і копіювання, а також новітніх технологій для виконання реквізитів документів, актуалізувало роль досліджень підписів у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. Існуюча на даний час загальноприйнята система ознак почерку в основному відповідає потребам експертної практики в Україні. Проте, порядок визначення деяких ідентифікаційних ознак в сучасному почеркознавстві регламентовано недостатньо чітко. Тому продовження розвитку системи почеркових ознак шляхом уточнення термінології та формулювань, які використовуються при їх визначенні на даний час залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судове почеркознавство, як й інші сфери наукових знань, постійно розвивається. Хоча його основні засади були сформовані та закладені науковцями в другій половині ХХ ст., цей процес у жодному разі неможливо назвати завершеним стосовно вирішення завдань судового почеркознавства загалом та судової почеркознавчої експертизи зокрема. Наукові дослідження на сучасному етапі розвитку судового почеркознавства в Україні присвячені подальшому вивченню закономірностей формування та відображення почеркових навичок людини, процесу вирішення експертних завдань, вдосконаленню методики почеркознавчої експертизи, удосконалення систематизації ознак почерку (підпису), оптимізації роботи експерта-почеркознавця [1, с. 260].

Питаннями судово-почеркознавчої експертизи займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: Л. Ароцкер, В. Берзін, А. Бертільон, М. Боднар, С. Гонгало, М. Грига, Н. Драпей, А. Єлісєєв, Н. Клименко, З. Ковальчук, Н. Комісарова, Т. Копильченко, І. Красюк, В. Ліповський, В. Лисиченко, З. Меленевська, Д. Мельник, О. Оттоленгі, С. Потапов, Є. Свобода, Т. Сукманова, С. Ципенюк та ін.

Протягом останніх років над проблемою систематизації ознак почерку (підпису) працювали Т. Григорович, І. Заблоцький, В. Кравець, Г. Купельська, С. Мороз, Ю. Пілюков, які досліджували способи визначення ідентифікаційних ознак за розміщенням особливих точок підписів якісно-описовими та кількісними методами [4; 5; 9; 10; 11].

При проведенні ідентифікаційного дослідження почерку (підписів) головним критерієм вважається якісно-описова система ідентифікаційних ознак. Водночас, при дослідженні підписів, як малоінформативних об'єктів почеркознавчих досліджень, її застосування не завжди є ефективною, а тому доцільним є дослідити можливості вдосконалення системи ознак почерку (підпису) з урахуванням можливостей математичних методів та комп'ютерної техніки, що засновані на вивченні морфологічної будови штриха.

Мета статті – вдосконалення системи ознак почерку в контексті розроблення нових способів за допомогою математичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноприйнята існуюча система ідентифікаційних ознак почерку за своєю суттю є якісно-описова, оскільки вона оперує якісними і напівкількісними характеристиками, в результаті чого структура почеркового об'єкта розкривається переважно на якісному

рівні. Дана систематизація ознак почерку – це результат узагальнення багаторічного експертного досвіду, численних експериментальних досліджень та теоретичних розробок. Уся традиційна методика судово-почеркознавчої експертизи побудована на використанні саме якісно-описової загальноприйнятої системи ознак. Ця система у цілому відповідає потребам експертної практики в Україні, оскільки вона є достатньо універсальною з тієї точки зору, що, по-перше, за її допомогою експерт може охарактеризувати усі ознаки почерку, незалежно від ступеню їх єдності, по-друге, ця система дозволяє характеризувати ознаки практично у будь-яких почеркових об'єктах, незалежно від їх виду, обсягу, умов виконання [2, с. 54].

Система ідентифікаційних ознак підпису включає такі групи ознак: загальні та окремі ознаки, які характеризують будову підпису; загальні та окремі ознаки, які відображають ступінь і характер сформованості писемно-рухової навички; загальні та окремі ознаки, які відображають характеристики рухів за їх траєкторією; загальні та окремі ознаки, які відображають просторову орієнтацію підпису у цілому і рухів, якими вони виконуються [3].

Варто погодитись з думкою Ю. Пілюкова, який зазначає, що, беручи за основу існуючу ідентифікаційну систему ознак почерку, експерти по-різному підходять до визначення та опису як деяких загальних, так і окремих ознак підписів [4, с. 259].

Виявлені експертами ідентифікаційні ознаки не завжди переконливі. Визначені за нечіткими параметрами окремі ознаки, які мають сумнівну ідентифікаційну значимість, і включення їх до загальної кількості збіжних або розбіжних ознак в процесі порівняльного дослідження, може призвести до необґрунтованого або навіть хибного висновку [5, с. 86]. Також це пояснюється, по перше, значним впливом суб'єктивного фактору, оскільки визначення ознак почерку (підпису) проводиться візуально-оптичним методом – на «око», без застосування інструментальних методів, по-друге, у наявних літературних джерелах, якими користуються експерти, не завжди чітко викладено параметри, які необхідні для визначення ознак, а термінологія та визначення деяких ознак тлумачаться неоднозначно [6, с. 290].

В контексті сьогодення є цілком аргументованою є думка І. Красюка, який наголошує, що «стрімкий розвиток комп'ютерних технологій призвів до різкого зменшення кількості виконуваних рукописним способом текстів, і, як наслідок, до скорочення обсягу почеркових об'єктів, у зв'язку з чим, використовуваний на практиці якісно-описовий метод у ряді випадків не завжди ефективний при вирішенні завдань, зокрема при дослідженні малих за обсягом почеркових об'єктів – коротких рукописних записів та підписів, які є одними з найпоширеніших та трудомістких на практиці [7, с. 25].

Дефіцит кількості та якості однакового поля, що міститься в малих за обсягом почеркових об'єктах, робить актуальним завдання розробки нових методів їх дослідження. Ці методи повинні мати теоретичну базу, ґрунтуватися на кількісних та якісних ознаках, використовувати сучасні засоби для виявлення діагностичних та ідентифікаційних ознак підписів. Зазначене вказує на необхідність перегляду системи загальних та окремих ознак з урахуванням реалій сьогодення сучасних реалій шляхом удосконалення класифікації загальних та окремих ознак почерку, застосування сучасних методів їх виявлення та дослідження. При збереженні традиційної, характерної для дослідження підписів науково-теоретичної та методичної бази, при проведенні експертизи підписів для експерта актуальною є організація роботи з отримання додаткової орієнтуючої інформації за допомогою математичних методів.

З огляду на вищевказане, доречною є думка, яку висловлює С. Шкрюба «математичний аналіз почерку або підпису – це сучасний метод дослідження, що базується на використанні математичних моделей та алгоритмів для ідентифікації виконавця. Мета математичного аналізу: ідентифікація виконавця, виявлення підробки, автоматизація» [8, с. 98].

Розглянемо більш детально запропоновані нами пропозиції щодо удосконалення системи окремих ознак підпису, але спочатку конкретизуємо деякі зазначені дефініції.

Лінія письма/підпису визначається шляхом умовної геометричної побудови. *Лінія письма* (окремого слова або кількох цифрових знаків) – пряма, яка утворюється при умовному з'єднанні основ першого та останнього буквених або цифрових знаків.

Лінія підпису – пряма, яка утворюється при умовному з'єднанні основ першої та останньої букви та (або) безбуквених штрихів (виключаючи розчерк).

Основа графічних знаків – нижня частина рядкових елементів букв, цифрових знаків, а також штрихів, які не утворюють букв.

Якщо у вказаний спосіб лінію письма/підпису визначити неможливо, за нею приймають пряму, умовно проведену через найнижчу точку основи букви або безбуквеного штриха у початковій частині тек-

сту/підпису, паралельно до лінії бланкового рядка, горизонтальної лінії графлення або нижнього зрізу матеріалу письма.

Лінія основи графічних знаків – пряма, умовно проведена через найнижчу точку рядкового елемента букви, цифрового знаку, або ж безбуквенного штриха, паралельно до лінії письма/підпису.

Лінія бланкового рядка (бланковий рядок) – різновид горизонтальної лінії графлення, яка вказує місце на аркуші, відведене для виконання певного рукописного запису.

Положення *лінії письма/підпису* відносно бланкового рядка, горизонтальної лінії графлення або нижнього зрізу матеріалу письма вказує на її напрямок: – горизонтальний; вгору (піднімається); – вниз (опускається).

Положення *повздовжньої осі* окремого графічного знаку або його складової частини відносно перпендикуляра опущеного на лінію основи графічного знаку вказує на їх нахил: – правий; – нахил відсутній (без нахилу); – лівий.

1. Визначення положення точок у двовимірній площині. В елементарній геометрії положення точки визначається у прямокутній (Декартовій) системі координат у вигляді числових координат – за довжиною відрізків проведених з цієї точки паралельно осям координат «х» та «у». Очевидно, що кожна точка в цій системі буде займати положення відмінне від розташування будь-якої іншої точки, матиме інші, притаманні лише їй числові координати, і може бути достовірно розпізнана візуально (на якісному рівні) як така, що розміщена відносно попередньої точки справа, зліва, вище, нижче, або ж на одному рівні. Оскільки рукописний текст та підписи відображають динамічну систему рухів у двовимірній площині, ідентифікаційні ознаки просторової орієнтації рухів доцільно визначати на якісному рівні за точками на траєкторії почеркових об'єктів в системі координат подібній до прямокутної, в якій за горизонтальну вісь «х» умовно приймається лінія письма/підпису, а за вертикальну вісь «у» – один з перпендикулярів, опущений на цю лінію [9, с. 91]. При цьому лінія письма/підпису (вісь «х») у вибраній системі координат єдина для кожного з досліджуваних графічних об'єктів, а віссю «у» може бути один з перпендикулярів опущений на цю лінію.

Приклади визначення лінії підпису проілюстровано нижче.

Рис. 3.

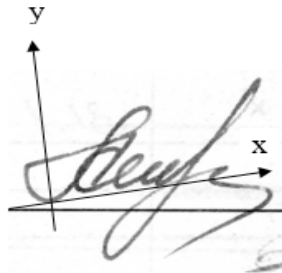

Рис. 4.

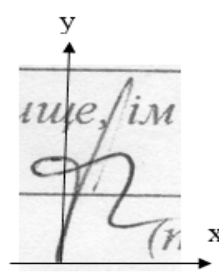

Рис. 5.

На рис. 3–5 вісь «х» – лінія підпису, вісь «у» – перпендикуляр опущений на лінію підпису

«Особливі» точки на траєкторії почеркових об'єктів. «Особливими» точками на траєкторії почеркових об'єктів вважаються: точки початку, закінчення та перетину рухів; екстремальні точки (екстремуми) – найвищі (верхні), найнижчі (нижні), крайні ліві (ліві) та крайні праві (праві) точки, чиє умовне значення координат у прямокутній системі координат по одній із осей мінімальне або максимальне. Розміщення точки початку, закінчення та перетину рухів однозначно визначаються візуально «на око», а екстремальні точки (екстремуми) – за результатами умовної геометричної побудови у прямокутній системі координат, в якій за горизонтальну вісь «х» приймається лінія письма/підпису, а за вертикальну вісь «у» – один з перпендикулярів, опущений на цю лінію.

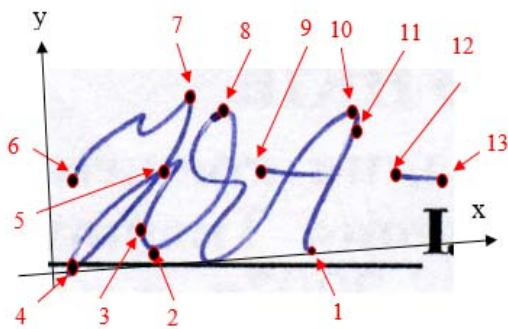
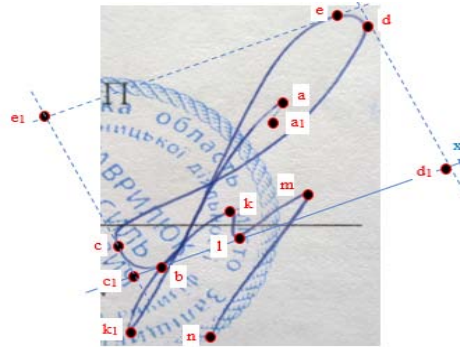

Рис. 6. «Особливі» точки у підписі, який складається з букв «Ю», «А» та окремого додаткового штриха. Вісь «х» – лінія підпису

«Особливі» точки у підписі, який складається із штрихів, що не утворюють букв

2. *Визначення ідентифікаційних ознак просторової орієнтації рухів.* Одна з ознак просторової орієнтації рухів визначається за розміщенням повздовжніх осей елементів рукописного тексту/підпису або їх складових частин відносно одна одної (паралельно, під кутом / осі перетинаються вершиною вгору або вниз), інші – за розміщенням «особливих» точок на траєкторії почеркових об'єктів, а саме:

– *по горизонталі:* відносно інших точок, елементів рукописного тексту/підпису або їх складових частин (справа, зліва, на одному рівні); відносно повздовжньої осі елементів рукописного тексту/підпису або їх складових частин (справа, зліва, на одному рівні); лише за лініями, паралельними до лінії письма/підпису.

– *по вертикалі:* відносно інших точок, елементів рукописного тексту/підпису або їх складових частин (вище, нижче, на одному рівні); відносно лінії письма/підпису, лінії основи графічного знаку, середньої лінії елементів рукописного тексту/підпису або їх складових частин (вище, нижче, на одному рівні), лише за перпендикулярами, опущеними на лінію письма/підпису.

3. Координатна сітка як допоміжний засіб при визначенні ознак почерку

Для більшої зручності та достовірності визначення відносного розміщення «особливих» точок в процесі порівняльного дослідження, пропонується використовувати координатну сітку, яка має вигляд двох груп взаємно перпендикулярних ліній.

Така сітка створюється в текстовому редакторі *Word Microsoft Office*. Для цього командою «Вставка» → «Фігури» → вибирається лінія, якою вимальовується сама сітка. Лінії сітки групуються (спочатку помічаються клавішею *Ctrl* + лівою клавішею «миші») після чого правою клавішею «миші» вибираються опції «Групувати» → «Групувати». Працюючи із створеною таким чином сіткою, ми можемо, у разі необхідності, змінювати її масштаб, вільно обертати, переміщати, а також (по команді «Групувати» → «Розгрупувати») змінювати тип, розмір та колір ліній. Внесенні зміни у сітці фіксуються опціями «Групувати» → «Групувати» [9, с. 92].

Координатна сітка в ході дослідження накладається на зображення окремого слова, кількох цифрових знаків, або підпису так, щоб одна з її горизонтальних ліній сумістилася з лінією письма/підпису.

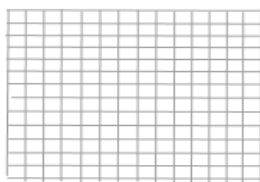

Рис. 7.

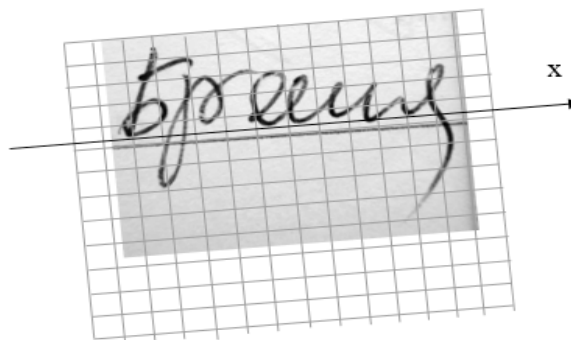

Рис. 8.

На рис. 7, 8 координатна сітка та підпис на фоні координатної сітки. Вісь «х» – лінія підпису

Визначення ознак відносного розміщення «особливих» точок на фоні координатної сітки значно спрощується. Найбільш доцільно цей спосіб застосовувати при дослідженні підписів, які виконані з наслідуванням дійсним підписам.

Нижче наведено приклад з експертної практики визначення ознак із застосуванням координатної сітки.

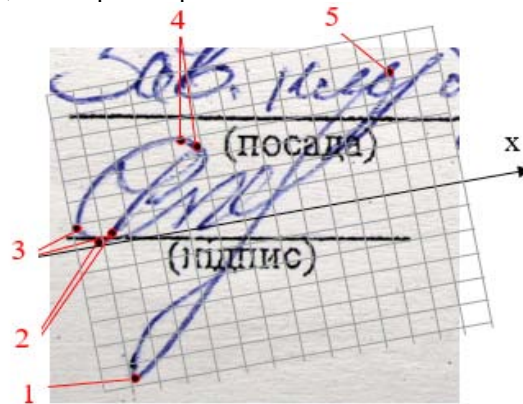

Рис. 9. Підпис, який складається з монограми букв «І», «С», безбуквених штрихів та розчерку з розміткою ідентифікаційних ознак, визначених за відносним розміщенням точок на фоні координатної сітки

4. *Визначення ідентифікаційних ознак відносної протяжності рухів.* Ідентифікаційні ознаки відносної протяжності рухів по вертикалі та (або) горизонталі визначаються візуально, «на око», за співвідношенням відстаней між точками у прямокутній системі координат, в якій за горизонтальну вісь «х» умовно приймається лінія письма/підпису, а за вертикальну вісь «у» – один з перпендикулярів, опущений на цю лінію, та формулюються як: більша; менша; однакова.

Протяжність рухів по вертикалі (висота) графічного знаку або його складової частини визначається за довжиною перпендикуляра, опущеного від його верхньої екстремальної точки до лінії основи.

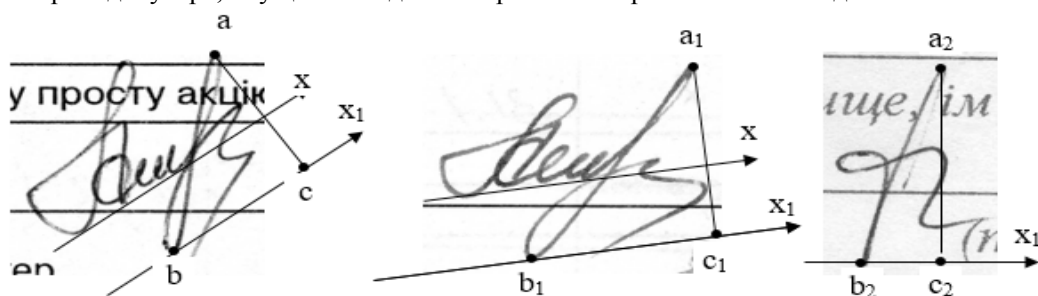

Рис. 10. Визначення протяжності рухів по вертикалі: a, a_1, a_2 – верхні екстремальні точки; b, b_1, b_2 – нижні екстремальні точки; ac, a_1c_1, a_2c_2 – протяжність рухів по вертикалі; x_1 – лінія основи графічного елементу; x – лінія підпису

Протяжність рухів по горизонталі (ширина) графічного знаку або його складової частини визначається за довжиною проекції відрізка, що з'єднує його праву та ліву екстремальні точки на лінію основи [5, с. 87–88].

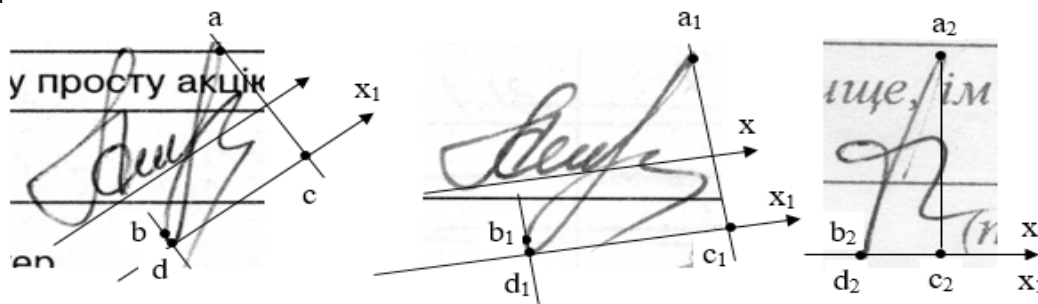

Рис. 11. Визначення протяжності рухів по горизонталі: a, a_1, a_2 – верхні екстремальні точки; b, b_1, b_2 – нижні екстремальні точки; ac, a_1c_1, a_2c_2 – протяжність рухів по вертикалі; x_1 – лінія основи графічного елементу; x – лінія підпису

Висновки. Під час проведеного дослідження уточнено термінологію ідентифікаційних ознак почерку, що забезпечує їх однозначне тлумачення, достовірність, мінімізує вплив суб'єктивного фактору при визначенні ідентифікаційних ознак якісно-описовими методами.

Доведено, що при збереженні традиційної, характерної для дослідження підписів науково-теоретичної та методичної бази, для експерта актуальною є організація роботи з отримання додаткової орієнтуючої інформації за допомогою математичних методів.

Проведене дослідження, що було спрямоване на вдосконалення системи ознак почерку за допомогою математичного аналізу, може використовуватися експертами на практиці при дослідженні будь-яких почеркових об'єктів (буквених текстів, цифрових записів та підписів).

Список використаних джерел

1. Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є., Михальчук Т. В. Генеза наукових досліджень судового почеркознавства в Україні (XX–XXI століття). *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 258–264.
2. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : метод. посіб. Київ, 2004. 92 с. С. 54.
3. Меленевська З. С., Свобода Є. Ю. Альбом загальних та окремих ознак підпису: навчально-методичний посібник. Київ: 2012. 82 с.
4. Пілюков Ю. Система ідентифікаційних ознак почерку. Можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 257–262.
5. Мороз С., Кравець В. Визначення ідентифікаційних ознак підписів за розміщенням «особливих» точок. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 28. С. 85–90.
6. Кравець В. Л. Особливості визначення ідентифікаційних ознак почерку за точками на траєкторії почеркових об'єктів. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Кропивницький, 2023. С. 190–193.
7. Красюк І. П. Криміналістичне дослідження підписів і коротких рукописних записів, виконаних за допомогою технічних прийомів та засобів: дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2023. 211 с.
8. Шкрюба С. М. Математичний аналіз почерку або підписів: методи та значення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики: матеріали науково-практичної конференції*. Одеса: Видавництво «Молодий вчений». 2025. С. 98–101.
9. Григорович Т., Кравець В. Використання системи координат під час визначення ідентифікаційних ознак у почеркознавчій експертизі підписів. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 1(31). С. 89–95.
10. Купельська Г. І., Кравець В. Л. Загальні ознаки та доцільність їх конкретизації на стадії роздільного дослідження почеркознавчої експертизи підписів. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). 103 с.
11. Заблоцький І. Є., Мороз С. А. Загальні та окремі ознаки, які використовуються при проведенні почеркознавчої експертизи підписів. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). 125 с.

References

1. Svoboda, E. Yu., Antoniuk, P. E. & Mykhalchuk, T. V. (2021). Heneza naukovykh doslidzhen sudovoho pocherkoznavstva v Ukraini (XX–XXI stolittia) [Genesis of forensic handwriting scientific's research in Ukraine (XX–XXI centuries)]. *Pravo s bezpeka - Law and Society*, 1, 258-264 [in Ukrainian].
2. Kuripko, K., Bodnar, M., Milenevskaia, Z. & Sukmanova, T. (2004). *Ydoskonalena sistema zagalnyh ta okremykh oznak pocherku* [Improved system of general and separate signs of handwriting: methods]. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
3. Melenevska, Z. S. & Svoboda, E. Y. (2012). *Albom zahalnykh ta okremykh oznak pidpysu* [Album of general and individual signature features]: a textbook. Kyiv [in Ukrainian].
4. Pilyukov, Y. (2017). Systema identyfikatsiinykh oznak pocherku [System of identification characteristics, possibilities for improving it in conducting a performance examination of signatures]. *Actualni problemy pravosnavstva - Actual problems of law*, 4 (12), 257-262 [in Ukrainian].
5. Moroz, S. & Kravets, V. (2017). yznachennia identyfikatsiinykh oznak pidpysiv za rozmishchenniam «osoblyvykh» tochok [Determination of identification features of signatures by the placement of «special» points]. *Kruminalisruchnyi buleten - Criminalistics Bulletin*, 28, 85-90 [in Ukrainian].
6. Kravets, V. L. (2023). Osoblyvosti vyznachennia identyfikatsiinykh oznak pocherku za tochkami na traiektorii pocherkovykh ob'ektiv [Features of determining the identification characteristics of handwriting by points on the trajectory of handwriting objects]. *Aktualni pytannia vdoskonalennia sudovo-ekspertnoi ta pravook-*

horonnoi diialnosti: zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Topical issues of improving forensic and law enforcement activities: collection of materials of the international scientific and practical conference. Kropyvnytskyi, 190-193 [in Ukrainian].

7. Krasniuk, I. P. (2023). *Kryminalistychnye doslidzhennia pidpysiv i korotkykh rukopysnykh zapysiv, vykonanykh za dopomohoiu tekhnichnykh pryiomiv ta zasobiv [Forensic research of signatures and short handwritten records performed with the help of use technical techniques and tools]*. The dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». Irpin, State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine [in Ukrainian].
8. Shkriuba, S. M. (2025). Matematychnyi analiz pocherku abo pidpysiv: metody ta znachennia. Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii [Mathematical analysis of handwriting or signatures: methods and significance]. *Matematychnyi analiz pocherku abo pidpysiv: metody ta znachennia. Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii - Actual problems of legal science and practice: materials of the scientific and practical conference*. Odesa: Young Scientist Publishing House, p. 98-101 [in Ukrainian].
9. Hryhorovych, T. & Kravets, V. (2019). Vykorystannia systemy koordynat pid chas vyznachennia identyfikatsiinykh oznak u pocherkoznavchii ekspertyzi pidpysiv [Use of coordinate system in determining identification features in handwriting examination of signatures]. *Kryminalistychnyi visnyk - Criminal Review*, 1(31), 89-95 [in Ukrainian].
10. Kupelska, H. I. & Kravets V. L. (2016). Zahalni oznaky ta dotsilnist yikh konkretyzatsii na stadii rozdilnoho doslidzhennia pocherkoznavchoi ekspertyzy pidpysiv [General features and the expediency of their specification at the stage of a separate study of handwriting examination of signatures]. *Kryminalistychnyi visnyk - Criminal Review*, 2 (26) [in Ukrainian].
11. Zablotsky, I. E. & Moroz, S. A. (2015). Zahalni ta okremi oznaky, yaki vykorystovuiutsia pry provedenni pocherkoznavchoi ekspertyzy pidpysiv [Common and separate features used in the handwritten signatures examination]. *Kryminalistychnyi visnyk - Criminalistics Bulletin*, 1 (23), 125 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025

Олександр Шрамко,

доктор філософії (Ph.D) у галузі права,
директор Тернопільського
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8294-8994>

Ірина Сівчук,

кандидат економічних наук,
старший судовий експерт,
сектору товарознавчих та гемологічних
досліджень
відділу товарознавчих, гемологічних,
економічних, будівельних, земельних,
екологічних досліджень та оціночної
діяльності
Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9087-2181>

Галина Маслій,

завідувач відділу товарознавчих,
гемологічних, економічних,
будівельних, земельних,
екологічних досліджень та оціночної
діяльності
Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6048-0602>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ШВЕЙНИХ ВИРОБІВ (ОДЯГУ)

В статті розглянуто наукові праці провідних вчених, які досліджували сутність та особливості товарознавчої експертизи одягу, тенденції розвитку та структурні зміни ринку одягу. Наведено алгоритм проведення судової товарознавчої експертизи цієї групи швейних виробів. Проаналізовано такі споживні властивості одягу як функціональні, ергономічні, естетичні властивості та властивості надійності, чинники їх формування. Виокремлено основні класифікаційні ознаки одягу, які застосовують при класифікації цієї групи швейних виробів.

Особлива увага приділяється вибору методичних підходів (порівняльного чи витратного) при проведенні товарознавчої експертизи. Авторами статті обґрунтовується необхідність і доцільність застосування кожного з них.

Ключові слова: швейні вироби, одяг, судова товарознавча експертиза, класифікація, алгоритм, методи дослідження та методичні підходи визначення вартості.

Shramko O., Maslii H., Sivchuk I.

Theoretical and practical aspects of forensic commodity examination of sewing products (clothing)

The article examines the main trends in the development of the Ukrainian clothing market in modern conditions. It is noted that with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the share of imported clothing and footwear has significantly decreased. However, the return of international manufacturers to the Ukrainian

clothing market in 2024 contributes to increased competition, and accordingly, domestic manufacturers will focus on finding innovative solutions to attract the attention of new buyers and retain regular ones. During this period, the market for sewing products, in particular clothing, is characterized by the development and growth of offers from both foreign and domestic manufacturers, the renewal of the product range, changes in trade classification other than standardized, the emergence of new types and varieties of products, and the use of new materials.

The scientific works of leading scientists who studied the issues of the clothing market and the commodities expertises of clothing products in general are considered. The algorithm for conducting a forensic commodities expertises of clothing is presented. The main classification features of clothing that are used in the classification of this group of clothing products are identified. The following consumer properties of clothing are analyzed: functional, ergonomic, aesthetic and reliability properties, as well as the factors of their formation. The theoretical and practical aspects of conducting forensic commodity examination of sewing products (clothing) are considered.

Special attention is paid to the choice of methodological approaches (comparative or expense) when conducting the research. The authors of the article justify the necessity and feasibility of using each of them.

It is concluded that conducting a commodity examination of sewing products (clothing) involves a sequence of actions (stages) that describe the procedure for the study, and the constant dynamics of the development of light industry poses the need for a commodity expert to use a systematic approach to studying the fundamental characteristics of the product (assortment, quality and quantity) in the context of the relationship with the cost characteristic.

Keywords: sewing products, forensic commodity examination, classification, algorithm, research methods.

Постановка проблеми. За даними Pro-Consulting з початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну частка імпортованого одягу та взуття скоротилась на 60% в цілому. Бренди «H&M» та бренди групи «Inditex»: Zara, Bershka, Stradivarius, Pull&Bear, Massimo Dutti та Oysho закрились одразу з початком ведення бойових дій, а зменшення частки імпортного одягу створило сприятливі умови для розвитку швейної промисловості в нашій країні. Проте, на ринку спостерігалось зменшення попиту покупців, через такі фактори як: високий показник міграції українців за кордон, погіршення їх матеріального становища та скорочення платоспроможності.

Повернення міжнародних виробників на ринок одягу України у 2024 році сприяло підвищенню конкуренції, відповідно вітчизняні товаровиробники сконцентрували увагу на пошуку новітніх рішень для привернення уваги нових покупців та втримання постійних. Окрім того, на ринку зростає попит на онлайн-шопінг, на одяг з елементами українського орнаменту, що сприяє збільшенню підтримки українського товаровиробника [1].

Дослідження ринку в напрямі вивчення асортиментних і цінових пропозицій є одним із етапів проведення судової товарознавчої експертизи, об'єктами дослідження якої є споживчі (продовольчі, непродовольчі) товари та товари промислового призначення. До непродовольчих товарів відносять металогосподарські, культурно-побутові, текстильні товари, швейні, трикотажні вироби тощо. Цим виробам властиві специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру, вони є майном, яке має вартість та може бути предметом злочинних посягань.

Актуальність теми обумовлена необхідністю проведення судових товарознавчих експертиз при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень або судовому розгляді кримінальних проваджень, цивільних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті використано наукові праці українських вчених та науковців, пов'язані з товарознавчою експертизою одягу. Серед них можна виокремити: Браїлко А. С., Коровінченко М. С., Меньших Т. М., Шитова Л. В., Полковченко С. О., Собакарь Є. М. та ін.

На думку Браїлка А.С. «стрімке розширення асортименту одягу за рахунок застосування вдосконалених технологій виробництва нових матеріалів та оброблення, а також виготовлення й оздоблення виробів, обумовило розширення переліку властивостей та ознак, які мають бути відображені в класифікаціях і враховані під час проведення ідентифікації та подальшої експертизи» [2].

Меньших Т. М. вважає, що «експертна діяльність в сфері обігу товарів стрімко розвивається, та пов'язана із спеціальними знаннями, набутими навичками і досвіду, що створюють передумови необхідності і можливості проведення товарознавчої експертизи. Експерт-товарознавець на базі попередньо вивчення інформації про товар, обстеження об'єкта, його дослідження оформляє експертний висновок» [3].

Полковченко С. О. та Коровінченко М. С., аналізуючи асортимент товарів стверджують, що «ринок одягу – це складний процес взаємодії виробників, посередників та споживачів, який складається з первинного, вторинного та торгового сегментів, містить величезний асортимент одягу для будь-яких гендерних особливостей споживачів. На його просторі продаються товари широкого вжитку, а саме основні товари

для життя та товари для імпульсивних покупок. На формування попиту та пропозиції на ринку одягу значною мірою впливає індустрія моди, а також велика кількість факторів макrorівня (економічних, соціально-демографічних, технічних та національно-побутових) та мікрорівня (зміна вартості сировини, капіталу та оплати праці тощо)» [4].

Як зазначають автори Шитова Л. В. та Собакарь Є. М. «на сучасному ринку з'явилося багато верхнього одягу, який має додаткові функції та призначення, тому є потреба для перегляду й удосконалення наявних класифікацій й асортименту» [5].

Дослідженнями ринку одягу, його основними структурними змінами та тенденціями розвитку в умовах введення воєнного стану проведено авторами Філатовою Л. Г. та Волчкевич А. П. [6].

Разом з тим питання щодо особливостей проведення судової товарознавчої експертизи з практичної точки зору на думку авторів статті, потребує додаткових досліджень.

Мета статті. Дослідження теоретичних та практичних аспектів проведення судової товарознавчої експертизи швейних виробів (одягу).

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними тенденціями розвитку ринку одягу в умовах сьогодення є: зростання конкуренції, вплив нових технологій виробництва, збільшення потреб у виробництві форменого одягу для військовослужбовців; зниження купівельної спроможності населення; розвиток сегменту ринку побутового та спортивного одягу; орієнтація на споживачів середнього класу; зростання числа великих та монобрендових магазинів.

Одяг є товаром першої необхідності, виробом або сукупністю виробів, які одягає людина. До предметів одягу належать: плечовий, поясний одяг, комплекти одягу, корсетні вироби, головні убори, хустково-шарфові та рукавичні, білизняні (окрім столової та постільної білизни) вироби [7].

Визначення термінів «швейний виріб», «одяг» наводиться у ДСТУ 2027-92 «Вироби швейні й трикотажні. Терміни та визначення», за яким «швейний виріб – виріб, виготовлений з різних матеріалів (за винятком натурального та штучного хутра, натуральної та штучної шкіри, спілка, трикотажних полотен), призначений для одягу та білизни; одяг – виріб або сукупність виробів, які вдягає людина» [8].

Швейні вироби в товарній формі або швейні товари, що пропонуються в торговельній мережі покупцям (споживачам) для задоволення їх матеріальних і культурних потреб повинні мати споживні властивості, які складають споживну вартість або споживну цінність товару.

Споживні властивості швейних виробів, зокрема «предметів одягу – це ті властивості, які задовольняють матеріальні і культурні потреби людини; визначають ефективність використання виробів за призначенням, їх соціальну значимість, зручність у використанні, екологічність та економічність» [9].

Споживчими властивостями одягу є: функціональні (захист тіла людини від дії несприятливих факторів навколишнього середовища і створення необхідних умов для функціонування організму), ергономічні (відповідність конструкції виробів і її елементів формі і розмірам тіла людини (антропометричні властивості), забезпечення зручності використання виробом тощо), естетичні (задовольняють культурні потреби людини, формують в неї естетичні смаки) та властивості надійності (забезпечують здатність одягу виконувати задані функції) [9].

Споживні властивості предметів одягу, їх асортимент і якість формуються в умовах виробництва. Основні чинники формування споживних властивостей: вихідні матеріали, проектування та технологія виготовлення [9].

У виробничій та торговельній сфері одяг, об'єднаний у асортимент (самостійну групу за певними класифікаційними ознаками).

У класифікації одягу використовують такі ознаки: призначення, умови експлуатації, конструкцію, сезонність, статево-вікові тощо. У науковій та навчально-методичній літературі найпоширенішою є класифікація за наступними ознаками:

– за загальним призначенням: побутовий, спортивний, спеціальний, формений та національний одяг;

– за цільовим призначенням (за умовами експлуатації): верхній одяг (пальто, підгрупа костюмів); легкий одяг (сукні, сарафани, блузки, сорочки верхні, спідниці, халати, костюми та ін.); білизняні (сорочки спідні, сорочки нічні, піжами, спідниці спідні, кальсони, купальники, простиралла, стібані ковдри, стібані покривала, покривала, накидки на подушку, скатерки, серветки, рушники тощо); головні убори (шапки, капелюшки, берети, шоломи, жокейки, пілотки, капори тощо); вироби, що не належать до одягу (чохли, мішки, сумки, шоломи, штори, ламбрекени, спальні мішки, намети ін.);

– за статево-віковою ознакою (чоловічі, жіночі, дитячі);

– за сезонністю (зимові, демісезонні, літні);
– за конструктивними особливостями і характером опорної поверхні: плечові, поясні, рукавичні та головні убори [7].

Проведення судової товарознавчої експертизи передбачає послідовність виконання дій (етапів), які описують порядок дослідження.

Алгоритм проведення товарознавчої експертизи з визначення вартості одягу: вивчення наданих матеріалів, визначення мети дослідження, дослідження об'єкта, проведення маркетингового дослідження ринку, вибір методичного підходу, визначення вартості, складання висновку експерта. Розглянемо нижче кожен із наведених етапів проведення товарознавчої експертизи.

1. Вивчення наданих матеріалів. На цьому етапі вивчаються та аналізуються матеріали кримінального провадження, матеріали цивільної/господарської справ тощо, надані ініціатором.

2. Визначення мети дослідження. Мета товарознавчої експертизи визначається поставленим(ми) завданням(ми).

3. Дослідження об'єкта. На цьому етапі проводиться дослідження наданого об'єкта (органолептичним та інструментальним (вимірювальним) методами, методами опису та порівнювання) або дослідження об'єкта за умови його відсутності за наданими матеріалами кримінального провадження, матеріалами цивільної/господарської справ тощо (методами опису та порівнювання). Органолептичний метод – метод, що ґрунтується на сприйнятті споживчих властивостей товарів за допомогою органів чуття людини; інструментальний (вимірювальний) – на використанні технічних засобів вимірювання для отримання числових значень споживчих властивостей та показників якості виробів.

Початковим етапом дослідження об'єкта є його ідентифікація, що передбачає розуміння та врахування тісної взаємодії основоположних характеристик об'єкта дослідження: асортиментних, якісних, кількісних та вартісних.

В науковій літературі виділяють наступні види ідентифікації: споживча, асортиментна (видова), якісна (кваліметрична) та ідентифікація приналежності товару до конкретної партії (товарно-партійна) [10].

Для ідентифікації об'єкта дослідження може використовуватись інформація, зазначена в протоколах огляду (допиту потерпілих), товаросупровідних документах (сертифікатах, інструкціях з експлуатації, технічних паспортах, договорах та специфікаціях до них, пакувальних листах, накладних, інвойсах, митних деклараціях тощо), товарних (фіскальних) чеках, нормативних документах (ДСТУ, ТУ) та/або міститься на маркувальних позначеннях, нанесених на виробах та/або на упакуваннях, етикетках, ярликах, бирках.

Наприклад, маркування на бирках складається з трьох основних елементів: текстових, малюнків та інформаційних знаків. У текстовій частині зазвичай містяться відомості щодо торговельної марки, складу тканини, товаровиробника, країни-виробника, призначення, розмірних характеристик тощо. Малюнок підсилює споживчі цінності виробу, але його наявність не є обов'язковою. Інформаційні знаки (прання, сушка, відбілювання, прасування, хімчистка тощо) представлені символами, які в наочній формі доносять до споживача відомості про особливості користування (догляду).

Тобто вихідними даними про об'єкт оцінки є інформація, що дозволяє провести його ідентифікацію.

З огляду на зазначене вище, вихідні дані – це матеріали для проведення дослідження, які відповідно до вимог ч. 4 ст. 69 КПК експерт не має права за власною ініціативою їх збирати.

При описі об'єкта дослідження експерт звертає увагу не лише на фасон (форма, силует, крій, особливість застібки (одно- і двобортний)), складність пошиття, сировинний склад, але і на оздоблювальні елементи (стрічка, тасьма, шнури, мереживо тощо), фурнітуру (застібки, гудзики, кнопки, гачки тощо) якщо такі мають місце, матеріали з'єднання деталей (нитки та клей), цілісність швів. Інструментальним методом здійснюються вимірювання розмірних характеристик об'єкта дослідження за допомогою повіреної металевої лінійки та/або рулетки. Наприклад, при описі пальто, піджака, сорочки, блузки та сукні зазначається довжина цих виробів по шву (середньому згину) спинки, ширина в плечах та довжина рукавів.

Дефекти, виявлені при огляді об'єкта дослідження, зазначаються та враховуються при розрахунку відсотка зносу.

4. Проведення маркетингового дослідження ринку. На цьому етапі експертом проводиться дослідження ринку в мережі Internet ідентичного та/або подібного (за своїми характеристиками та/або властивостями до об'єкта оцінки і має таку саму інвестиційну привабливість) майна в напрямі вивчення асортиментної та цінової політики.

5. Вибір методичного підходу. На цьому етапі експертом проводиться вибір методичних підходів (витратного або порівняльного).

Необхідність або недоцільність застосування певного методичного підходу обов'язково обґрунтовується у висновку експерта. Для визначення вартості одягу може бути використаний порівняльний або витратний методичні підходи, оскільки дохідний підхід не можна застосовувати через відсутність відомостей про фактичні та/або очікувані доходи від найбільш ефективного використання об'єкта оцінки, включаючи дохід від його можливого перепродажу, а також витрати, які здійснить його власник. Сутність даних методів визначена Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 (далі – Національний стандарт № 1).

Розглянемо детальніше кожен з них [11]:

– Порівняльний методичний підхід ґрунтується на врахуванні принципів заміщення та попиту і пропонування, застосовується для визначення вартості як нових, так і вживаних товарів. При використанні цього методичного підходу вартість об'єкта дослідження визначають проаналізувавши ціни продажу та пропонування подібного майна з відповідним коригуванням відмінностей (за потреби) між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки. Коригування вартості подібного майна здійснюється шляхом додавання або вирахування грошової суми із застосуванням коефіцієнта (відсотка) до ціни продажу (пропонування) зазначеного майна або шляхом їх комбінування.

– Витратний підхід ґрунтується на врахуванні принципів корисності і заміщення. Витратний підхід передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення або заміщення об'єкта оцінки з подальшим коригуванням їх на суму зносу (знецінення). Основними методами витратного підходу є метод прямого відтворення та метод заміщення. Метод прямого відтворення полягає у визначенні вартості відтворення з подальшим вирахуванням суми зносу (знецінення). Метод заміщення полягає у визначенні вартості заміщення з подальшим вирахуванням суми зносу (знецінення). При цьому під вартістю відтворення розуміють вартість придбання нового об'єкта, повністю ідентичному досліджуваному, а його ринкова вартість визначається як вартість відтворення за вирахуванням зносу. Під вартістю заміщення розуміють вартість придбання подібного нового об'єкта, максимально наближеного до оцінюваного за характеристиками, а його ринкова вартість визначається як вартість заміщення за вирахуванням зносу.

Втрата якості одягу може розраховуватись за роками експлуатації (нормативний знос) або внаслідок зносу та наявності дефектів.

6. Визначення вартості. В цілому процес визначення вартості об'єктів дослідження регламентується Законом України від 12.07.2001 № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та Національним стандартом № 1.

Відповідно до п. 11 Національного стандарту № 1 «Оцінка проводиться із застосуванням бази, що відповідає ринковій вартості або неринковим видам вартості» [11].

7. Складання висновку. На цьому етапі експертом складається висновок відповідно до вимог нормативно-правових актів, що діють в установах, організаціях в підпорядкуванні, яких перебуває підрозділ.

Висновки. Отже, при проведенні судової товарознавчої експертизи швейних виробів (одягу) важливим є використання судовим експертом як теоретичних знань щодо споживних властивостей, класифікаційних ознак об'єкта дослідження так і практичних знань, умінь та навичок, що обумовлено необхідністю вирішення запитань щодо відповідності показників якості вимогам стандартів та технічних умов, визначення вартості та відповідності характеристикам згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Окрім того, швейні вироби, зокрема одяг, може бути об'єктом дослідження не тільки під час проведення судової товарознавчої експертизи, а й судових експертиз за напрямками біологічних, криміналістичних досліджень та досліджень матеріалів, речовин і виробів.

Проведення товарознавчої експертизи швейних виробів (одягу) передбачає послідовність виконання дій (етапів), які описують порядок дослідження, а постійна динаміка розвитку легкої промисловості ставить перед експертом-товарознавцем потребу у використанні системного підходу до вивчення основоположних характеристик товару (асортиментних, якісних та кількісних) в контексті взаємозв'язку з вартісною характеристикою.

Список використаних джерел

1. Ринок одягу та взуття в Україні: тенденції воєнного часу. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/gupok-odezhdy-i-obuvi-v-ukraine-tendencii-voennogo-vremeni> (дата звернення: 10.04.2025).

2. Браїлко А.С. Класифікація одягу зі шкіри як складова побудови моделі розпізнавання, призначеної для проведення ідентифікації та товарознавчої експертизи. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/1822/1/Braillko_A_K_я_одягу_шк.pdf (дата звернення: 10.04.2025).
3. Меньших Т.М. Особливості товарознавчої експертизи одягу, що був у використанні. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2388/2374> (дата звернення: 10.04.2025).
4. Полковченко С. О., Коровінченко М. С. Оцінка сучасного розвитку ринку одягу в Україні. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/87.pdf (дата звернення: 10.04.2025).
5. Шитова Л. В., Собакарь Є. М. Особливості класифікації сучасного верхнього одягу при проведенні судової товарознавчої експертизи. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/332/321> (дата звернення: 10.04.2025).
6. Філатова Л. С., Волчкевич А. П. Дослідження ринку одягу та його структурних елементів, зокрема сегменту «mass market». URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42087/21000.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 10.04.2025).
7. Войнаш Л. Г., Байдакова Л. І., Діанич М. М., Діанич О. Г., Козьмич Д. І., Медведєв В.П., Приходько М.В. Товарознавство непродовольчих товарів. Частина 2 / За загальною редакцією Л.Г. Войнаш. Підручник. Київ: НМЦ «Укоопосвіта», 2004. 532 с.
8. Вироби швейні й трикотажні. Терміни та визначення. ДСТУ 2027-92. [Чинний від 1993-01-01]. Вид. офіц. Київ: Держстандарт України, 1992. 21 с.
9. Полікарпов І. С., Семак Б. Д., Терешкевич Н. А., Галик І. С., Беднарчук М. С., Пелик Л. В. Товарознавство. Непродовольчі товари: одягово-взуттєві вироби. Навчально-наочний посібник. Львів: Видавництво Магнолія 2006, 2013. 264 с.
10. Павлов В. І., Мишко О. В., Опаньова І. В., Павліха Н. В. Основи стандартизації, сертифікації та ідентифікації товарів. Київ: Кондор, 2009. 230 с.
11. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п> (дата звернення: 10.04.2025).

References

1. *Rynok odyahu ta vztuttya v Ukraini: tendentsiyi voyennoho chasu [The clothing and footwear market in Ukraine: wartime trends]*. Retrieved from <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-odezhdy-i-obuvi-v-ukraine-tendencii-voennogo-vremeni> [in Ukrainian].
2. Braillko, A. S. *Klasyfikatsiya odyahu zi shkiry yak skladova pobudovy modeli rozpiznavannya, pryznachenoi dlya provedennya identyfikatsii ta tovaroznavchoi ekspertyzy [Classification of leather clothing as a component of building a recognition model designed for identification and commodity expertise]*. Retrieved from http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/1822/1/Braillko_A_K_я_одягу_шк.pdf [in Ukrainian].
3. Menshykh, T. M. *Osoblyvosti tovaroznavchoi ekspertyzy odyahu, shcho buv u vykorystanni [Features of commodity expertise of used clothing]*. Retrieved from <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2388/2374> [in Ukrainian].
4. Polkovchenko, S. O. & Korovichenko M. S. *Otsinka suchasnoho rozvytku rynku odyahu v Ukraini [Assessment of the current development of the clothing market in Ukraine]*. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/87.pdf [in Ukrainian].
5. Shytova, L. V., Sobakar, Ye. M. *Osoblyvosti klasyfikatsii suchasnoho verhnogo odyahu pry provedenni sudovoi tovaroznavchoi ekspertyzy [Features of the classification of modern outerwear in the conduct of forensic examination]*. Retrieved from <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/332/321> [in Ukrainian].
6. Filatova, L. S. & Volchkevych, A. P. (2024). *Doslidzhennya rynku odyahu ta yoho strukturnykh elementiv, zokrema sehmentu «mass market» [Research of the clothing market and its structural elements, in particular the «mass market» segment]*. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/42087/21000.pdf?sequence=3&isAllowed=y> [in Ukrainian].
7. Voinash L.H., Baidakova L.I., Dianych M.M., Dianych O.H., Kozmych D.I. Medvedyev V.P., Pryhodko M.V. *Tovarovnavstvo neprodovolchyykh tovariv [Merchandising of non-food products]* (Ч 2). K: NMTS «Ukooposvita» [in Ukrainian].
8. *Vyrobny shveini i trykotazni. Terminy i vyznachennya [Sewing and knitted products. Terms and definitions]* (1993). DSTU 2027-92 from 01st January 1993. Kyiv: Derzhstandart Ukraine [in Ukrainian].

9. Polikarpov, I. S., Semak, B. D., Tereshkevych, N. A., Halyk, I. S., Bednarchuk, M. S., Pelyk, L. V. *Tovarovoznavstvo. Neprodovolchi tovary: odyahovo-vzuttyevi vyroby. Navchalno-naochnyy posibnyk [Commodity Research. Non-food products: clothing and footwear. Study guide]*. Lviv: Vydavnytstvo Mahnoliya [in Ukrainian].
10. Pavlov, V. I., Myshko, O. V., Opanova, I. V. & Pavlikha, N. V. *Osnovy standartyzatsii, sertyfikatsii ta identyfikatsii tovariv [Basics of standardization, certification and identification of goods]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
11. *Pro zatverdznennya Natsiionalnogo standartu №1 «Zagalni zasady otsinky mayna i maynovykh prav»: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.09.2003 №1440 [On the approval of National Standard No. 1 «General Principles of Valuation of Property and Property Rights»]* (n.d.). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.05.2025

АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2025.02.133

УДК 347

Лілія Богдан,

адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-4658-3113>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена визначенню на основі аналізу теоретичних засад поняття та сутності державно-приватного партнерства, його цивільно-правової природи.

Обґрунтовано, що на сьогодні державно-приватне партнерство у сфері надання суспільних послуг динамічно розвивається та викликає великий інтерес у всьому світі. У зв'язку з цим актуалізується проблема визначення поняття та сутності державно-приватного партнерства.

Аргументовано, що більшість дослідників схилиються до твердження про те, що державно-приватне партнерство спрямоване на вирішення суспільно значущих завдань на взаємовигідних умовах як для держави, так і для бізнесу.

Проаналізовано наукові позиції стосовно поняття «державно-приватне партнерство», на основі чого визначено, що державно-приватне партнерство – юридично узаконена, організаційно вибудована система відносин між державою та бізнесом з метою здійснення спільних проектів на взаємовигідних умовах

Ключові слова: державно-приватне партнерство, партнерство, держава, бізнес, цивільно-правовий аспект.

Bogdan L.

The concept and essence of public-private partnership: civil legal aspect

The article is devoted to the definition based on the analysis of the theoretical foundations of the concept and essence of public-private partnership, its civil-legal nature.

It is substantiated that today public-private partnership in the field of public services is dynamically developing and is of great interest throughout the world. As one of the possible tools for implementing the tasks of socio-economic development of Ukraine, the mechanism of public-private partnership is called, which provides the opportunity to use the optimal combination of public and private resources. In this regard, the problem of defining the concept and essence of public-private partnership is actualized.

It is argued that most researchers are inclined to assert, however, that public-private partnership is aimed at solving socially significant tasks on mutually beneficial terms for both the state and business. When combining the efforts of the state and business within the framework of public-private partnership, each of the parties realizes its interests, has its own goals, and solves its specific tasks. Both for the state and for the private sector, when implementing public-private partnership, financial (for the state also budgetary), economic, social, political benefits are possible.

The scientific positions on the concept of «public-private partnership» are analyzed, on the basis of which it is determined that public-private partnership is a legally legitimized, organizationally built system of relations between the

state and business for the purpose of implementing joint projects on mutually beneficial terms.

The conclusion is made that each researcher approaches the understanding of the essence and scope of public-private partnership in his own way, substantiating his point of view on the basis of his own scientific advantages and analyzed facts.

Keywords: *public-private partnership, partnership, state, business, civil law aspect.*

Постановка проблеми. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) розглядається як один із найефективніших способів взаємодії органів державної влади та приватного бізнесу, та як механізм може бути використаний з метою створення або реконструкції об’єктів транспортної, інженерної, виробничої чи соціальної інфраструктури, соціальній та енергетичній сфері, оборонно-промислового комплексу, сфері житлово-комунального господарства тощо. ДПП ґрунтується на реалізації низки принципів, ключовими з яких є поділ ризиків між учасниками, розподіл відповідальності, закріплення зобов’язань та умов реалізації проекту в угоді.

Процес державно-приватного партнерства у загальному вигляді – це специфічна форма відносин держави та приватного підприємництва, що застосовується для вирішення конкретних завдань та знаходиться в даний час в активній формі затребуваності.

Державно-приватне партнерство у сфері надання суспільних послуг нині динамічно розвивається та викликає великий інтерес у всьому світі. У зв’язку з цим актуалізується проблема визначення поняття та сутності державно-приватного партнерства.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, як: Б. М. Данилишин, Ю. С. Залознова, І. Запатріна, Г. Знаменський, Е. Х. Клійн, Ю. Копен’ян, Р. А. Кучер, Т. Лебеда, К. В. Павлюк, С. М. Павлюк, І. П. Петрова, Р. Б. Поляков, О. В. Сідуняк, О. Е. Сімсон, І. В. Спасибо-Фатеева, Г. Р. Тейсман, С. В. Терещенко Н. В. Трушкіна, Х. Ван Хем та ін.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних засад визначити поняття та сутність державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення ринкової економіки багато в чому зумовлено ступенем взаємодії держави та бізнесу. Характер цієї взаємодії, методи та конкретні форми визначають рівень розвитку ринкових відносин. Тим часом, держава як регулятор, як і раніше, зберігає відповідальність за виконання соціально-значущих функцій, відмінність лише в тому, що зростає роль приватного сектора – джерела інноваційного розвитку економіки. В останні десятиліття в економіках низки розвинених країн, складається зовсім особлива якість взаємодії держави і бізнесу, так зване партнерство.

Державно-приватне партнерство є основною ланкою, що зв’язує інтереси держави, бізнесу та суспільства, дозволяючи при цьому реалізовувати суспільно значущі проекти, у тому числі формування інноваційної моделі розвитку економіки. Однак сьогодні не вироблено чіткого загальновизнаного розуміння у визначенні поняття державно-приватного партнерства, як немає серед фахівців і єдиної думки про те, які форми взаємодії влади та бізнесу можна віднести до ДПП.

Розвиток партнерських відносин між державою та бізнесом на сьогоднішній день відіграє важливу роль у підвищенні не тільки ефективного функціонування підприємств, а й соціально-економічного розвитку держави в цілому. Завдяки такому розвитку з’являється можливість залучення в державний сектор економіки додаткових ресурсів, тобто інвестицій. Такі відносини сприяють підвищенню ефективності використання наявних ресурсів, розподілу ризиків між державним і приватним сектором та їх мінімізації завдяки об’єднанню ресурсів та потенціалів держави та бізнесу.

З цією метою вбачаємо зупинитися на аналізі теоретичних засад щодо визначення поняття «державно-правового партнерства».

У своїй роботі К. В. Павлюк та С. М. Павлюк висловлюють міркування про те, що «тлумачення поняття державно-приватного партнерства включає конструктивну взаємодію держави, громадянських інститутів, приватного сектору в політичній, економічній, гуманітарній, соціальній та інших сферах суспільної діяльності» [1, с. 11].

Слід зауважити, що окремі дослідники визначають державно-приватне партнерство як співробітництво.

Так, у своїй роботі Б. Данилишин трактує державно-приватне партнерство як систему співробітництва, в якій розподіляються ризики між партнерами за принципом кращої спроможності їх нейтралізації, а також існує узгоджений підхід до поділу винагород [2].

Науковці Ю. С. Залознова, І. П. Петрова та Н. В. Трушкіна, поняття «державно-приватне партнерство» визначають як «довгострокове взаємовигідне співробітництво приватного сектору та держави, яке засноване на об'єднанні компетенцій, ресурсів, розподілі ризиків й дотриманні економічних інтересів партнерів. Це надає приватному партнеру додаткові можливості для одержання гарантованого прибутку і підвищення конкурентоспроможності, а державі – для реалізації соціально-економічної політики, підвищення ефективності діяльності, виконання своїх завдань, надання послуг із метою задоволення суспільних потреб» [3, с. 96].

О. Сідуняк трактує державно-приватне партнерство як взаємовигідне співробітництво, у якому об'єднано зусилля як держави, так і бізнесу та суспільства загалом для подальшого розвитку соціальної сфери [4, с. 65–66].

Подібне твердження підтримує і Р. А. Кучер, який вважає, що «державно-приватне партнерство є однією з найефективніших форм співробітництва між державою та бізнесом, така співпраця ґрунтується на визнанні факту, що обидві сторони отримують вигоди від об'єднання фінансових ресурсів, технологій та управлінських знань заради підвищення якості послуг, які надаються громадянам» [5, с. 258].

Також, зарубіжні дослідники Х. Ван Хем і Ю. Копен'ян трактують «державно-приватне партнерство як довгострокове співробітництво державного і приватного секторів, в рамках якого вони спільно розробляють продукт або послуги, поділяють ризики, витрати і ресурси, пов'язані з цими продуктами або послугами» [6, с. 593].

Ми підтримуємо такого роду твердження, адже більшість науковців виокремлюють особливості державно-приватного партнерства як унікального інституту взаємодії державного і приватного партнера. У даних взаємовідносинах створюються додаткові можливості для приватного партнера щодо одержання гарантованого прибутку і підвищення конкурентоспроможності, а для держави – реалізація соціально-економічної політики, підвищення ефективності діяльності, виконання своїх завдань, надання послуг із метою задоволення суспільних потреб.

Інша група науковців веде мову про домовленість чи угоду між державою та приватними особами.

Так, Р. Б. Поляков пропонує визначати державно-приватне партнерство як «вид довгострокової договірної співпраці між державою чи державними установами і приватною особою, яка пов'язана з наданням державних послуг приватною особою, водночас ризики діляться між двома сторонами» [7, с. 183–184].

Е. Х. Клійн та Г. Р. Тейсман розглядають «державно-приватне партнерство як стійку взаємодію державного і приватного секторів, під час якої розробляється спільний продукт і / або послуги, а ризики, витрати і прибутки розподіляються» [8, с. 85].

Проте Г. Л. Знаменський у своїй роботі пропонує у своїй роботі розглядати «державно-приватне партнерство як нетрадиційний спосіб організації відносин між державою та бізнесом з метою реалізації проектів у багатьох сферах економіки. На думку автора, поняття державно-приватне партнерство (публічно-приватне партнерство) доцільно розглядати як узагальнюючі поняття для різноманітних конкретних форм партнерства» [9, с. 7].

О. Е. Сімсон вважає, що державно-приватне партнерство є «особливою організаційно-інституційною формою відносин між державою та бізнесом, яка може набувати характеру договору (без створення юридичної особи) або юридичної особи (у тому числі як договірної об'єднання підприємств)» [10, с. 240].

Тобто, державно-приватне партнерство є, так би мовити, гармонійним дуєтом держави та бізнесу, який створюється на довготривалій та взаємовигідній основі та утворюється шляхом синтезу матеріальних та нематеріальних ресурсів суспільства та приватного сектора з метою підвищення якісного рівня життя суспільства.

Дана особливість передусім пов'язана з роллю держави та інших суб'єктів публічного права у відносинах партнерства. У цивілістичному розумінні партнерами даного поняття, що спільно діють заради досягнення єдиного результату. Окрім того, однією із самостійних особливостей виступає наявність спільної мети та спрямувань публічного і приватного партнерів, гармонізація їх інтересів у відносинах державно-приватного партнерства. У руслі цивілістичного підходу до партнерства виступає і встановлена форма участі партнерів у спільній діяльності, яка передбачає залучення спільних внесків (співінвестування) партнерів у вигляді коштів, об'єктів прав інтелектуальної власності, майнових прав чи окремо взятого майна.

Слід відзначити, що здебільшого щодо вирішення соціально-економічних завдань визначається вченими цільове призначення партнерської взаємодії між державою і приватним сектором.

Так, І. Запатріна і Т. Лебеда «розглядають взаємодію держави та приватного сектору задля вирішення суспільно-важливих проблем (задач) в інтересах суспільства в цілому чи окремої територіальної громади» [11, с. 57].

Також, І. В. Спасибо-Фатєєва виділяє «цивілістичні іпостасі партнерства у вигляді особливої правової форми відносин між особами (договір – товариство – юридична особа) та особливого сутнісного зв'язку в межах цих відносин, побудованого на довірі» [12, с. 5]. Тобто, що стосується відносин державно-приватного партнерства, однією стороною у яких виступає держава або інший публічний суб'єкт, особливий зв'язок характеризується саме рівністю сторін одна одній, що притаманно цивільному праву, а не лише рівністю суб'єктів партнерства перед законом. Особливістю також виступає вільне волевиявлення або ініціатива партнерства, встановлення довірчих відносин, свобода договору, офіційні та неофіційні домовленості.

Варто зазначити, що нормами Цивільного кодексу України забезпечується взаємодія партнерів у межах державно-приватного партнерства, оскільки регулюються питання управління спільними активами, захисту прав учасників, власності та інвестиційної діяльності. Також вагомими нормами даного кодифікованого акту є положення про зобов'язання, які є базовими щодо врегулювання відносин у межах договірних форм партнерства, таких як концесії чи управління об'єктами. Тобто, Цивільний кодекс України створює правове підґрунтя у межах державно-приватного співробітництва щодо забезпечення стабільності та захисту інтересів сторін.

Таким чином, можна зазначити, що усі ці підходи висвітлюють різні аспекти державно-приватного партнерства, а тому лише їх поєднання може дати цілісне розуміння даного явища. Більшість дослідників, які працюють над вивченням питань державно-приватного партнерства схильні висувати різні міркування щодо вироблення поняття державно-приватного партнерства.

Варто також зазначити, що визначення поняття державно-приватного партнерства закріплено і в Законі України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07. 2010р. № 2404-VI, відповідно до якого «державно-приватне партнерство тлумачиться як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, які на підставі Закону України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом» [13].

Державно-приватне партнерство (ДПП) на сьогоднішній день є найпоширенішим інструментом реалізації інфраструктурних проектів.

З цього приводу ми поділяємо думку С. В. Терещенко про те, що «механізм державно-приватного партнерства надає суттєві переваги щодо скорочення державних витрат для відбудови знищеної інфраструктури та її подальшого утримання. Внаслідок наявних матеріальних, технічних та інших потреб України доцільно провести фундаментальне правове дослідження реформаторського потенціалу державно-приватного партнерства як механізму активізації відповідних модернізаційних процесів в Україні. У даному контексті він розглядається важливим інструментом довгострокового структурного розвитку інфраструктурних та стратегічних послуг» [14, с. 212].

Висновки. Таким чином, державно-приватне партнерство – юридично узаконена, організаційно вибудована система відносин між державою та бізнесом з метою здійснення спільних проектів на взаємовигідних умовах. Тобто, державно-приватне партнерство становить юридично закріплений спеціальною угодою механізм спільної діяльності публічного та приватного партнера, основною метою якого є підвищення якості та доступності публічних товарів, робіт та послуг за допомогою залучення приватного фінансування та використання приватного інтелектуального та управлінського досвіду; основними ознаками якого є довгостроковість, справедливий розподіл ризиків, поєднання різних (матеріальних та нематеріальних) ресурсів партнерів та економічна ефективність.

Різноманітність форм, механізмів та сфер застосування державно-приватного партнерства роблять його універсальним інструментом для вирішення цілої низки довгострокових завдань. Ці завдання поширюються від створення та розвитку інфраструктури до розробки та реалізації нових перспективних технологій та видів послуг.

Список використаних джерел

1. Павлюк К. В., Павлюк С. М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Випуск 17. С. 10–19.
2. Данилишин Б.М. Аналіз регуляторного впливу при впровадженні Закону України «Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні». Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності. URL: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Залознова Ю. С., Петрова І. П., Трушкіна Н. В. Визначення змісту поняття «державно-приватне партнерство»: теоретичні засади. *Економіка та суспільство*. 2016. № 5. С. 92–98. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/16.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
4. Сідуняк О. В. Державно-приватне партнерство у соціальній сфері: механізм узгодження інтересів держави, бізнесу і суспільства. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. *Економічні науки*. 2014. Випуск 4. С. 61–67.
5. Кучер Р. А. Державно-приватне партнерство як інноваційний інструмент розвитку прикордонних територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Випуск 4. С. 256–262.
6. Ham, H. Van, Koppenjan J. Building Public-Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development. *Public Management Review*. 2001. Vol. 3 No 4. P. 593–616.
7. Поляков Р. Б. Поняття та функції державно-приватного партнерства. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Випуск 86. редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика. 2020. С. 182–189.
8. Klijn E. H., Teisman G. R. Governing Public-Private Partnerships: Analyzing and Managing the Processes and Institutional Characteristics of Public-Private Partnerships. *Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective*. Ed. By S.P. Osborne. London: Routledge. 2000. P. 85.
9. Знаменський Г. Державно-приватне партнерство: український варіант. *Юридичний вісник України*. 2009. № 39 (26 вересня- 2 жовтня). С. 7.
10. Сімсон О.Е. Правова природа відносин державно-приватного партнерства. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 233–241.
11. Запатріна І., Лебеда Т. Державно-приватне партнерство як фактор економічного зростання та проблеми його розвитку в Україні. *Економіст*. 2011. № 3. С. 52–58.
12. Спасибо-Фатєєва І. Цивілістичний погляд на поняття партнерства. *Право України*. 2010. № 12. С. 4–10.
13. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 року № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
14. Терещенко С. В. Необхідність модернізації державно-приватного партнерства в Україні (правовий аспект). Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, юристів-практиків, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ. м. Київ, 29 березня 2024 р. 2024. С. 209–213.

References

1. Pavlyuk, K. V. & Pavlyuk, S. M. (2010). Sutnist i rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, 17, 10-19 [in Ukrainian].
2. Danylyshyn, B. M. *Analiz rehulyatornoho vplyvu pry vprovadzhenni Zakonu Ukrayiny «Pro zahalni zasady rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukrayini» [Analysis of the regulatory impact upon the implementation of the Law of Ukraine «On General Principles of Development of Public-Private Partnership in Ukraine»]*. Departament investytsiynoyi ta innovatsiynoyi diyalnosti. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system> [in Ukrainian].
3. Zaloznova, Yu.S., Petrova, I. P. & Trushkina, N.V. (2016). Vyznachennya zmistu ponyattya «derzhavno-pryvatne partnerstvo»: teoretychni zasady [Definition of the concept of «public-private partnership»: theoretical foundations]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 5, 92-98. Retrieved from http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/16.pdf [in Ukrainian].

4. Sidunyak, O. V. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo usotsialniy sferi: mekhanizm uz·hodzhennya interesiv derzhavy, biznesu i suspilstva [Public-private partnership in the social sphere: a mechanism for harmonizing the interests of the state, business and society]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic Sciences*, 4, 61-67 [in Ukrainian].
5. Kucher, R. A. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak innovatsiynyy instrument rozvytku prykordonnykh terytoriy [Public-private partnership as an innovative tool for the development of border territories]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny – Socio-economic problems of modern Ukraine*, 4, 256-262 [in Ukrainian].
6. Ham, H. Van & Koppenjan J. (2001). Building Public-Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development. *Public Management Review*, 3(4), 593-616 [in English].
7. Polyakov, R. B. (2020). Ponyattya ta funktsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva [The concept and functions of public-private partnership]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problem of state and law*, 86, 182-189 [in Ukrainian].
8. Klijn, E. H. & Teisman, G. R. (2000). Governing Public-Private Partnerships: Analyzing and Managing the Processes and Institutional Characteristics of Public-Private Partnerships. *Public-Private Partnerships: Theory and Practice in International Perspective*. Ed. By S.P. Osborne. London: Routledge, 85 [in English].
9. Znamenskyi, H. (2009). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: ukrayinskyy variant [Public-private partnership: the Ukrainian version]. *Yurydychnyy visnyk Ukrayiny – Legal Bulletin of Ukraine*, 39 (26 veresnya – 2 zhovtnya), 7 [in Ukrainian].
10. Simson, O. E. (2012). Pravova pryroda vidnosyn derzhavno-pryvatnoho partnerstva [The Legal Nature of Public-Private Partnership Relations]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1 (68), 233-241 [in Ukrainian].
11. Zapatrina, I. & Lebeda, T. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak faktor ekonomichnoho zrostantnya ta problemy yoho rozvytku v Ukrayini [Public-private partnership as a factor of economic growth and problems of its development in Ukraine]. *Ekonomist – Economist*, 3, 52-58 [in Ukrainian].
12. Spasybo-Fatyeyeva, I. (2010). Tsyvilyistychnyy pohlyad na ponyattya partnerstva [Civilist view on the concept of partnership]. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine*, 12, 4-10 [in Ukrainian].
13. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership] (2010): Zakon Ukrayiny vid 1 lypnya 2010 roku № 2404-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletins of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, 524 [in Ukrainian].
14. Tereshchenko, S. V. (2024). Neobkhdnist modernizatsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukrayini (pravovyy aspekt) [The need to modernize public-private partnership in Ukraine (legal aspect)]. *Vzayemodiya norm mizhnarodnoho i natsionalnoho prava kriz pryzmu protsesiv hlobalizatsiyi ta intehratsiyi: materialy Vseukrayinskoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi vykladachiv, spivrobotnykiv zakladiv vyshchoyi osvity i naukovykh orhanizatsiy, yurystiv-praktykiv, mahistrantiv, aspirantiv, doktorantiv, predstavnykiv hromadskykh orhanizatsiy, orhaniv derzhavnoyi vlady ta orhaniv mistsevoho samovryaduvannya, pidpryemstv ta inshykh ustanov - Interaction of international and national law through the prism of globalization and integration: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference of teachers, employees of higher education institutions and scientific organizations, legal practitioners, undergraduates, graduate students, doctoral students, representatives of public organizations, public authorities and local governments, enterprises and other institutions*. m. Kyiv, 29 bereznya 2024 r., 209-213 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025

Вікторія Іванюк,

доктор філософії у галузі права, доцент
кафедри адміністративного права та
судочинства, Західноукраїнський
національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9092-1361>

Тетяна Кузь,

доктор філософії у галузі права, доцент
кафедри адміністративного права та
судочинства, Західноукраїнський
національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6854-9230>

Віталій Тимофеев,

аспірант 2 року навчання,
Західноукраїнський національний
університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено організаційно-правові засади надання адміністративних послуг в Україні як складову ефективного публічного управління. Проаналізовано нормативне регулювання діяльності суб'єктів, що забезпечують надання таких послуг, зокрема державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Розглянуто класифікацію адміністративних послуг, принципи їх надання, а також практичні механізми реалізації на місцевому рівні через центри надання адміністративних послуг. Автори звертають увагу на кадрові, організаційні та технічні виклики, які супроводжують сферу надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану.

Ключові слова: адміністративна послуга, державний службовець, центр надання адміністративних послуг, місцеве самоврядування, публічне управління.

Ivaniuk V., Kuz T., Tymofeiev V.

Organisational and Legal Aspects of Providing Administrative Services

The organisational and legal foundations of administrative service provision in Ukraine as a component of effective public administration are examined. Particular attention is paid to the analysis of regulatory control over the activities of entities providing such services, in particular civil servants and local government officials. It is argued that it is the human factor – the professionalism, ethics and responsibility of the performers – that plays a decisive role in the quality of administrative services. The classification of administrative services, the legally established principles for their provision, and practical mechanisms for their implementation at the local level through administrative service centres are considered. The specific features of the official activities of officials in the field of administrative services, including the requirements of integrity and accountability, are highlighted. The provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» are analysed as the normative foundation for the formation of ethical behaviour of service providers. Particular attention is paid to the challenges that have arisen in the field of administrative services under martial law. The authors draw attention to the personnel, organisational and technical difficulties that accompany the provision of services under martial law. The content of new services introduced in response to the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is revealed, in particular, mechanisms for compensation for destroyed or damaged property. The importance of regulatory support for digitalisation, adaptation of procedures and mobility of administrative services is emphasised.

The organizational and legal aspects of administrative service delivery in Ukraine are a complex, multidimensional area that encompasses regulatory frameworks, staffing, ethical standards, and institutional interaction. Civil servants and local self-government officials play a key role in this process, as their professionalism and integrity determine

the effectiveness of public service. In the context of decentralization, local governments have been given significant responsibility for organizing the provision of administrative services, in particular through administrative service centers. The martial law has created new challenges related to the availability of services, staff losses, digital security, and legal support for new procedures.

Keywords: administrative service, civil servant, administrative service centre, local self-government, public administration.

Постановка проблеми. Надання адміністративних послуг є ключовим інструментом реалізації функцій публічної влади та одним із головних елементів взаємодії держави з громадянами. Від ефективності цієї діяльності значною мірою залежить рівень довіри суспільства до органів влади. В умовах розбудови правової держави зростає потреба у чіткому нормативному регулюванні процедур надання адміністративних послуг та організації роботи відповідних суб'єктів. Особливу роль у цьому процесі відіграють державні службовці, які безпосередньо реалізують адміністративні повноваження органів публічної влади. Їхні дії, професійна компетентність, дотримання етичних стандартів та норм службового права мають безпосередній вплив на якість і доступність послуг для населення. Проте, вітчизняна практика все ще стикається з рядом проблем організаційного та правового характеру, що ускладнюють ефективну діяльність цих суб'єктів. У зв'язку з цим, актуальним є аналіз організаційно-правових засад надання адміністративних послуг через призму службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системі надання адміністративних послуг присвятили свої наукові дослідження такі вітчизняні вчені, як: В. Авер'янов, О. В. Брусакова, А. В. Вороніна, І. Голосніченко, І. Коліушко, Р. Куйбіда, С. Прокопенко, О. М. Соловйова, В. Тимошук та інші. Разом з тим, виклики, зумовлені правовим режимом воєнного стану, зумовлюють необхідність додаткового дослідження проблематики організаційно-правових засад надання адміністративних послуг.

Метою статті є аналіз ключових аспектів організації та нормативного забезпечення діяльності суб'єктів, що надають адміністративні послуги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративні послуги є особливою формою реалізації владних повноважень органів публічної адміністрації, спрямованою на задоволення потреб фізичних та юридичних осіб у межах законодавчо визначених процедур. Відповідно до пункту 1 статті 1 Закону України «Про адміністративні послуги», «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону» [1]. Відтак, законодавче визначення чітко розрізняє адміністративні послуги від внутрішньо-організаційних управлінських актів або консультацій.

Адміністративні послуги надаються за принципами відкритості, доступності, неупередженості, законності та орієнтованості на інтереси особи. Основна їхня мета полягає у забезпеченні реалізації прав громадян та суб'єктів господарювання у сфері публічного управління без адміністративних бар'єрів. У цьому контексті важливою є класифікація адміністративних послуг, яка дозволяє з'ясувати їхній обсяг і специфіку.

Науковці О. І. Остапенко, М. В. Ковалів та С. С. Єсімов пропонують класифікувати адміністративні послуги за наступними критеріями:

1. «За рівнем встановлення повноважень щодо надання адміністративних послуг та видом правового регулювання процедури їх надання:

а) адміністративні з централізованим регулюванням (закони, акти Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади);

б) адміністративні з локальним регулюванням (акти органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади);

в) адміністративні зі «змішаним» регулюванням (одночасне здійснення централізованого, і локального регулювання);

2. За критерієм платності: платні послуги; безоплатні послуги;

3. За змістом публічно-службової діяльності щодо надання адміністративних послуг: реєстрація; надання дозволу (ліцензії); сертифікація; атестація; верифікація; нострифікація; легалізація (проставлення штампів Апостиль); встановлення статусу тощо;

4. За предметом (характером) питань, щодо вирішення яких звертаються приватні особи: підприємницькі (господарські) послуги; соціальні послуги; земельні послуги; будівельно-комунальні послуги тощо» [2, с. 439].

Процес надання адміністративних послуг в Україні здійснюється визначеним колом суб'єктів, які наділені законом повноваженнями вчиняти юридично значимі дії на звернення фізичних або юридичних осіб. Відповідно до пункту 3 статті 1 Закону України «Про адміністративні послуги», суб'єктами надання адміністративних послуг є: «орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги» [1]. Організацію надання адміністративних послуг здійснюють і центри надання адміністративних послуг, які створюються відповідно до статті 12 зазначеного Закону, як постійно діючі робочі органи або структурні підрозділи органів місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації.

Особлива увага в системі надання адміністративних послуг приділяється державним службовцям, оскільки саме вони здійснюють функції держави щодо задоволення потреб громадян у публічному сервісі. Їхня роль полягає не лише в технічному виконанні процедур, а й у забезпеченні законності, прозорості, неупередженості та якості надання послуг, відповідно до принципів публічного адміністрування. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про державну службу», «державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави» [3]. У контексті надання адміністративних послуг ця діяльність проявляється у: прийманні та реєстрації звернень; перевірці поданих документів; підготовці проектів рішень; веденні реєстрів; оформленні результатів послуг (довідок, дозволів, витягів тощо).

Державні службовці під час надання адміністративних послуг зобов'язані діяти виключно в межах наданих їм повноважень, що передбачено частиною 2 статті 19 Конституції України [4]. Вони не мають права: вимагати документи, не передбачені законодавством; ухвалювати рішення поза межами своєї компетенції; порушувати встановлені строки; вчиняти дії, що створюють перешкоди або утискають права заявників. Відповідальність за порушення службової дисципліни регулюється статтею 65 Закону «Про державну службу», яка передбачає дисциплінарні стягнення за дії чи бездіяльність, що порушують правила етичної поведінки чи призводять до неналежного виконання обов'язків.

Невід'ємним елементом системи надання адміністративних послуг особливо в умовах децентралізації є посадові особи місцевого самоврядування. Вони не лише реалізують державні функції на місцевому рівні, а й втілюють сервісну модель муніципального управління, орієнтовану на потреби громадян. Згідно з пунктом 11 частини 1 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», «службовець місцевого самоврядування - громадянин України, який займає посаду в органі місцевого самоврядування, одержує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету та виконує встановлені для цієї посади обов'язки, пов'язані з виконанням завдань і функцій місцевого самоврядування щодо:

- а) підготовки проектів актів органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, організації виконання таких актів та контролю за їх виконанням;
- б) надання адміністративних послуг;
- в) управління комунальним майном, майном спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст;
- г) управління персоналом в органах місцевого самоврядування;
- г) здійснення інших завдань і функцій місцевого самоврядування, визначених законом [5].

Службовці місцевого самоврядування не є державними службовцями, але здійснюють публічно-владні повноваження на місцевому рівні. Їхній статус також визначається Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до статті 27 зазначеного Закону, «до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить організаційне забезпечення надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» [6]. Крім того, частина 2 статті 53 вказує, що «повноваження, пов'язані з наданням адміністративних послуг, здійснюються виконавчим комітетом сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради у визначений законом строк» [6].

Варто зауважити, що посадові особи місцевого самоврядування, як і державні службовці повинні дотримуватись етичних стандартів поведінки, які передбачені Загальними правилами етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, затвердженими Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05 серпня 2016 року № 158 (у редакції наказу

Національного агентства України з питань державної служби від 28 квітня 2021 року № 72-21). Зокрема, «державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування під час виконання своїх посадових обов'язків зобов'язані неухильно дотримуватись загальновизнаних етичних норм поведінки, бути доброзичливими та ввічливими, дотримуватись високої культури спілкування, з повагою ставитись до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, об'єднань громадян, інших юридичних осіб» [7].

Інституційні та правові межі, які формують стандарти доброчесної поведінки, прозорості, підзвітності та забезпечують превентивні механізми боротьби з корупцією серед осіб, що надають адміністративні послуги, створює Закон України «Про запобігання корупції». Дотримання вимог цього закону є не лише юридичним обов'язком посадових осіб, а й необхідною умовою ефективного, справедливого та довірчого сервісу для громадян. Відповідно до підпункту «в» пункту 1 частини першої статті 3 зазначеного Закону, «суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону, є державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування» [8]. Тобто на таких осіб поширюються юридичні обов'язки щодо запобігання корупції, етичної поведінки, декларування активів, недопущення конфлікту інтересів.

До основних обмежень, спрямованих на запобігання корупції, належать:

- «обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (стаття 22);
- обмеження щодо одержання подарунків (стаття 23);
- обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (стаття 25);
- обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (стаття 26);
- обмеження спільної роботи близьких осіб (стаття 27)» [8].

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України сфера надання адміністративних послуг стикнулася із низкою нових викликів: кадрових, організаційних, технічних та правових. Дослідник В.Ковальчук зазначає, що «у зв'язку з введенням воєнного стану Уряд розширив перелік адміністративних послуг, що надаються через центри надання адміністративних послуг, а також значно зросла їх кількість. Відтак, до переліку нових адміністративних послуг відносимо також надання одноразової компенсації особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок дії вибухонебезпечних предметів; призначення одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців чи інвалідності волонтерів, внаслідок поранення; надання щорічної допомоги на оздоровлення особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок дії вибухонебезпечних предметів, тощо» [9, с. 274].

Крім того, 23 лютого 2023 року було прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Відповідно до частин 2, 4 статті 4 зазначеного Закону, «заява про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна може бути подана до Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації:

- 1) в електронній формі – засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг;
- 2) у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг, орган соціального захисту населення або нотаріуса.

З метою прийняття заяв про надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна центри надання адміністративних послуг та органи соціального захисту населення забезпечують роботу виїзних пунктів прийому таких заяв» [10]. Запровадження виїзних пунктів прийому заяв, електронних форм подання та взаємодії з державними реєстрами стало свідченням прагнення до збереження доступності адміністративних послуг навіть в умовах воєнного стану. Водночас, такі зміни вимагають посилення кадрової спроможності, цифрової інфраструктури та нормативного супроводу для забезпечення сталості, законності та ефективності адміністративного сервісу.

Висновки. Організаційно-правові аспекти надання адміністративних послуг в Україні є складною, багатовимірною сферою, що охоплює нормативне регулювання, кадрове забезпечення, етичні стандарти та інституційну взаємодію. Ключову роль у цьому процесі відіграють державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, від професійності та доброчесності яких залежить ефективність публічного сервісу. Визначальним є дотримання принципів законності, прозорості, неупередженості та орієнтації на потреби людини. В умовах децентралізації органи місцевого самоврядування отримали значну відповідальність у сфері організації надання адміністративних послуг, зокрема через центри надання ад-

міністративних послуг. Воєнний стан створив нові виклики, що стосуються доступності послуг, кадрових втрат, цифрової безпеки та правового забезпечення нових процедур. Зазначене вимагає від системи адміністративних послуг підвищення гнучкості, технологічної готовності та стійкості до кризових викликів. Актуальними для подальших наукових розвідок є питання, пов'язані із цифровізацією, стандартизацією процедур та зміцненням кадрового потенціалу суб'єктів надання адміністративних послуг.

Список використаних джерел

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
2. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
5. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
7. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: затв. Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05 серпня 2016 року № 158 (у редакції наказу Національного агентства України з питань державної служби від 28 квітня 2021 року № 72-21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
9. Ковальчук В. Адаптація надання адміністративних послуг до умов воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 273–281.
10. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 12.05.2025).

References

1. *Pro administratyvni posluhy: Zakon Ukrayiny vid 06.09.2012 r. № 5203-VI [On Administrative Services: Law of Ukraine dated September 6, 2012 No. 5203-VI]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].
2. Ostapenko, O. I. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Gulak, L. S., Lukyanova, G. Yu., Nikanorova, O. V. et al. (2021). *Administratyvne pravo Ukrayiny (zahalna chastyna) : navch. posib. [Administrative law of Ukraine (general part): teaching manual]*. Lviv : SPOLOM [in Ukrainian].
3. *Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayiny vid 10.12.2015 r. № 889-VIII [On Civil Service: Law of Ukraine dated December 10, 2015 No. 889-VIII]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
4. *Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. *Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya: Zakon Ukrayiny vid 07.06.2001 r. № 2493-III [On service in local government bodies: Law of Ukraine dated June 07, 2001 No. 2493-III]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [in Ukrainian].
6. *Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21, 1997 No. 280/97-BP]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. *Zahalni pravyla etychnoyi povedinky derzhavnykh sluzhbovtziv ta posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya: zatv. Nakazom Natsionalnoho ahentstva Ukrayiny z pytan derzhavnoyi sluzhby 05 serpnya 2016 roku № 158 (u redaktsiyi nakazu Natsionalnoho ahentstva Ukrayiny z pytan derzhavnoyi sluzhby vid 28 kvitnya 2021 roku № 72-21)* [General rules of ethical conduct of civil servants and local government officials: approved by Order of the National Agency of Ukraine for Civil Service dated August 5, 2016 No. 158 (as amended by Order of the National Agency of Ukraine for Civil Service dated April 28, 2021 No. 72-21)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro zapobihannya koruptsiyi: Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 r. № 1700-VII* [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine No. 1700-VII of October 14, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
9. Kovalchuk, V. (2024). Adaptatsiya nadannya administratyvnykh posluh do umov voyennoho stanu [Adaptation of administrative services to martial law conditions]. *Yurydychnyy visnyk – Legal Bulletin*, 1, 273-281 [in Ukrainian].
10. *Pro kompensatsiyu za poshkodzhennya ta znyshchennya okremykh katehoriy obyektiv nerukhomoho mayna vnaslidok boyovykh diy, terorystychnykh aktiv, dyversiy, sprychynenykh zbroynoyu ahresiyeyu Rosiyskoyi Federatsiyi proty Ukrayiny, ta Derzhavnyy reyestr mayna, poshkodzhenoho ta znyshchenoho vnaslidok boyovykh diy, terorystychnykh aktiv, dyversiy, sprychynenykh zbroynoyu ahresiyeyu Rosiyskoyi Federatsiyi proty Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 23.02.2023 r. № 2923-IX* [On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of property damaged and destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine: Law of Ukraine dated February 23, 2023 No. 2923-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025

Микола Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент, доктор права УВУ, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, Заслужений юрист України, почесний професор університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6962-1831>

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМИ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджується генезис форми держави, що дослідження цієї проблеми розпочато в часи Аристотеля, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, знайшло своє відображення у наступних наукових розробках. Форма держави розуміється як складне поняття, яке характеризує державу з позиції існуючих у ній форми правління, форми державного устрою та форми державно-правового режиму. Всі ці елементи мають правову основу – вони закріплені у конституції, законах. Втім, категорія «форма держави» має інші підходи. Так, під формою держави можуть розуміти сукупність форми правління та форми державного устрою без урахування державно-правового режиму. Але цей підхід не має широкої підтримки у дослідників.

Під формою правління розуміють дві основні форми: республіку і монархію. Республіка – форма державного правління, за якою всі вищі державні органи обираються населенням або комплектуються загальнонаціональним представницьким органом влади. У сучасному світі розрізняють три види республік: парламентська, президентська і змішана. Державний устрій характеризує державу з точки зору її територіального поділу та відповідної організації державних органів і проявляється у простій і складній формах. Державно-правовий режим – сукупність форм і методів здійснення державної влади органами держави.

Обґрунтовано генезис форми правління української держави.

Ключові слова: Форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, форма державного режиму, обґрунтування майбутньої форми правління української держави.

Kravchuk M.

Form of state government as an element of the form of state: theoretical and legal research

The article explores the genesis of the form of the state. It is substantiated that the form of the state is an important problem of legal science. It is confirmed that the study of this problem began in the time of Aristotle, Ch.-L. Montesquieu, J.-J. Rousseau, and it was reflected in subsequent scientific developments. The form of the state is understood as a complex concept that characterizes the state from the position of the existing forms of government, forms of state structure and forms of state regime. All these elements (forms of government, forms of state structure, forms of state regime) have a legal basis – they are enshrined in the constitution, laws. However, the category «form of the state» has other approaches. Thus, the form of the state can be understood as a combination of forms of government and forms of state structure without taking into account the state regime. But this approach does not have wide support among researchers.

The form of government is understood as two main forms: republic and monarchy. A republic is a form of state government in which all higher state bodies are elected by the population or are staffed by a national representative body of power. In the modern world, three types of republics are distinguished: parliamentary, presidential and mixed. The state structure characterizes the state from the point of view of its territorial division and the corresponding organization of state bodies and manifests itself in simple and complex forms. The state regime is a set of forms and methods of exercising state power by state bodies.

The genesis of the form of government of the Ukrainian state is substantiated.

Thus, out of the three elements of the form of state: the form of state government, the form of state structure, and the form of state (political) regime, the most important is the form of state government. It is in this direction that it is necessary to work, to develop it, and, taking into account A. Kolodiy's views, it is advisable to use all forms of a mixed system and develop other elements of the political system.

Keywords: Form of state, form of state government, form of state system, form of state regime, justify the future form of government of the Ukrainian state.

© Микола Кравчук, 2025

Постановка проблеми та її актуальність. Форма держави – це центральна проблема всієї теорії держави. На думку О.В. Сурілова: «Сутність, зміст і форма держави і права – це найважливіші категорії політології та юриспруденції. У них нагромаджуються і утримуються значні за обсягом знання і найбільш важливі наслідки юридичної науки. У кінцевому відношенні вся юридична наука є не що інше, як аналітична інформація про суть, зміст і форми держави і права» [3, с. 39].

За твердженням Н.М. Пархоменко: «Форма держави визначається як складне соціальне явище, що дає можливість визначати характер існування і напрямки розвитку держави, властивості її устрою, правління та режиму, є виразом найбільш загальних ознак способу організації і функціонування конкретних держав» [4, с. 124].

Вже з давніх часів на Близькому Сході, в Стародавній Греції та Римі дослідники державно-правових явищ відчували потребу у формуванні поняття, яке було б достатньо широким і давало б загальну характеристику і створювало б повне уявлення про ту чи іншу державу, про основні шляхи здійснення в ній державної влади, цікавились питанням найбільш якісних, ефективних різновидів держави. Таким широким поняттям стала категорія «форма держави». На цьому акцентував В. В. Копейчиков [2, с.76].

Рівень розробки теми. Питання форми держави знаходили своє відображення у працях таких вчених як О. Зайчука, Л. Богачової, М. Кельмана, А. Колодія, В. Копейчикова, В. Котюка, І. Коліушка, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, В. Пігенка, І. Процюка, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Сурілова, В. Ткаченка, М. Цвіка та ін.

Мета дослідження – астановити основні елементи форми держави та визначити розвиток форми держави в Україні, особливо обґрунтувати майбутню форму правління української держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генезис форми держави здійснювався впродовж десятиків століть, на що раніше вказував В. О. Котюк [5, с. 130–232]. Однак у категорію «форма держави» в різні часи дослідниками вкладався відмінний зміст.

Так, на думку В.О. Котюка: «Відомий підхід до визначення форми держави склався історично, починаючи від Аристотеля. Аристотель в основу своєї класифікації, яка користувалася великим авторитетом не тільки у стародавні часи, а й у середньовіччі, поклав два принципи: число пануючих (правителів) і характер правління» [5, с. 131]. З одного боку, суттєвою була кількість тих, хто править, – один, декілька, більшість; з іншого – у чиїх інтересах здійснювалось правління, – в особистих чи суспільних. Відповідно до цього існувало три пари протилежних форм держави. Правильними формами були: монархія, аристократія і політія; неправильними – тиранія, олігархія, демократія.

В. В. Копейчиков підкреслив, що форма держави пов'язана і з іменем таких вчених як Ш.-Л. Монтеск'є і Ж.-Ж. Руссо. Перший під «формою держави розумів ті чинники, що визначають методи здійснення державної влади: 1) республіка як форма держави, в якій організацію і здійснення державної влади визначають такі якості, як добродесність і рівність; 2) монархія (основа влади – честь); 3) деспотія (основа влади – страх). Отже, під формою держави Ш.-Л. Монтеск'є розумів те, що в сучасній науці називають державним (політичним) режимом» [2, с. 76].

Другий, Ж. Ж. Руссо, розумів «форму держави як структурну організацію вищих державних органів і на цій основі виділяв: 1) монархію – форму держави, в якій владу здійснює одна особа; 2) аристократію – в якій владу здійснює невелика група осіб; 3) демократію – в якій владу здійснюють всі члени суспільства. Як видно, беручи за основу визначення форм держави ознаку організації вищих органів держави, Ж. Ж. Руссо як форму держави розглядав ту категорію, яка в сучасному правознавстві називається формою правління» [2, с. 77].

Тож-бо, поняття форми держави формувалося впродовж тривалого часу багатьма дослідниками. За твердженням В. В. Завальнюка: «поняття форми держави постійно перебуває в центрі уваги юридичної науки з моменту її зародження. Наразі форма держави розуміється як спосіб організації та здійснення державної влади. Поняття форми пов'язане з таким важливим питанням як створення вищих органів влади, їх взаємодія між собою і населенням» [11, с. 372].

На думку Н. М. Пархоменко, вивчаючи державу з позиції її форми, з'ясовуємо зовнішній образ та побудову держави, її внутрішню структуру і складники, основні способи формування та здійснення державної влади. Структура форми держави є стійкою єдністю її складових елементів [4, с. 124].

За твердженням В. В. Завальнюка, форма держави – формально закріплена організаційно-функціональна структура держави, що склалася в результаті її соціального розвитку, яка відображає єдність усіх аспектів організації та здійснення державної влади та її взаємодії з населенням [11, с. 372].

Втім, як слушно стверджує Н. М. Пономаренко: «у загальній теорії держави і права не існує єдиного підходу до визначення поняття та змісту (складових елементів) форми держави. На думку А. Денисова та О. Лашина, форму держави можна розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому розумінні – це лише форма правління, а у широкому – сукупність форм правління і державного устрою. Політичний режим розглядається як метод здійснення класового панування. Д. Керимов розрізняє внутрішню і зовнішню форму держави. Внутрішня – це політичний режим, а зовнішня – це сукупність форми правління і державного режиму. М. Абдулаєв та С. Комаров вважають, що державу, як і будь-який інший об'єкт, необхідно розглядати як функціональну (динамічну) та органічну (статичну) системи, тому формою держави у динамічному аспекті вважають політичний режим, а в статичному – форму державного правління і устрою» [4, с. 124–125].

Аналіз тривалого процесу існування держави, підкреслив С. М. Олейников, дав можливість вирізнити три основних аспекти її організації: юридично визначений порядок створення державних органів та їх взаємовідносин між собою і відносин з населенням країни; правове закріплення устрою державної влади, її територіальної організації; легітимність прийнятих у цій державі методів, способів і прийомів здійснення влади, використовуваних нею ресурсів (матеріальних, інформаційних, силових та ін.) тощо [10, с. 85]. Отже, як підкреслює науковець, «форма держави – це взяті в єдності способи організації державної влади, її устрою і методів її здійснення. Це вироблена юридичною і політичною науками категорія, що відбиває сукупність і взаємообумовленість трьох найважливіших сторін організації державної влади» [10, с. 86].

На думку О. Скакун: «форма держави – це система інституційної, територіальної, політичної організації та здійснення державної влади в країні. Структура форми держави – стійка єдність і взаємний зв'язок складових елементів: форми державного правління, форми державного територіального устрою, форми державного (політичного) режиму. Форма державного правління – це спосіб інституційної організації вищої влади в державі, її поділ між вищими органами та їх правове становище (глава держави, парламент, уряд). ... Форма державно-територіального устрою – спосіб територіальної організації влади в державі і співвідношення влади між територіальними частинами, на які вона поділена, і державою в цілому. ... Форма державно-політичного режиму – спосіб політичної організації та здійснення державної влади, виражений через сукупність прийомів, методів, і засобів, які використовуються у взаєминах держави із суспільством і особою» [9, с. 144].

«У залежності від того, ким здійснюється державна влада (однією особою чи колегіальним виборним органом), визначається форма державного правління», підкреслено науковцями, «відповідно – державна влада поділяється на монархію і республіку» [4, с. 127].

Монархія – це така форма державного правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи – монарха, вона передається у спадок за кровною спорідненістю. Монарх – одноособовий глава держави, який владарює за власним правом, а не в порядку делегування йому повноважень від народу. У різних країнах монарх має неоднакові назви: султан (Малайзія), король (Іспанія, Великобританія), великий герцог (Люксембург), емір (ОАЕ), князь (Монако, Ліхтенштейн) [4, с. 127]. Характерні ознаки монархії: безстроковість влади монарха; не підпорядкованість влади монарха будь-яким іншим суб'єктам, набування влади за спадком, за правом крові; представництво монархом держави не за дорученням, а за власним правом [1, с. 91].

Різновиди монархій за повнотою влади – необмежені і обмежені монархії. У свою чергу необмежені монархії, приклади яких значною мірою залишилися в історії, поділяються на абсолютні і деспотичні. Деспотична – це монархія, в якій владу монарха обожнюють, а його офіційно визнають божеством, наділяють надлюдськими властивостями. Цей різновид був розповсюджений у державах рабовласницького типу, в першу чергу в країнах Стародавнього сходу. Абсолютна – це монархія, яка типова для пізніших часів і свого розвитку набула в епоху феодалізму. За цієї монархії монархи не були божеством, але за ними закріплювалася необмежена влада, завдяки належності їх до правлячої династії [1, с. 91].

Обмежені монархії – дуалістичні і парламентські. Дуалістична – це форма правління, де монарх – глава держави – особисто формує склад уряду або через прем'єр-міністра, якого він призначає (Бахрейн, Кувейт) [1, с. 92]. Парламентська монархія – форма правління, за якої влада монарха суттєво обмежена в усіх сферах, за ним лише формально зберігається статус глави держави, але тільки з представницькими повноваженнями. Виконавча влада належить уряду, який формується парламентом і лише йому підзвітний. Переважна більшість сучасних монархій – це монархії парламентські. Їхнє існування обумовлено національними традиціями, живучістю певних символів тощо (Англія, Данія, Швеція, Японія) [1, с. 92].

Другий різновид форми правління – республіка – це така форма, за якої вищу державну владу здійснює виборний колегіальний орган, котрий обирає населення країни (або його частина) на певний строк [1, с. 93]. У свою чергу республік виділяють три різновиди: президентські; парламентські і змішані (напівпрезидентські / напівпарламентські чи президентсько-парламентські / паламентсько-президентські).

Президентська республіка – це форма правління, де глава держави (президент) одноособово або з наступним схвалення парламенту формує уряд, яким сам керує (в руках президента поєднуються повноваження глави держави і глави уряду). Така форма існує у США, Мексиці, Аргентині тощо.

Парламентська республіка – це форма правління, де глава держави (президент) загалом не може впливати на склад і політику уряду, останній формується парламентом і підзвітний лише йому. До таких держав належить ФРН, Індія, Греція, Болгарія, Австрія, Італія та ін. [1, с.93].

Змішана республіка в різних пропорціях поєднує елементи парламентської та президентської республік, уряд формується та функціонує у взаємодії між президентом та парламентом. Так, у таких державах президент особисто пропонує персональний склад уряду (або окремих міністрів), насамперед, кандидатуру прем'єр-міністра, який підлягає обов'язковому затвердженню або погодженню всім парламентом. До таких держав належать Польща, Фінляндія, Франція, Україна.

За період незалежності України були випробувані різні форми державного правління. Україна була президентсько-парламентською, парламентсько-президентською, парламентською республікою, але стабільної, вивіреної форми держави так і не було віднайдено.

За твердженням А. Колодія: «На питання, яка ж форма правління найкраще підходить для України, можна відповісти так. ...Теоретично, будь-яка форма правління може бути доброю з точки зору ефективності та демократичності, якщо в ній буде закладена відповідна система стримувань та противаг, які будуть дієвими супроти небезпек саме цієї країни. ...В Україні теж має бути випрацювана по-своєму «раціоналізована» система розподілу влади, яку не можна визначити на основі опитування громадської думки чи думки окремих експертів без належного її обговорення. Однією з найскладніших є проблема врахування особливостей українського суспільства, таких як: відсутність справжніх політичних партій та інституціалізованої лояльної опозиції; наявність корупції в законодавчому органі; слабкість і недієздатність судової гілки влади; потужний вплив олігархів та тіньових інтересів загалом на політичні партії і політичний процес; звичка політичних акторів керуватися неформальними правилами тіньових середовищ; високий рівень популізму і залежності значної частини політиків від залаштункових гравців; низький рівень життя, що робить виборців спокусливими на усілякі подачки на виборах, нестійкими у своїх політичних прихильностях та чутливими до маніпуляцій; високий рівень політичної недовіри і розчарованості; амбівалентне ставлення громадян до закону» [12, с. 208]. Ось такі недоліки політичної системи суспільства України і з цим цілком можна погодитися.

На думку А. Колодія: «Наперед можна сказати лиш те, що, враховуючи складну й багаторівневу структуру українського суспільства та його низьку правову культуру, сподіватися на прості (чисті) форми правління не варто. Натомість, варто зберегти і навіть ускладнити змішану форму правління, забезпечивши максимум горизонтальних та деякі вертикальні противаги й усунувши з неї усі недоречності» [12, с. 209]. Такий підхід є достатньо обґрунтованим. Тож-бо, здійснюючи перебудову форми правління необхідно врахувати й інші аспекти політичної системи суспільства, які зможуть позитивно вплинути на систему владних відносин.

У цьому відношенні вчений зазначив: «реформуючи конституційний лад, слід також враховувати, що форма правління, хоч і важлива, але тільки одна його частина. Вона створює каркас системи владних стосунків, запроваджує певну систему стримувань і противаг, яка важлива як для запобігання узурпації влади, так і для налагодження ефективного управління країною. Разом з тим, недостатньо змінити форму правління, щоб у країні відбулися істотні зміни в політико-правових відносинах та політичному режимі. Реформи політичних і суспільно-економічних відносини мають бути значно ширшими» [1, с. 209].

Висновки. Таким чином із трьох елементів форми держави: форми державного правління, форми державного устрою, форми державного (політичного) режиму, найбільш важливою є форма державного правління. Саме у цьому напрямку необхідно працювати, розвивати її, а також, враховуючи погляди А. Колодія, доцільно використати всі форми змішаної системи та розвивати інші елементи політичної системи.

Список використаних джерел

1. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-е вид., змін. й доп. Тернопіль: ЗУНУ. 2020. 524 с.

2. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб./ А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
3. Сурілов О.В. Теорія держави і права: Учбовий посібник. Одеса: Астропринт, 1998. 224 с.
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник. За редакцією О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 608 с.
5. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: Навч. посібник. Львів: Край, 2017. 222 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
8. Кельман М.С., Катуха О.С., Коваль І.М. Загальна теорія держави і права: підручник / За заг. ред. доктора юридичних наук, професора М.С. Кельмана. Тернопіль, 2018. 804 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. 4-е вид., стереотипне. Київ: Алерта, 2021. 528 с.
10. Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних спеціальностей ЗВО / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
11. Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс: підручник / За заг. ред. Ю.М. Оборотова. О.: Фенікс, 2011. 436 с.
12. Колодій А. Проблема вибору форми державного правління в Україні (в контексті конституційної реформи). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – 2016. Вип. 3–4 (83–84). С. 187–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_3-4_19 (дата звернення: 15.05.2025).

References

1. Kravchuk, M. V. (2020). *Teoriia derzhavy i prava (oporni konspekty) [Theory of State and Law (reference notes)]* / (3d ed., rev.) Ternopil: WUNU [in Ukrainian].
2. Kopieichikov, V. V. (Ed.) (2001). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]: Navch. posib./ Textbook*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Surilov, O. V. (1998). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]: Uchbovyi posibnyk/ Textbook*. Odesa: Astroprynt [in Ukrainian].
4. Zaichuk, O. V. & Onishchenko, N. M. (Eds.) (2006). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]: Akademichnyi kurs: Pidruchnyk*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Kotyuk, V. O. (2005). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]: Pidruchnyk*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Rabinovych, P. M. (2017). *Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy [Fundamentals of the General Theory of Law and State]: Navch. Posibnyk*. Lviv: Krai [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2006). *Teoriia derzhavy i prava (Entsyklopedychnyi kurs) [Theory of State and Law (Encyclopedic Course)]: Pidruchnyk*. Kharkiv: Espada [in Ukrainian].
8. Kelman, M. S. (Ed.) (2018). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law]: Pidruchnyk*. Ternopil [in Ukrainian].
9. Skakun, O. F. (2021). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]: Pidruchnyk / Textbook*. (4th ed., rev.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
10. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D. & Petryshyn, O. V. (Eds.) (2002). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law]. Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh spetsialnostei ZVO/ Textbook for students of legal specialties of higher educational institutions*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Oborotov, Yu. M. (2011). *Zahalnoteoretychna yurysprudentsiia: navchalnyi kurs [General theoretical jurisprudence: training course]: pidruchnyk*. Odesa: [in Ukrainian].
12. Kolodii, A. (2016). Problema vyboru formy derzhavnoho pravlinnia v Ukraini (v konteksti konstytutsiinoi reformy) [The problem of choosing the form of state government in Ukraine (in the context of constitutional reform)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethno-National Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3-4 (83-84), 187-211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_3-4_19 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

Оксана Яремко,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри психології та соціальної роботи
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6083-4379>

Світлана Дзюбак,

вчитель історії і правознавства, вчитель
вищої категорії, старший вчитель,
Іване-Пустенська загальноосвітня школа
I-III ступенів

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито зміст і ознаки конфліктів в освітньому середовищі. Здійснено класифікацію за: предметом (конфлікт легітимізації, цінностей, інформації, влади, обмежених ресурсів, очікування, самооцінки, атрибутивний); суб'єктним складом (студентсько-студентські; студент-викладач; між викладачами; з адміністрацією і щодо політики університету); рівень виникнення (між «рівними» на одному ієрархічному рівні; членами двох різних ієрархічних рівнів; індивідами і колективами; керівниками і колективами різних ієрархічних рівнів; двома колективами одного рівня; двома колективами різних ієрархічних рівнів з великими внутрішньо організаційними відстанями та різними цілями).

Здійснено правовий аналіз і обґрунтовано важливість вирішення конфліктів у освітньому середовищі за допомогою медіації. Акцентовано на доцільності функціонування у закладах вищої освіти медіаційних служб, їх ролі, предметі та суб'єктах звернення. Підкреслено необхідність формування у суб'єктів освітнього процесу медіаційних навичок і компетенцій.

Ключові слова: освітнє середовище, медіація, медіатор, медіаційні компетенції, медіаційна служба, шкільна служба порозуміння, конфлікти, правове регулювання.

Yaremko O., Dziubak S.

Mediation as a means of resolving conflicts in the educational environment

The article explores the nature and characteristics of conflicts in the educational environment. It analyzes the classification of conflicts in education based on key criteria such as the subject matter of the conflict (legitimization conflict, value conflict, informational conflict, power conflict, conflict over limited resources, expectation conflict, self-esteem conflict, and attributive conflict), the participants involved (student-to-student conflicts, student-teacher conflicts, conflicts among teachers, conflicts related to university administration and policies), and the level at which the conflict arises (between individuals at the same hierarchical level, between members of different hierarchical levels, between individuals and groups, between leaders and groups at different hierarchical levels, between two groups of the same level, and between two groups at different hierarchical levels with significant internal organizational distances, where the conflicting groups may have entirely different goals).

A legal analysis is conducted, and the importance of resolving conflicts in the educational environment through mediation is substantiated, with particular focus on the fundamental principles of the mediation process. The article highlights the necessity of establishing mediation services in higher education institutions. Their role, scope, and target groups are analyzed. The experience of creating the first mediation services at universities in Ukraine is mentioned. The legislation that constitutes the legal basis for the functioning of mediation services in Ukraine is presented.

Emphasis is placed on the need to develop mediation skills and competencies among participants in the educational process, particularly by involving students in school reconciliation service activities.

Thus, conflicts in the educational environment are an integral part of the interaction of participants in the educational process and cover a wide range of subjects - from the clash of values and expectations to the struggle for resources and power. They can be both destructive (causing damage to relationships, motivation, trust, security, etc.) and constructive (serving as an impetus for change, development of communication and socio-emotional skills,

observance of rights and legitimate interests in the educational environment, etc.).

Keywords: *educational environment, mediation, mediator, mediation competencies, mediation service, school reconciliation service, conflicts, legal regulation.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну спричинило стрімке зростання соціально-психологічної напруги. В освітньому середовищі почастішали конфлікти з високим рівнем ескалації, різноманітністю предмету і суб'єктного складу. Нехтування ними призводить до публічного розголосу, негативно впливає на навчальну і професійну продуктивність, безпеку, якість комунікації та довірливе ставлення суб'єктів освітнього процесу. Тоді як Закон України «Про освіту» підкреслює важливість формування «культури діалогу», «ненасильницької, безконфліктної комунікації» та практичної реалізації просвітницьких і профілактичних заходів задля «безпекового, екологічного мислення та поведінки» у сфері освіти (п. 8-1 ч. 1 ст. 1) [2].

Українському суспільству необхідно усвідомити архіважливість використання медіації у контексті конфліктів в освітньому середовищі. Адже Закон України «Про медіацію» не містить жодних обмежень щодо сфери її застосування. Він передбачає, що за допомогою медіації можна не лише вирішувати конфлікти, але й запобігати їм (ч. 1 ст. 3) [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики висвітлено такими вітчизняними науковцями як Дмитріюк Н., Северинчик О., Степаненко К., Єнін М., Макаренко Д., Логущ Л., Миргород-Карпова В., Мурач Д., Надвичина Т., Яремко О. та ін.

Мета дослідження – здійснити наукову розвідку медіації як способу врегулювання конфліктів в освітньому середовищі. У зв'язку з цим розкрити зміст, ознаки і класифікацію конфліктів у освітньому середовищі; здійснити правовий аналіз та обґрунтування важливості медіації в освітньому середовищі та доцільності функціонування при закладах вищої освіти медіаційних служб; зосередитись на необхідності формування медіаційних навичок і компетенцій у суб'єктів освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В будь-якому освітньому середовищі існують конфлікти, що потребує вміння як попереджати, так і ефективно управляти ними. Під *конфліктами в освітньому середовищі* слід розуміти зіткнення інтересів, поглядів, цінностей, ролей чи поведінкових очікувань між учасниками освітнього процесу (учнями, студентами, вчителями, викладачами, адміністрацією, батьками, іншими працівниками закладу освіти), що виникає у результаті взаємодії в межах освітнього середовища.

Для розкриття сутності конфліктів в освітньому середовищі зупинимось на аналізі окремих ознак, що найяскравіше їх відрізняють від інших соціальних конфліктів.

В основі досліджуваних конфліктів лежить зіткнення різних або несумісних інтересів, позицій, прагнень, поглядів, цінностей, ролей, очікувань тощо двох чи більше учасників (осіб або груп), яке призводить до розбіжностей та напруження в освітньому середовищі. І стосуються не лише організаційних, соціальних, психологічних, матеріально-просторових питань, але й цінностей, переконань, стилів виховання, моральних, культурних і правових норм та ін.

Часто їх учасники є носіями різних соціальних чи інституційних статусів: вчитель (викладач) – учень (студент), адміністрація – педагог, батьки – класний керівник (куратор), адміністрація – батьки, адміністрація – структурний підрозділ закладу освіти. Це може ускладнити рівноправний діалог, вплинути на вільне вираження позиції сторони конфлікту зі «слабшим» статусом.

Конфліктам в освітньому середовищі властиві високий рівень емоційної напруги (супроводжуються негативними емоціями – образа, гнів, страх, агресія, розчарування, роздратування) і прагнення змінити поведінку опонента (шляхом активного впливу – тиск, переконання, примус, шантаж, маніпулювання). Зазвичай розгортаються на очах «глядачів» – учнів, студентів, педагогів, батьків чи адміністрації, що підсилює напругу, сприяє репутаційним втратам як сторін конфлікту, так і закладу освіти. Висока емоційна напруга даних конфліктів зумовлює залучення третіх сторін (адміністрації, психолога, медіатора, соціального педагога тощо), які мають професійні знання, вміння та навички їх вирішувати.

Досліджувані конфлікти переважно виникають і розгортаються всередині закладу освіти, у процесі спілкування, співпраці чи спільної діяльності в освітньому середовищі. Хоча можуть з'являтися й під впливом зовнішніх факторів, зокрема, політичних чи соціально-економічних.

Конфлікти в освітньому середовищі спроможні виконувати як деструктивні (руйнівним чином впливати на міжособистісні відносини, на успішність, освітній процес, дисципліну, психологічний клімат у класі, групі, колективі; шкодити самооцінці, розвитку довіри, формуванню цінностей, поведінкових уста-

новок, мотивації до навчання тощо), так і конструктивні (впливати на формування соціально-емоційних навичок, навчання відповідальності, ненасильницькому спілкуванню, рефлексії) функції.

В освітньому середовищі існують конфлікти латентного характеру, які з певних причин не проговорюють відкрито. Тому їх складно виявити, а відповідно – вирішити.

Зупинимось на аналізі класифікації конфліктів в освітньому середовищі за критеріями, які, на нашу думку, сприяють системному розумінні їх природи, предмета, специфіки рівнів виникнення, а також підбору дієвих методів їх попередження і вирішення.

Іспанські науковці у колективній праці «Аналіз сприйняття конфлікту та його позитивного вирішення у студентів університетів» розкривають види конфліктів *за їх предметом*: 1) конфлікт легітимізації; 2) конфлікт цінностей; 3) конфлікт інформації; 4) конфлікт влади; 5) конфлікт обмежених ресурсів; 6) конфлікт очікування; 7) конфлікт самооцінки; 8) атрибутивний конфлікт. На їх думку, саме вони найчастіше виникають в університетах, їх можна легко визначити і вирішити [9].

Конфлікти легітимації виникають через нерозуміння або заперечення правомірності ролей, прав, норм. З точки зору переговорів легітимність – це визнання того, що інша сторона має справжні інтереси, хвилюючі її проблеми, емоції та право бути почутою як рівноправний переговорник [9]. Невизнання породжує довіру. З цим варто погодитись, адже в освітньому середовищі часто ігнорують роль чи голос учня, студента, педагогів, батьків тощо, що підриває довіру й партнерство. Учень «замикається», відчувається приниженим, бо вчитель проігнорував його думку, вважаючи, що учень – це дитина, яка не розуміє серйозних речей.

Конфлікт цінностей зумовлюють розбіжності у світогляді, базових переконаннях, стилях виховання тощо учасників освітнього процесу. Його часто супроводжують поляризація, дискримінація, міжгрупове відчуження (наприклад, на релігійному, культурному ґрунті) [9]. Для прикладу, конфлікт між батьком учня та класним керівником, через несумісні цінності у вихованні: партнерська модель – у класного керівника (емпатія, діалог, саморефлексія) і авторитарна модель – у батька учня (примус, покарання, контроль).

Предметом *конфлікту інформації* («конфлікту даних») є викривлення, нестача чи невірне тлумачення інформації, а також чутки, непорозуміння, хибні уявлення, таємниця, забудькуватість, плутанина тощо [9]. Так, викладач вирішив, що студенти не з'явилися на іспит, оскільки підійшов до закритої на ключ аудиторії (не тієї, що вказана у навчальному розкладі). Зачекавши під її дверима 10 хв., пішов відразу ж до деканату, де написав на студентів скаргу. Це дуже образило студентів, тому усією групою систематично почали «прогулювати» заняття даного викладача, але з іншої дисципліни. Студенти і викладач відчували «свою правоту» і не вбачали необхідності «щось» з'ясовувати, обговорювати між собою та перед адміністрацією факультету.

Колектив іспанських дослідників *конфлікт влади* розкриває як зіткнення з підґрунтям боротьби за вплив, лідерство, контроль над рішеннями (наприклад, викладачу кафедри відмовляють у представленні кафедри на міжнародній конференції та делегують «дружнього до керівництва» викладача) або зіткнення щодо належної / неналежної реалізації влади (тактик, стратегій, способів, які використовують «носії» тієї чи іншої посади) [9].

Він стосується боротьби за вплив чи контроль (між посадами, між колегами). Зокрема йдеться про конкуренцію між рівними – студентами, викладачами, невикладацьким персоналом та ін. Може проявлятися у неефективному управлінні, ієрархічному тиску або конфліктах між структурними підрозділами (наприклад, між кафедрами через ідеологічні розбіжності викладачів, розподіл ресурсів, дискримінацію тощо).

Сучасні заклади освіти просуваються у внутрішній демократизації, переходячи від ієрархічної інституції до організації зі спільним управлінням, а також сприяючи процесам діалогу між різними структурними підрозділами. Так на належне використання влади впливають оцінювання студентами якості викладання, їхнє опитування щодо можливих сексуальних домагань [9].

Конфлікт обмежених ресурсів виникає через обмеженість часу, фінансів, уваги тощо. Пов'язаний з конкуренцією за дефіцитні ресурси (робочі місця, академічні можливості тощо). Так, факультет має лише один проектор, а троє викладачів планують паралельно провести лекції, демонструючи власну презентацію [9]. Жоден не хоче поступитися проектором, посилаючись на важливість дисципліни, затрачений час із виготовлення презентації тощо. Проблеми дефіциту ресурсів швидко переростають у конфлікти влади, призводять до дисбалансу, що сприймається як несправедливість.

Дефіцит ресурсів (часу, фінансів, уваги тощо) психологічно впливає на бажання і мотивацію в освітньому середовищі. Відчуття несправедливості чи «виключення» провокують конфлікти.

Конфлікт очікування лежить в основі міжособистісних відносин суб'єктів освітнього процесу. Не-реалізовані, неузгоджені чи обмануті очікування, які породжені стосунками учнів, студентів, педагогів, адміністрації тощо, призводять до розчарування, недовіри, відчуття зради, а, відповідно, й до конфлікту [9]. Наприклад, молода викладачка розраховувала на підтримку колективу кафедри в обстоюванні принципового питання перед деканом факультету, але зіткнулася з їх байдужістю. Відчуття невинуватих очікувань і зради призвело до конфлікту з колективом кафедри.

Конфлікт самооцінки проявляється у поведінці чи висловлюваннях, які принижують гідність, статус чи професійність іншої сторони (наприклад, у протистоянні двох кафедр факультету їх працівники застосовують взаємні образи і словесну агресію). Навіть пасивне чи витончене знецінення може спричинити гостру реакцію, як-от наприклад: «Він професор / студент, який не спроможний робити те, що Він же пропонує» [9].

В *атрибутивному конфлікті* відбувається різне тлумачення мотивів або дій опонента (хибні уявлення). Полягає у взаємному перекиданні відповідальності за помилки чи невдачі. Часто виникає через хиби уявлення про ролі, обов'язки інших, що призводить до ескалації. Для прикладу: притягнення до відповідальності вчителя чи учня, який помилково взяв на себе зобов'язання виконувати певну роботу [9]. Атрибутивний конфлікт зокрема пов'язаний з конфліктами інформації та очікувань.

Не менш важливе значення має класифікація конфліктів у освітньому середовищі *за суб'єктом складом*, т. т. за тим, хто є сторонами конфлікту. Адже упорядковує різноманіття конфліктів, даючи розуміння, що освітнє середовище багатопланове. Допомогає систематизувати і виокремити типові взаємодії, у межах яких найчастіше виникають конфлікти (наприклад, студент – студент, вчитель – вчитель, викладач – адміністрація, батьки – школа тощо).

Окрім цього сприяє точному діагностуванню конфліктів, які виникають та розвиваються в освітньому середовищі. Адже, коли відомий суб'єктний склад конфлікту, легше встановити його характер (влади, цінностей, очікувань, обмежених ресурсів тощо). Допомогає ефективно обирати інструменти попередження і вирішення конфлікту (психологічні, педагогічні, адміністративні або ж медіаційні), будувати адресну стратегію врегулювання (до кожного типу суб'єктного складу застосовувати окремий підхід), підвищувати рівень дієвості профілактики.

Хелен Бірк (експерта з кар'єрних досягнень у сфері освіти) констатує, що найбільш поширеними в університетській спільноті є чотири типи конфліктів: 1) студентсько-студентські; 2) студент-викладач; 3) між викладачами; 4) пов'язані з адміністрацією та політикою університету [8].

Вона переконана, що неправильне спілкування – це основна причина конфліктів між отримувачами освітніх послуг (*студент-студент*). І це зокрема пов'язано з їх різними цінностями чи світоглядом. Студенти, працюючи у групах, зіштовхуються з проблемою протилежності думок: щодо політики, статі, раси, релігії, лідерства, управління часом, відповідальності, рівня особистого внеску в групову роботу кожного [8].

Конфлікти *студент-викладач* в основному виникають через відчуття браку відкритості з боку викладача, недостатньо приділеної уваги, часу та підтримки, а також через різне ставлення до студентів. Такі ситуації студент оцінює як несправедливі [8]. Породженню конфліктів «студент-викладач» сприяє їх різне бачення, а також очікування від стосунків.

Конфлікти *між викладачами* часто породжують нечіткі очікування, плутанина щодо визначення ролей і обов'язків. Як підмічає Хелен Бірк, студент має високу ймовірність потрапити під перехресний вогонь, коли між його викладачами виникають конфлікти з їх професійних ролей.

В освітньому середовищі наявні *конфлікти, пов'язані з адміністрацією та політикою університету*. Погано налагоджена адміністрацією комунікація щодо політики університету може стати причиною виникнення конфліктів. Прикладом цього є відсутність чіткої інформації щодо наслідків прострочення оплати за навчання [8].

У контексті нашого дослідження важливо окреслити конфлікти в освітньому середовищі *за рівнем їх виникнення*, що класифікуються, виходячи з масштабів, охоплення учасників та впливу на систему освіти. Допомогає визначити глибину конфлікту, рівень складності та відповідні методи реагування.

Виходячи з рівнів протікання, Йозеф Лейденфрост у праці «Вирішення конфліктів в університетах: Медіація омбудсмена як інструмент?» вказує на шість типів університетських конфліктів:

1) конфлікти між рівними на одному ієрархічному рівні людьми (наприклад, передання неповної інформації; особистий конфлікт щодо розподілу обов'язків між двома «рівними» членами університету);

2) конфлікти між членами двох різних ієрархічних рівнів (зокрема, конфлікти «працівник – керівник»);

3) конфлікти між індивідами і колективами (колективи можуть бути формально створеними або існувати лише на час протікання конфлікту);

4) конфлікти між керівниками і колективами різних ієрархічних рівнів (наприклад, суперечки щодо розподілу коштів у межах факультету);

5) конфлікти між двома колективами одного рівня (наприклад, змагання між двома командами у межах одного факультету чи кафедри);

6) конфлікти між двома колективами різних ієрархічних рівнів з великими внутрішньоорганізаційними відстанями, які як сторони конфлікту (колективи) можуть мати абсолютно різні цілі (наприклад, представник студентів та вчена рада університету) [10, с. 103–104].

На сьогодні в Україні та у світі загалом медіація усе більше набуває статусу дієвого способу врегулювання конфліктів. «Медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію») [3]. Із дефініції випливає, що медіацію проводить медіатор, т.т. особа, яка спеціально підготовлена. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про медіацію» медіатором може бути особа, що пройшла базову підготовку медіатора закордоном або в Україні та отримала за її результатами сертифікат [3]. Отже, професійну медіацію в освітньому середовищі може проводити лише спеціальна особа (особи) – медіатор (ко-медіатори).

В Україні значної популярності набуває така форма впровадження професійної медіації у вищих навчальних закладах як *медіаційна служба*, що є структурним або функціональним підрозділом закладу вищої освіти, який забезпечує проведення медіацій для запобігання та вирішення конфліктів між учасниками освітнього процесу.

ГС «Українська академія медіації» за підтримки USAID у межах програми «Справедливість для всіх» реалізовувала проєкт «Формування культури консенсуального вирішення конфліктів як спосіб досягнення справедливості в українському суспільстві» [4], який передбачав створення і функціональну підтримку у вітчизняних закладах вищої освіти медіаційних служб. Перші медіаційні служби створені при Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Державному торговельно-економічному університеті, Національному університеті «Одеська морська академія», Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича [4].

У ході проєкту розроблено (як зразок для застосування закладами вищої освіти) Положення про медіаційну службу та інфографіку «Медіаційні служби в університетах – ефективне вирішення спорів для всіх». З їх змістом можна ознайомитись на сайті ГС «Українська академія медіації» [4].

Правову основу діяльності медіаційної служби становить законодавство України, Статут закладу вищої освіти, Положення про медіаційну службу. Медіатори у ході підготовки і проведення медіації керуються Законом України «Про медіацію», правилами професійної етики медіатора.

Основні цілі функціонування та створення медіаційної служби при закладі вищої освіти:

- сприяння формуванню атмосфери порозуміння під час здійснення освітнього процесу, а також під час проживання в гуртожитках здобувачів вищої освіти;
- організація та надання послуг медіації (очно / онлайн) здобувачам вищої освіти, науково-педагогічному та адміністративному персоналу;
- проведення просвітницьких заходів з формування та зміцнення культури мирного врегулювання конфліктів [4].

До медіаційних служб можна звертатися не лише з конфліктом (спором), але й за наявності напруження у відносинах чи непорозуміння. Вони стосуються різного роду питань: реалізація трудових обов'язків, процес навчання, проживання у гуртожитку, розподіл навантаження тощо. Відповідно суб'єктами звернення є: студенти, аспіранти, докторанти, викладачі, адміністрація та співробітники вищого навчального закладу [4].

Однак слід пам'ятати про законодавче застереження ч. 3 ст. 3 Закону України «Про медіацію» [3], а, отже, дбати щоб медіація в освітньому середовищі проводилася для безпосередніх учасників конфлікту і жодним чином не впливала на права, інтереси третіх осіб, які не є учасниками конфлікту, а тому не можуть бути сторонами цієї медіації [7, с. 42].

Як зауважують Надвинична Т. і Яремко О., зріла особистість формується через подолання труднощів та усвідомлене ставлення до внутрішніх і зовнішніх конфліктів, що стає основою її стійкості, відпо-

відальності та цілісності [7, с. 22]. Через що важливу роль у збереженні безпеки та довіри, зниженні рівня конфліктності в освітньому середовищі здійснюють *шкільні служби порозуміння*. Особливо цінно, що вони сприяють набуттю суб'єктами освітнього процесу медіаційних навичок і компетенцій.

Шкільна служба порозуміння у школах – це фактично команда старшокласників, які пройшли спеціальну підготовку і виконують роль посередників (медіаторів) у вирішенні конфліктів між однолітками. Робота шкільних медіаторів ґрунтується на ключових засадах відновного правосуддя: усвідомленій відповідальності у стосунках, повазі до кожного учасника спільноти, визнанні цінності особистості, її здатності змінювати власну поведінку [6].

Діяльність шкільної служби порозуміння відіграє важливу профілактичну і виховну роль в освітньому середовищі, оскільки сприяє попередженню і зниженню рівня булінгу, мобінгу та інших проявів агресії серед учнів [7, с. 42]. Забезпечує безпечний простір для відвертого діалогу, висловлення почуттів і переживань, що допомагає учням краще розуміти наслідки своєї поведінки та брати відповідальність за неї, шукати шляхи відновлення зіпсованих відносин.

Висновки. Таким чином, конфлікти в освітньому середовищі є невід'ємною частиною взаємодії учасників освітнього процесу і охоплюють широкий спектр предмету – від зіткнення цінностей і очікувань до боротьби за ресурси й владу. Можуть бути як деструктивними (спричиняти шкоду відносинам, мотивації, довірі, безпеці тощо), так і конструктивними (слугувати поштовхом до змін, розвитку комунікаційних і соціально-емоційних навичок, дотримання прав і законних інтересів в освітньому середовищі та ін.).

Специфікою конфліктів в освітньому середовищі є високий емоційний фон, вплив на психологічний клімат і якість освіти, на репутацію і динаміку розвитку в умовах публічного простору (за участю «глядачів»), що потребує особливо чутливого і професійного підходу до врегулювання. Часто виникають між суб'єктами з різними статусами й повноваженнями (наприклад, «учень – вчитель», «студент – адміністрація»), що може ставити під загрозу принцип рівності сторін у комунікації. Це зумовлює необхідність їх врегулювання з дотриманням норм права, етики, моралі й недискримінації.

Класифікація цих конфліктів за предметом, рівнем виникнення і суб'єктним складом дозволяє глибше зрозуміти їх природу, ефективно діагностувати, прогнозувати розвиток і обирати відповідні інструменти запобігання та вирішення.

Медіація як альтернативна форма вирішення конфліктів в освітньому середовищі відповідає європейському вектору розвитку правосуддя, сприяє дотриманню прав, інтересів і потреб усіх учасників освітнього процесу, зокрема права на справедливу процедуру, повагу до гідності, захист честі та репутації. Правова основа її впровадження в освітнє середовище міститься у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про медіацію», а також у внутрішніх нормативних актах (статутах, положеннях про медіаційні служби та шкільні служби порозуміння, правилах врегулювання конфліктів з урахуванням принципів медіації), що дає змогу легалізувати та регламентувати діяльність шкільних служб порозуміння та медіаційних служб при конкретних закладах освіти.

Медіаційні служби та шкільні служби порозуміння є ефективними практиками для зниження рівня конфліктності, профілактики булінгу та мобінгу, інших проявів агресії серед учнів, а також розвитку соціально-емоційних компетенцій усіх учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (редакція від 05.03.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (редакція від 16.03.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 98. Стр. 15. Ст. 6340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n255> (дата звернення: 13.05.2025).
4. Медіаційні служби при ЗВО URL: <https://mediation.ua/projekty/mediaciyini/sluzhbi/pri/zvo> (дата звернення: 13.05.2025).
5. Надвинична Т., Яремко О. Інноваційні засоби розвитку паритетної освітньої взаємодії між учасниками освітнього процесу у ЗВО. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія: Психологія*. 2023. Вип. 2 (58). С. 19–24.
6. Шкільна служба порозуміння. URL: <https://bros.licey.org.ua/sluzhba-porozuminnya-09-37-38-03-11-2020/> (дата звернення: 13.05.2025).

7. Яремко Оксана, Оленчук Надія. Роль медіації в освітньому просторі України. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної освіти сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи* : матер. II Міжн. наук.-практ. конф-ції (м. Тернопіль, 20–22 червня 2024 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 41–42.
8. Birk Helen. How to Resolve & Manage Conflict at Universities: 6 Strategies. URL: <https://pollackpeacebuilding.com/blog/resolve-conflict-at-universities/> (дата звернення: 13.05.2025).
9. José Ángel Martínez-López, Jerónimo Molina Cano, Pilar Munuera Gómez, Ana Maria Costa e Silva. Analysis of the Perception of Conflict and Its Positive Resolution in University Students URL: <https://www.mdpi.com/2076-0760/11/11/529> (дата звернення: 13.05.2025).
10. Leidenfrost Josef. Conflict resolution at universities: Ombudsman mediation as a tool? *Perspective. Focus*. 2015. № 2. С. 101–106. URL: [file:///C:/Users/notebook/Downloads/PM_2-15_Leidenfrost_German_to_English%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/notebook/Downloads/PM_2-15_Leidenfrost_German_to_English%20(1).pdf) (дата звернення: 13.05.2025).

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]*. (2014, July 1). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]*. (2017, September 5). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy «Pro mediatsiiu» [The Law of Ukraine «On Mediation»]*. (2021, November 16). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 98, 15. Art. 6340. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n255> [in Ukrainian].
4. *Mediatsiini sluzhby pry ZVO [Mediation services at higher education institutions]*. Retrieved from <https://mediation.ua/projekty/mediaciyni/sluzhbi/pri/zvo> [in Ukrainian].
5. Nadvynychna, T. & Yaremko, O. (2023). Innovatsiini zasoby rozvytku parytetnoi osvitnoi vzaiemodii mizh uchashnykamy osvitnoho protsesu u ZVO [Innovative means of developing parity-based educational interaction between participants in the higher education process]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Seriya: Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Series: Psychology*, 2 (58), 19–24 [in Ukrainian].
6. *Shkilna sluzhba porozuminnia [School Reconciliation Service]*. Retrieved from <https://bros.licey.org.ua/sluzhba-porozuminnia-09-37-38-03-11-2020/> [in Ukrainian].
7. Yaremko, O. & Olenchuk, N. (2024). Rol mediatsii v osvitnomu prostori Ukrainy [The role of mediation in the educational space of Ukraine]. *Transformatsiini protsesy sotsialno-humanitarnoi osvity suchasnoi Ukrainy v umovakh viiny: vyklyky, problemy ta perspektyvy – Transformational Processes of Socio-Humanitarian Education in Modern Ukraine under Conditions of War: Challenges, Problems and Prospects*. Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference (Ternopil, June 20–22, 2024). Ternopil: ZUNU, 41–42 [in Ukrainian].
8. Birk, H. (n.d.). How to Resolve & Manage Conflict at Universities: 6 Strategies. Pollack Peacebuilding Systems. Retrieved from <https://pollackpeacebuilding.com/blog/resolve-conflict-at-universities/> [in English].
9. Martínez-López, J. Á., Molina Cano, J., Munuera Gómez, P. & Costa e Silva, A. M. (2022). Analysis of the perception of conflict and its positive resolution in university students. *Social Sciences*, 11 (11), 529. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2076-0760/11/11/529> [in English].
10. Leidenfrost, J. (2015). Conflict resolution at universities: Ombudsman mediation as a tool? *Perspective. Focus*, (2), 101–106 [in English]. (PDF version referenced: [file:///C:/Users/notebook/Downloads/PM_2-15_Leidenfrost_German_to_English%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/notebook/Downloads/PM_2-15_Leidenfrost_German_to_English%20(1).pdf)) [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025

Sergiy Suhovetzkyj,

NABU officer

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9978-2087>

CURRENT CHALLENGES, THREATS AND RISKS TO NATIONAL SECURITY AS AN OBJECT OF NABU'S ACTIVITIES

The defining form of providing the national security of Ukraine is and should be a well-thought-out and balanced state policy in accordance with the requirements of legislation, current regulatory acts, adopted national doctrines, strategies and programs in the appropriate areas of activity. At the same time, the specification of forms and methods, means and resources for providing national security at each stage can change adequately to the level of threats to national interests. However, a comprehensive systematic approach to taking into account and analysing factors that affect the violation of national interests and, accordingly, the level of national security should remain an invariable requirement under all conditions. This directly concerns the practice of special competence bodies. Exceptional attention should be paid to the formation of preventive measures that should be focused on existing and potential challenges, threats and risks. The leading role here is played by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU).

Based on the results of the research, a number of scientific results were obtained, including attention was drawn to the problems of challenges, threats and risks to national security and national interests of Ukraine in the modern conditions of a globalized world. Based on the study of the theoretical and methodological foundations of the administrative and legal mechanism for providing national security of Ukraine, there are formulated the features of the approach to the correct orientation of authorized state structures and institutions in the development and implementation of specific measures and actions to prevent, avoid or minimize negative results from certain challenges, threats and risks to national security. The classification of threats, challenges and risks to national security, the prevention of which may relate to the objects of activity of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), is systematized. There are formulated conclusions in terms of responding to current challenges, threats and risks with an effective administrative and legal mechanism, appropriate information support, analytical forecast estimates for the development of proposals to reduce the level of risks and threats to national security.

Keywords: national security, national interests, challenges, threats, risks, classification, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

Суховецький С.*Актуальні виклики, загрози та ризики для національної безпеки як об'єкт діяльності НАБУ*

Визначальною формою забезпечення національної безпеки України є і повинна бути продумана та виважена державна політика у відповідності з вимогами законодавства, чинними нормативними актами, прийнятими загальнодержавними доктринами, стратегіями та програмами у відповідних сферах діяльності. При цьому конкретизація форм і методів, засобів і ресурсів забезпечення національної безпеки на кожному етапі може змінюватись адекватно до рівня загроз національним інтересам. Однак незмінною вимогою при будь-яких умовах повинен залишатись комплексний системний підхід щодо врахування та аналізу чинників, які впливають на порушення національних інтересів і, відповідно, на рівень національної безпеки. Зазначене напряму стосується практики діяльності органів спеціальної компетенції. Особлива увага повинна приділятися питанням формування превентивних заходів, які повинні бути зорієнтовані на існуючі та потенційні виклики, загрози та ризики. Провідну роль тут відіграє Національне антикорупційне бюро України (НАБУ).

За підсумками проведеного дослідження отримано ряд наукових результатів, в тому числі привернуто увагу до проблематики наявності викликів, загроз та ризиків для національної безпеки і національних інтересів України в сучасних умовах глобалізованого світу. На основі дослідження теоретико-методологічні основ адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки України сформульовано особливості підходу щодо правильної орієнтації уповноважених державних структур та інституцій у виробленні та реалізації конкретних заходів і дій щодо попередження, недопущення чи мінімізації негативних результатів від певних викликів, загроз і ризиків для національної безпеки. Систематизовано класифікацію загроз, викликів і ризиків для національної безпеки, попередження яких може відноситись до об'єктів діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ). Сформульовано висновки в частині реагування на актуальні виклики, загрози та ризики ефективним адміністративно-правовим механізмом, відповідним інформаційним забезпечен-

ням, аналітичними прогностичними оцінками щодо вироблення пропозицій по зменшенню рівня ризиків і загроз для національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, виклики, загрози, ризики, класифікація, Національне антикорупційне бюро України.

Formulation of the problem. The defining form of providing the national security of Ukraine is and should be a well-thought-out and balanced state policy in accordance with the requirements of legislation, current regulatory acts, adopted national doctrines, strategies and programs in the appropriate areas of activity, in particular, in political, defence, economic, energy, food, social, environmental, technological, information, cybernetic and others. At the same time, the specification of forms and methods, means and resources for providing national security at each stage can change adequately to the level of threats to national interests. However, a comprehensive systematic approach to taking into account and analysing factors that affect the violation of national interests and, accordingly, the level of national security should remain an invariable requirement under all conditions. This directly concerns the practice of special competence bodies. Exceptional attention should be paid to the formation of preventive measures that should be focused on existing and potential challenges, threats and risks. The leading role here is played by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU).

The analysis of recent research and publications on providing of national security issues in the context of preventing the negative impact of emerging challenges, potential threats of internal and external origin confirm its relevance. It should be noted that a lot of attention is paid to this topic in scientific publications of domestic authors. Among the Ukrainian authors who study this problem are V.I. Abramov [1], O.S. Bodruk [2], V.P. Gorbulin [3], A.B. Kaczynskyi [4], V.A. Lipkan [5], V.I. Muntiyan [6], M.G. Orel [7], M.L. Pogrebitsky [8], A.I. Semenchenko [9], G.P. Sytnyk [7], V.F. Smolyanyuk [1], M.P. Strelbitsky [8] and a number of others. In the researches of these authors, we find an analysis of the details of threats and challenges to national security, justification of the need for their specification and classification, consideration of the features of the mechanisms' formation for detecting internal and external threats. At the same time, the issues of current challenges, threats and risks to the country's national security in the context of possible corruption manifestations are still remaining not overloaded with attention of researchers.

Presentation of the main research material. Before focusing on current threats, challenges and risks to national security, it should be noted that when organizing administrative and legal regulation of the functioning of state structures responsible for the appropriate level of national security, its types should be taken into account [10, p. 579-586]. In the special professional literature, there are distinguished two types of national security: 1) internal; 2) external. Classification of national security by type is of extremely important practical importance, since it makes it possible to group existing and potential challenges, threats and risks by their place of origin or emergence, roughly speaking, indicates the targeting of where the danger comes from. This approach is a prerequisite for the correct orientation of authorized state structures and institutions to develop and direct specific measures and actions to prevent, avoid or minimize negative results from certain challenges, threats and risks to national security.

At the same time, the current legislation of Ukraine does not mention these types of national security. In some scientific publications, the authors draw attention to them, although very limited. For example, comprehensively investigating and considering in the system of sciences about ensuring national security of Ukraine, V.A. Lipkan mentions the internal and external aspects of the latter only in the context of solving problems related to national security providing. In particular, it highlights the following criterion for grouping these tasks «by areas of solution: *internal* – a set of tasks that are solved from within the system; *external* – a set of tasks that are solved outside the system» [5, p. 57]. Moreover, it is not clear about the external part, what does the author mean: tasks that are solved *outside the national security system* regarding threats and challenges of external (foreign) origin, *but within the country*, or tasks to neutralize challenges and threats to national security that are solved outside the state limits, at the international level. The author's definition of the national security system does not give an answer to this question, according to which it is interpreted as «a system of theoretical and methodological, legal and regulatory, information and analytical, organizational and managerial, intelligence, counter-intelligence, operational-search, personnel, scientific and technical, resource and other measures aimed at ensuring the process of managing threats and dangers, in which state and non-state institutions guarantee the progressive development of Ukrainian national interests, sources of spiritual and internal well-being of the people of Ukraine, effective functioning of the national security system of Ukraine» [5, p. 53].

P. Strelbitskyi, L. M. Strelbitska and M. L. Pogrebysky express their position on the partition of threats into internal and external. They are convinced that «in a broad sense, security is the level of protection from inter-

nal and external threats» [8, p. 36], and «providing of national security as a status of protection of state sovereignty, constitutional order, territorial integrity, economic, scientific, technical and defence potential from external and internal threats is to create the necessary circumstances for protecting these objects, maintaining them in proper condition and restoring them in case of violation. The appropriate state of national security is achieved by implementing a unified state policy coordinated by a system of measures adequate to threats to the most important interests of Ukraine» [8, p. 29]. The authors rightly note that the components of national security are not and cannot be the same for all countries. It is difficult to talk about the unification of standards here, although common approaches to national security have a lot in common. In the context of countries, everything depends on the condition and level of their economic and social development. For example, the main reference point of the US National Security Council is to ensure the protection of their national interests at the global level within the world economic system. For Ukraine in a state of war and a difficult situation in the economy, completely different areas are relevant, that require concentration of efforts on solving a significant number of internal problems, first of all.

Considering the mechanisms for identifying internal and external threats and risks in the management of national security of Ukraine in the context of information and hybrid wars, M. P. Strelbytskyi, L. M. Strelbytska and M. L. Pogrebytskyi conclude that «according to the criteria of purposefulness, there are four main issues: internal security, external security, solving transnational problems, information security» [8, p.36]. Regarding the given above classification, we believe that there is a certain mixing of concepts, since, in our opinion, internal security and external security are types of national security, and the solving of transnational problems and information security are components of national security. Moreover, information security can have both an internal origin and an external one (foreign). Similarly to the solution of transnational problems – if there are contradictions between the government of Ukraine and transnational corporations on the territory of our state, then the solution of problems for national security here is purely internal, but if they arise in foreign markets – respectively, the external origin and settlement of the problem.

Among the few references to the division of national security into internal and external, in our opinion, they are most fully and reasonably classified by G.P. Sytnyk, who states that «internal security is a measure (level, degree) of protection of national interests from threats, the sources of which are processes, phenomena, events, etc., as well as actions (inaction) of legal entities and individuals that are located within the territory of the state and are under its jurisdiction. In other words, the scale, nature, direction, intensity, duration, etc. of these threats are determined by internal factors, and their neutralization (reducing the level of influence on national security) is mainly determined by the capabilities of state power» [1, p. 94]. At the same time, «external security is also a measure (level, degree) of protection of national interests from threats, but their sources are processes, phenomena, events, etc., actions (inaction) of legal entities and individuals located outside the territory of the state and do not fall under its jurisdiction. In other words, the scale, character, and focus, the intensity, duration, etc. of these threats are caused by external factors, and their neutralization (reducing the level of influence on national security) is determined not only by the capabilities of state power, but also by the architecture and capabilities of international security structures, the state of the international relations system, the place and role that the state plays in them» [1, p. 94-95].

Threats to internal security may arise in such areas of state and society activity as political, defence, economic, energy, food, financial, information, man-made, cyber, humanitarian, social, etc. Threats to external security arise primarily in the political and military spheres, in foreign economic and credit and financial activities, in international migration processes, in the energy, technological, humanitarian, and environmental segments.

According to the analysis, at the present stage, «threats to the national security of the young state have shifted mainly from internal to external. If (almost until the end of 2013) the destiny of Ukraine depended on itself, its internal factors, which could be managed without external interference, then from the beginning of 2014 its fate is already largely decided outside the state, sometimes with the participation of the UN, other international and European institutions. A significant role in the internal threats that have arisen is played by the miscalculations of individual branches of government that are subjects of providing national security» [8, p. 34].

In the process of studying national security and the factors that affect it, we can see the use of such terms as national security challenges, threats and risks by both scientists and practitioners. In order to ensure clarity and avoid double interpretation of the content of the analysed phenomena and factors influencing the state of national security, we see it appropriate in our further consideration of the investigated problems to specify the concepts of «threats», «challenges» and «risks».

Ukrainian authors interpret the content of the concept of «threats» in different ways. For example, A.S. Bodruk considers a threat as a real sign of danger, presenting it as a construction that combines other safety

components into one whole [2, 300 p.]. According to A.B. Kaczynskyi, the concept of «threat» demonstrates the possibility of the emergence of certain conditions of a technical, natural, economic or social nature, under which unfavourable events and processes become possible [4].

Currently, the interpretation of threats to national security is fixed at the legislative level in Ukraine. In particular, the law of Ukraine № 2469-VIII of June 21, 2018 «About national security of Ukraine» states that «threats to the national security of Ukraine are phenomena, trends and factors that make it impossible or difficult or may make it impossible or difficult to realize national interests and preservation national values of Ukraine» (Article 1, Paragraph 6) [11].

Regarding the term «threat to national security» in professional publications, we find details of threats by their respective types, thus G.P. Sytnyk and M.G. Orel distinguish «the following types of threat: *objective* – arises or exists independently from purposeful human activity – for example, a natural catastrophe; *subjective* – arises as a result of purposeful activity of people; *imaginary* – is the result of an incorrect assessment of information, as a result of which the threat is interpreted as an objective reality in its absence; *potential* – can be realized under certain circumstances; *real* – already realised or can be realised at any time» [7, p. 109-110].

This position is also held by other authors, in particular V.I. Abramov and V.F. Smolyanyuk [1], V. P. Gorbulin and A. B. Kaczynskyi [3], A. I. Semenchenko [9].

Along with the concept of «threats to national security», scientists, politicians, and practitioners use the term «challenges to national security». By their nature, «challenges» are also peculiar threats, but they differ in their internal content and features of manifestation from the essence of the threats concepts discussed above. National security challenges are manifested mainly in the country's international relations [12]. Some authors interpret «challenges» as an attempt by a particular state or group of states (supranational associations) to counteract the observance and protection of national interests by another state. Such actions are considered as the initial stage of the development of escalation and confrontation between the countries participating in international relations. This position is held by V.I. Muntian, who believes that «a challenge is the desire of one state (group of states) to counteract another state (group of states) in the implementation of national interests» [6, p.8].

In terms of characterizing the concept of «challenges to national security» and interpreting their content, we share the position stated by G.P. Sytnyk and M.G. Orel, «that the concept of «challenge» can be identified as a problem that, for certain reasons and for a certain period of time, has been updated and sharply perceived by the political elite, which, in its opinion, is of important, priority importance for national security, that is, that challenges are problems that constantly arise before a social object» [7, p. 109].

Along with threats and challenges in the system of providing of national security of Ukraine are risks. In a broad sense, it is also a type of threat to national security and national interests. However, detailing the characteristics and differences distinguishes the concept of «risks» in a separate position with the corresponding content load.

In the assessment of the concept of «risk», attention should be paid to the statement of A.B. Kaczynskyi, who suggests using this concept «as a measure (degree) of «danger», as a calculated quantitative assessment of the probable amount of damage (harm) to national security in the case of an undesirable event (occurrence of an undesirable situation). Such events, in particular, can be: wars, catastrophes, political, financial and economic or other crises, and so on. Thus, «risk» in this case acts as a quantitative assessment of the realizing of danger for the national interest (national security), which is a consequence of the occurrence (or possible occurrence) of the specified event (situation)» [4, p. 472].

We consider it important in analytical work for purposes of assessing possible and potential risks and forming conclusions on this basis for making an appropriate management decision at the state level to ensure national interests to take into account the recommendations in this context. They are given by G.P. Sytnik and M.G. Orel, that «it is necessary to subject detailed analysis, in particular, the following elements of risk: the probability of the desired result; the possibility of deviation from the set goal; lack of confidence in achieving the set goal; the possibility of undesirable consequences of performing (or not performing) certain actions in conditions of uncertainty; material, moral and other costs associated with the implementation of the alternative chosen in conditions of uncertainty» [6, p. 114].

At the official legal level, the list of the main threats to national security is grouped in the Law of Ukraine «On national security of Ukraine» of June 21, 2018 [11], as well as in Presidential Decree No. 392/2020 of September 14, 2020 «on the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the national security Strategy of Ukraine» [13] and in Presidential Decree No. 56/2022 of February 16, 2022 «On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine from December 30, 2021 «On the Strategy of ensuring state security» [14]. Among the current and predicted threats to national security and national

interests of Ukraine mentioned by these regulatory documents, we will highlight the following in the context of anti-corruption activities within the framework of our research topic:

- in the context of the modern model of globalization, it has become possible to spread international terrorism and international crime, in particular in cyberspace, drug trafficking, human trafficking, religious and ideological fundamentalism and extremism, fuelled from abroad separatism, illegal migration, legalization (laundering) of proceeds from crime;
- strengthening international competition with the use of all instruments of national power – political, diplomatic, military, economic, information and psychological, cyber tools [15];
- the source of threats to Ukraine's independence, sovereignty and democracy remains insufficient efficiency of state bodies, which makes it difficult to develop and implement effective policies;
- inconsistency and incompleteness of reforms and corruption prevent the Ukrainian economy from being brought out of a depressive condition, make it impossible for its sustainable and dynamic growth, increase its vulnerability to threats, and fuel the criminal environment;
- insufficient protection of property rights, slow development of market relations in key areas, including the use of land and mineral resources, a significant role of the public sector in the economy, imperfect and fragmented legislation hinder economic growth, attracting domestic and external investment;
- insufficient level of competition and the dominance of monopolies, in particular in the energy sector and infrastructure, low energy efficiency reduce the competitiveness of Ukraine, threaten the well-being of its citizens;
- increased threats to critical infrastructure related to the deterioration of its technical condition, lack of investment in its renewal and development, unauthorized interference in its functioning, in particular physical and cyber character, ongoing military operations, as well as the temporary occupation of part of the territory of Ukraine [13].

Regarding existing and potential threats to national and state security at the official level, it is noted that «a significant change in the nature of modern threats at all levels, blurring the boundaries between them, conducting subversive activities below the established thresholds for their detection significantly complicates not only ensuring proper response to such threats, but also predicting the further development of the security situation in general, the main given threats to state security will remain relevant in the medium term» [14].

The above list of threats to national security and national interests of Ukraine is somewhat generalized. At the same time, there is a fairly wide range of such threats in the relevant components of national security, with regard to the prevention of which and minimizing their negative consequences, which should be constantly in the field of view in order to effectively respond to law enforcement and other specialized state bodies. The above-mentioned threats, such as insufficient efficiency of state bodies and corruption, require special attention. Their impact is manifested on the state and indicators of economic security, including in such main segments as macro-economic, industrial, financial, foreign economic, investment and innovation security. Certain threats also arise in matters of social and food security.

Analysing the formation and dynamics of threats, it is necessary, in our opinion, to pay special attention to the subjective factor, which can lead to a lack of response to threats and, as a result, to negative consequences in the relevant areas. So, for example, according to the National Institute for Strategic Studies of Ukraine, the real threats of internal origin of this nature in the energy sector are: failure to respond to the crisis; lack of a system of strategic planning and coordination of economic and energy development; lack of qualified personnel; lack of organizational and institutional capacity to objectively assess the situation, predict, model and strategic planning; loss of coordination and relationship with national security tasks; loss of the system of personnel training and re-training; loss of qualification by personnel; orientation to private interest [16, p.160]. The above demonstrates that a number of threats to energy security of internal origin in this case indicate a certain self-removal of the relevant state institutions from energy security management. However, there is an indisputable need for full-fledged state influence on strategically important industries, including energy. This approach fully meets the national interests of Ukraine.

Conclusions. The study of the theoretical and methodological foundations of the administrative and legal mechanism for providing national security of Ukraine gives grounds to draw the following conclusions.

1. Responding to current challenges, threats and risks to the national security of Ukraine should be provided primarily by an effective administrative and legal mechanism. It is necessary to comprehensively analyse current challenges, threats and risks, including from the point of view of respecting national interests under the influence or interdependence with international interests.

2. The fundamental importance in determining a particular threat to national security is primarily its perception, since only on this basis can a decision be made regarding the choice of means, powers, forms and methods of counteraction and response to the threat. The decisive factors at the initial stage of formalizing the threat are the reliability, completeness and timeliness of information collection with the specification of phenomena, processes, events, i.e. factors that form specific threats.

3. In the process of analysing risks, when they are identified, it is necessary to make predictive assessments, on the basis of which proposals are prepared to reduce the level of risks, and the expected amount of damage (harm) to national security in the case of an undesirable event or the occurrence of an undesirable situation is determined. When developing specific measures or drawing up an action plan to minimize the manifestation of risks and their negative impact, it is advisable to order them in accordance with the classification of components of national security.

References

1. Abramov, V. I., Sytnyk, G. P. & Smolyanyuk, V. F. (2016). *Globalna ta natsionalna bezpeka [Global and national security]*, Kyiv, NADU [in Ukrainian].
2. Bodruk, O.S. (2001). *Struktury voyennoji bezpeku: natsionalnyj ta mizhnarodnyj aspekty [Military security structures: national and international aspects]*. Kyiv, NIPMB [in Ukrainian].
3. Gorbulin, V. P. & Kachynskiy, A. B. (2010). *Strategichne planuvannya: vyrishennya problem natsionalnoji bezpeky [Strategic planning: solving national security problems]*. Kyiv, NISD [in Ukrainian].
4. Kachynskiy, A. B. (2004). *Bezpeka, zagrozy ta ryzyky [Security, threats and risks]*. Kyiv, IPNB RNBO, NA SBU [in Ukrainian].
5. Lipkan, V. A. (2008). *Natsionalna bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine]*. Kyiv, Kondor [in Ukrainian].
6. Muntiyan, V. I. (2003). Reformuvannya Zbrojnyh Syl Ukrainy: poglyad kriz pryzmu Derzhbyudzhetu [Reforming the Armed Forces of Ukraine: a look through the prism of the state budget]. *Nauka i oborona – Science and defence*, 4, 7-13 [in Ukrainian].
7. Sytnyk, G. P. & Orel, M. G. (2021) *Natsionalna bezpeka v konteksti evropejskoji integratziji Ukrainy [National security in the context of Ukraine's European integration]*. Kyiv, MAUP [in Ukrainian].
8. Kyslyj, A. M., Omelchuk, V. A., Strelbytzkyj, M. P., Gordiyenko, S. G. (2021). *Zabezpechennya natsionalnoji bezpeky za osnovnymy napryamkami zhyttyediyalnosti Ukrainy (chastyna 1) [Ensuring national security in the main areas of life of Ukraine: Part 1]*. Kyiv, MAUP [in Ukrainian].
9. Semenchenko, A. I. (2008). *Metodologiya strategichnogo planuvannya u sferi natsionalnoji bezpeky Ukrainy [Methodology of strategic planning in the field of national security of Ukraine]*. Kyiv, NADU [in Ukrainian].
10. Flissak, K. A. (2016). *Ekonomichna dyplomatiya u systemi zabezpechennya natsionalnyh interesiv Ukrainy [Economic diplomacy in the system of ensuring the national interests of Ukraine]*. Ternopil, Novyj Kolir, 812 [in Ukrainian].
11. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervya 2018 roku № 2469-VIII [On the national security of Ukraine. Law of Ukraine dated June 21, 2018 № 2469-VIII]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
12. Flissak, K. (2020). Economic Diplomacy in Confronting Challenges to the National Interests of Ukraine. *Journal of European Economy*, 19(2), p. 386-388.
13. *Pro rishennya Rady natsionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnya 2020 roku «Pro Strategiyu natsionalnoji bezpeky Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainy №392/2020 vid 14 veresnya 2020 roku [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the national security Strategy of Ukraine». Decree of the President of Ukraine No. 392/2020 of September 14, 2020]*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
14. *Pro rishennya Rady natsionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 grudnya 2021 roku «Pro Strategiyu natsionalnoji bezpeky Ukrainy». Ukaz Prezydenta Ukrainy №56/2022 vid 16 lyutogo 2022 roku [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 30, 2021 «On the national security Strategy of Ukraine». Decree of the President of Ukraine No. 56/2022 of February 16, 2022]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n5> [in Ukrainian].

15. Flissak, C., Burdin, V., Kasianchuk, M., Kolomiets, V., Tychna, B., & Mazuryk, S. (2021). *International Legal Instruments and Counteraction Mechanisms Against Information Violations and Cybercrime. 2021 11th International.*
16. Sukhodolya, O. M., Ryabtzev, G. L., Kharazishvili, Yu.M., Bobrov, D.G. & Zavgorodnya, S. P. (2022). *Vyznachennya rivnya ta otzinyuvannya zagroz energetychnij bezpetzi [Determining the level and assessment of threats to energy security]*. Kyiv, NISD. doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.13 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 15.06.2025

Світлана Мазепа,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та
процесу Західноукраїнського національного
університету, міжнародний дослідник
Оснабрюцького університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1282-9089>

КІБЕРБЕЗПЕКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сучасні реалії цифрової трансформації суспільства спричиняють критичну важливість забезпечення кібербезпеки як ключового елемента національної безпеки держави. Україна, перебуваючи в умовах перманентного протистояння гібридним загрозам та активній цифровізації державних та приватних структур, стикається з необхідністю формування ефективної системи правового регулювання у сфері кіберзахисту. Це дослідження спрямоване на комплексний аналіз сучасного стану законодавчого забезпечення кібербезпеки в Україні та визначення пріоритетних напрямів його вдосконалення.

Актуальність дослідження обумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням кількості та витонченості кібератак, а також потребою адаптації національного законодавства до європейських стандартів кібербезпеки. Аналіз сучасних кіберзагроз демонструє їхній транскордонний характер, високий ступінь координації та використання передових технологій для заподіяння шкоди критичній інфраструктурі, державним інститутам та приватному сектору. Особлива увага приділяється дослідженню специфіки кібертероризму, інформаційних операцій та атак на об'єкти критичної інфраструктури у контексті сучасних геополітичних викликів.

Методологічна основа дослідження включає комплексний підхід до аналізу нормативно-правових актів, міжнародних угод та практики їхньої імплементації до національного законодавства. Використані методи порівняльного правознавства, системного аналізу та емпіричні методи дослідження практики правозастосування у сфері кібербезпеки. Особливу увагу приділено вивченню досвіду країн Європейського Союзу у галузі правового регулювання кіберзахисту та можливостей його адаптації до українських реалій.

Результати дослідження свідчать про наявність значних прогалин у чинному законодавстві України щодо регулювання кібербезпеки, включаючи недостатню координацію між різними державними органами, відсутність чітких механізмів реагування на кібер-інциденти та неадекватність санкцій за кібер-правопорушення. Виявлено проблеми у сфері захисту персональних даних, забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури та міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності. Встановлено, що існуюча нормативна база не повною мірою відповідає сучасним викликам цифрової доби та потребує комплексного реформування.

Практична значущість дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання кібербезпеки в Україні, включаючи пропозиції щодо створення інтегрованої системи кіберзахисту, удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії та підвищення ефективності протидії кіберзагрозам. Запропоновано моделі правового регулювання, адаптовані до специфіки української правової системи та сумісні з міжнародними стандартами кібербезпеки.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю постійного моніторингу еволюції кіберзагроз та відповідної адаптації законодавчої бази, розробкою механізмів публічно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки, а також поглибленим вивченням впливу штучного інтелекту та нових технологій на систему правового регулювання кіберзахисту. Важливим напрямом є також дослідження ролі міжнародного співробітництва у формуванні глобальної архітектури кібербезпеки та місця України у цій системі.

Ключові слова: інформаційна безпека, правоохоронна сфера, кібербезпека, правове забезпечення, адміністративно-правовий аспект, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, євроінтеграція, гармонізація законодавства, міжнародні стандарти, НАТО, Європейський Союз (ЄС), державна інформаційна політика, загрози інформаційній безпеці, імплементація права, суб'єкти інформаційної безпеки, юридична відповідальність, інформаційні правопорушення, пропаганда, штучний інтелект.

Mazepa S.

Cybersecurity in Ukraine: current challenges and ways to improve legislative regulation

The modern realities of the digital transformation of society make it critically important to ensure cybersecurity as a key element of the state's national security. Ukraine, in conditions of permanent confrontation with hybrid threats and active digitalization of state and private structures, is faced with the need to form an effective system of legal regulation in the field of cyber defense. This study is aimed at a comprehensive analysis of the current state of legislative support for cybersecurity in Ukraine and identifying priority areas for its improvement.

The relevance of the study is due to the rapid development of information and communication technologies, the increase in the number and sophistication of cyber attacks, as well as the need to adapt national legislation to European cybersecurity standards. The analysis of modern cyber threats demonstrates their cross-border nature, a high degree of coordination and the use of advanced technologies to cause damage to critical infrastructure, state institutions and the private sector. Special attention is paid to the study of the specifics of cyberterrorism, information operations and attacks on critical infrastructure in the context of modern geopolitical challenges.

The methodological basis of the study includes a comprehensive approach to the analysis of regulatory legal acts, international agreements and the practice of their implementation into national legislation. The methods of comparative law, system analysis and empirical methods of research into the practice of law enforcement in the field of cybersecurity were used. Special attention is paid to the study of the experience of the European Union countries in the field of legal regulation of cyber protection and the possibilities of its adaptation to Ukrainian realities.

The results of the study indicate the presence of significant gaps in the current legislation of Ukraine on the regulation of cybersecurity, including insufficient coordination between various state bodies, the absence of clear mechanisms for responding to cyber incidents and the inadequacy of sanctions for cyber offenses. Problems in the field of personal data protection, ensuring the security of critical information infrastructure and international cooperation in the field of countering cybercrime were identified. It was established that the existing regulatory framework does not fully meet the modern challenges of the digital age and requires comprehensive reform.

The practical significance of the study lies in the development of specific recommendations for improving the legislative regulation of cybersecurity in Ukraine, including proposals for creating an integrated system of cyber protection, improving mechanisms for interagency interaction and increasing the effectiveness of countering cyber threats. Models of legal regulation adapted to the specifics of the Ukrainian legal system and compatible with international cybersecurity standards are proposed.

Prospects for further research are related to the need for constant monitoring of the evolution of cyber threats and the appropriate adaptation of the legislative framework, the development of mechanisms for public-private partnership in the field of cybersecurity, as well as an in-depth study of the impact of artificial intelligence and new technologies on the system of legal regulation of cyber defense. An important direction is also the study of the role of international cooperation in the formation of the global cybersecurity architecture and the place of Ukraine in this system.

Keywords: *information security, law enforcement, cybersecurity, legal support, administrative-legal aspect, criminal liability, administrative liability, European integration, harmonization of legislation, international standards, NATO, European Union (EU), state information policy, information security threats, implementation of law, subjects of information security, legal liability, information offenses, propaganda, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та глобальна трансформація суспільних процесів у кіберпросторі зумовили виникнення принципово нових загроз національній безпеці, які потребують адекватного правового регулювання. В умовах сучасного геополітичного протистояння Україна стала об'єктом систематичних кібератак, спрямованих на дестабілізацію критичної інфраструктури, державних інституцій та економічної системи. Ця проблематика виходить за рамки технічних аспектів інформаційної безпеки та набуває характеру комплексного виклику для всієї системи правового регулювання, оскільки традиційні підходи до забезпечення безпеки виявляються неадекватними специфіці кіберзагроз. Проблема ускладнюється відсутністю єдиноманітних міжнародних стандартів та принципів регулювання кібербезпеки, що створює правові колізії та прогалини у національному законодавстві.

Наукова проблема полягає у необхідності теоретичного обґрунтування концептуальних засад правового регулювання кібербезпеки в умовах гібридних загроз та цифрової трансформації державного управління. Існуючі доктринальні підходи до правового регулювання інформаційної безпеки не повною мірою враховують динамічний характер кіберзагроз, транснаціональний характер кіберпространства та специфіку правовідносин, що виникають у процесі забезпечення кіберзахисту. Теоретичні дослідження в галузі кібербезпеки характеризуються фрагментарністю та відсутністю комплексного міждисциплінарного підходу, який би інтегрував правові, технічні та соціальні аспекти проблеми. Недостатньо розробленими залишаються концептуальні основи розмежування повноважень між різними суб'єктами забезпечення кібер-

безпеки, принципи балансу між безпекою та правами людини у цифровому середовищі, а також механізми адаптації правових норм до еволюції технологій.

Практична проблема зумовлена критичними недоліками чинного законодавства України у сфері кібербезпеки, які виявляються у несистемності нормативно-правового регулювання, дублюванні функцій різних державних органів та відсутності ефективних механізмів координації їх діяльності. Існуюча правова база не забезпечує адекватного реагування на сучасні кіберзагрози, оперативного обміну інформацією про кібер-інциденти та ефективної взаємодії між державним та приватним секторами. Проблеми правозастосовчої практики включають недостатню підготовленість правоохоронних органів до розслідування кібер-злочинів, неадекватність санкцій за кібер-правопорушення та відсутність спеціалізованих судових процедур для розгляду справ у сфері кібербезпеки.

Практичні завдання включають розробку проекту комплексної реформи законодавства України щодо кібербезпеки, створення ефективної системи міжвідомчої координації та публічно-приватного партнерства, а також формування національної стратегії кібербезпеки, адаптованої до сучасних викликів. Необхідним є також створення спеціалізованих інституцій для забезпечення кібербезпеки, розробка стандартів захисту критичної інформаційної інфраструктури та механізмів міжнародного співробітництва у протидії кібер-злочинності. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для удосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності державного управління у сфері кібербезпеки та забезпечення національних інтересів України в кіберпросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання кібербезпеки останніми роками активно досліджується представниками різних наукових шкіл та напрямів. Фундаментальні теоретичні засади інформаційної безпеки закладено у роботах таких вчених, як В. А. Ліпкан, О. О. Баранов, І. В. Діордіца, які сформували концептуальні підходи до розуміння правової природи інформаційних відносин та принципів їх регулювання. Значний внесок у розробку проблематики зробили дослідження В. М. Фурашєва, А. І. Марущака, С. Г. Петрова, присвячені аналізу адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки.

Зарубіжні дослідники, як-от М. Шмітт, Т. Рід, Д. Кларк, зосередили увагу на міжнародно-правових аспектах регулювання кібербезпеки та проблемах застосування традиційного міжнародного права до кіберпростору. Однак більшість існуючих досліджень мають фрагментарний характер і не забезпечують комплексного підходу до вирішення проблеми.

Особлива увага у сучасній науковій літературі приділяється аналізу специфіки кібератак на критичну інфраструктуру та розробці відповідних правових механізмів захисту. Дослідження Р. А. Калюжного, О. В. Логінова, М. В. Гуцалюка присвячені проблемам правового регулювання захисту державних інформаційних ресурсів та критичних об'єктів інформаційної інфраструктури. Значний інтерес становлять роботи європейських вчених, таких як Н. Н. Цагурія, П. Маурер, Л. А. Флоріді, які досліджують досвід імплементації Директиви ЄС про мережеву та інформаційну безпеку (NIS Directive) та можливості його адаптації до національних правових систем. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання адаптації європейських стандартів кібербезпеки до специфіки української правової системи та особливостей функціонування національної критичної інфраструктури в умовах гібридних загроз.

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, присвячених різним аспектам кібербезпеки, залишається невирішеним низка принципових питань, які становлять предмет даного дослідження. По-перше, недостатньо розробленими залишаються концептуальні засади інтеграції принципів кібербезпеки до системи національного права з урахуванням специфіки української правової традиції та сучасних викликів. По-друге, вимагає глибокого аналізу проблема адаптації міжнародних стандартів кібербезпеки до умов гібридної війни та необхідності одночасного забезпечення національної безпеки та інтеграції до європейського правового простору.

Мета статті полягає у комплексному аналізі сучасного стану правового регулювання кібербезпеки в Україні, виявленні системних недоліків чинного законодавства та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення у контексті сучасних викликів цифрової доби. Дослідження спрямоване на формування концептуальних засад інтегрованого підходу до правового забезпечення кібербезпеки, що враховує специфіку української правової системи, вимоги європейської інтеграції та особливості функціонування держави за умов гібридних загроз. Досягнення поставленої мети передбачає створення теоретико-методологічної бази для подальшого розвитку правової доктрини кібербезпеки та практичних механізмів її реалізації у системі національного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кібербезпека в Україні набула критичного значення в умовах сучасних глобальних викликів та воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 2017 року, кібербезпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору [11]. Як зазначає професор В.Л. Бурячок у своєму підручнику «Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект», сучасна кібербезпека є складною соціотехнічною системою, що потребує комплексного підходу до забезпечення захисту критичної інфраструктури та інформаційних ресурсів держави [2].

Важливим кроком у розвитку кібербезпекової галузі стало прийняття у 2025 році нового Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури», який передбачає «створення єдиної системи реагування на кібератаки, появу відповідальних за кібербезпеку в органах влади та залучення приватного сектору» [19]. Це законодавче оновлення значно розширює повноваження Держспецзв'язку та створює більш системний підхід до забезпечення кібербезпеки.

У 2023-2024 роках було затверджено план заходів з реалізації Стратегії кібербезпеки України [12], а у 2025 році цей план було оновлено та розширено. Кабмін затвердив план заходів на 2025 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки, що свідчить про системний підхід до впровадження кібербезпекових ініціатив.

Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента від 14 вересня 2021 року, визначає основні напрями розвитку національної системи кібербезпеки до 2025 року [13]. Документ передбачає створення ефективної системи управління кіберризиками, розвиток державно-приватного партнерства та забезпечення кіберстійкості критичної інфраструктури. Як підкреслює Н. І. Логінова у монографії «Кібернетична безпека держави: теоретико-правовий аспект», стратегічне планування є основою для формування дієвої системи протидії кіберзагрозам та забезпечення національної безпеки в кіберпросторі [6].

Нормативно-правова база кібербезпеки України зазнала значних змін у 2025 році з прийняттям оновленого законодавства. Новий закон передбачає створення єдиної системи реагування на кібератаки, появу відповідальних за кібербезпеку в органах влади та активне залучення приватного сектору до забезпечення кібернетичної безпеки [19]. Ю. А. Гульванська у дослідженні «Правове регулювання кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» аналізує ці зміни як важливий крок до європейської інтеграції та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами кібербезпеки [4].

Воєнний стан в Україні кардинально змінив підходи до забезпечення кібербезпеки та створив нові виклики для національної безпеки [5]. О. В. Остапенко та П. С. Берназ у статті «Кіберзлочинність як загроза національній безпеці України» підкреслюють, що російська агресія супроводжується масштабними кібератаками на критичну інфраструктуру, державні інформаційні системи та приватні підприємства [8]. Гібридний характер сучасного конфлікту вимагає адаптації існуючої системи кібербезпеки до умов воєнного часу та розробки спеціальних механізмів протидії кіберзагрозам [9].

Імплементация Стратегії кібербезпеки України здійснюється через затверджені плани заходів, які регулярно оновлюються відповідно до змін безпекового середовища. Постанова КМУ про затвердження плану заходів на 2025 рік з реалізації Стратегії кібербезпеки передбачає конкретні кроки щодо підвищення кіберстійкості держави [13]. А. І. Марущак у дослідженні «Стратегія кібербезпеки України: правові засади та механізми реалізації» аналізує ефективність цих механізмів та пропонує шляхи їх вдосконалення через посилення координації між різними відомствами та створення єдиного центру управління кіберінцидентами [7].

Міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки стало одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. К. М. Петров у статті «Міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки: український досвід» [10] досліджує участь України в міжнародних ініціативах з кібербезпеки, включаючи співпрацю з НАТО, ЄС та іншими міжнародними організаціями. Особлива увага приділяється обміну розвідувальною інформацією про кіберзагрози та спільним навчанням з реагування на кіберінциденти, що значно підвищує ефективність національної системи кібербезпеки.

Правові аспекти забезпечення кібербезпеки в умовах збройного конфлікту потребують особливої уваги з боку законодавця та правозастосовних органів. В. В. Шемчук та О. Л. Костенко у дослідженні «Кіберпростір як сфера національної безпеки: правові засади забезпечення» аналізують специфіку правового регулювання кіберпростору в умовах воєнного стану [15]. Автори підкреслюють необхідність розробки спеціальних норм, які враховують особливості кібероперацій під час збройного конфлікту та забезпечують адекватну правову відповідь на гібридні загрози.

Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки набуває все більшого значення для забезпечення комплексного захисту національного кіберпростору. Колективна монографія «Україна в умовах гібридної агресії: правові аспекти кібербезпеки» за редакцією В. М. Фурашева досліджує механізми взаємодії державного та приватного секторів у протидії кіберзагрозам [14]. Особлива увага приділяється створенню ефективних каналів обміну інформацією про кіберінциденти та координації дій щодо реагування на кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури.

Міжнародний досвід правового регулювання кібербезпеки, представлений у звіті IFES Ukraine «Cybersecurity in Ukraine: Legal Framework Analysis», демонструє необхідність адаптації кращих світових практик до українських реалій [16]. Дослідження підкреслює важливість гармонізації національного законодавства з європейськими директивами та міжнародними конвенціями у сфері кібербезпеки. Особливо актуальним є впровадження стандартів звітності про кіберінциденти та створення національної системи сертифікації засобів кіберзахисту відповідно до міжнародних стандартів (Таблиця 1).

Таблиця 1

Міжнародний досвід правового регулювання кібербезпеки

Критерій аналізу	Міжнародні стандарти та практики	Адаптація для України (згідно з дослідженням IFES Ukraine)
Гармонізація законодавства	– ЄС: Директива NIS2, GDPR, ENISA рекомендації – НАТО: Стандарти cyber defence (Tallinn Manual) – ООН: Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) – США: Cybersecurity Framework (NIST)	– Імплементація NIS2 та GDPR у національне законодавство – Вдосконалення закону «Про основні засади кібербезпеки України» – Узгодження з Будапештською конвенцією для міжнародного співробітництва – Впровадження NIST-подібних стандартів для критичної інфраструктури
Звітність про кіберінциденти	– ЄС: Обов'язкова звітність для операторів критичної інфраструктури (NIS2) – США: Система CISA (Cybersecurity & Infrastructure Security Agency) – ISO/IEC 27035: Стандарти реагування на інциденти	– Створення єдиного центру збору та аналізу кіберінцидентів (на кшталт CERT-UA) – Впровадження обов'язкового повідомлення про атаки для держорганів та критичних об'єктів – Використання ISO/IEC 27035 для національних протоколів реагування
Сертифікація кіберзахисту	– ЄС: Схема сертифікації ENISA (EU Cybersecurity Certification Framework) – США: FIPS 140-2 для криптографічних стандартів – ISO/IEC 15408: Критерії оцінки безпеки ІТ-продуктів (Common Criteria)	– Розробка національної системи сертифікації з урахуванням ENISA та Common Criteria – Впровадження стандартів для державних закупівель ІТ-рішень – Партнерство з НАТО для сертифікації військових кіберсистем
Міжнародна співпраця	– НАТО: Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE) – ЄС: Механізми обміну даними через Europol's EC3 – G7: Глобальні ініціативи з протидії кіберзлочинності	– Участь у міжнародних платформах (наприклад, CCDCOE) – Підписання угод про кіберрозслідування з ЄС та США – Інтеграція з системами раннього попередження NATO (на кшталт Malware Information Sharing Platform)
Захист критичної інфраструктури	– ЄС: Директива CER (Critical Entities Resilience) – США: CISA's Shields Up для захисту інфраструктури – Світовий банк: Рекомендації з кіберстійкості для енергетики, фінансів, транспорту	– Впровадження сегментації мереж за зразком NERC CIP (США) – Розвиток Public-Private Partnerships (PPP) для захисту енергосистеми – Використання рекомендацій Світового банку для реформ у фінансовому секторі

Джерело: Створено автором за матеріалами: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/04/IFES-Ukraine-Cybersecurity-Legal-Framework-Overview-2020-v2-2021-04-01-Eng.pdf>

Перспективи розвитку законодавчого регулювання кібербезпеки в Україні пов'язані з необхідністю створення більш гнучкої та адаптивної правової системи, здатної швидко реагувати на нові кіберзагрози. Дослідження «Digital Security in Wartime: Ukrainian Experience and International Best Practices» підкреслює важливість розробки механізмів швидкого оновлення нормативної бази та впровадження ризик-орієнтованого підходу до регулювання кібербезпеки [17]. Майбутні зміни в законодавстві повинні забезпечити баланс між необхідністю захисту національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян в цифровому

просторі, створюючи надійну основу для сталого розвитку цифрової економіки України в післявоєнний період.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що сучасний стан правового регулювання кібербезпеки в Україні характеризується значними системними вадами, які суттєво обмежують ефективність протидії кіберзагрозам та не відповідають масштабам викликів цифрової доби. Чинне законодавство демонструє фрагментарність та відсутність цілісної концепції правового забезпечення кібербезпеки, що проявляється у дублюванні функцій різних державних органів, недостатній координації їхньої діяльності та відсутності чітких механізмів розмежування компетенції. Встановлено, що існуюча нормативно-правова база не забезпечує адекватного реагування на кіберзагрози, що динамічно змінюються, і вимагає комплексного реформування з урахуванням кращих міжнародних практик та специфіки української правової системи.

Аналіз сучасних кіберзагроз виявив їх якісно новий характер, який принципово відрізняється від традиційних форм протиправних посягань та потребує розробки інноваційних правових механізмів протидії. Встановлено, що підходи до класифікації кібер-інцидентів та визначення об'єктів кібербезпеки не повною мірою враховують специфіку сучасних атак на критичну інфраструктуру, використання штучного інтелекту в кібер-операціях та транскордонний характер більшості кіберзагроз. Дослідження показало необхідність перегляду традиційних концепцій юрисдикції та відповідальності у контексті кіберпростору, а також розробки нових принципів міжнародного співробітництва у сфері протидії кібер-злочинності. Особливого значення набуває проблема правового регулювання використання кібер-технологій в умовах збройного конфлікту та необхідність інтеграції норм міжнародного гуманітарного права з принципами кібербезпеки.

Компаративний аналіз міжнародного досвіду правового регулювання кібербезпеки дозволив виявити найефективніші моделі та механізми, які можуть бути адаптовані до українських умов з урахуванням національних особливостей та пріоритетів. Встановлено, що успішні моделі правового регулювання характеризуються комплексним підходом до забезпечення кібербезпеки, ефективною координацією між державними органами та приватним сектором, а також наявністю адаптивних механізмів реагування на нові види кіберзагроз. Дослідження показало важливість створення спеціалізованих інституцій для забезпечення кібербезпеки, які мають необхідні технічні компетенції та правові повноваження для ефективної протидії кібер-інцидентам. На особливу увагу заслуговує досвід європейських країн у галузі імплементації директив ЄС з кібербезпеки та створення національних стратегій цифрової безпеки.

Розроблені під час дослідження концептуальні основи вдосконалення законодавчого регулювання кібербезпеки базуються на принципах системності, пропорційності, технологічної нейтральності та адаптивності до динаміки цифрових трансформацій. Обґрунтовано, що ефективне правове регулювання кібербезпеки має забезпечувати баланс між імперативними вимогами національної безпеки та захистом конституційних прав громадян у цифровому середовищі. Дослідження показало необхідність створення гнучкої системи правових норм, яка може оперативно адаптуватися до появи нових технологій та форм кіберзагрози без кардинального перегляду основних принципів регулювання. Важливим елементом запропонованої концепції є інтеграція механізмів саморегулювання та співрегулювання до системи державного управління кібербезпекою, що дозволить більш ефективно використовувати експертизу приватного сектору та забезпечити інноваційний характер правового регулювання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю детальної розробки окремих аспектів правового регулювання кібербезпеки, включаючи правові механізми регулювання штучного інтелекту у сфері кібер-захисту, іноблеми квантової криптографії та постквантової безпеки, а також правові аспекти забезпечення кібербезпеки в контексті розвитку технологій Інтернету речей та 5G мереж. Актуальним напрямом є дослідження правових механізмів міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки та розробка концепції глобального управління кіберпростором. Особливого значення набуває вивчення впливу кліматичних змін на кібербезпеку та розробка правових механізмів забезпечення стійкості критичної інформаційної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Арістова В. І., Сулацький Д. В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг: монографія. Київ: Право України, 2013. 184 с.
2. Бурячок В.Л. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект: підручник. Київ: Борис Грінченко Київський столичний університет, 2020. 346 с.

3. Бурячок В.Л. Основи інформаційної та кібернетичної безпеки: навчальний посібник. Київ: НАУ, 2019. 278 с.
4. Гульванська Ю.А. Правове регулювання кібербезпеки в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інформація і право*. 2024. № 2(49). С. 45–52.
5. Шевчук О., Ментух Н. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
6. Логінова Н. І. Кібернетична безпека держави: теоретико-правовий аспект: монографія. Харків: Право, 2023. 224 с.
7. Марущак А. І. Стратегія кібербезпеки України: правові засади та механізми реалізації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2024. № 2(38). С. 112–119.
8. Остапенко О. В., Берназ П. С. Кіберзлочинність як загроза національній безпеці України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2024. № 1(130). С. 78–86.
9. Mazepa S., Bratasyuk O. (2023): Die Gewährleistung der Informationssicherheit in der Ukraine – Verwaltungs- und strafrechtliche Maßnahmen. *OER Osteuropa Recht*. Т. 68. №. 4. 421-442.
10. Петров К. М. Міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки: український досвід. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2023. Вип. 157. С. 92–105.
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (в редакції від 03.04.2025). База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 20.05.2025).
12. Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Стратегії кібербезпеки України: Постанова КМУ від 19.12.2023 № 1163. *Офіційний вебсайт КМУ*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20232024-roky-z-realizatsii-stratehii-kiberbezpeky-ukrainy-i191223-1163> (дата звернення: 20.05.2025).
13. Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України від 14.09.2021 № 447/2021. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 20.05.2025).
14. Україна в умовах гібридної агресії: правові аспекти кібербезпеки: колективна монографія / за ред. В.М. Фурашева. Київ: НІСД, 2024. 312 с.
15. Шемчук В. В., Костенко О. Л. Кіберпростір як сфера національної безпеки: правові засади забезпечення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 3. С. 167–174.
16. Cybersecurity in Ukraine: Legal Framework Analysis. IFES Ukraine Report, 2024. 156 p.
17. Digital Security in Wartime: Ukrainian Experience and International Best Practices / Ed. by M. Thompson, O. Kovalenko. Kyiv: Digital Ukraine Institute, 2024. 289 p.
18. Legal Aspects of Cybersecurity During Armed Conflicts: Ukrainian Case Study. *International Journal of Cyber Law*. 2024. Vol. 12, Issue 3. P. 45–67.
19. Провнесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об'єктів критичної інформаційної інфраструктури: Закон України від 27 березня 2025 року № 4336-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4336-20#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

References

1. Aristova, V. I. & Sulatskyi, D. V. (2013). *Informatsiyna bezpeka lyudyny yak spozhyvacha telekomunikatsiynykh posluh: monohrafiya [Information security of a person as a consumer of telecommunication services: monograph]*. Kyiv: Pravo Ukrainy [in Ukrainian].
2. Buriachok, V. L. (2020). *Informatsiyna ta kiberbezpeka: sotsiotekhnichnyy aspekt: pidruchnyk [Information and cybersecurity: sociotechnical aspect: textbook]*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University [in Ukrainian].
3. Buriachok, V. L. (2019). *Osnovy informatsiynoyi ta kibernetichnoyi bezpeky: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of information and cybernetic security: educational manual]*. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
4. Hulvanska, Yu. A. (2024). Pravove rehulyuvannya kiberbezpeky v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [Legal regulation of cybersecurity in Ukraine: current state and development prospects]. *Informatsiya i pravo - Information and Law*, 2(49), 45-52 [in Ukrainian].

5. Shevchuk, O., Mentukh, N. (2021). Realizatsiya polityky derzhavnoyi informatsiynoyi bezpeky Ukrayiny v konteksti zapobihannya koruptsiyi: administratyvno-pravovyy aspekt [Implementation of Ukraine's state information security policy in the context of corruption prevention: administrative and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 64, 282–287. Retrieved from http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf [in Ukrainian].
6. Loginova, N. I. (2023). *Kibernetychna bezpeka derzhavy: teoretyko-pravovyy aspekt: monohrafiya* [Cybernetic security of the state: theoretical and legal aspect: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Marushchak, A. I. (2024). Stratehiya kiberbezpeky Ukrayiny: pravovi zasady ta mekhanizmy realizatsiyi [Ukraine's cybersecurity strategy: legal foundations and implementation mechanisms]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky - Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Legal Sciences*, 2(38), 112-119 [in Ukrainian].
8. Ostapenko, O. V. & Bernaz, P. S. (). Kiberzlochynnist yak zahroza natsionalniy bezpetsi Ukrayiny [Cybercrime as a threat to Ukraine's national security]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(130), 78-86. [in Ukrainian].
9. Mazepa, S. & Bratasyuk, O. (2023). Die Gewährleistung der Informationssicherheit in der Ukraine-Verwaltungs-und strafrechtliche Maßnahmen. *OER Osteuropa Recht*, 68(4), 421-442 [in German].
10. Petrov, K. M. (2023). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi kiberbezpeky: ukrayinskyy dosvid [International cooperation in cybersecurity: Ukrainian experience]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn - Current Problems of International Relations*, 157, 92-105 [in Ukrainian].
11. *Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 05.10.2017 № 2163-VIII* [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine: Law of Ukraine dated 05.10.2017 № 2163-VIII] (as amended on 03.04.2025). (2017). Database «Legislation of Ukraine». Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennya planu zakhodiv na 2023-2024 roky z realizatsiyi Stratehiyi kiberbezpeky Ukrayiny: Postanova KMU vid 19.12.2023 № 1163* [On approval of the action plan for 2023-2024 for the implementation of Ukraine's Cybersecurity Strategy: Resolution of the Cabinet of Ministers dated 19.12.2023 № 1163]. (2023). Official website of the Cabinet of Ministers. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20232024-roky-z-realizatsii-stratehii-kiberbezpeky-ukrainy-i191223-1163> [in Ukrainian].
13. Stratehiya kiberbezpeky Ukrayiny: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14.09.2021 № 447/2021 [Ukraine's Cybersecurity Strategy: Decree of the President of Ukraine dated 14.09.2021 № 447/2021] (2021). *Official Internet Representation of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> [in Ukrainian].
14. Furashev, V. M. (Ed.). (2024). *Ukrayina v umovakh hibrydnoyi ahresiyi: pravovi aspekty kiberbezpeky: kolektyvna monohrafiya* [Ukraine under hybrid aggression: legal aspects of cybersecurity: collective monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
15. Shemchuk, V. V. & Kostenko, O. L. (2024). Kiberprostir yak sfera natsional'noyi bezpeky: pravovi zasady zabezpechennya [Cyberspace as a sphere of national security: legal foundations of provision]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 3, 167-174 [in Ukrainian].
16. *Cybersecurity in Ukraine: Legal Framework Analysis. IFES Ukraine Report, 2024* [in English].
17. Thompson, M. & Kovalenko, O. (Eds.) (2024). *Digital Security in Wartime: Ukrainian Experience and International Best Practices*. Kyiv: Digital Ukraine Institute [in English].
18. Legal Aspects of Cybersecurity During Armed Conflicts: Ukrainian Case Study (2024). *International Journal of Cyber Law*, 12(3), 45-67 [in English].
19. *Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo zakhystu informatsiyi ta kiberzakhystu derzhavnykh informatsiynykh resursiv, obyektiv krytychnoyi informatsiynoyi infrastruktury: Zakon Ukrayiny vid 27 bereznya 2025 roku № 4336-IX* [On amendments to certain laws of Ukraine regarding information protection and cyber protection of state information resources, critical information infrastructure objects: Law of Ukraine dated March 27, 2025 № 4336-IX] (2025). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4336-20#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025

Оксана Шевчук,

доцент кафедри адміністративного
права та судочинства Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем удосконалення механізму адміністративної відповідальності за порушення правил військового обліку у контексті сучасних викликів національної безпеки. Розглядаються теоретичні та практичні аспекти застосування адміністративних санкцій у військово-обліковій сфері, аналізуються недоліки чинного законодавства та виявляються основні напрямки його модернізації. Особлива увага приділяється аналізу правозастосовної практики та виробленню концептуальних підходів до оптимізації системи адміністративного примусу у галузі військового обліку.

Досліджуються структурні елементи механізму адміністративної відповідальності за порушення військово-облікового законодавства, включаючи нормативно-правову базу, суб'єктів правозастосування, процедури притягнення до відповідальності та систему адміністративних санкцій. Аналізуються проблеми диференціації відповідальності різних категорій військовозобов'язаних, особливості застосування адміністративних покарань за умов особливого періоду та воєнного часу. Розглядаються питання співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері військового обліку.

Детально вивчаються недоліки чинного механізму адміністративної відповідальності, включаючи прогалини у правовому регулюванні, колізії між різними нормативними актами, недостатню ефективність санкцій, що застосовуються, і складності в процедурах доведення правопорушень. Особлива увага приділяється аналізу впливу цифровізації системи військового обліку на трансформацію традиційних підходів до адміністративної відповідальності та необхідності адаптації правових механізмів до сучасних технологічних реалій.

Формулюються конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази адміністративної відповідальності у військово-обліковій сфері, включаючи зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення, спеціальні закони про військовий облік та підзаконні нормативні акти. Обґрунтовується необхідність запровадження нових складів адміністративних правопорушень, коригування розмірів адміністративних штрафів та розширення переліку альтернативних заходів адміністративного впливу. Пропонуються механізми підвищення ефективності профілактики правопорушень у цій сфері.

Розробляються рекомендації щодо оптимізації процедурних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за порушення військового обліку, включаючи вдосконалення порядку складання протоколів, розгляду справ та виконання адміністративних покарань. Пропонуються заходи щодо покращення координації між різними державними органами, що беруть участь у процесі притягнення до відповідальності, та підвищення кваліфікації посадових осіб, уповноважених розглядати справи цієї категорії.

Обґрунтовується концепція комплексного підходу до реформування механізму адміністративної відповідальності у військово-обліковій сфері, що передбачає не лише зміни у матеріальному та процесуальному праві, а й створення ефективної системи моніторингу правозастосування, впровадження сучасних інформаційних технологій та розвиток міжнародного співробітництва у цій галузі. Формулюються пропозиції щодо етапності впровадження запропонованих змін та оцінки їх ефективності через систему якісних та кількісних показників.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, військовий облік, законодавчі зміни, адміністративні санкції, правозастосовна практика, військовозобов'язані, адміністративні правопорушення, цифровізація військового обліку, профілактика правопорушень, процедури притягнення до відповідальності, міжвідомча взаємодія, національна безпека, адміністративний примус, правове регулювання, модернізація.

Shevchuk O.

Improvement of the mechanism of administrative liability for violations of military accounting: proposals for legislative changes

© Оксана Шевчук, 2025

The article is devoted to the study of the current problems of improving the mechanism of administrative liability for violations of military accounting rules in the context of modern challenges of national security. The theoretical and practical aspects of the application of administrative sanctions in the military accounting sphere are considered, the shortcomings of the current legislation are analyzed and the main directions of its modernization are identified. Particular attention is paid to the analysis of law enforcement practice and the development of conceptual approaches to optimizing the system of administrative coercion in the field of military accounting.

The structural elements of the mechanism of administrative liability for violations of military accounting legislation are studied, including the regulatory framework, law enforcement entities, procedures for bringing to justice and the system of administrative sanctions. The problems of differentiating the responsibility of different categories of military personnel, the features of the application of administrative penalties in the conditions of a special period and wartime are analyzed. The issues of the ratio of administrative and criminal liability for offenses in the field of military accounting are considered.

The shortcomings of the current mechanism of administrative liability are studied in detail, including gaps in legal regulation, conflicts between various regulatory acts, insufficient effectiveness of the sanctions applied, and complexities in the procedures for proving offenses. Particular attention is paid to the analysis of the impact of the digitalization of the military accounting system on the transformation of traditional approaches to administrative liability and the need to adapt legal mechanisms to modern technological realities.

Specific proposals are formulated to improve the legislative framework for administrative liability in the military accounting sector, including amendments to the Code of Administrative Offenses, special laws on military accounting and subordinate regulations. The need to introduce new categories of administrative offenses, adjust the size of administrative fines and expand the list of alternative measures of administrative influence is substantiated. Mechanisms are proposed to increase the effectiveness of prevention of offenses in this area.

Recommendations are developed to optimize the procedural aspects of bringing to administrative liability for violations of military accounting, including improving the procedure for drawing up protocols, considering cases and enforcing administrative penalties. Measures are proposed to improve coordination between various state bodies involved in the process of bringing to liability, and to improve the skills of officials authorized to consider cases of this category.

The concept of a comprehensive approach to reforming the mechanism of administrative responsibility in the military accounting sphere is substantiated, which involves not only changes in substantive and procedural law, but also the creation of an effective system for monitoring law enforcement, the introduction of modern information technologies and the development of international cooperation in this area. Proposals are formulated regarding the phasing of the implementation of the proposed changes and the assessment of their effectiveness through a system of qualitative and quantitative indicators.

Keywords: administrative responsibility, military accounting, legislative changes, administrative sanctions, law enforcement practice, military conscripts, administrative offenses, digitalization of military accounting, prevention of offenses, procedures for bringing to justice, interagency cooperation, national security, administrative coercion, legal regulation, modernization.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження механізму адміністративної відповідальності за порушення військового обліку обумовлена кардинальними змінами у військово-політичній обстановці та зростанням вимог щодо забезпечення обороноздатності держави. Сучасні виклики національної безпеки висувають першому плані необхідність створення ефективної системи військового обліку, здатної забезпечити своєчасну мобілізацію людських ресурсів та підтримку боєготовності збройних сил. У умовах існуючий механізм адміністративної відповідальності порушення військово-облікового законодавства вимагає кардинального перегляду та адаптації до нових реалій, що робить це дослідження особливо значимим для теорії та практики адміністративного права.

Особливої актуальності набуває необхідність усунення системних недоліків чинного законодавства про адміністративну відповідальність у військово-обліковій сфері, які виявляються в неефективності санкцій, що застосовуються, недостатній диференціації відповідальності різних категорій військовозобов'язаних та недосконалості процедурних механізмів притягнення до відповідальності. Аналіз правозастосовчої практики свідчить про наявність значних прогалин у правовому регулюванні, колізій між різними нормативними актами та відсутність чітких критеріїв кваліфікації правопорушень, що створює перешкоди для ефективного функціонування системи військового обліку та знижує превентивний потенціал адміністративно-правових санкцій.

Цифровізація системи військового обліку та впровадження сучасних інформаційних технологій у процес ведення обліку військовозобов'язаних актуалізують питання адаптації традиційних підходів до ад-

міністративної відповідальності до нових технологічних реалій. Перехід до електронного документообігу, автоматизованих систем обліку та дистанційних форм взаємодії з громадянами потребує перегляду складів адміністративних правопорушень, процедур їх виявлення та доведення, а також механізмів застосування адміністративних санкцій. Це зумовлює необхідність розробки комплексних пропозицій щодо модернізації законодавчої бази з урахуванням технологічних інновацій та міжнародного досвіду правового регулювання у цій сфері.

Соціально-політична значимість дослідження визначається його спрямованістю на підвищення ефективності виконання конституційного обов'язку громадян щодо захисту Вітчизни через удосконалення механізмів адміністративно-правового примусу. Розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо законодавчих змін сприятиме створенню більш справедливої та ефективної системи відповідальності, що забезпечує баланс між інтересами національної безпеки та захистом прав громадян. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення нормативно-правової бази, оптимізації правозастосовної практики та підвищення якості підготовки фахівців у галузі військово-адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан наукових досліджень у галузі вдосконалення механізму адміністративної відповідальності за порушення військового обліку характеризується недостатньою системністю та фрагментарністю підходів до аналізу проблем законодавчого регулювання. Більшість публікацій останніх років, зокрема (*Polishchuk, M. (2025)*) зосереджено на вивченні окремих аспектів адміністративної відповідальності у військово-обліковій сфері, при цьому комплексні дослідження механізму правового регулювання та конкретні пропозиції щодо його модернізації представлені в обмеженому обсязі [2]. Автори (*Bila-Tiunova, Liubov & Sarybaieva, Hanna & Goloiadova, Tetiana (2025)*) переважно розглядають теоретичні засади адміністративної відповідальності без належної уваги до практичних проблем правозастосування та необхідності адаптації правових механізмів до сучасних умов функціонування системи військового обліку [3].

Дослідження процедурних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за порушення військово-облікового законодавства у науковій літературі представлені переважно у контексті загальних питань адміністративного процесу без урахування специфіки військово-облікової сфери. Кудінов, С. С. аналізує проблеми доведення правопорушень, повноваження суб'єктів правозастосування та порядок призначення адміністративних покарань, проте системного підходу до вдосконалення процедурних механізмів практично немає [4]. Особливо недостатньо вивченими залишаються питання впливу цифровізації на трансформацію процедур притягнення до відповідальності та необхідність їхнього законодавчого закріплення в умовах впровадження сучасних інформаційних технологій.

Аналіз ефективності застосовуваних адміністративних санкцій за порушення військового обліку в сучасних публікаціях носить переважно описовий характер без глибокого дослідження їхнього превентивного потенціалу та соціальної обумовленості. Автори обмежуються констатацією недоліків чинної системи адміністративних покарань, не пропонуючи конкретних механізмів їх удосконалення та науково обґрунтованих критеріїв оцінки ефективності. Практично не дослідженими залишаються питання диференціації відповідальності різних категорій військовозобов'язаних, альтернативних заходів адміністративного впливу та можливості індивідуалізації покарань з урахуванням особистості правопорушника та обставин скоєння діяння.

Міжнародний досвід правового регулювання адміністративної відповідальності у військово-обліковій сфері та можливості його адаптації до національних умов представлені у науковій літературі фрагментарно та несистематично. Більшість дослідників обмежуються поверхневим порівнянням окремих правових інститутів без аналізу їхньої ефективності та можливості імплементації в національну правову систему. Особливо недостатньо вивченими залишаються питання використання міжнародного досвіду для розробки інноваційних підходів до профілактики правопорушень у військово-обліковій сфері, створення ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії та впровадження сучасних технологій у процес притягнення до адміністративної відповідальності, що обумовлює необхідність проведення комплексних порівняльно-правових досліджень.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та практична розробка комплексу заходів з модернізації інституту адміністративної відповідальності за порушення військово-облікового законодавства за допомогою критичного аналізу існуючих правових норм, систематизації проблемних аспектів їх застосування та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо коригування адміністративно-правового

регулювання, спрямованих на усунення превентивного потенціалу адміністративно-правового впливу у сфері забезпечення належного функціонування системи воєнного обліку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система адміністративних стягнень за правопорушення у сфері військового обліку передбачає застосування різних видів покарань залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки скоєного діяння відповідно до статті 23 КУпАП. Стаття 210-1 КУпАП передбачає накладення штрафу в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за порушення правил військового обліку. Додатково можуть застосовуватися інші види стягнень, передбачені статтею 24 КУпАП: попередження, виправні роботи, адміністративний арешт [1]. Розмір штрафу та тривалість інших видів стягнень визначаються з урахуванням положень статей 33, 34 КУпАП щодо обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, тяжкості правопорушення, особи правопорушника та інших факторів, що характеризують ступінь суспільної небезпеки діяння [7; 8].

Адміністративне провадження у справах про правопорушення у сфері військового обліку має свої процесуальні особливості, пов'язані зі специфікою суб'єктного складу та характером правовідносин, що регулюються главою 3 КУпАП. Уповноваженими органами з розгляду таких справ відповідно до статті 221 КУпАП є районні, районні у містах, міські чи міськрайонні суди, а також згідно зі статтею 222 КУпАП військові комісаріати в межах їх компетенції. Провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері військового обліку здійснюється з дотриманням принципів, визначених статтею 245 КУпАП: законності, оперативності, об'єктивної істини, забезпечення права на захист, а також із урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [6] та підзаконними актами Міністерства оборони України.

Практика застосування адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері військового обліку виявляє ряд проблемних аспектів, що потребують вирішення на законодавчому та правозастосовчому рівнях. До основних проблем належать: недосконалість нормативно-правового регулювання окремих аспектів військового обліку, особливо в частині узгодження положень КУпАП із спеціальним законодавством; складність доведення вини у деяких категоріях справ, пов'язана з недостатньою регламентацією процедур у статті 210-1 КУпАП; недостатня ефективність застосовуваних стягнень у контексті досягнення цілей, визначених статтею 23 КУпАП; проблеми координації діяльності різних органів у сфері військового обліку між військовими комісаріатами, органами внутрішніх справ та судами. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу та внесення відповідних змін до КУпАП та спеціального законодавства.

Розвиток законодавства про адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері військового обліку має відбуватися з урахуванням сучасних викликів національної безпеки, європейських стандартів та кращих практик правового регулювання, а також у контексті реформування КУпАП. Необхідними напрямками удосконалення є: систематизація та кодифікація норм про адміністративну відповідальність у сфері військового обліку в новому Кодексі України про адміністративні проступки; удосконалення диспозиції статті 210-1 КУпАП з урахуванням положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»; впровадження електронних технологій у процес ведення військового обліку відповідно до вимог цифровізації державного управління; посилення превентивної функції адміністративної відповідальності через розширення застосування попереджувальних заходів; удосконалення системи адміністративних стягнень з урахуванням їх ефективності та пропорційності згідно з принципами, закріпленими у статті 23 КУпАП.

Склад адміністративного правопорушення у сфері військового обліку є складною юридичною конструкцією, що базується на положеннях КУпАП (зокрема, статті 210-1) та спеціального законодавства, передусім Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [1]. Ефективність боротьби з правопорушеннями у цій сфері залежить від якості нормативно-правового регулювання, узгодженості положень різних законодавчих актів, професійності правозастосовчих органів та свідомості громадян щодо виконання своїх обов'язків у сфері військового обліку, визначених статтями 32–34 спеціального закону. Подальший розвиток законодавства має спрямовуватися на підвищення ефективності системи військового обліку, удосконалення механізмів адміністративної відповідальності в межах реформування КУпАП та забезпечення національної безпеки держави відповідно до сучасних викликів [10].

Проведене дослідження дозволило встановити, що сучасний механізм адміністративної відповідальності порушення військового обліку характеризується значними системними недоліками, які знижують ефективність державного контролю у цій сфері. Аналіз чинного законодавства виявив невизначеність складів адміністративних правопорушень, невідповідність розмірів санкцій тяжкості провин, а також відсутність чітких процедурних механізмів притягнення до відповідальності різних

категорій порушників. Зазначені прогалини у правовому регулюванні створюють перешкоди для ефективної реалізації державної політики у сфері забезпечення військової безпеки та потребують негайного законодавчого втручання.

Висновки. Комплексний аналіз правозастосовної практики продемонстрував існування значних розбіжностей у підходах до кваліфікації однотипних порушень військово-облікового законодавства, що свідчить про необхідність уніфікації критеріїв оцінки протиправних діянь та стандартизації процедур призначення адміністративних покарань. Виявлені проблеми у діяльності уповноважених органів вказують на потребу у вдосконаленні не лише матеріально-правових, а й процесуальних аспектів адміністративної відповідальності, включаючи механізми доведення, строки розгляду справ та порядок виконання прийнятих рішень.

Розроблені під час дослідження пропозиції щодо модернізації законодавства передбачають диференціацію адміністративної відповідальності залежно від характеру порушень, особистості правопорушника та ступеня суспільної небезпеки діяння. Пропоновані зміни включають коригування диспозицій статей адміністративного законодавства, запровадження градації санкцій з урахуванням повторності порушень, а також встановлення спеціальних процедурних гарантій окремих категорій суб'єктів військово-облікових відносин. Реалізація цих пропозицій сприятиме підвищенню превентивного впливу адміністративно-правових заходів та забезпеченню балансу між інтересами держави та правами громадян.

Перспективи подальшого вдосконалення механізму адміністративної відповідальності за порушення військового обліку пов'язані з необхідністю моніторингу ефективності запропонованих законодавчих змін, адаптації правових норм до умов військово-політичної обстановки, що змінюються, і розвитком цифрових технологій у системі військового обліку. Впровадження запропонованих заходів вимагатиме відповідної підготовки правозастосовників, створення методичних рекомендацій щодо застосування оновленого законодавства та формування системи контролю за дотриманням однаковості у правозастосовній практиці, що в сукупності забезпечить досягнення цілей адміністративно-правового регулювання у досліджуваній сфері.

Список використаних джерел

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 13.05.2025).
2. Polishchuk, M. (2025). Legal liability for violation of legislation in the field of receiving international financial assistance in Ukraine: current status and development prospects. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 190-194. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.2.32.
3. Bila-Tiunova, Liubov, Sarybaieva, Hanna & Goloiadova, Tetiana (2025). Security and financial aspects of the doctrinal and legal characteristics types of administrative liability of the servicemen of the armed forces of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 11, 308-318. DOI: 10.30525/2256-0742/2025-11-1-308-318.
4. Кудінов, С. С. (2022). Financial liability of military personnel as a type of legal liability. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 33, 203-208. Retrieved from <https://nzlubb.org.ua/index.php/journal/article/view/660>.
5. Martsun, M. I. (2022). Characteristics of the composition of an administrative offense related to violation of the rules of quarantine of people. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 97(2), 194-203. DOI: 10.32631/v.2022.2.17.
6. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення: 13.05.2025).
7. Шевчук О., Ментух Н. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf.
8. Братковский В. М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 204 с.
9. Військові адміністративні правопорушення. Науково-практичний коментар глави 13-Б КУпАП / М. С. Туркот, А. В. Столітній, О. В. Міхед, О. В. Єні та ін. ; за ред. М. С. Туркота. Київ : Норма права, 2020. 136 с.
10. Mentukh, N. & Shevchuk, O. (2023). Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*, 1(1), 4–17.

References

1. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 № 8073-X* [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated 07.12.1984 № 8073-X]. (1984). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
2. Polishchuk, M. (2025). Legal liability for violation of legislation in the field of receiving international financial assistance in Ukraine: current status and development prospects. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 190-194. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.2.32. [in English].
3. Bila-Tiunova, Liubov, Sarybaieva, Hanna & Goloiadova, Tetiana (2025). Security and financial aspects of the doctrinal and legal characteristics types of administrative liability of the servicemen of the armed forces of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 11, 308-318. DOI: 10.30525/2256-0742/2025-11-1-308-318 [in English].
4. Kudinov, S. S. (2022). Kudinov, S. S. Financial liability of military personnel as a type of legal liability [Financial liability of military personnel as a type of legal liability]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 33, 203-208. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/660> [in Ukrainian].
5. Martsun, M. I. (2022). Characteristics of the composition of an administrative offense related to violation of the rules of quarantine of people. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 97(2), 194-203. DOI: 10.32631/v.2022.2.17. [In English].
6. *Pro viyskovyy obovyazok i viyskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-XII* [On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine dated 25.03.1992 № 2232-XII] (1992). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> [in Ukrainian].
7. Shevchuk, O. & Mentukh, N. F. (2021). Shevchuk O., Mentukh N. Realizatsiya polityky derzhavnoyi informatsiynoyi bezpeky Ukrainy v konteksti zapobihannya koruptsiyi: administratyvno-pravovyy aspekt [Implementation of Ukraine's state information security policy in the context of corruption prevention: administrative and legal aspect]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 64, 282–287. Retrieved from http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf [in Ukrainian].
8. Bratkovsky, V. M. (2020). [Bratkovskyy V. M. Administratyvna vidpovidalnist za porushennya zakonodavstva pro mobilizatsiynu pidhotovku ta mobilizatsiyu: monohrafiya [Administrative liability for violation of legislation on mobilization preparation and mobilization: monograph]. Lviv: Galician Publishing Union. 204 p. [In Ukrainian].
9. Turkot, M. S., Stolitniy, A. V., Mikhed, O. V. & Yeni, O. V. et al. (2020). [Viyskovi administratyvni pravoporushennya. Naukovo-praktychnyy komentar hlavy 13-B KUpAP [Military administrative offenses. Scientific and practical commentary on Chapter 13-B of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Ed. by M. S. Turkot. Kyiv: Norma prava. 136 p. [In Ukrainian].
10. Mentukh, N. & Shevchuk, O. (2023). Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*, 1(1), 4-17 [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2025

Андрій Грубінко,

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри теорії права та

конституціоналізму, Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4856-5831>

ІНСТИТУТ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ (ДОСВІД ПОЛЬЩІ)

У цій статті представлено аналіз правового забезпечення інституту адвокатської таємниці в Польщі із зазначенням ситуацій, коли адвокат має право або зобов'язаний розкривати інформацію, що охоплюється професійною таємницею, а також наслідків помилкової оцінки адвоката у такій ситуації. Розглянуто деякі положення, що потребують законодавчих змін або функціонального тлумачення для того, щоб гарантувати дотримання адвокатської таємниці в судовому процесі.

У результаті дослідження сформульовано висновки, що в Польщі адвокатська таємниця, відома як професійна таємниця, є фундаментальним принципом, глибоко вкоріненим у правовій етиці та професійній поведінці, який зобов'язує адвокатів зберігати в таємниці всю інформацію, отриману під час надання правової допомоги. Як адвокати, так і юрисконсультанти пов'язані законодавчим зобов'язанням зберігати конфіденційність, що означає, що вони не можуть розголошувати повідомлення, отримані ними в ході надання правової допомоги. Законодавчі зміни необхідні в деяких випадках, наприклад, коли адвокат повинен мати право оскаржити рішення суду про розкриття даних, що становлять адвокатську таємницю, щодо даних, отриманих в результаті оперативно-розшукової діяльності органів, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства. В інших випадках законодавчі зміни можуть не досягти своєї мети, наприклад, роз'яснення певних актуальних питань. Загрози адвокатській таємниці, наприклад, у випадку доступності інформації, що становить адвокатську таємницю, органам нагляду, які здійснюють оперативний контроль, відзначив і Конституційний суд Польщі. Незважаючи на те, що тут відзначається ризик для ефективного захисту професійної таємниці, суд вказав, що саме законодавець має запровадити правові рішення, які запобігатимуть ризику використання інформації, що потребує захисту, або принаймні мінімізуватимуть цей ризик і що можливе неправильне застосування положення в конкретній справі не означає, що воно є неконституційним.

Ключові слова: адвокатська таємниця, професійна таємниця, клієнт, професійна таємниця, кримінальний процес.

Hrubinko A.

The institute of attorney-client privilege (Polish experience)

This article provides an analysis of the legal framework for the institution of attorney-client privilege in Poland, indicating the situations when an attorney is entitled or obliged to disclose information covered by professional secrecy, as well as the consequences of an erroneous assessment of an attorney in such a situation. Some provisions requiring legislative amendments or functional interpretation in order to guarantee the observance of the attorney-client privilege in court proceedings are also considered.

The study concludes that in Poland, the attorney-client privilege, known as professional secrecy, is a fundamental principle deeply rooted in legal ethics and professional conduct, which obliges lawyers to keep confidential all information obtained in the course of providing legal aid. Both lawyers and paralegals are bound by a legal obligation of confidentiality, which means that they cannot disclose communications received in the course of providing legal aid. Legislative changes are necessary in some cases, for example, when a lawyer should have the right to appeal against a court decision to disclose information constituting professional secrecy in relation to information obtained as a result of the operational and investigative activities of law enforcement agencies. In other cases, legislative amendments may not achieve their purpose, for example, to clarify certain topical issues. The Constitutional Court of Poland has also noted threats to the attorney-client privilege, for example, in the case of access to information constituting the attorney-client privilege by supervisory authorities exercising operational control. Despite the fact that there is a risk to the effective protection of professional secrecy, the court pointed out that it is the legislator who should introduce legal solutions that will prevent the risk of using information that needs to be protected, or at least minimise this risk, and that the possible misapplication of a provision in a particular case does not mean that it is unconstitutional.

Keywords: attorney-client privilege, professional secrecy, client, professional secrecy, criminal procedure.

Постановка проблеми. Адвокатська таємниця гарантує права особи, яку представляє адвокат, та зобов'язання останнього (як зазначено в польському адвокатському законодавстві) зберігати в таємниці все, що стало відомо у зв'язку з наданням правничої допомоги. Її важливість підкреслюється законодавчою заборобою звільняти адвоката від обов'язку дотримуватись професійної таємниці щодо фактів, які стали йому відомі під час надання правничої допомоги або ведення справи. Однак, оскільки зміст надання правничої допомоги полягає в тому, щоб діяти в інтересах і на користь клієнта, необхідно конкретизувати, що саме підпадає під вказане, визначити, до якої міри адвокатська таємниця може бути обмежена, коли вона вступає в конфлікт з іншими правовими цінностями.

Мета дослідження – проаналізувати особливості правового забезпечення та проблемні аспекти функціонування інституту адвокатської таємниці в Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу для написання даної статті склали праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, як К. Бускуп, Дж. Блажейській-Кувал, Ю. Варушка, А. Віакса, Ю. Онічик, П. Погоржелскі, Дж. Томчак, О. Шира та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут адвокатської таємниці – це комплекс правових норм та етичних правил, які зобов'язують адвоката не розголошувати відомості, отримані від клієнта в процесі надання правової допомоги. Цей інститут є важливим для забезпечення довіри між адвокатом та клієнтом, а також для захисту прав та інтересів клієнта.

Якщо розголошення інформації може бути небажаним для клієнта, адвокат повинен захистити її. Однак професійна таємниця не поширюється на інформацію, яка повинна надаватися органам влади на підставі положень про протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, а також на інформацію про схеми податкової оптимізації, яка була надана клієнту, як це визначено положеннями Податкового кодексу Польщі [1]. Перший з цих винятків застосовується, коли адвокат діє як майновий та фінансовий посередник. Відповідно до другого винятку, адвокат зобов'язаний повідомити про схему податкової оптимізації, коли його клієнт, як бенефіціар такої схеми, звільняє його від обов'язку зберігати цю інформацію в таємниці. В іншому випадку обов'язок повідомити схему податкової оптимізації переходить до її бенефіціара.

Адвокат також підлягає кримінальній відповідальності за будь-яке неповідомлення про злочин з постійно розширюваного переліку, включеного до ст. 240 Кримінального кодексу Польщі [9]. Ідеться про такі види злочинів, як злочини проти миру, людяності та воєнні злочини, злочини проти держави, громадської безпеки, життя і здоров'я та свободи, сексуальні злочини, захоплення заручників та терористичні злочини, якщо тільки адвокат не міг обґрунтовано припустити, що органи влади знали про правопорушення або якщо адвокат не запобіг його вчиненню.

Інформація, на яку поширюється адвокатська таємниця і розголошення якої може бути небажаним для клієнта, також може бути розкрита адвокатом у кримінальному провадженні на підставі згоди суду. За винятком випадків, коли інформація підпадає під дію нерозголошення адвокатської таємниці, що охоплює факти, повідомлені адвокату під час надання юридичної консультації або ведення справи (ст. 178 Кримінально-процесуального кодексу Польщі), суд може звільнити адвоката від дотримання професійної таємниці, якщо це відповідає інтересам правосуддя і відповідні обставини не можуть бути встановлені на підставі інших доказів (ч. 2 ст. 180 КПК Польщі). Рішення суду з цього питання може бути оскаржене в апеляційному порядку. Оскільки у слідчому провадженні рішення з цього питання приймається судом на підставі клопотання прокурора, без заслуховування адвоката, апеляційна буде першою можливістю представити позицію адвоката з цього питання [2].

Гельсінський фонд з прав людини, широко визнана польська неурядова організація, проаналізував у 2018 році рішення польських судів щодо звільнення адвокатів від професійної таємниці у кримінальному провадженні на підставі клопотання прокурора. З 242 виявлених судових рішень, що стосуються 262 адвокатів, 179 (майже 74%) були позитивними в першій інстанції, але в кінцевому підсумку лише 46 рішень (19%) були підтримані апеляційним судом. В обґрунтуванні своїх рішень суди посилалися на обсяг адвокатської таємниці, необхідність чіткого зазначення обставин, щодо яких адвокат буде давати свідчення (з метою уникнення винятків бланкетного характеру щодо інших істотних обставин, які виникнуть під час допиту свідка) та необхідність належного обґрунтування клопотання про звільнення адвоката від професійної таємниці. Переважний інтерес правосуддя обґрунтовувався важливістю обставин, що підлягають з'ясуванню, значущістю правової цінності, на яку посягає правопорушення, та тяжкістю його наслідків, тоді як право на приватного життя особи як протизага інтересам правосуддя розглядалося рідко. В обґрунтуванні своїх рішень суди посилалися також на попередню судову практику, вказуючи на важливість

адвокатської таємниці для належного функціонування судової влади в демократичній державі, де панує верховенство права [3].

Неможливість встановити відповідну обставину на підставі інших доказів, що створює другу підставу для скасування адвокатської таємниці, була витлумачена буквально і виключена в ситуації, коли певна інформація була відома органам влади, але все одно потребувала перевірки за допомогою додаткових доказів [4].

Така загалом позитивна картина сприйняття судами важливості адвокатської таємниці супроводжується застереженням, що існуюча правова формула звільнення адвокатів від професійної таємниці все ще може відкривати двері для свавільних рішень у цій сфері та її застосування навіть до дрібних правопорушень, якщо обставина, що підлягає з'ясуванню, має певне значення і може бути встановлена лише на підставі розкриття конфіденційної інформації.

Ще одним прикладом обставин, за яких розголошення адвокатом інформації, яка може бути небажаною для клієнта, виходить за межі захисту адвокатської таємниці, є ситуація, коли розголошення адвокатської таємниці позбавляє адвоката базового правового захисту. Адвокат може стати жертвою правопорушення, вчиненого клієнтом на його шкоду, наприклад, вимагання юридичної послуги без її оплати, погрози адвокату або образи на його адресу. У такому випадку, як зазначають представники адвокатських дисциплінарних судів, органам влади можуть бути передані персональні дані клієнта, якому надавалася правова допомога, а також документи (наприклад, рахунки або листування, що містить погрози, шантаж або образи), які повинні дозволити адвокату розпочати кримінальне або цивільне провадження та подати необхідні докази. Однак навіть у такому випадку адвокат не повинен розголошувати будь-які обставини, пов'язані з власними справами клієнта.

Адвокат також може, у зв'язку зі змістом розмов з клієнтами, опинитися в становищі обвинуваченого в дисциплінарному або кримінальному провадженні. У такому випадку обов'язок адвоката зберігати мовчання про всі розмови з клієнтом відпадає, навіть якщо вони стосуються обговорення захисту в конкретній справі, через основоположного права на захист. В іншому випадку адвокат опиниться в гіршому становищі ніж будь-яка інша обвинувачена особа [5].

Законодавчі положення, що регулюють діяльність адвокатів, в принципі забороняють звільнення адвокатів від професійної таємниці щодо фактів, які стали відомі під час надання правової допомоги або ведення справи. Це правило було підкреслено Верховним судом Польщі у своїй практиці, коли суд вказав, що особа, якій надається правова допомога, не може звільнити адвоката від обов'язку зберігати конфіденційність [6].

Адвокатська таємниця регулюється законом і покликана захищати не лише приватні інтереси, але й інтереси професійного самоврядування та інтереси правосуддя, що переважають [7]. Саме адвокат вирішує, яким є бажане використання інформації, що підпадає під адвокатську таємницю. Будь-яке рішення в цьому питанні має бути ретельно виваженим, оскільки адвокат та його клієнт несуть ризик та наслідки помилкової оцінки в цьому питанні. Негативні наслідки можуть бути пов'язані з двома ситуаціями: коли адвокат трактує певні справи як такі, що вимагають відмови від дачі показань з посиланням на адвокатську таємницю, тоді як суд вбачає в цьому зловживання адвокатською таємницею і, навпаки, коли адвокат вважає, що розголошення матеріалів, які становлять адвокатську таємницю, в конкретній справі є допустимим, тоді як, на думку органів державної влади, це не так [8].

Якщо адвокат розкриває інформацію, яка підпадає під сферу дії адвокатської конфіденційності (наприклад, через те, що він покладається на юридично нечинну згоду клієнта або через неефективний захист відповідних документів чи електронних даних), він наражає на негативні наслідки як себе, так і свого клієнта. У такому випадку адвокат буде притягнутий до дисциплінарної відповідальності перед дисциплінарним судом адвокатури, а також до кримінальної відповідальності за розголошення, всупереч встановленим законом, відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків або функцій, які він виконує (ч. 1 ст. 266 Кримінального кодексу Польщі). Клієнт адвоката не захищений від розголошення конфіденційної інформації, навіть якщо вона була отримана незаконним шляхом [8].

Відповідно до ст. 168а Кримінально-процесуального кодексу Польщі передбачає, що коли доказ отримано в результаті порушення кримінально-процесуального законодавства або навіть в результаті вчинення злочину, він не може бути визнаний недопустимим виключно на цих підставах, за винятком випадків, коли доказ отримано у зв'язку з виконанням службових обов'язків службовою особою, в результаті: вбивства, заподіяння умисної шкоди здоров'ю або позбавлення волі. Це означає, що докази, які створюють плід отруйного дерева, можуть бути покладені в основу судового рішення. Спочатку суд вирішує про його

достовірність та доказову силу. Варто також зазначити, що прокурор, який вирішив використати незаконно отримані докази, не підлягає дисциплінарному провадженню, оскільки – відповідно до Закону про прокуратуру – дія або бездіяльність прокурора, вчинена виключно в інтересах суспільства, не є дисциплінарним проступком (ч. 2 ст. 137 Закону про прокуратуру).

Актуальні суперечливі питання щодо адвокатської таємниці Конституція Польщі гарантує (ст. 42.2) кожному, проти кого порушено кримінальне провадження, право на захист на всіх стадіях такого провадження, зокрема, шляхом отримання правової допомоги адвоката. Таке рішення вимагає довіри між клієнтом та адвокатом, яка ґрунтується на переконанні першого в тому, що все, що стане відомо адвокату у зв'язку з наданням правової допомоги, буде зберігатися в таємниці. В іншому випадку особа, яка отримує правову допомогу, опиниться у гіршому становищі – по відношенню до розголошеної інформації – ніж якби вона взагалі не зверталася до адвоката, що нівелювало б мету професійної правничої допомоги [8]. Тому ефективна комунікація з адвокатом повинна бути захищена (хоча цей захист не є абсолютним). Однак у деяких випадках гарантування конфіденційності відносин між адвокатом і клієнтом в рамках польської правової системи може бути поза межами можливостей адвоката. Такі випадки, які можуть вимагати внесення змін до законодавства, представлені нижче.

Відповідно до чинних положень, що регулюють оперативний контроль, якщо оперативний співробітник виявить у зібраних матеріалах обставини, які підпадають під адвокатську адвокат зобов'язаний негайно знищити її, в обов'язковому порядку та зафіксованим способом (якщо інформація стосується адвокатської таємниці) або передати прокурору, який звернеться до суду з клопотанням про виключення її з професійної таємниці (якщо це відповідає інтересам правосуддя та відповідні обставини не можуть бути встановлені на підставі інших доказів). Адвокат не може оскаржити рішення суду з цього питання. Таким чином, адвокат, чиє спілкування з клієнтом було записано без його відома, а потім проаналізовано несудовим органом з метою перевірки того, чи може воно бути корисним у кримінальному провадженні, не може ефективно реагувати на можливі зловживання у цій сфері.

Цю правову прогалину необхідно вважати найбільш нагальною з огляду на її юридичну та практичну важливість. Її правове значення випливає з невідповідності між неможливістю адвоката оскаржити судові рішення з посиланням на професійну таємницю та (щонайменше) правом на захист і на ефективний засіб правового захисту. Його практичне значення було продемонстровано вище у високому відсотку рішень судів другої інстанції, в яких рішення про звільнення адвоката від професійної таємниці були змінені, де адвокат міг викласти свою позицію щодо важливості адвокатської таємниці.

Відсутність правового регулювання професійної таємниці щодо осіб, які не є адвокатами. Одноособові адвокатські бюро, в яких адвокат працює без підтримки будь-якого персоналу, є рідкісним явищем. Ситуація, коли вся інформація, що стосується кожної справи, міститься в документах, які зберігаються лише в фізичній формі, без доступу до них інших осіб, крім адвоката, також є вкрай унікальною. Це означає, що в більшості випадків доступ до даних, що становлять адвокатську таємницю, мають інші особи, які працюють або практикують в офісі адвоката: секретарі, студенти-правники, юристи без статусу адвоката, а іноді також бухгалтери та фахівці з інформаційних технологій. Відповідно до вимог Кодексу адвокатської етики, адвокат зобов'язаний зберігати в таємниці та захищати від розголошення або небажаного використання все, що стало йому відомо у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, – і не лише ним самим. Адвокати також зобов'язують своїх помічників та осіб, які залучаються ними до здійснення професійної діяльності, дотримуватися зобов'язань щодо дотримання адвокатської таємниці, наприклад, шляхом включення спеціального застереження до їхніх трудових договорів. Однак Кодекс адвокатської етики є не законом загального застосування, а внутрішнім регламентом адвокатської діяльності, обов'язковим для адвокатів та їхніх стажистів, але не для суду чи публічного прокурора, які покладаються на положення закону при виконанні своїх обов'язків у кримінальному провадженні (наприклад, при допиті свідків) [10].

Ст. 178 Кримінально-процесуального кодексу Польщі виключає можливість звільнення захисників від професійної таємниці, якими у кримінальному провадженні – відповідно до адвокатського права – можуть бути адвокати та їхні стажери. Ст. 180 ч. 2 Кримінально-процесуального кодексу Польщі, яка дозволяє суду звільнити свідка від професійної таємниці, не розрізняє адвокатів та інших осіб, які мають доступ до захищених даних, а просто посилається на осіб, пов'язаних зобов'язанням професійної таємниці, тобто на адвоката. Однак, відповідно до законодавчих положень, таке зобов'язання поширюється лише на адвокатів та їхніх стажистів. Це означає, що, з формальної точки зору, лише адвокат та його стажист можуть уникнути допиту в судовому процесі відповідно до чітких законодавчих положень, що регулюють адвокатську таємницю (якщо тільки суд не прийме іншого рішення у їхній справі) [8]. Ані інші особи, які

мають доступ до даних, що становлять адвокатську таємницю, виконуючи свої обов'язки в офісі адвоката або (наприклад, дистанційно) для адвоката, ані клієнт адвоката не можуть скористатися нею, коли їх викликають для надання свідчень, принаймні відповідно до формулювань чинного законодавства. Включення положення про конфіденційність до (наприклад, трудового) договору особи, яка надає послуги адвокату, не вирішить цю проблему, оскільки воно саме по собі не може створювати привілеї між адвокатом і клієнтом, що діють проти органу державної влади.

Однак ця прогалина, як видається, не створює проблем на практиці на даний момент. Широке функціональне розуміння обсягу професійної таємниці, в результаті якого вона розглядається як імунітет, що відноситься до типу захищеної інформації, а не до певних осіб, визнається як у судовій практиці, так і в літературі, присвяченій правовим привілеям [8].

Тим не менш, відсутність правового регулювання професійної таємниці щодо осіб, які не є адвокатами, все ще сприймається як потенційно проблематична, що свідчить на користь законодавчого регулювання, що було зроблено щодо обшуку та вилучення документів, що зберігаються у фізичній формі або на пристроях, що містять інформаційно-технологічні системи або інформаційно-технологічні дані, включаючи електронну кореспонденцію (ст. 225 і 236а КПК). Відповідно до цих положень, якщо особа (яка може бути адвокатом, його працівником або клієнтом), в приміщенні якої проводиться обшук, заявляє, що певний документ містить інформацію, захищену адвокатською таємницею (або має особистий характер), такий документ без попереднього ознайомлення передається в опечатаному контейнері прокурору або до суду [2]. Однак, якщо власник документа заявляє, що він стосується правового захисту, його слід залишити власнику без ознайомлення з його змістом або зовнішнім виглядом.

Заява захисника адвоката з цього приводу має бути прийнята без додаткового розслідування. Якщо така заява зроблена іншою особою і викликає сумніви, документ має бути переданий, без попереднього ознайомлення, до суду в опечатаному контейнері. Ознайомившись з документом, суд повинен повернути його особі, від якої він був отриманий, або постановити ухвалу про його вилучення для цілей розгляду справи.

Аналогічне регулювання, що захищає інформацію, а не її депонента, має існувати і щодо допиту свідків у кримінальному провадженні. Незважаючи на (поки що) існуючий консенсус щодо неприпустимості обходу адвокатської таємниці шляхом допиту осіб, які не є адвокатами, про факти, що належать до адвокатської таємниці, відчутна атмосфера законодавчої всюдозволеності щодо зменшення значення адвокатської таємниці та збільшення кількості справ, у яких суди просять звільнити адвокатів від адвокатської таємниці, також може призвести до спроб отримання захищеної інформації від осіб, які не є адвокатами, що не є адвокатами [8]. Таким чином, прийняття правового регулювання, однозначно виключає таку можливість, може розглядатися як потенційно важливе питання, зокрема, з огляду на те, що після розкриття обставин, які повинні бути захищені адвокатською таємницею, розкрита інформація вже не може зберігатися в таємниці, а довіра клієнта безповоротно втрачається.

Різні обсяги захисту адвокатської таємниці в судочинстві Судочинство має різну природу. Цивільне судочинство має змагальний та диспозитивний характер. Сторони вирішують, що саме має бути розкрито суду, несуть тягар доказування, і, в принципі, немає вагомих підстав для звільнення адвоката від професійної таємниці. Однак, відповідно до польського Цивільного процесуального кодексу, адвокат зобов'язаний давати свідчення як свідок (якщо його призначив суд), також щодо питань, які охоплюються адвокатською таємницею, і може відмовитися відповідати на запитання, якщо (...) його свідчення будуть пов'язані з порушенням професійної таємниці (ч. 2 ст. 261 ЦПК Польщі) [6]. На практиці це означає, що адвокат, діючи відповідно до передбаченого законом обов'язку зберігати в таємниці все, що йому стало відомо у зв'язку з наданням правової допомоги, відмовляється відповідати на будь-яке запитання у зв'язку із зазначеним питанням. Рішення адвоката про те, чи може він у конкретному випадку відповісти на конкретне запитання, чи професійна таємниця вимагає скористатися своїм правом відмовитися від відповіді, є остаточним, і суд не втручається в оцінку адвоката з цього приводу.

Однак, як вже було показано вище у справі про затримання адвоката, навіть якщо існуючі відмінності в судочинстві можна вважати виправданими з огляду на специфіку окремих видів проваджень, все одно можуть виникнути певні проблеми щодо можливості перенесення, наприклад, більш широкого захисту правового привілею захисника, відповідно до якого адвокат взагалі не може бути допитаний, на інші провадження, де адвокат зобов'язаний з'являтися на слухання і має право (або зобов'язаний) відмовитися відповідати на певні запитання. Останній крок сам по собі може бути проблематичним через те, що суд оцінює, як інтерпретувати відмову від відповідати на питання в контексті справи (ст. 233 ЦПК Польщі) [4].

Вирішення цього питання в законі могло б покласти край різним інтерпретаціям, які в окремих випадках призводять до затримання адвокатів судами. Однак усунення цієї прогалини видається менш нагальним, оскільки задовільного результату все ще можна досягти за допомогою функціонального тлумачення і в світлі існуючої судової практики. Більше того, приклади суперечливого тлумачення судами, здавалося б, чітких положень закону свідчать про те, що регулювання питання в законі може не тільки не вирішити проблему, але й створити нові. Суперечливі тлумачення правових норм у судовій практиці Відповідно до положень польського кримінального процесу, адвокат, призначений *ex officio* у касаційному провадженні (як і в інших перелічених провадженнях), повинен скласти і підписати касаційну скаргу або письмово повідомити суд про те, що не виявив підстав для подання касаційної скарги (ч. 3 ст. 84 Кримінально-процесуального кодексу Польщі) [9]. Формулювання цього положення здається чітким і безперечним: адвокат повинен або скласти касаційну скаргу, або повідомити (тобто повідомити або доставити повідомлення) суд про те, що він не буде цього робити через відсутність правових підстав. Однак на практиці суди - що підтверджується судовою практикою Верховного Суду - імовірно з метою перевірки того, чи була надана правова допомога клієнту належним чином (чи взагалі була надана), вимагають в останньому випадку від адвоката надання не простої інформації, а правового висновку (тобто вичерпного обґрунтування) про відсутність підстав для складання касаційної скарги, причому не лише клієнту, а й суду. Невиконання цієї вимоги – навіть якщо адвокат повідомить суд, що правовий висновок з відповідного питання існує і був наданий клієнту – тягне за собою констатацію судом невиконання адвокатом свого обов'язку та вимогу усунути цей недолік шляхом надіслання правового висновку до суду (протягом семи днів) [8].

Оскільки правовий висновок, який запитується судом, може містити відомості, що становлять адвокатську таємницю (і не обов'язково на користь клієнта), деякі адвокати подають його до суду в закритому конверті та повідомляють суд про його конфіденційний зміст. У такому випадку суд вирішує, чи відкрити конверт і долучити висновок до матеріалів справи, чи прийняти заяву адвоката про відсутність підстав для складання касаційної скарги і залишити конверт закритим. Однак навіть така практика залишає сумніви щодо того, чи належним чином адвокат захищає адвокатську таємницю, зокрема, коли він виступає в якості захисника [7].

Отже, у Польщі адвокатська таємниця, відома як професійна таємниця, є фундаментальним принципом, глибоко вкоріненим у правовій етиці та професійній поведінці. Він зобов'язує адвокатів зберігати в таємниці всю інформацію, отриману під час надання правової допомоги. Цей привілей поширюється на всі матеріали, пов'язані зі справою, незалежно від їхнього місцезнаходження. Незважаючи на загальну широту, існують винятки, особливо щодо відмивання грошей, схем податкової оптимізації та потенційної злочинної діяльності. Як адвокати, так і юрисконсультанти пов'язані законодавчим зобов'язанням зберігати конфіденційність, що означає, що вони не можуть розголошувати повідомлення, отримані ними в ході надання правової допомоги [8].

Законодавчі зміни необхідні в деяких випадках, наприклад, коли адвокат повинен мати право оскаржити рішення суду про розкриття даних, що становлять адвокатську таємницю, щодо даних, отриманих в результаті оперативно-розшукової діяльності органів, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства. В інших випадках законодавчі зміни можуть не досягти своєї мети, наприклад, роз'яснення певних актуальних питань. По-перше, тому що нове законодавче регулювання може відкрити дискусію щодо нових спірних питань; по-друге, тому що навіть законодавчі положення, які здаються чіткими, можуть тлумачитись неоднозначно. Тим не менш, навіть у випадках, коли законодавче втручання здається необхідним, воно може не відбутися через те, що в суспільстві панує атмосфера згоди з обмеженням свободи слова, а отже, і з тим, що в суспільстві може виникнути дискусія щодо того, чи варто обмежувати свободу слова [9].

Загрози адвокатській таємниці, наприклад, у випадку доступності інформації, що становить адвокатську таємницю, органам нагляду, які здійснюють оперативний контроль, відзначив і Конституційний суд Польщі. Незважаючи на те, що тут відзначається ризик для ефективного захисту професійної таємниці, суд вказав, що саме законодавець має запровадити правові рішення, які запобігатимуть ризику використання інформації, що потребує захисту, або принаймні мінімізуватимуть цей ризик і що можливе неправильне застосування положення в конкретній справі не означає, що воно є неконституційним. Таке ставлення може бути виправдане повагою до законодавчої автономії, однак воно не є достатнім, коли йдеться про незворотне порушення адвокатської таємниці, а закон не надає адвокатам необхідних гарантій для її захисту в інтересах правосуддя.

Список використаних джерел

1. Attorney-client privilege in Polish law and legal practice – on legal gaps and some controversial matters Elzbieta Hryniewicz-Lach. 13 April 2023. ERA Forum. <https://doi.org/10.1007/s12027-023-00741-0>.
2. Code of Criminal Procedure Act of 6 June 1997.
3. Franczak, A. Attorney-client privilege in Polish tax law cases: witness evidence and reporting of tax schemes (MDRs) – identification of risks. Suchoża, J., Husár, J., Hučková, R. (eds.): *Právo, obchod, ekonomika*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2023, s. 91–103.
4. In-House Counsel and the Attorney-Client Privilege Global Practice Guide A Global Practice Guide prepared by the Lex Mundi Litigation Arbitration and Dispute Resolution Group. LEX Mundi. URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1449433_1.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
5. Legal Professional Privilege in the European Union. Probomo Institute. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/pro-bono-in-the-european-union.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
6. Negotiating the privilege minefield: Some differences between attorney-client privilege in the U.S. and Europe. By J. Brady Dugan, Jordan W. Cowman & Allison Walsh Sheedy. As appeared in the State Bar of Texas Corporate Counsel Section Newsletter, Vol. 6 No. 2, Spring 2011. URL: <chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://www.akingump.com/a/web/5153/Negotiating-the-Privilege-Minefield.pdf> (дата звернення: 22.05.2025).
7. Pietrzak v. Poland: why Lawyers for Lawyers follows the proceedings. October 13, 2022. URL: <https://www.lawyersforlawyers.org/pietrzak-v-poland-why-lawyers-for-lawyers-follows-the-proceedings/> (дата звернення: 20.05.2025).
8. Pogorzelski P., Błażejczyk-Kuwał J., Wiaksa A., Biczuk K. Poland: new regime shines spotlight on corporate investigations. *Global Investigations Review*. 13 November 2024. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2025/article/poland-new-regime-shines-spotlight-corporate-investigations> (дата звернення: 20.05.2025).
9. The Criminal Code z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 88, poz. 553).
10. Tomczak, J. Privilege in Poland. The legal privilege. (Un)covered powered by voidadvocaten.nl. 2023. Pp. 138–145.

References

1. Attorney-client privilege in Polish law and legal practice – on legal gaps and some controversial matters Elzbieta Hryniewicz-Lach. 13 April 2023. ERA Forum. <https://doi.org/10.1007/s12027-023-00741-0> [in English].
2. Code of Criminal Procedure Act of 6 June 1997. [in English].
3. Franczak, A. Attorney-client privilege in Polish tax law cases: witness evidence and reporting of tax schemes (MDRs) – identification of risks. Suchoża, J., Husár, J., Hučková, R. (eds.): *Právo, obchod, ekonomika*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, 2023, s. 91–103. [in English].
4. In-House Counsel and the Attorney-Client Privilege Global Practice Guide A Global Practice Guide prepared by the Lex Mundi Litigation Arbitration and Dispute Resolution Group. LEX Mundi. URL: chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1449433_1.pdf (дата звернення: 20.05.2025) [in English].
5. Legal Professional Privilege in the European Union. Probomo Institute. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/pro-bono-in-the-european-union.pdf> (дата звернення: 20.05.2025) [in English].
6. Negotiating the privilege minefield: Some differences between attorney-client privilege in the U.S. and Europe. By J. Brady Dugan, Jordan W. Cowman & Allison Walsh Sheedy. As appeared in the State Bar of Texas Corporate Counsel Section Newsletter, Vol. 6 No. 2, Spring 2011. URL: <chrome-extension://kdpelmjpfafjppnhbloffcjpeomlnpah/https://www.akingump.com/a/web/5153/Negotiating-the-Privilege-Minefield.pdf> (дата звернення: 22.05.2025) [in English].
7. Pietrzak v. Poland: why Lawyers for Lawyers follows the proceedings. October 13, 2022. URL: <https://www.lawyersforlawyers.org/pietrzak-v-poland-why-lawyers-for-lawyers-follows-the-proceedings/> (дата звернення: 20.05.2025) [in English].
8. Pogorzelski P., Błażejczyk-Kuwał J., Wiaksa A., Biczuk K. Poland: new regime shines spotlight on corporate investigations. *Global Investigations Review*. 13 November 2024. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2025/article/poland-new-regime-shines-spotlight-corporate-investigations>

com/guide/the-practitioners-guide-global-investigations/2025/article/poland-new-regime-shines-spotlight-corporate-investigations (дата звернення: 20.05.2025) [in English].

9. The Criminal Code z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 88, poz. 553) [in English].
10. Tomczak, J. Privilege in Poland. The legal privilege. (Un)covered powered by voidadvocaten.nl. 2023. Pp. 138-145 [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.06.2025

Ірина Лукашевич-Крутник,

д.ю.н., професор,
завідувачка кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

Тарас Кіт,

аспірант кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Актуальність теми визначається ключовою роллю захисту зобов'язальних прав у забезпеченні верховенства права, законності та балансу між приватними і публічними інтересами в демократичному суспільстві. Особливе значення має практика ЄСПЛ, яка, інтерпретуючи положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, формує сучасні стандарти захисту зобов'язальних прав, визнаючи їх як складову поняття «майна» за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Метою дослідження є з'ясування особливостей тлумачення поняття «майно» у практиці ЄСПЛ за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема в аспекті зобов'язальних правовідносин, із акцентом на доктрину легітимного очікування, критеріїв допустимого втручання держави та вимоги до ефективного судового захисту, які формують європейські стандарти захисту зобов'язальних прав у практиці ЄСПЛ.

Результати дослідження засвідчують, що ЄСПЛ застосовує функціональний підхід до поняття «майно», виокремлюючи критерії законності, легітимності мети та справедливого балансу при оцінці втручання держави у приватноправову сферу. У результаті проведеного дослідження встановлено, що у практиці ЄСПЛ сформовано автономне поняття «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яке охоплює не лише класичні речові права, а й зобов'язальні вимоги, які ґрунтуються на легітимних очікуваннях.

Особливу увагу приділено концепції «легітимного очікування», яка розширює межі захисту майнових прав на договірні зобов'язання та інші зобов'язальні вимоги. Така позиція дозволяє поширювати гарантії Конвенції на сферу договірних зобов'язань, пенсійного забезпечення, виплат за рішеннями судів, відшкодування збитків тощо.

У статті підкреслюється, що реалізація європейських стандартів передбачає не лише уникнення необґрунтованого втручання, а й забезпечення ефективних засобів юридичного захисту зобов'язальних прав. Вважаємо, що в Україні ці стандарти повинні бути впроваджені через узгодження національного законодавства з положеннями Конвенції та усталеною практикою ЄСПЛ, а також через належне тлумачення судами понять «майно», «легітимне очікування» та «ефективний засіб юридичного захисту».

Ключові слова: ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, суд, майно, зобов'язальні права, зобов'язальні правовідносини, зобов'язання, договір, легітимні очікування, допустимі втручання держави, ефективний судовий захист.

Lukasevych-Krutnyk I., Kit T.

European Standards for the Protection of Obligatory Rights in the Practice of the ECtHR.

The relevance of the topic lies in the pivotal role that the protection of obligatory rights plays in upholding the rule of law, legality, and the balance between private and public interests in a democratic society. Of particular importance is the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR), which, through its interpretation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, shapes modern standards for the protection of such rights, recognizing them as part of the notion of «possessions» under Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention.

The aim of this study is to examine the interpretation of the concept of «possessions» in the practice of the ECtHR under Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention, particularly in the context of obligatory legal relations. The focus is placed on the doctrine of legitimate expectations, the criteria for permissible state interference, and the require-

ments for effective judicial protection, which together shape the European standards for the protection of obligatory rights in the practice of the ECtHR.

The results of the study demonstrate that the ECtHR applies a functional approach to the concept of «possessions», identifying the criteria of legality, legitimacy of aim, and fair balance when assessing state interference in the private law sphere. The research has established that the ECtHR has developed an autonomous concept of «possessions» within the meaning of Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention, which encompasses not only classical property rights but also claims arising from legitimate expectations.

Particular attention is given to the concept of «legitimate expectation», which extends the scope of property rights protection to include contractual obligations and other claims. This approach allows the guarantees of the Convention to be applied to areas such as contractual obligations, pension entitlements, payments under court decisions, compensation for damages, and more.

The article emphasizes that the implementation of European standards requires not only the avoidance of unjustified interference but also the provision of effective legal remedies for the protection of obligatory rights. It is argued that in Ukraine, these standards should be implemented through the harmonization of national legislation with the provisions of the Convention and the established practice of the ECtHR, as well as through the proper judicial interpretation of the concepts of «possessions», «legitimate expectation» and «effective legal protection».

Keywords: ECtHR, the practice of the ECtHR, court, possessions, obligatory rights, obligatory legal relations, obligations, contract, legitimate expectations, permissible state interference, effective judicial protection.

Постановка проблеми. Захист зобов'язальних прав є ключовим елементом забезпечення верховенства права, законності та справедливого балансу між приватними та публічними інтересами в демократичному суспільстві. В умовах інтеграції України до правового простору Ради Європи практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) набуває особливого значення для формування національних стандартів правового захисту. Вона не лише деталізує зміст прав, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), а й конкретизує межі втручання держави у сферу приватноправових зобов'язань.

У світлі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції зобов'язальні права можуть визнаватися як такі, що охоплюються поняттям «майно» (possessions), за умов наявності у особи легітимних очікувань, які мають достатню підставу в національному праві. Проте застосування цього підходу породжує низку складних юридичних питань, зокрема щодо критеріїв «легітимності» очікувань, ступеня втручання держави у приватноправові відносини, а також обов'язку держави забезпечити ефективні засоби правового захисту.

Актуальність обраної теми полягає у потребі системного дослідження того, як ЄСПЛ тлумачить і застосовує положення Конвенції до зобов'язальних правовідносин, а також як національні суди повинні враховувати ці стандарти у своїй практиці. Це має важливе значення як для удосконалення судової практики в Україні, так і для гармонізації цивільного законодавства із законодавством ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує зростаючий інтерес українських дослідників до проблематики захисту зобов'язальних прав у контексті імплементації практики ЄСПЛ. Значний внесок у розвиток даної тематики зробили такі вчені, як Н. Є. Блажівська, О. А. Беляневич, Л. М. Андрусів, Я. О. Берназюк, які розглядають поняття «майно» у більш широкому функціональному розумінні, що виходить за межі традиційного розмежування речових і зобов'язальних прав. Автори акцентують увагу на автономності поняття «майно» у контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції, а також на ролі концепції «легітимних очікувань» як ключового елементу захисту майнових інтересів. Водночас, порівняльний аналіз наукової літератури, національного законодавства і практики ЄСПЛ виявляє ряд проблемних аспектів, зокрема недостатню уніфікацію підходів до розуміння поняття «майно» у національній цивільно-правовій доктрині, формалізм у тлумаченні правових норм, а також обмежену практику застосування європейських стандартів судового захисту зобов'язальних прав. Тому об'єктивно існує необхідність подальшого розвитку науково-практичних засад інтеграції практики ЄСПЛ в українську систему цивільного права для підвищення ефективності захисту майнових прав. Таким чином, вважаємо за доречне всебічно дослідити поняття «майно» в контексті саме зобов'язальних прав, а також удосконалення механізмів судового захисту, що відповідають європейським стандартам і враховують особливості національного законодавства та судової практики.

Метою дослідження є з'ясування особливостей тлумачення поняття «майно» у практиці ЄСПЛ за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема в аспекті зобов'язальних правовідносин, із акцентом на доктрину легітимного очікування, критеріїв допустимого втручання держави та вимоги до ефективного судового захисту, які формують європейські стандарти захисту зобов'язальних прав у практиці ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика ЄСПЛ є офіційно визнаним джерелом права в Україні, що обумовлено як зобов'язаннями держави за міжнародними договорами, так і положеннями національного законодавства, зокрема Конституцією України та Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Безумовно, практика ЄСПЛ має міжгалузевий (полігалузевий) характер: вона поширюється як на сферу публічно-правових (адміністративних, кримінальних, конституційних) відносин, так і на приватноправові (цивільні, сімейні, трудові тощо) правовідносини [1].

Традиційно українське цивільне право суворо розмежовує речові й зобов'язальні права, однак імплементація концепції практики ЄСПЛ стимулює перегляд цієї моделі. Як зазначається в юридичній літературі, в практиці ЄСПЛ речові та зобов'язальні права розглядаються крізь призму автономного поняття «майно», що застосовується при тлумаченні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2, с. 152]. Такий підхід свідчить про відхід ЄСПЛ від суто формального, національно-правового розуміння «майна» й демонструє прагнення забезпечити реальний і ефективний захист прав людини в умовах правового плюралізму різних європейських юрисдикцій. Таким підходом суд формує європейське уніфіковане розуміння «майна», яке охоплює не лише класичні речові права (власність, володіння, користування), але й зобов'язальні права, легітимні очікування, майнові інтереси, а в окремих випадках – і соціальні виплати (наприклад, пенсії, допомоги), якщо вони мають ознаки майнової цінності.

Так у ряді справ, наприклад, «Pressos Compania Naviera S.A. v. Belgium», «Pine Valley Developments Ltd v. Ireland», «Kopecký v. Slovakia», ЄСПЛ визнає, що навіть очікування отримання майнової вигоди, яке ґрунтується на правовому становищі особи, може становити «майно» у розумінні Конвенції, що дозволяє особам, права яких ще не реалізовані у формі повного речового титулу, однак мають законодавче або судове підґрунтя, претендувати на захист [3; 4; 5]. Видається, такий підхід відкриває шлях до ефективного судового захисту в багатьох справах – наприклад, про відшкодування шкоди, повернення вкладів, відновлення виплат або компенсацій.

У цьому контексті заслуговує на увагу рішення у справі «Федоренко проти України», в якій заявник захищав порушення права на мирне володіння майном, гарантованого статтею 1 Першого Протоколу до Конвенції, у розумінні невиконання державним органом – Кіровоградським обласним управлінням юстиції – умов договору купівлі-продажу нерухомого майна. Заявник стверджував, що за договором передбачалося коригування ціни з урахуванням інфляції, а його право на отримання повної вартості об'єкта, у тому числі з прив'язкою до курсу долара США, становить захищене майнове право [6]. Юридичний аналіз цього спору вказує на декілька ключових аспектів. По-перше, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, для застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції необхідно встановити наявність «майна», яким особа законно володіє або на яке має обґрунтовані легітимні очікування. У даному випадку умовами договору купівлі-продажу було передбачено конкретний механізм захисту вартості активу з урахуванням інфляційного чинника. Тобто, сторона договору (заявник) мала обґрунтоване очікування на повне отримання грошового еквівалента, узгодженого при укладенні договору, що відповідно до підходу ЄСПЛ може визнаватися як «майно». По-друге, Суд у аналогічних справах визнає, що тривале невиконання грошового зобов'язання за договором, особливо якщо боржником є держава або державний орган, може становити втручання у право на мирне володіння майном. Відмова державного органу виконати умови договору в повному обсязі, тим більше – відмова судів захистити право особи на належне виконання зобов'язання, може розцінюватися як непропорційне втручання, що не відповідає вимогам легітимної мети та справедливого балансу інтересів. Якщо така відмова призвела до фінансових втрат, які не були компенсовані, держава може бути визнана відповідальною за порушення. По-третє, у цьому кейсі важливою є також оцінка дійсності умов договору, зокрема положення про індексацію чи прив'язку до валютного курсу. Якщо національні суди без належної аргументації відмовилися визнати таке положення чинним або послалися на формалізм, це може свідчити про надмірне втручання держави у право особи на реалізацію своїх договірних інтересів.

У підсумку, справа «Федоренко проти України» порушує важливі питання ефективності судового захисту договірних зобов'язань у публічно-правових відносинах, а також меж допустимого втручання держави у здійснення цивільних прав приватних осіб. Невчасне виконання договору, особливо у випадку, коли держава є стороною, має оцінюватися через призму принципу правової визначеності, легітимних очікувань сторін та обов'язку держави діяти добросовісно у договірних зобов'язаннях.

У справі «Edwards v. Malta» ЄСПЛ розглянув питання допустимих меж втручання держави у право власності фізичної особи, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Суд вказав на те, що

хоча втручання держави у право власності можливе за умови дотримання принципу законності, досягнення легітимної мети в загальному інтересі та дотримання справедливого балансу між вимогами інтересів суспільства та захистом основних прав особи, у даному випадку такого балансу не було дотримано [7]. Фактичні обставини справи полягали в тому, що житловий будинок і земельна ділянка заявника були реквізовані державою з метою забезпечення житлом безпритульних осіб. Заявник не мав можливості впливати ані на вибір осіб, які заселяли його майно, ані на умови такого користування. Крім того, компенсаційна орендна плата, яку він отримував протягом майже трьох десятиліть, була суттєво нижчою за ринкову вартість і не забезпечувала отримання прибутку, який міг би випливати з належного користування цим майном. Суд підкреслив, що встановлений державою рівень компенсації не відповідав вимогам адекватного і справедливого відшкодування за втрату користування приватною власністю.

У своєму рішенні ЄСПЛ зазначив, що втручання мало постійний характер, не супроводжувалося належним переглядом умов користування або компенсації, що призвело до накладення надмірного тягара на заявника. Таке втручання не відповідало критеріям пропорційності, оскільки позбавлення особи можливості ефективно розпоряджатися своїм майном, зокрема отримувати прибуток від його використання, є суттєвим обмеженням, яке має бути обґрунтоване особливо вагомими причинами. Суд дійшов висновку, що в контексті забезпечення житлом інших осіб саме заявник був змушений нести фінансові та соціальні витрати, які, за нормальної ситуації, мала б забезпечувати держава. Це, у свою чергу, порушило справедливий баланс інтересів і призвело до порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції [7]. Варто зауважити, що дане рішення є знаковим прикладом тлумачення ЄСПЛ меж допустимого втручання у право власності, акцентуючи на обов'язку держави забезпечувати не лише формальну легітимність таких заходів, але й дотримання принципу пропорційності та справедливості у відшкодуванні втрат, завданих приватним особам внаслідок втручання.

Аналіз наведених справ свідчить про універсальний підхід до тлумачення поняття «майно» як у зобов'язальних, так і в речових правовідносинах, де ЄСПЛ послідовно тлумачить «майно» як об'єкт як речових, так і зобов'язальних прав. Тому і національні суди України активно використовують практику ЄСПЛ при розгляді справ, що стосуються захисту прав, які випливають із зобов'язальних правовідносин. Теоретичним підґрунтям для застосування практики ЄСПЛ у таких справах є положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно із яким суди зобов'язані застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права [8]. Більше того, застосування практики ЄСПЛ у зобов'язальних правовідносинах обумовлюється також і конституційно-правовими засадами правової держави, верховенства права та міжнародних зобов'язань України, що дозволяє використовувати окремі юридичні категорії, які мають значення для зобов'язальних правовідносин, у світлі практики ЄСПЛ. Видається, це дозволяє національним суддям при вирішенні таких спорів брати до уваги автономне розуміння поняття «майно» в контексті статті 1 Першого протоколу до Конвенції, концепцію «легітимного очікування» та зобов'язання держави забезпечити ефективний засіб правового захисту [9].

Передусім варто зауважити, що ЄСПЛ при тлумаченні статті 1 Першого протоколу до Конвенції застосовує автономне розуміння поняття «майно» («власність»), виходячи з сутності правового інтересу, а не лише з формально-юридичного титулу, передбаченого національним законодавством [10]. У ряді рішень Суд дійшов висновку, що «майновим інтересом» може бути оренда. Наприклад, у справі «Ді Марко проти Італії» ЄСПЛ вважав, що легітимні очікування заявника у зв'язку з майновими інтересами, такими як використання землі та пов'язана з цим комерційна діяльність, були достатньо важливими, щоб вважатися «володінням» у сенсі статті 1 Першого протоколу до Конвенції [11]. Це стосується також очікування на виконання рішення суду про стягнення боргу (справа «Стретч проти Об'єднаного Королівства»), або ж заборгованості за судовим рішенням [12; 13]. Тобто критерій майнового інтересу може впливати з наявності легітимних очікувань щодо фактичного користування майном, одержання доходу або реалізації встановленого рішення суду, яке породжує обґрунтоване право вимагати виконання зобов'язання, що має економічну цінність.

Водночас загальний підхід ЄСПЛ щодо визначення об'єму поняття «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції засвідчує, що не кожне фактичне користування певним об'єктом може вважатися таким, що створює легітимні очікування на захист відповідного інтересу як майнового права. Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Durini v. Italy» було сформульовано принцип, згідно з яким право проживання у житлі, яке не перебуває у власності заявника, саме по собі не утворює «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо воно не спирається на правову підставу, що передбачає захищене право користування [14]. Такий підхід отримав стале підтвердження в практиці ЄСПЛ, зокрема у рішенні

«J.L.S. v. Spain», де згідно із матеріалами справи заявник, який проходив військову службу, користувався службовим житлом у Мадриді на підставі спеціального адміністративного договору, а не цивільно-правового договору оренди. У результаті, Суд дійшов висновку, що за відсутності договірних зобов'язань, яке породжувало б легітимні очікування на тривале володіння, такий режим користування житлом не створює «майна», що підлягало б захисту за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції [15].

Таким чином, у практиці ЄСПЛ чітко проведено межу між фактичним користуванням благом та юридично забезпеченим майновим правом, яке має бути достатньо визначеним, обґрунтованим і таким, що породжує законні очікування щодо тривалого та захищеного користування. У контексті договірних відносин це означає, що лише ті зобов'язання, які засновані на стабільній та формалізованій правовій основі, можуть претендувати на захист як «майно» у розумінні Конвенції.

Не менш розвиненим у практиці ЄСПЛ є також концепція «легітимного очікування», яка розуміється як складова захисту права власності в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Її зміст означає, що особа може володіти «майном», якщо має обґрунтоване та законне очікування його набуття або реалізації, зокрема на підставі укладеного договору, адміністративного акта або судового рішення [16]. Наприклад, у справі «Суханов та Ільченко проти України» ЄСПЛ вказав, що вимоги заявників щодо надбавки до пенсії підпадають під дію статті 1 Першого протоколу до Конвенції і що у цьому випадку надбавку до пенсії, як суму виплат, визнано законним очікуванням [17].

Однак, таке правило не є безумовним. Варто звернути увагу також на рішення ЄСПЛ у справі «Tchokontio Harpi v. France», де було здійснено чітке розмежування між фактичним користуванням майном і наявністю захищеного майнового права у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Суд констатував, що остаточне рішення національного суду не покладало на державу обов'язку передати у власність заявниці житлове приміщення, а лише передбачало надання цього приміщення у користування. Попри те, що заявниця за певних умов могла теоретично отримати право власності на квартиру, органи державної влади не були юридично зобов'язані укласти з нею договір купівлі-продажу чи здійснювати інші дії щодо відчуження майна. Відтак, заявниця не могла обґрунтовано посилатися на наявність легітимного очікування щодо набуття права власності чи грошових активів, які випливають із такого набуття. З урахуванням цього обставин, ЄСПЛ визнав скаргу за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції несумісною *ratione materiae* (з матеріальною юрисдикцією Суду) [18].

Дане рішення засвідчує, що для визнання майнового інтересу як «майна» у розумінні Конвенції, необхідною умовою є наявність достатньо чіткої правової основи, яка б надавала особі юридично обґрунтовані очікування на набуття майна або економічної вигоди, що має ознаки «власності». Тому, справа Tchokontio Harpi підтверджує усталений підхід ЄСПЛ, відповідно до якого саме по собі фактичне користування об'єктом або гіпотетична можливість його набуття не породжують охоронюваного майнового права, якщо відсутнє належне юридичне зобов'язання держави чи іншої сторони забезпечити відповідне право. Тобто захист поширюється на ситуації, коли особа має реалістичні очікування на користування певним благом, навіть якщо не було повного набуття права у формально-юридичному сенсі. Видається, переваги застосування цієї концепції у договірному праві дозволятимуть судам визнавати наявність охоронюваного права навіть у випадках, коли національне законодавство прямо не гарантує виконання зобов'язання (наприклад, через зміну законодавства чи припинення правосуб'єктності контрагента).

Останнє на що також варто звернути увагу в контексті дослідження захисту зобов'язальних прав у практиці ЄСПЛ, є положення Конвенції, яке гарантує кожному право на ефективний засіб правового захисту перед національними органами, якщо порушується право, гарантоване Конвенцією (стаття 13) [19]. Практика ЄСПЛ сформувала вимоги до того, яким має бути судовий механізм захисту: ефективним не лише формально, а й фактично доступним, здатним відновити порушене право або надати компенсацію та здатним врахувати практику ЄСПЛ і застосувати відповідні стандарти [20]. Видається, що у контексті договірних спорів це означає, що суд повинен не тільки формально розглядати позови сторін, а й реально захищати очікування сторін щодо виконання договору, відновлення порушених прав, стягнення збитків тощо, у відповідності з європейськими стандартами. Наприклад, у справі «Beyeler v. Italy» ЄСПЛ визнав, що право, яке виникає з договору купівлі-продажу предмета мистецтва, може підпадати під захист Конвенції, якщо обмеження доступу до суду або затримка у реалізації такого права є надмірними [21].

Таким чином, практика ЄСПЛ наповнила норму статті 13 Конвенції конкретним змістом, встановивши, що ефективний засіб правового захисту має бути не формальним, а таким, що реально дає змогу відновити порушене право, доступним у практичному сенсі та здатним забезпечити компенсацію або усунення порушення. Водночас, ефективність судового захисту у договірних спорах є не лише внутрішньо-

державною вимогою, а й обов'язком України в рамках Конвенції, невиконання якого може мати наслідки у вигляді рішень ЄСПЛ проти держави.

Загалом, формування стандартів судового захисту у сфері зобов'язальних правовідносин за участі національних судів під впливом практики ЄСПЛ засвідчує поступове утвердження нових підходів до тлумачення статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Національні суди, спираючись на прецеденти ЄСПЛ, виходять із положення, що договірні зобов'язання не можуть бути повністю виокремлені з-під дії Конвенції, оскільки вони здатні породжувати легітимні майнові інтереси сторін. Якщо право, яке випливає з договору, має економічну цінність, є конкретним, чинним і підлягає реалізації, воно може кваліфікуватися як «майно» у розумінні Конвенції.

У цьому контексті держава несе позитивне зобов'язання гарантувати ефективні засоби судового захисту особам, які зазнали втручання у свої майнові права внаслідок невиконання зобов'язань з боку інших приватних суб'єктів. Недостатність судових або виконавчих механізмів для захисту таких прав або надмірна тривалість провадження можуть тягнути відповідальність держави як сторони Конвенції за порушення права на мирне володіння майном. Відповідно, юридично значущими є не лише державні акти експропріації чи реквізиції, але й випадки, коли держава без належного обґрунтування або внаслідок бездіяльності не гарантує особі можливість фактичного отримання того, на що вона має право згідно з чинним договором.

Розширене тлумачення поняття «майно» в практиці ЄСПЛ охоплює, серед іншого, зобов'язання, що виникають із договорів купівлі-продажу, оренди, підряду, договорів про надання послуг тощо. У такому разі під захистом Конвенції опиняються не лише речові права, а й права зобов'язального характеру, якщо вони створюють для особи легітимне очікування отримання визначеного майнового блага. Такий підхід формує більш комплексну систему захисту прав сторін у договірних правовідносинах та вимагає від національних судів ретельного врахування практики ЄСПЛ при вирішенні спорів, пов'язаних із реалізацією або захистом таких прав.

Практика ЄСПЛ набула вагомого значення для договірного права, оскільки забезпечує ефективні механізми реалізації зобов'язань, що мають економічну цінність, шляхом їх визнання об'єктом захисту відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції. У контексті судового розгляду справ, пов'язаних із невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань, ЄСПЛ послідовно підкреслює обов'язок держави не лише утримуватись від свавільного втручання у сферу приватноправових відносин, але й забезпечувати наявність ефективної системи судового та виконавчого захисту прав кредиторів і сторін договору. У цьому зв'язку компенсація завданих збитків розглядається як один з ефективних засобів поновлення порушених прав, що відповідає стандартам захисту «майна» у розумінні Конвенції.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що у практиці ЄСПЛ сформовано автономне поняття «майна» у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яке охоплює не лише класичні речові права, а й зобов'язальні вимоги, які ґрунтуються на легітимних очікуваннях. ЄСПЛ виходить із функціонального підходу до поняття «майна», вимагаючи, щоб втручання держави у сферу зобов'язальних прав відповідало трьом основним критеріям: наявності законної підстави, легітимної мети та справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Суд підкреслює, що непропорційне чи надмірне втручання, а також відсутність ефективних засобів юридичного захисту є порушенням Конвенції.

Ключовим елементом підходу ЄСПЛ є концепція «легітимного очікування», яка визнає як майнові права ті зобов'язання, що породжують обґрунтовану впевненість особи у можливості їх реалізації. Саме така позиція дозволяє поширювати гарантії Конвенції на сферу договірних зобов'язань, пенсійного забезпечення, виплат за рішеннями судів, відшкодування збитків тощо.

Таким чином, практика ЄСПЛ формує європейські стандарти, які зобов'язують держави не лише утримуватись від довільного втручання в приватноправову сферу, а й активно створювати умови для належного судового захисту зобов'язальних прав. Вважаємо, що в Україні ці стандарти повинні бути впроваджені через узгодження національного законодавства з положеннями Конвенції та усталеною практикою ЄСПЛ, а також через належне тлумачення судами понять «майно», «легітимне очікування» та «ефективний засіб юридичного захисту».

Список використаних джерел

1. Блажівська Н. Є. Загальна характеристика застосування практики Європейського суду з прав людини під час захисту зобов'язального права вимоги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 35. Том 2. С. 7-11. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_2/4.pdf [дата звернення: 16.05.2025].

2. Беляневич О.А. Стабільність, безпека цивільного обороту і розумні очікування. Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2015 р.). Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 143–155.
3. Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium, judgment of 20.11.1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056> [дата звернення: 16.05.2025].
4. Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland, judgment of 29.11.1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711> [дата звернення: 16.05.2025].
5. Kopecký v. Slovakia, judgment of 28.09.2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-66758%22%7D> [дата звернення: 16.07.2025].
6. Федоренко проти України, рішення ЄСПЛ від 01.06.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text [дата звернення: 17.05.2025].
7. Edwards v. Malta, judgment of 24.10.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-77655%22%7D> [дата звернення: 18.05.2025].
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [дата звернення: 16.05.2025].
9. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. Захист власності. 2023. URL: <https://rm.coe.int/guide-article-1-echr-ukrainian/1680ae370c> [дата звернення: 18.05.2025].
10. Андрусів Л. М. Поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2022. № 13 (25). С. 141-150. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%81%D1%96%D0%B2.pdf> [дата звернення: 17.05.2025].
11. Di Marco v. Italy, judgment of 26.07.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-104630%22%7D> [дата звернення: 16.05.2025].
12. Стретч проти Об'єднаного Королівства, рішення ЄСПЛ від 24.06.2003 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-117564%22%7D> [дата звернення: 16.05.2025].
13. Юрій Миколайович Іванов проти України, рішення ЄСПЛ від 15 жовтня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text [дата звернення: 16.05.2025].
14. Durini v. Italy, judgment of 08.05.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-142504%22%7D> [дата звернення: 17.05.2025].
15. J.L.S. v. Spain, judgment of 27.04.1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-5632%22%7D> [дата звернення: 19.05.2025].
16. Берназюк Я. О. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 3 (15). С. 147-162. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/09/95-1.pdf> [дата звернення: 16.05.2025].
17. Суханов та Ільченко проти України, рішення ЄСПЛ від 26 червня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text [дата звернення: 16.05.2025].
18. Tchokontio Happi v. France, judgment of 09.07.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-153911%22%7D> [дата звернення: 16.05.2025].
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [дата звернення: 16.05.2025].
20. Кудла проти Польщі, рішення ЄСПЛ від 26.10.2000 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113046&filename=CASE%20OF%20KUDLA%20v.%20POLAND%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf> [дата звернення: 16.05.2025].
21. Beyeler v. Italy, judgment of 05.01.2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-58832%22%7D> [дата звернення: 17.05.2025].

References

1. Blazhivska, N. Ye. (2018). Zahalna kharakterystyka zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pid chas zakhystu zoboviazalnoho prava vymohy [General characteristics of application of European Court of Human Rights case law for protection of incorporeal right]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 35 (2), 7-11. Retrieved from https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_2/4.pdf [in Ukrainian].

2. Belianevych, O. A. (2015). Stabilnist, bezpeka tsyvilnoho oborotu i rozumni ochikuvannia [Stability, Security of Civil Circulation, and Reasonable Expectations]. *Pravo vlasnosti: yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii: zbirnyk dopovidei i materialiv Mizhnarodnoi konferentsii - Collection of Reports and Materials of the International Conference* (m. Kyiv, 22-23 zhovtnia 2015 r.). Kyiv: VAITE, 143–155 [in Ukrainian].
3. *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium, judgment of 20.11.1995*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056> [in English].
4. *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland, judgment of 29.11.1991*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711> [in English].
5. *Kopecký v. Slovakia, judgment of 28.09.2004*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-66758%22%5D%7D> [in English].
6. *Fedorenko proty Ukrainy [Fedorenko v. Ukraine], rishennia YeSPL vid 01.06.2006 roku*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text [in Ukrainian].
7. *Edwards v. Malta, judgment of 24.10.2006*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-77655%22%5D%7D> [in English].
8. *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy [On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine]* № 3477-IV vid 23.02.2006 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
9. *Posibnyk zi statyi 1 Protokolu № 1 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Zakhyst vlasnosti [Guide to Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Protection of Property]* (2023). Retrieved from <https://rm.coe.int/guide-articte-1-echr-ukrainian/1680ae370c> [in Ukrainian].
10. Andrusiv, L. M. (2022). Poniattia «maino» u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The concept of «possession» in the practice of the european court of human rights]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Seriya Pravo - scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Law Series, 13 (25)*, 141-150. Retrieved from <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%81%D1%96%D0%B2.pdf> [in Ukrainian].
11. *Di Marco v. Italy, judgment of 26.07.2011*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104630%22%5D%7D> [in English].
12. *Stretch proty Obiednanoho Korolivstva [Stretch v. the United Kingdom], rishennia YeSPL vid 24.06.2003 roku*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-117564%22%5D%7D> [in Ukrainian].
13. *Yurii Mykolaiovych Ivanov proty Ukrainy [Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine], rishennia YeSPL vid 15 zhovtnia 2009 roku*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text [in Ukrainian].
14. *Durini v. Italy, judgment of 08.07.2014*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-142504%22%5D%7D> [in English].
15. *J.L.S. v. Spain, judgment of 27.04.1999*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-5632%22%5D%7D> [in English].
16. Bernaziuk, Ya. O. (2021). Pryntsyp lehitymnykh ochikuvan (legitimate expectations): poniattia ta zmist [Principle of legitimate expectations: concept and content]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 3 (15), 147-162. Retrieved from <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/09/95-1.pdf> [in Ukrainian].
17. *Sukhanov ta Ilchenko proty Ukrainy [Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine], rishennia YeSPL vid 26 chervnia 2014 roku*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text [in Ukrainian].
18. *Tchokontio Happi v. France, judgment of 09.07.2015*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-153911%22%5D%7D> [in English].
19. *Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]* vid 04.11.1950 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
20. *Kudla proty Polshchi [Kudla v. Poland], rishennia YeSPL vid 26.10.2000 roku*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113046&filename=CASE%20OF%20KUDLA%20v.%20POLAND%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf> [in Ukrainian].
21. *Beyeler v. Italy, judgment of 05.01.2000*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58832%22%5D%7D> [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.06.2025

Олег Предместніков,

д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри права Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8196-647X>

Віктор Гапотій,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
права Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана
Хмельницького

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2604-8809>

РЕФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті досліджується процес реформування інституту адміністративної юстиції в Україні крізь призму європейського досвіду та сучасних українських реалій. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування напрямів реформування адміністративної юстиції відповідно до європейських стандартів та з урахуванням специфіки функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію судової системи України в контексті отримання статусу кандидата в члени ЄС у 2022 році.

Метою дослідження є системний аналіз процесу реформування інституту адміністративної юстиції з урахуванням європейського досвіду та сучасних викликів. Використано порівняльно-правовий метод для аналізу французької, німецької та змішаних європейських моделей, статистичний аналіз судової практики, дослідження рекомендацій міжнародних організацій та нормативно-правової бази України.

Основні результати дослідження свідчать, що українська система адміністративної юстиції перебуває у фазі трансформації від пострадянської моделі до європейських стандартів, проте цей процес характеризується нерівномірністю та суперечливими тенденціями. Виявлено ключову проблему розриву між декларованими цілями реформ та їх практичною реалізацією, що проявляється в низькому рівні довіри громадян до адміністративних судів. Практична значущість роботи полягає у формулюванні конкретних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, організаційної структури та процедур адміністративного судочинства, цифровізації процесів та адаптації системи до умов воєнного стану.

Ключові слова: адміністративна юстиція, судова реформа, європейська інтеграція, адміністративне судочинство, верховенство права, судова незалежність.

Predmestnikov O., Gapotii V.

Reforming the Administrative Justice Institution: European Experience and Ukrainian Realities

This article examines the reform process of the administrative justice institute in Ukraine through the lens of European experience and contemporary Ukrainian realities. The research relevance is determined by the necessity for scientific substantiation of administrative justice reform directions in accordance with European standards and considering the specificity of state institutions functioning under martial law conditions. Special attention is paid to the impact of European integration processes on the transformation of Ukraine's judicial system, particularly in the context of obtaining EU candidate status in 2022.

The research objective is a systematic analysis of the administrative justice institute reform process considering European experience and contemporary challenges. The study employs comparative legal methodology to analyze French, German, and mixed European models, statistical analysis of judicial practice, examination of international organizations' recommendations, and analysis of Ukraine's normative-legal framework.

The main research findings indicate that Ukraine's administrative justice system is in a transformation phase from the post-Soviet model to European standards; however, this process is characterized by unevenness and contradictory tendencies. A key problem identified is the gap between declared reform goals and their practical implementation, manifested in low citizen trust levels in administrative courts (23% compared to 65-78% in EU countries). The study

reveals that 34% of executive authority decisions appealed to administrative courts are recognized as unlawful, indicating systematic deficiencies in administrative act adoption.

The research demonstrates that digitalization of administrative proceedings showed effectiveness during the COVID-19 pandemic and martial law, with 78% of procedural documents submitted through electronic systems. However, technological solutions are implemented without proper consideration of different user categories' needs, creating digital discrimination risks, particularly for elderly persons and rural area residents.

The study analyzes the functioning of administrative justice under martial law conditions, revealing both the system's adaptive capabilities and structural weaknesses. Administrative justice financing remains insufficient to ensure European judicial standards, with costs per case in Ukrainian administrative courts averaging 1,200 hryvnias, five times less than similar indicators in EU countries.

The practical significance lies in formulating specific recommendations for improving the normative-legal framework, organizational structure, and administrative proceedings procedures, digitalization enhancement, and system adaptation to martial law conditions. The research provides a foundation for further legislative changes and system preparation for post-crisis reforms, contributing to the enhancement of citizens' rights realization and access to justice in Ukraine.

Keywords: administrative justice, judicial reform, European integration, administrative proceedings, rule of law, judicial independence.

Постановка проблеми. Реформування інституту адміністративної юстиції в Україні набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційних прагнень держави та необхідності забезпечення ефективного захисту прав громадян у відносинах з органами публічної влади. Отримання Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу у 2022 році актуалізувало питання приведення національної системи адміністративного судочинства у відповідність із європейськими стандартами та вимогами [1, с. 45]. Водночас, функціонування адміністративної юстиції в умовах воєнного стану створює додаткові виклики, що потребують переосмислення традиційних підходів до організації та здійснення адміністративного судочинства.

Проблема ефективного функціонування адміністративної юстиції безпосередньо пов'язана з фундаментальними питаннями забезпечення верховенства права, демократичного врядування та захисту основних прав людини. Як зазначається у звіті Європейської комісії, Україна продовжує стикатися з системними викликами у сфері судочинства, що впливають на довіру громадян до судової системи загалом та адміністративних судів зокрема [1, с. 67]. Ці виклики включають питання незалежності судів, ефективності судових процедур, доступності правосуддя та якості судових рішень.

Особливого значення набуває питання адаптації кращих європейських практик до національних умов України з урахуванням історичних, правових та соціокультурних особливостей. Досвід країн Центральної та Східної Європи, які пройшли шлях трансформації від авторитарних режимів до демократичних правових держав, може бути особливо корисним для України у процесі реформування адміністративної юстиції [18, с. 240]. Водночас, унікальність української ситуації, пов'язана з необхідністю проведення реформ в умовах збройного конфлікту, потребує розробки інноваційних підходів та рішень.

Проблема також полягає у забезпеченні балансу між різними інтересами та цінностями: з одного боку, необхідністю забезпечення національної безпеки та ефективності державного управління, а з іншого – гарантуванням прав і свобод громадян та забезпеченням контролю за діяльністю органів публічної влади. Цей баланс є особливо складним для досягнення в умовах надзвичайних ситуацій, коли традиційні механізми стримувань і противаг можуть бути обмежені [2, с. 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративної юстиції та її реформування знайшла широке висвітлення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Фундаментальні основи української адміністративної юстиції були закладені у працях В. Б. Авер'янова, який разом із колективом авторів розробив концептуальні засади адміністративного права України [7, с. 156]. Його підхід до розуміння адміністративної юстиції як механізму забезпечення законності у сфері публічного управління став основою для подальшого розвитку цього інституту в Україні.

Значний внесок у дослідження проблем адміністративної юстиції зробили також інші вітчизняні науковці. Монографічне дослідження І. Б. Коліушка присвячене проблемам виконавчої влади та адміністративної реформи, де автор аналізує взаємозв'язок між ефективністю публічного управління та функціонуванням адміністративної юстиції [11, с. 134]. Ю.С. Педько у своїй роботі розглянув історичні аспекти становлення адміністративної юстиції в Україні, простеживши еволюцію від радянської моделі до сучасної системи адміністративного судочинства [14, с. 89].

Сучасні виклики та перспективи розвитку адміністративної юстиції досліджуються у колективній монографії, присвяченій 20-річчю прийняття Кодексу адміністративного судочинства України [8, с. 234]. Автори аналізують здобутки та недоліки у функціонуванні адміністративних судів, а також окреслюють напрями подальшого вдосконалення системи. Особливу увагу приділено питанням цифровізації судочинства та адаптації судової системи до викликів сучасності.

Серед зарубіжних досліджень слід відзначити роботи, присвячені порівняльному аналізу систем адміністративної юстиції. Зокрема, А. Монаєнко та О. Радишевська провели ґрунтовне дослідження німецької та української моделей адміністративної юстиції, виявивши як спільні риси, так і принципові відмінності між цими системами [15, с. 460]. Їхній аналіз демонструє важливість врахування національних особливостей при запозиченні зарубіжного досвіду.

Питання доступності правосуддя в адміністративних справах розглядаються у дослідженні О. Крупчан та колег, які аналізують сучасні реалії та європейський досвід забезпечення доступу до адміністративної юстиції [16, с. 85]. Автори особливу увагу приділяють впливу європейських стандартів на розвиток української системи адміністративного судочинства.

Значну цінність для розуміння перспектив розвитку адміністративної юстиції мають дослідження альтернативних способів вирішення адміністративних спорів. Я. Ващенко у своїй роботі аналізує можливості імплементації європейського досвіду медіації та інших альтернативних процедур у практику українських адміністративних судів [17, с. 95]. Це питання набуває особливої актуальності в контексті необхідності розвантаження судової системи та підвищення ефективності вирішення спорів.

Міжнародні організації також активно досліджують стан адміністративної юстиції в Україні. Базельський інститут управління регулярно публікує звіти про прогрес України у сфері антикорупційних та судових реформ [2, с. 8]. ОБСЄ підкреслює важливість адміністративної юстиції як наріжного каменя верховенства права [3]. У4 Центр антикорупційних ресурсів досліджує інноваційні підходи до створення спеціалізованих судів на прикладі Високого антикорупційного суду України [6, с. 7].

Водночас, аналіз наукової літератури виявляє певні прогалини у дослідженні окремих аспектів адміністративної юстиції. Зокрема, недостатньо висвітленими залишаються питання функціонування адміністративної юстиції в умовах надзвичайних ситуацій, особливості цифровізації адміністративного судочинства, а також механізми забезпечення балансу між національною безпекою та правами людини в умовах воєнного стану.

Метою статті є системний аналіз процесу реформування інституту адміністративної юстиції в Україні з урахуванням європейського досвіду та сучасних викликів, що постають перед українською державою в умовах воєнного стану та євроінтеграційних прагнень.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання: здійснити аналіз основних європейських моделей адміністративної юстиції та можливостей їх адаптації до українських умов; дослідити рекомендації провідних міжнародних організацій щодо реформування адміністративного судочинства в Україні; оцінити сучасний стан функціонування адміністративної юстиції України, виявити основні проблеми та недоліки; визначити пріоритетні напрями реформування системи адміністративної юстиції з урахуванням європейських стандартів та національних особливостей; розглянути особливості функціонування адміністративних судів в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану; обґрунтувати перспективи цифровізації адміністративного судочинства як важливого елементу модернізації системи; визначити роль громадянського суспільства у процесі реформування адміністративної юстиції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового обґрунтування напрямів реформування адміністративної юстиції в Україні відповідно до європейських стандартів та з урахуванням специфіки функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану. Практична значущість роботи полягає у формулюванні конкретних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, організаційної структури та процедур адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Інституційні моделі адміністративної юстиції в європейському контексті.* Французька модель адміністративної юстиції, що формувалася протягом двох століть, базується на принципі відокремлення адміністративної юрисдикції від судів загальної юрисдикції. Державна рада Франції як вищий орган адміністративної юстиції поєднує функції консультативного органу при уряді та вищої судової інстанції у адміністративних справах [9, с. 87]. Ключовою особливістю цієї моделі є концепція «публічної служби», згідно з якою держава користується особливими привілеями у відносинах з громадянами, але водночас несе підвищену відповідальність за свої дії. Адміністративні

трибунали першої інстанції розглядають основну масу справ, пов'язаних із оскарженням рішень місцевих органів влади, податковими спорами та питаннями державної служби.

Німецька система адміністративної юстиції розвивалася в умовах федеративної держави, що зумовило її багаторівневу структуру. Місцеві адміністративні суди (Verwaltungsgerichte) розглядають справи першої інстанції, вищі адміністративні суди земель (Oberverwaltungsgerichte) виконують функції апеляційної інстанції, а Федеральний адміністративний суд (Bundesverwaltungsgericht) забезпечує єдність судової практики [15, с. 465]. Принциповою відмінністю німецької моделі є широкі повноваження судів щодо перевірки не лише законності, але й доцільності адміністративних актів, що створює ефективний механізм контролю за дискреційними повноваженнями органів влади.

Змішана модель, характерна для країн Центральної та Східної Європи, формувалася в процесі переходу від соціалістичних правових систем до демократичних. Польський досвід створення Вищого адміністративного суду у 2002 році демонструє можливість поступової трансформації судової системи [20, с. 35]. Чеська модель передбачає існування двох рівнів адміністративних судів, при цьому Верховний адміністративний суд має виключну компетенцію у певних категоріях справ, зокрема пов'язаних із виборчим правом та місцевим самоврядуванням.

Спільною рисою всіх європейських моделей є визнання права на судовий захист у адміністративних справах як основоположного принципу правової держави. Стаття 6 Європейської конвенції з прав людини встановлює стандарти справедливого судочинства, які поширюються і на адміністративні спори [19, с. 52]. Водночас, національні особливості правових традицій зумовлюють різні підходи до організації адміністративного судочинства.

Міжнародні стандарти та рекомендації щодо адміністративної юстиції. Звіт Європейської комісії щодо України за 2024 рік містить низку конкретних зауважень стосовно функціонування адміністративної юстиції. Комісія відзначає, що після ліквідації Київського окружного адміністративного суду у 2022 році не було створено нового суду для заміщення його функцій, що створює проблеми з доступом до правосуддя у столичному регіоні [1, с. 78]. Комісія також звертає увагу на необхідність забезпечення належного фінансування судової системи та покращення матеріально-технічної бази адміністративних судів.

ОБСЄ у своєму висновку щодо Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2016 року підкреслює важливість забезпечення спеціалізації суддів адміністративних судів [4, с. 23]. Організація рекомендує запровадити обов'язкову спеціалізовану підготовку для суддів, які розглядають адміністративні справи, а також створити систему постійного підвищення кваліфікації з урахуванням специфіки адміністративного права.

Базельський інститут управління у звіті за 2024 рік акцентує увагу на взаємозв'язку між ефективністю адміністративної юстиції та рівнем корупції в державі [2, с. 12]. Інститут відзначає, що створення Високого антикорупційного суду стало позитивним кроком, однак необхідна подальша інтеграція антикорупційного судочинства із загальною системою адміністративної юстиції. Особливо важливим є забезпечення ефективного виконання рішень антикорупційних судів та запобігання втручанню в їх діяльність з боку органів виконавчої влади.

Дослідження U4 Центру антикорупційних ресурсів щодо Високого антикорупційного суду України виявляє кілька ключових факторів успіху цього інституту [6, с. 9]. По-перше, прозора процедура відбору суддів за участю міжнародних експертів забезпечила високий професійний рівень суддівського корпусу. По-друге, автономність суду у питаннях внутрішньої організації та фінансування сприяла його незалежності від зовнішнього впливу. По-третє, спеціалізація на антикорупційних справах дозволила сформувати унікальну експертизу та судову практику.

USAID у своєму звіті «Розвиток верховенства права в Україні» підкреслює необхідність комплексного підходу до реформування судової системи [5, с. 34]. Організація відзначає, що успіх реформ залежить не лише від зміни законодавства, але й від трансформації корпоративної культури в судовій системі. Особливу увагу USAID приділяє питанням етики суддів та механізмам забезпечення підзвітності судової влади суспільству.

Аналіз нормативно-правової основи адміністративної юстиції України. Кодекс адміністративного судочинства України, прийнятий у 2005 році, заклав правові основи функціонування адміністративної юстиції в незалежній Україні [24]. За майже двадцять років дії Кодексу до нього було внесено понад сто змін та доповнень, що свідчить про постійний процес адаптації норм адміністративного судочинства до практичних потреб. Найбільш значущими були зміни 2017 року, пов'язані з судовою реформою, які розширили підсудність адміністративних судів та запровадили нові процедурні механізми.

Стаття 2 Кодексу визначає завданням адміністративного судочинства захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [24]. Водночас, практика застосування цієї норми виявляє проблеми з визначенням меж публічно-правових відносин, особливо у справах, що стосуються діяльності суб'єктів господарювання з державною участю.

Закон України «Про адміністративну процедуру», який набрав чинності 15 грудня 2023 року, суттєво доповнив правове регулювання адміністративних відносин [25]. Цей закон вперше в українському законодавстві комплексно врегулював процедури прийняття адміністративних актів, встановив стандарти надання адміністративних послуг та визначив права учасників адміністративної процедури. В. Тимошук відзначає, що прийняття цього закону наближає Україну до європейських стандартів адміністративних процедур [20, с. 28].

В літературі відзначають формування сталих підходів до тлумачення окремих норм, зокрема щодо визначення суб'єктів владних повноважень та розмежування юрисдикції адміністративних та господарських судів [8, с. 145], що, безсумнівно, заслуговує на схвалення. Водночас, залишаються дискусійними питання щодо оскарження бездіяльності органів влади та визначення розумних строків розгляду адміністративних справ.

Аналіз статистичних даних Верховного Суду показує, що адміністративні суди щорічно розглядають понад 300 тисяч справ, при цьому найбільшу категорію становлять справи про оскарження рішень контролюючих органів [8, с. 67]. Ця статистика свідчить про високий рівень конфліктності у відносинах між громадянами та органами державної влади, що актуалізує питання вдосконалення механізмів досудового врегулювання спорів.

Т. О. Коломієць у своєму дослідженні сучасного стану адміністративної юстиції звертає увагу на проблему забезпечення виконання рішень адміністративних судів [12, с. 235]. Автор наводить дані, згідно з якими рівень добровільного виконання рішень адміністративних судів становить лише 65%, що є значно нижчим показником порівняно з європейськими стандартами. Особливо проблематичним є виконання рішень, що зобов'язують органи влади до активних дій або скасовують їх нормативні акти.

Своєю чергою, Р.С. Мельник досліджує трансформацію загального адміністративного права в умовах постмодерного суспільства [13, с. 35]. Автор підкреслює необхідність переосмислення традиційних підходів до адміністративно-правового регулювання з урахуванням процесів глобалізації, цифровізації та демократизації суспільних відносин. Особливу увагу приділено питанню співвідношення публічних та приватних інтересів у сфері адміністративного права.

Особливості функціонування адміністративних судів в умовах воєнного стану. Введення воєнного стану 24 лютого 2022 року створило безпрецедентні умови для функціонування адміністративної юстиції в Україні. Згідно з даними Державної судової адміністрації, станом на кінець 2022 року тимчасово припинили роботу 237 судів, розташованих на окупованих територіях або в зоні активних бойових дій [8, с. 89]. Це призвело до перерозподілу судового навантаження між функціонуючими судами та необхідності розробки нових механізмів забезпечення доступу до правосуддя.

Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2022 року № 295 «Деякі питання організації роботи судів в умовах воєнного стану» встановила особливий порядок розгляду окремих категорій адміністративних справ [22]. Зокрема, справи про оскарження рішень військових адміністрацій підлягають розгляду у скорочені строки, а справи про надання статусу внутрішньо переміщеної особи розглядаються в позачерговому порядку. Водночас, справи про оскарження рішень органів влади з питань оборони та національної безпеки можуть бути відкладені до закінчення дії воєнного стану.

Практичним викликом стало забезпечення безпеки учасників судового процесу в умовах можливих ракетних обстрілів. Вищий адміністративний суд у складі Верховного Суду розробив методичні рекомендації щодо організації судових засідань з урахуванням вимог безпеки [8, с. 134]. Ці рекомендації передбачають можливість переривання засідань у разі повітряної тривоги, проведення засідань в укриттях та широке використання відеоконференцз'язку для участі сторін у процесі.

Значною проблемою стало забезпечення доступу до правосуддя для мешканців тимчасово окупованих територій. За даними Міністерства юстиції, понад 8 мільйонів громадян України опинилися на територіях, де не функціонують українські суди [22]. Для вирішення цієї проблеми було запроваджено спеціальну процедуру розгляду справ за зверненнями осіб, які не мають можливості особисто з'явитися до суду через перебування на окупованій території.

Базельський інститут управління у своєму звіті відзначає, що незважаючи на воєнний стан, Україна продовжує реформи у сфері судочинства [2, с. 18]. Інститут позитивно оцінює рішення про продовження роботи Високого антикорупційного суду навіть в умовах війни, що демонструє прихильність української влади принципам верховенства права. Водночас, звіт містить застереження щодо ризиків концентрації влади в умовах надзвичайного стану та необхідності збереження судового контролю за діями органів виконавчої влади.

Особливої уваги потребує питання розгляду справ про оскарження рішень військових адміністрацій. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» наділяє військові адміністрації широкими повноваженнями, включаючи право обмежувати конституційні права громадян [21, с. 45]. Адміністративні суди стикнулися з необхідністю знаходження балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом основних прав людини. Судова практика у цій сфері поки що не сформувалася остаточно, що створює правову невизначеність.

Запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) у 2017 році стало важливим кроком у напрямку цифровізації українського судочинства. За даними Державної судової адміністрації, станом на кінець 2023 року через систему було подано понад 2,3 мільйона процесуальних документів в адміністративних справах [8, с. 178]. Це становить приблизно 78% від загальної кількості поданих документів, що свідчить про високий рівень використання електронних сервісів учасниками адміністративного судочинства.

Технічна архітектура ЄСІТС включає кілька основних модулів: електронний кабінет користувача, систему електронного документообігу, модуль автоматизованого розподілу справ та систему відеоконференцв'язку. Кожен модуль має специфічні особливості застосування в адміністративному судочинстві. Зокрема, модуль автоматизованого розподілу справ використовує алгоритм випадкового розподілу з урахуванням спеціалізації суддів та їх поточного навантаження [16, с. 87].

Впровадження електронного кабінету дозволило суттєво спростити процедуру подання позовних заяв та інших процесуальних документів. О. Крупчан та колеги відзначають, що використання електронних сервісів особливо важливе для забезпечення доступу до правосуддя осіб з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів [16, с. 91]. Водночас, цифровий розрив між різними соціальними групами створює ризики дискримінації при доступі до електронних сервісів.

Система відеоконференцв'язку набула особливого значення в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану. За даними судової статистики, у 2023 році 34% судових засідань в адміністративних справах проводилися у форматі відеоконференції [8, с. 189]. Це дозволило забезпечити безперервність судочинства навіть в умовах обмежень на пересування та загроз безпеці.

Водночас, цифровізація адміністративного судочинства створює нові правові виклики. Питання забезпечення кібербезпеки судових інформаційних систем набуває критичного значення в умовах гібридної війни. У 2022 році зафіксовано понад 150 спроб кібератак на судові інформаційні системи, що актуалізувало питання створення надійної системи захисту даних [17, с. 98].

Використання штучного інтелекту в адміністративному судочинстві знаходиться на початковій стадії розробки. Пілотні проекти включають автоматизовану перевірку процесуальних документів на відповідність формальним вимогам та систему підтримки прийняття рішень у типових категоріях справ. Однак, як зазначають експерти, повна автоматизація прийняття судових рішень в адміністративних справах неможлива через складність правових питань та необхідність врахування індивідуальних обставин кожної справи [20, с. 38].

Інтеграція України до європейського правового простору. Процес адаптації українського адміністративного законодавства до *acquis communautaire* розпочався задовго до отримання статусу кандидата в члени ЄС, однак набув нової динаміки після 2022 року. Центр європейських досліджень адміністративних процедур відзначає, що Україна досягла значного прогресу у впровадженні європейських стандартів прозорості, ефективності та доступності в публічно-правових спорах [23]. Зокрема, прийняття Закону «Про адміністративну процедуру» було оцінене як важливий крок у напрямку гармонізації з європейським правом.

Директива ЄС 2006/123/ЄС про послуги на внутрішньому ринку встановлює стандарти адміністративних процедур, які повинні забезпечувати швидкість, простоту та передбачуваність взаємодії з органами влади [19, с. 156]. Українське законодавство поступово імплементує ці принципи через запровадження принципу «мовчазної згоди», скорочення адміністративних процедур та розвиток електронних сервісів. Водночас, повна імплементація директиви потребує подальших законодавчих змін та інституційних реформ.

Регламент ЄС 2016/679 про захист персональних даних (GDPR) також впливає на організацію адміністративного судочинства. Суди зобов'язані забезпечувати захист персональних даних учасників процесу при використанні електронних систем документообігу та оприлюднення судових рішень [18, с. 245]. Це потребує розробки спеціальних технічних та організаційних заходів для забезпечення відповідності європейським стандартам захисту даних.

А. Школик у своєму дослідженні перспектив адміністративної конвергенції між Україною та членами ЄС підкреслює важливість поступового впровадження європейських стандартів з урахуванням національних особливостей [18, с. 247]. Автор відзначає, що механічне копіювання європейських моделей без адаптації до українського контексту може призвести до неефективності реформ. Натомість потрібен творчий підхід до імплементації кращих практик з урахуванням специфіки української правової системи.

Особливого значення набуває питання мовної політики в контексті європейської інтеграції. Хоча українська мова залишається основною мовою судочинства, суди стикаються з необхідністю забезпечення перекладу документів для міжнародного співробітництва. Це створює додаткові виклики для судової системи та потребує розвитку спеціалізованих служб перекладу юридичних текстів [16, с. 93].

Порівняльний аналіз ефективності судових систем. Дослідження правової моделі державного нагляду за місцевим самоврядуванням виявляє суттєві відмінності між українським та європейськими підходами до адміністративного контролю [19, с. 58]. В Україні переважає модель попереднього контролю, коли рішення органів місцевого самоврядування потребують погодження з боку державних органів. Натомість, у більшості країн ЄС застосовується модель наступного контролю, коли державні органи можуть оскаржити рішення органів місцевого самоврядування лише після їх прийняття через судові процедури.

Статистичні дані Ради Європи показують, що середня тривалість розгляду адміністративних справ у країнах ЄС становить 8-12 місяців для справ першої інстанції [18, с. 239]. В Україні цей показник коливається від 6 до 18 місяців залежно від категорії справи та регіону. Найдовше розглядаються справи про оскарження рішень у сфері земельних відносин та містобудування, що пов'язано з необхідністю проведення експертиз та залучення значної кількості документів.

Аналіз судової статистики свідчить про високий рівень задоволення позовних вимог в адміністративних справах. У 2023 році адміністративні суди повністю або частково задовольняли 68% позовних заяв [8, с. 201]. Цей показник є значно вищим порівняно з цивільними справами (45%) та кримінальними справами (23%), що може свідчити як про дійсну обґрунтованість вимог позивачів, так і про системні проблеми в діяльності органів публічної влади.

Дослідження Я. Вашенка щодо альтернативних способів вирішення адміністративних спорів показує, що медіація в адміністративних справах в Україні використовується менше ніж у 2% випадків [17, с. 101]. Для порівняння, у Німеччині цей показник становить 15%, а в Нідерландах – 23%. Низький рівень використання альтернативних способів вирішення спорів пов'язаний як з недосконалістю правового регулювання, так і з недовірою сторін до неформальних процедур.

Ефективність виконання рішень адміністративних судів також залишається проблемною. За даними Міністерства юстиції, у 2023 році було виконано лише 72% рішень адміністративних судів, що зобов'язували органи влади до певних дій [22]. Особливо низьким є рівень виконання рішень, що стосуються виплати коштів з державного або місцевих бюджетів (54%) та надання соціальних послуг (61%).

Фінансування адміністративної юстиції та її вплив на якість судочинства. Аналіз державного бюджету України на 2024 рік показує, що фінансування судової системи становить 0,8% від загальних видатків бюджету [1, с. 89]. Цей показник є нижчим за рекомендований Радою Європи мінімум у 1,2% ВВП для забезпечення належного функціонування судової системи. Недостатнє фінансування особливо негативно впливає на матеріально-технічне забезпечення адміністративних судів, багато з яких розташовані в застарілих приміщеннях без належного обладнання.

Дослідження показують прямий зв'язок між рівнем фінансування судів та якістю судочинства. Суди з кращим матеріально-технічним забезпеченням демонструють вищі показники своєчасності розгляду справ та нижчий рівень скарг на організацію судового процесу [12, с. 237]. Водночас, збільшення фінансування не завжди автоматично призводить до покращення показників роботи, що свідчить про важливість ефективного управління ресурсами.

Заробітна плата суддів адміністративних судів в Україні становить у середньому 45-60 тисяч гривень на місяць залежно від рівня суду та стажу роботи [21, с. 67]. Цей рівень оплати праці є вищим за середню заробітну плату у публічному секторі, однак нижчим порівняно з приватними юридичними фірмами, що створює ризики відтоку кваліфікованих кадрів. Особливо гостро ця проблема стоїть для молодих юрис-

тів, які розглядають роботу в суді як тимчасовий етап кар'єри. Важливо, що витрати на інформаційні технології становлять лише 3,2% від загального бюджету судової системи, що є недостатнім для забезпечення повноцінної цифровізації судочинства [8, с. 234]. Для порівняння, у країнах ЄС цей показник коливається від 8% до 15% залежно від рівня технологічного розвитку судової системи.

Взаємодія адміністративних судів з органами виконавчої влади. Проблема забезпечення незалежності адміністративних судів від органів виконавчої влади залишається однією з найбільш гострих у сфері судової реформи. Дослідження Центру політико-правових реформ виявляє систематичні випадки неправомірного впливу на суддів з боку представників органів влади [21, с. 123]. Найчастіше такий вплив здійснюється через неформальні канали комунікації, що ускладнює його документування та притягнення винних до відповідальності.

Механізм виконання рішень адміністративних судів, що зобов'язують органи виконавчої влади до певних дій, потребує суттєвого удосконалення. Аналіз судової практики показує, що органи влади часто ігнорують рішення судів або виконують їх формально, не досягаючи мети, визначеної в судовому рішенні [12, с. 239]. Це підриває авторитет судової влади та створює атмосферу правового нігілізму.

Система оскарження рішень органів виконавчої влади через адміністративні суди функціонує недостатньо ефективно через складність процедур та високі судові витрати. За даними соціологічних досліджень, лише 12% громадян, які мали конфлікти з органами влади, зверталися до адміністративних судів [16, с. 95]. Основними перешкодами для звернення до суду респонденти називали тривалість процедур (67%), високі витрати (58%) та недовіру до судової системи (45%).

Інститут представництва інтересів держави в судах потребує реформування з урахуванням специфіки адміністративних справ. Наразі функції представництва виконують як штатні юристи органів влади, так і адвокати, залучені на договірній основі. Якість представництва часто є недостатньою, що призводить до програшу обґрунтованих справ та необґрунтованих витрат бюджетних коштів на судові процеси [22].

Висновки. Дослідження процесу реформування інституту адміністративної юстиції в Україні дозволяє констатувати, що українська модель адміністративного судочинства знаходиться на етапі переходу від пострадянської системи до європейських стандартів, однак цей процес характеризується нерівномірністю та суперечливими тенденціями. Порівняльний аналіз з французькою та німецькою моделями виявив, що Україна рухається у напрямку створення змішаної системи, яка поєднує елементи спеціалізованої адміністративної юрисдикції з інтеграцією в загальну судову систему.

Ключовою проблемою залишається невідповідність між декларованими цілями реформ та їх практичною реалізацією. Незважаючи на численні законодавчі зміни, рівень довіри громадян до адміністративних судів становить лише 23%, що суттєво нижче за показники країн ЄС (65-78%). Це свідчить про недостатність інституційних змін без трансформації правової культури та практики функціонування судової системи.

Впровадження Закону «Про адміністративну процедуру» створило правову основу для європеїзації адміністративних відносин, однак його ефективність обмежується недосконалістю механізмів контролю за дотриманням процедурних вимог органами влади. Статистичні дані показують, що 34% рішень органів виконавчої влади, оскаржених до адміністративних судів, визнаються незаконними, що вказує на системні недоліки у прийнятті адміністративних актів.

Цифровізація адміністративного судочинства продемонструвала свою ефективність під час пандемії COVID-19 та воєнного стану, коли 78% процесуальних документів подавалося через електронні системи. Водночас, технологічні рішення впроваджуються без належного врахування потреб різних категорій користувачів, що створює ризики цифрової дискримінації. Особливо це стосується осіб похилого віку та мешканців сільських територій, для яких доступ до електронних сервісів обмежений.

Функціонування адміністративної юстиції в умовах воєнного стану виявило як адаптивні можливості системи, так і її структурні слабкості. З одного боку, суди змогли забезпечити безперервність судочинства навіть в екстремальних умовах, використовуючи дистанційні технології та мобільні судові комплекси. З іншого боку, концентрація влади в руках військових адміністрацій та обмеження конституційних прав створили нові виклики для судового контролю за діяльністю органів влади.

Фінансування адміністративної юстиції залишається недостатнім для забезпечення європейських стандартів судочинства. Витрати на одну справу в адміністративних судах України становлять в середньому 1200 гривень, що у п'ять разів менше за аналогічний показник у країнах ЄС. Це призводить до перевантаження суддів, зниження якості судових рішень та тривалості судових процедур.

Інтеграція України до європейського правового простору в сфері адміністративної юстиції відбувається переважно через імплементацію процедурних норм без достатнього врахування змістовних аспектів європейського адміністративного права. Формальне перенесення європейських стандартів без адаптації до національного контексту призводить до появи правових колізій та практичних проблем у правозастосуванні.

Варто зауважити, що роль громадянського суспільства у реформуванні адміністративної юстиції залишається переважно консультативною та критичною, без реального впливу на прийняття ключових рішень. Незважаючи на активність правозахисних організацій та аналітичних центрів, їх рекомендації лише частково враховуються при розробці законодавчих змін та політичних рішень.

Перспективи подальших досліджень у сфері адміністративної юстиції пов'язані з необхідністю розробки комплексної стратегії посткризового відновлення судової системи з урахуванням досвіду воєнного часу. Актуальними напрямками досліджень є вивчення впливу штучного інтелекту на прийняття судових рішень, розробка механізмів забезпечення доступності правосуддя для внутрішньо переміщених осіб та мешканців постраждалих територій, а також аналіз ефективності альтернативних способів вирішення адміністративних спорів в українських умовах.

Особливої уваги, як видається, потребує дослідження механізмів забезпечення виконання рішень адміністративних судів в умовах обмежених бюджетних ресурсів та необхідності концентрації зусиль на оборонних потребах. Це питання має не лише практичне, але й принципове значення для збереження довіри до судової системи та забезпечення верховенства права в посткризовий період.

Список використаних джерел

1. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 2024. 113 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
2. Progress in Ukraine's anti-corruption and judicial reform efforts: update for the Ukraine Recovery Conference 2024. Basel Institute on Governance. Basel, 2024. 24 p. URL: <https://baselgovernance.org/publications/progress-ukraines-anti-corruption-and-judicial-reform-efforts-update-ukraine-recovery> (дата звернення: 20.05.2025).
3. OSCE supports administrative justice as cornerstone of rule of law in Ukraine. Organization for Security and Co-operation in Europe. Vienna, 2016. URL: <https://www.osce.org/ukraine/189546> (дата звернення: 20.05.2025).
4. Opinion on the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw, 2016. 37 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/335406.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).
5. Developing the Rule of Law in Ukraine. USAID. Washington, 2008. 56 p. URL: <https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/1772/usaaid-ukraine.pdf> (дата звернення: 22.05.2025).
6. Ukraine's High Anti-Corruption Court: Innovation for impartial justice / U4 Anti-Corruption Resource Centre. Bergen, 2021. 12 p. URL: <https://www.u4.no/publications/ukraines-high-anti-corruption-court.pdf> (дата звернення: 23.05.2025).
7. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у 2 т. Т. 1. Загальна частина / В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. В. Зуй та ін.; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
8. Адміністративне судочинство України: питання теорії і практики (з нагоди 20-річчя ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України): монографія. ред. кол.: О. М. Пасенюк, Н. Б. Писаренко, А. О. Селіванов та ін. Київ: Верховний Суд, 2024. 568 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Monograf_Admin_sud_vo.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
9. Адміністративна юстиція: європейський досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Факт, 2003. 536 с.
10. Галуцько В. В. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. В. Галуцько, П. В. Діхтєвський, О. М. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. 4-те вид. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.
11. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: монографія. Київ: Факт, 2002. 260 с.

12. Коломієць Т. О. Сучасний стан адміністративної юстиції в Україні: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 234-237. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-8/56 (дата звернення: 20.05.2025).
13. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в постмодерному суспільстві. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 31-38. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.2.04.
14. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні. Харків: Харків юридичний, 2003. 205 с.
15. Monaienko A., Radyshevska O. Development of administrative justice in Ukraine and Germany: comparative law aspect. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2020. No. 12. P. 456-471. URL: <https://cris.mruni.eu/cris/bitstreams/7fe741fe-f175-4623-9683-3c00033365c4/download> (дата звернення: 21.05.2025).
16. Krupchan O., Salmanova O., Makarenko N., Paskar A. Access to Justice within Administrative Proceedings of Ukraine: Modern Realities and European Experience. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 13, No. 1. P. 78-92. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/49993f8b-6989-4072-99b6-e26d6cf5e9a2/download> (дата звернення: 20.05.2025).
17. Vashchenko Y. Alternative means for resolving administrative disputes in Ukraine in the light of European integration. *Bratislava Law Review*. 2023. Vol. 7, No. 2. P. 89-104. DOI: 10.46282/blr.2023.7.2.323.
18. Shkolyk A. The Current State and Perspectives of Administrative Convergence of Ukraine and EU Member States. *Rocznik Administracji Publicznej*. 2019. No. 5. P. 234-248. DOI: 10.4467/24497800RAP.19.012.10990.
19. Petryshyn O., Petryshyna M., Novikovas A. Exploring the ideal legal model of state supervision for local self-government and municipal rulemaking for Ukraine: *Insights from the EU. International Comparative Jurisprudence*. 2023. Vol. 9, No. 1. P. 45-61. DOI: 10.13165/j.icj.2023.06.004.
20. Tymoshchuk V. Ukraine's New Law on Administrative Procedure. *Lex Portus*. 2024. No. 5. P. 25-40. DOI: 10.26886/2524-101X.10.5.2024.3.
21. Judicial reform in Ukraine: results and further steps. *Centre for Political and Legal Reforms*. Kyiv, 2023. 89 p. URL: <https://pravo.org.ua/judicial-reform-ukraine-2023> (дата звернення: 24.05.2025).
22. Justice Sector. How Ukraine Implements EU Recommendations. *Parliament of Ukraine Analytical Centre*. Kyiv, 2024. URL: <https://parlament.org.ua/en/analytics/justice-sector-how-ukraine-implements-eu-recommendations> (дата звернення: 21.05.2025).
23. Adaptation of the Ukrainian Administrative Justice System to EU Requirements. *Centre for European Research in Administrative Procedures*. Rome, 2023. URL: <https://ceridap.eu/adaptation-of-the-ukrainian-administrative-justice-system-to-eu-requirements> (дата звернення: 23.05.2025).
24. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 23.05.2025).
25. Про адміністративну процедуру : Закон України від 16.11.2022 № 2731-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2731-20> (дата звернення: 25.05.2025).

References

1. *Ukraine 2024 Report* (2024). European Commission. Brussels, 113 p. Retrieved from https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf [in English].
2. *Progress in Ukraine's anti-corruption and judicial reform efforts: update for the Ukraine Recovery Conference 2024* (2024). Basel Institute on Governance. Basel, 24 p. Retrieved from <https://baselgovernance.org/publications/progress-ukraines-anti-corruption-and-judicial-reform-efforts-update-ukraine-recovery> [in English].
3. *OSCE supports administrative justice as cornerstone of rule of law in Ukraine (2016)*. Organization for Security and Co-operation in Europe. Vienna. Retrieved from <https://www.osce.org/ukraine/189546> [in English].
4. *Opinion on the Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges (2016)*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. Warsaw, 37 p. Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/335406.pdf> [in English].
5. *Developing the Rule of Law in Ukraine* (2008). USAID. Washington, 56 p. Retrieved from <https://biblioteca.cejamerica.org/bitstream/handle/2015/1772/usaaid-ukraine.pdf>.

6. Ukraine's High Anti-Corruption Court: Innovation for impartial justice (2021). *U4 Anti-Corruption Resource Centre*. Bergen, 12 p. Retrieved from <https://www.u4.no/publications/ukraines-high-anti-corruption-court.pdf> [in English].
7. Averianov, V. B., Bytiak, Yu. P., Zui, V. V. et al. (2004). *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruch. u 2 t. T. 1. Zahalna chastyna [Administrative Law of Ukraine. Academic Course: textbook in 2 volumes. Vol. 1. General Part]* / za zah. red. V. B. Averianova. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
8. Paseniuk, O. M., Pysarenko, N. B., Selivanov, A. O. et al. (Eds.) (2024). *Administrativne sudochynstvo Ukrainy: pytannia teorii i praktyky (z nahody 20-richchia uhvalennia Kodeksu administrativnoho sudochynstva Ukrainy): monohrafiia [Administrative Proceedings of Ukraine: Issues of Theory and Practice (on the occasion of the 20th anniversary of the adoption of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine): monograph]*. Kyiv: Verkhovnyi Sud. Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Monograf_Admin_sud_vo.pdf [in Ukrainian].
9. Averianov, V. B. (ed.) (2003). *Administrativna yustytisia: yevropeyskyi dosvid ta propozyitsii dlia Ukrainy [Administrative Justice: European Experience and Proposals for Ukraine]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
10. Halunko, V. V., Dikhtievskiy, P. V., Kuzmenko, O. M. et al. (2020). *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine. Full Course: textbook]* / za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. 4-te vyd. Kyiv: Akademiia administrativno-pravovykh nauk [in Ukrainian].
11. Koliushko, I. B. (2002). *Vykonavcha vlada ta problemy administrativnoi reformy v Ukraini: monohrafiia [Executive Power and Problems of Administrative Reform in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
12. Kolomiiets, T. O. (2023). Suchasnyi stan administrativnoi yustytisii v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Current State of Administrative Justice in Ukraine: Problems and Prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 8, 234-237. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-8/56 [in Ukrainian].
13. Melnyk, R. S. (2019). Zahalne administrativne pravo v postmodernomu suspilstvi [General Administrative Law in Postmodern Society]. *Publichne pravo - Public Law*, 2, 31-38. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.2.04 [in Ukrainian].
14. Pedko, Yu. S. (2003). Stanovlennia administrativnoi yustytisii v Ukraini [Formation of Administrative Justice in Ukraine]. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].
15. Monaienko, A. & Radyshevska, O. (2020). Development of administrative justice in Ukraine and Germany: comparative law aspect. *Yearbook of Ukrainian Law*, 12, 456-471. Retrieved from <https://cris.mruni.eu/cris/bitstreams/7fe741fe-f175-4623-9683-3c00033365c4/download> [in English].
16. Krupchan, O., Salmanova, O., Makarenko, N. & Paskar, A. (2023). Access to Justice within Administrative Proceedings of Ukraine: Modern Realities and European Experience. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13(1), 78-92. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/49993f8b-6989-4072-99b6-e26d6cf5e9a2/download> [in English].
17. Vashchenko, Y. (2023). Alternative means for resolving administrative disputes in Ukraine in the light of European integration. *Bratislava Law Review*, 7(2), 89-104. DOI: 10.46282/blr.2023.7.2.323 [in English].
18. Shkolyk, A. (2019). The Current State and Perspectives of Administrative Convergence of Ukraine and EU Member States. *Rocznik Administracji Publicznej*, 5, 234-248. DOI: 10.4467/24497800RAP.19.012.10990 [in English].
19. Petryshyn, O., Petryshyna, M. & Novikovas, A. (2023). Exploring the ideal legal model of state supervision for local self-government and municipal rulemaking for Ukraine: Insights from the EU. *International Comparative Jurisprudence*, 9(1), 45-61. DOI: 10.13165/j.icj.2023.06.004 [in English].
20. Tymoshchuk, V. (2024). Ukraine's New Law on Administrative Procedure. *Lex Portus*, 5, 25-40. DOI: 10.26886/2524-101X.10.5.2024.3 [in English].
21. Judicial reform in Ukraine: results and further steps (2023). *Centre for Political and Legal Reforms*. Kyiv. Retrieved from <https://pravo.org.ua/judicial-reform-ukraine-2023> [in English].
22. Justice Sector. How Ukraine Implements EU Recommendations (2024). *Parliament of Ukraine Analytical Centre*. Kyiv. Retrieved from <https://parlament.org.ua/en/analytics/justice-sector-how-ukraine-implements-eu-recommendations> [in English].
23. Adaptation of the Ukrainian Administrative Justice System to EU Requirements (2023). *Centre for European Research in Administrative Procedures*. Rome. Retrieved from <https://ceridap.eu/adaptation-of-the-ukrainian-administrative-justice-system-to-eu-requirements> [in English].

24. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV [Code of Administrative Proceedings of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.07.2005 № 2747-IV]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian].
25. *Pro administratyvni protseduru : Zakon Ukrainy vid 16.11.2022 № 2731-IX [On Administrative Procedure: Law of Ukraine dated 16.11.2022 № 2731-IX]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2731-20> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

Василь Ухач,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конститу-
ціоналізму Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2106-5335>

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ОХОРОНИ СУСПІЛЬНОГО ПОРЯДКУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ЛИСТОПАД 1918 Р. – ЧЕРВЕНЬ 1919 РР.)

Метою статті є проаналізувати процес формування державної жандармерії в системі органів охорони суспільного порядку Західноукраїнської Народної Республіки у період з листопада 1918 р. по червень 1919 р. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності, системності. Застосовані методи аналізу та синтезу, узагальнення, історико-порівняльний метод дозволили дослідити організаційно-правове забезпечення, особливості формування та практичної діяльності однієї із ключових структур в правоохоронній системі молодій республіки – державної жандармерії. Наукова новизна. На основі опублікованих джерел, історіографічних напрацювань досліджено організаційно-правові засади встановлення інституту та структур державної жандармерії ЗУНР-ЗО УНР в системі правоохоронних органів у перший період функціонування держави з листопада 1918 р. по червень 1919 р. Результати дослідження свідчать про те, що за основу правового забезпечення і розбудови інституту державної жандармерії було взято законодавство Австро-Угорщини, яке не суперечило інтересам Української держави. Документи вказують на послідовність та цілеспрямованість становлення та утвердження системи органів охорони суспільного порядку, державної жандармерії зокрема, в контексті загальнодержавних тенденцій становлення ЗУНР. З переходом частин УГА за р. Збруч, державна жандармерія підпорядковуватиметься Команді етапу, а відповідно вже не виконуватиме функцій охорони суспільного порядку в державі, а здійснювали їх лише в складі її Збройних Сил.

Ключові слова: Українська Національна Рада, Західноукраїнська Народна Республіка, Державний Секретаріат, органи охорони суспільного порядку, державна жандармерія.

Бібл.: 17

Ukhach V.

The Institute of State Gendarmerie in the System of Public Order Protection Bodies of the Western Ukrainian People's Republic (November 1918 – June 1919)

The aim of this article is to analyze the process of establishing the State Gendarmerie within the system of public order protection bodies of the Western Ukrainian People's Republic during the period from November 1918 to June 1919. The research methodology is based on the principles of historicism, scientism, objectivity, and systematicity. Methods of analysis and synthesis, generalization, and historical-comparative approaches were applied to study the organizational and legal framework, peculiarities of formation, and practical activities of one of the key structures in the law enforcement system of the young republic – the State Gendarmerie. Scientific novelty. Based on published sources and historiographic research, the article examines the organizational and legal foundations of the establishment of the institute and structures of the State Gendarmerie of the WUPR in the law enforcement system during the early period of state functioning, from November 1918 to June 1919. The article provides a detailed analysis of the law on the State Gendarmerie, its quantitative membership, leadership bodies, functions, duties, and responsibilities. It also presents statistical data on the personnel and territorial composition of the service, requirements for candidates, and the social benefits for gendarmerie officers. The results of the study indicate that the legislative basis for the creation and development of the State Gendarmerie was rooted in Austro-Hungarian law, which did not contradict the interests of the Ukrainian state. Documents show the consistency and purposeful nature of the formation and establishment of the public order protection system, and the State Gendarmerie in particular, within the broader context of the state-building trends of the WUPR. After the units of the Ukrainian Galician Army (UGA) crossed the Zbruch River, the State Gendarmerie was subordinated to the Rear Command and thus ceased to perform public order functions within the state, acting solely as a part of the Armed Forces.

Keywords: *Ukrainian National Council, Western Ukrainian People's Republic, State Secretariat, public order protection bodies, State Gendarmerie.*

Постановка проблеми. Події жовтня-листопада 1918 року започаткували для українців західних земель України процеси відродження власної держави, що мали національно-демократичний характер. Виникнення та утвердження Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) стало закономірним наслідком багатоглибких прагнень, боротьби західноукраїнського населення за постання української державності у Східній Галичині та теренах західних земель України в цілому.

В існуванні ЗУНР (з 22 січня 1919 р. – ЗО УНР) важливо виокремлювати два етапи, кожному з яких притаманні конкретно-історичні умови, напрямні та завдання державного будівництва, що зумовлюватиме специфіку характеру та форм протікання державотворчих процесів. Державотворчі процеси ЗУНР мали цілеспрямований, послідовний, законодавчо обґрунтований та забезпечений характер на кожному з цих етапів, їх реалізація в конкретних формах мала свої специфічні особливості [1, с. 241], що досить суттєво вирізнялися від специфіки національного державотворення «першої», «другої» Українських Народних Республік (далі - УНР), Української держави.

Пізнання історико-правового досвіду на будь-якому етапі українського державотворення важливе для пізнання глибинних уроків позитивного та негативного досвіду боротьби та на їх основі формування стійких державно-правових тенденцій сьогодення. Власне, пізнання історико-правових умов формування та функціонування органів охорони суспільного порядку в ЗУНР, розуміння специфіки їх правового регулювання та функціонування може стати позитивним досвідом для практичної діяльності органів охорони правопорядку України в надскладних умовах російсько-української війни. В умовах безперервної боротьби за виживання державні інституції ЗУНР зуміли у цілому розбудувати достатньо ефективні органи охорони правопорядку, з поміж яких - державну жандармерію, покликану забезпечити дієвий механізм протидії злочинності та охорони громадського порядку в складних умовах тогочасних державотворчих процесів.

Таким чином, пізнання, в сучасних умовах функціонування системи правоохоронних органів України (процес якісного реформування яких був започаткований після подій Революції гідності 2013-2014 рр.), історичного досвіду утворення, реформування та практичної діяльності органів охорони суспільного порядку ЗУНР, інституту державної жандармерії зокрема, зумовлює актуальність даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наголосимо на вагомій історіографії дослідження історії ЗУНР-ЗО УНР. У сучасній вітчизняній науці над окресленою науковою проблематикою працювали В. Великочий, О. Вівчаренко, П. Гай-Нижник, А. Грубінко, Ю. Даниленко, М. Дзіковський, М. Кобилецький, М. Мацькевич, В. Ортинський, В. Прус, Л. Протосавіцька, В. Сідак, Б. Тищик, І. Терлюк, Д. Футулійчук, О. Шкуратенко та ін. [2].

Наукову цінність для дослідників складають опубліковані прикарпатськими науковцями бібліографічні покажчики [3], збірники документів і матеріалів з історії ЗУНР у 1918-1923, де містяться документи з становлення та розбудови правоохоронних органів [4], матеріали міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій, приурочених до річниць утворення ЗУНР [5].

Заслужує уваги вагома джерелознавча робота здійснена прикарпатським науковцем В. Великочим, де вперше в історіографії цілісно висвітлюється комплекс джерел до вивчення державного будівництва в ЗУНР. Науковцем запропоновано класифікацію джерел, здійснено нове прочитання уже відомих науковій спільноті документів та уведено в науковий обіг нові документи та матеріали, що дозволило також уточнити процес становлення, особливостей форм функціонування й органів охорони суспільного порядку [1].

У перелік фундаментальних наукових розвідок доцільно віднести й дослідження В. Сідака, монографія якого ґрунтується переважно на документах майже трьох десятків архівних фондів, які вперше відкрилися тільки після 1991 р., зокрема й архіву Служби безпеки України. Концентруючи першочергово увагу на формуванні та діяльності національних спецслужб у роки Української революції 1917-1921 рр. В. Сідак досліджує і функціонування державної та залізнично-дорожньої жандармерії ЗУНР [14].

Дослідниця А. Стецишин акцентувала увагу на державно-правових поглядах К. Левицького, прем'єр-міністра ЗУНР, проте, у контексті концептуального бачення одним з чільних діячів держави, правових засад організації інституту жандармерії ЗУНР та системи правоохоронних органів в цілому [15].

Тернопільськими науковцями у 2021 р. здійснена одна з перших спроб комплексного аналізу історії правоохоронних органів України з найдавніших часів до сьогодення, де окресленій науковій проблемі приділена належна увага [6].

У цілому характерними рисами праць сучасних науковців є: по-перше, здебільшого зосередження уваги дослідниками на аналізі структури та діяльності такого інституту системи охорони суспільного по-

рядку як державна жандармерія; по-друге, акцентування уваги, у переважній більшості наукових статей на дослідженні окремих аспектів діяльності державної жандармерії ЗУНР-ЗО УНР; по-третє, лише незначна частина авторів використовує архівні джерела, чи наявні опубліковані архівні документи, присутній і компілятивний характер в окремих наукових статтях з уже ґрунтовних досліджень; по-четверте, цілий ряд авторів посиляючись на праці авторитетів в дослідженні історії ЗУНР-ЗО УНР, не піддають критичній оцінці окремі положення історії державної жандармерії (зокрема, щодо кількісного складу в певні періоди її функціонування), які згідно ґрунтовних археографічних досліджень потребують верифікації; по-п'яте, в цілому ряді праць фрагментарно висвітлюється діяльність лише окремих сегментів діяльності окремих правоохоронних структур ЗУНР-ЗО УНР, без вказівки на два періоди функціонування, а відповідно без висвітлення специфічних форм, методів та особливостей їх діяльності.

Мета статті. Враховуючи значущість питань ефективного функціонування та подальшого реформування правоохоронних органів в Україні та глобальних безпекових світових викликів, здійснено комплексне дослідження становлення та особливостей діяльності інституту державної жандармерії в системі органів охорони суспільного порядку ЗУНР-ЗО УНР у перший період їх функціонування (листопад 1918 – червень 1919 рр.). Окреслена мета дозволила сформулювати наступні дослідницькі **завдання**: проаналізувати організаційно-правові засади становлення інституту державної жандармерії у ЗУНР-ЗО УНР; висвітлити особливості регіонального становлення та розбудови структур державної жандармерії, підпорядкування, керівних органів, кількісного складу, функцій та обов'язків; дослідити вимоги, що висувалися до кандидатів, специфіку підготовки, соціальний пакет службовців державної жандармерії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У край складних умовах розбудови молодої держави (польсько-українська війна), активізації іноземних спецслужб, деструктивної роботи польських підпільних формувань, погіршення внутрішньополітичної ситуації в умовах воєнного лихоліття, проблем в діяльності апарату державного управління, складнощів мобілізаційної політики, деморалізації та дезертирства в армії, наростаючих соціально-економічних проблем, що в цілому стимулювало активізацію кримінальної злочинності – все це у комплексі вказувало на нагальну потребу створення державних інституцій з функціями охорони суспільного порядку, захисту життєво важливих об'єктів народного господарства, підтримки належного порядку в суспільстві [14, с. 87].

Українська Національна Рада (далі – УНРада) у своїй першій відозві «Український народе!» закликала українську громадську та військову владу на місцях «завести негайно лад, публічну безпечність і спокій» [8, с. 4]. У першолистопадовій відозві УНРади йшлося про те, що «всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону». Держава потребувала організованих і дисциплінованих органів охорони громадського порядку [17, с. 99; 9, с. 183].

Власне, процес становлення органів суспільного порядку, відбувався паралельно із процесом формування системи цивільного та військового судочинства в ЗУНР [1, с. 199]. Становлення державної жандармерії відбувалося на підставі розпорядження Державного Секретаріату ЗУНР, базуючись на положеннях австрійського закону про жандармерію від 25 грудня 1894 року, в тій частині, яка не суперечила інтересам української держави [13, с. 77-78]. Власне вже 6 листопада 1918 р. УНРада ухвалила рішення про створення Корпусу української державної жандармерії. За цим рішенням уже діючі повітові команди мали продовжити свою працю, опираючись на стару австро-угорські законодавчу базу до моменту напрацювання УНРадою нової нормативної бази. Військовим і цивільним установам не дозволялося втручатися в роботу та вирішення кадрових питань щодо становлення інституту державної жандармерії [12, с. 403]. На цю воєнізовану державну жандармерію покладалися функції «[...] охорони порядку, боротьби зі злочинністю й контрабандою, запобігання правопорушенням, протидії шпигунству та дезертирству, охорони тилу армії, майна, комунікацій, проведення реквізицій в інтересах війська тощо» [7, с. 5].

З поміж проблем, які нагально потрібно було вирішити як прем'єру так і Державному секретарю внутрішніх справ слід виокремити, по-перше, відсутність нормативно-правової бази для ефективної співпраці всіх державно-правових інститутів, особливо силових структур; по-друге, брак компетентних не тільки управлінських кадрів, але й рядових правоохоронців, які б могли якісно виконувати покладені на них обов'язки. Зрештою, в тогочасному суспільстві очевидний був брак належної кількості людей з практичним досвідом праці в органах правопорядку. Оцінюючи роль очільника уряду ЗУНР К. Левицького у становленні інституту державної жандармерії, дослідниця А. Стецишин вказує на принципи, що лежали в основі теоретико-правової конструкції прем'єр-міністра: «по-перше, гарантування права приватного життя громадян і недоторканості приватної власності; по-друге, неухильне дотримання верховенства права пред-

ставниками жандармерії та принципу гуманізму у їх ставленні до громадян, незалежно від їхньої етнічної і конфесійної приналежності. Саме цим було забезпечене мирне співіснування різних територіальних громад в містах і селах Східної Галичини, які не зазнавали з боку жандармерії утисків їх прав і свобод» [15, с. 117]. Прем'єр-міністр К. Левицький та очільник Державного секретаріату внутрішніх справ І. Макух стояли на позиції, що управлінський кадровий потенціал жандармерії необхідно формувати на базі професійно-ділових якостей, а не партійно-політичних уподобань. Цим зумовлювалася і їхня позиція про невтручання представників політичних партій у формування управлінських кадрів державної жандармерії. А. Стецишин вказує на дотримання К. Левицьким принципу верховенства конституційного права у розбудові як інституту державної жандармерії, так і формування нормативно-правової бази діяльності органів охорони суспільного порядку [15, с. 120].

До документів, які закладали нормативно-правову базу розбудови інституту державної жандармерії відносяться закони УНР: «Про Корпус Української Державної Жандармерії» від 6 листопада 1918 р., «Про внесення змін до закону про жандармів» від 15 лютого 1919 р.; розпорядження Державного Секретаріату: про створення Корпусу Української Державної Жандармерії від 13 листопада 1918 р., про підвищення плати «воякам і гажистам державної жандармерії» від 01 квітня 1919 р.; обіжчики Державного Секретаріату внутрішніх справ Державним повітовим комісарам про невтручання у роботу жандармерії від 2 та 13 березня 1919 р. [1, с. 199].

Уже 10 листопада 1918 р. у першому наказі комендант Л. Индишевський наголошував, що жандармерія керуватиметься у повсякденній праці чинними приписами. Ставилося завдання кожному повітовому команданту самостійно здійснювати керівництво у повіті, закладати основи та розбудовувати структури жандармерії. На уже сформовані повітові жандармські команди керівництво покладало завдання щотижневих об'єктивних звітів як щодо політичної ситуації в регіоні (наголос робився і на відстежуванні більшовицького руху), так і щодо роботи жандармерії [7, с. 52].

Урядове рішення від 13 листопада 1918 р. «Про створення Державної жандармерії», окреслювало порядок практичних організаційно-технічних заходів щодо формування державної жандармерії у правоохоронній системі, зобов'язувало окружних військових командантів і повітових комісарів, використавши матеріально-технічну базу розпущеної жандармерії імперії Габсбургів, створити замість неї українську жандармерію [12, с. 404].

Начальна команда жандармерії, керівником якої став Л. Индишевський, у лютому 1919 р. його змінив О. Красіцький, базувалася у м. Львові, з часом переїхала до м. Тернополя, а пізніше до м. Станіслава. Офіційною мовою була українська. З метою контролю за поточною роботою Корпусу української державної жандармерії в Державному секретаріату внутрішніх справ було запроваджено посаду інспектора, на яку очільники ЗУНР призначили полковника колишньої австрійської жандармерії О. Гаванського [12, с. 404].

Державна жандармерія в листопаді 1918 року перебувала в подвійному підпорядкуванні: Державному секретаріату військових справ (керівник – Д. Вітовський), який контролював за її роботою через керівників окружних військових команд та Державному секретаріату внутрішніх справ (керівник – І. Макух), який здійснював керівництво її діяльністю через повітових комісарів. Нижчою ланкою були окружні команди Державної жандармерії, кількість і назва яких відповідала кількості військових округів. В склад окружних команд входило дві-три повітові команди. Первинну ланку організаційної структури жандармерії складали сільські та міські станиці [13, с. 77].

Оскільки на території ЗУНР було уведено військово-адміністративний поділ на Львівську, Тернопільську та Станіславську військові області, структурами жандармерії у них керували т. зв. експоновані старшини, які були підзвітні начальній команді державної жандармерії. У питанні кількості створених у цих областях окружних відділів в сучасній історіографії спостерігається поліфонія підходів. Частина науковців вказує на 22 відділи жандармерії [13, с. 79; 9], В. Сідак у власному ґрунтовному дослідженні, вказує на 23 відділи [14, с. 112]. Очевидно тут потрібна подальша джерелознавча праця з метою верифікації існуючих підходів.

Архівні документи розкривають інформація про започаткування процесу становлення та функціонування системи органів охорони суспільного порядку в регіональному розрізі. Так у звіті комісара Підгаєцького повіту Осипа Танчаковського УНРаді про події листопада 1918 р., зокрема зазначається, що «жандармерія підняла свої функції і є в наших руках [...]» [1, с. 125]. Військова команда Радехівщини у звіті УНРаді про ситуацію в повіті від 16 листопада 1918 р. інформувала: «Загально повітової жандармерії як також і міліції ще не визначено [...]». Жандармерію для повіту організовує на разі повітовий комендант.

Она складається з бувших жандармів Українського нашого повіту і жовнірів, котрі мають вишкіл жандармський; наразі їх число доходить до 25 осіб» [1, с. 126]. Ці та подібні документи дозволяють відтворити історичне полотно досить складного процесу формування правоохоронних структур відродженої Української держави. Повідомлення, інформації, редакційні статті надруковані в тогочасній пресі, дозволяють проаналізувати основні вектори діяльності силових структур, правоохоронних органів, якість виконання покладених на них повноважень, рівень співпраці з регіональними владними інституціями.

Прийняття 15 лютого 1919 р. Закону ЗУНР «Про державну жандармерію» безперечно ознаменувало початок якісно нового періоду у функціонуванні та подальшому удосконаленню роботи інституту державної жандармерії. Враховуючи основи державного устрою та механізму організації влади й управління в ЗУНР, новий закон регламентував правовий статус державної жандармерії, її підпорядкованість та територіальну організацію; окреслював права та обов'язки жандармів; визначав порядок прийому на службу та її проходження рівно ж з питаннями звільнення жандармів; розкривав критерії професійного відбору жандармів – офіцерів та рядового складу («жандармську мужву»). Структурно закон складався з двох розділів та сорока параграфів. Безперечно, як і на початках формування інституту державної жандармерії, основу нового закону складали нормативні напрацювання з часів Австро-Угорської імперії із суттєвими особливостями продиктованими новими реаліями суспільно-політичних змін в краї після уконституювання ЗУНР [13, с. 80]. Науковці абсолютно слушно підкреслюють важливість та авторитетність державної жандармерії в системі органів влади Української держави, правовий статус якої визначався нормативно-правовим актом вищого органу законодавчої та представницької влади ЗУНР. На виконання Закону «Про державну жандармерію», було спрямовано низку підзаконних актів – постанов, інструкцій, розпоряджень покликаніх детально врегулювати устрій, умови соціального захисту жандармів [16, с. 347].

Державна жандармерія за новим законом підпорядковувалася Державному секретаріату внутрішніх справ та організаційно входила в його четвертий відділ «жандармерії та поліції», очолюваний майором Волощуком. На співробітників корпусу поширювалися військові закони та дисциплінарні статuti [14, с. 203-204]. Новий закон фактично пролонгував подвійне підпорядкування. Зважаючи на перепиті соціально-економічної та політичної ситуації в регіоні, оперативної обстановки, повітові комісари мали право маневрувати силами жандармерії. У питаннях професійної підготовки, військових справ, проходження служби, адміністративно-господарської та службової діяльності, місцеві структури державної жандармерії чітко підпорядковувалися вищестоящим командам.

В обов'язки жандармерія входило надання у разі потреби допомоги військовим та цивільним установам, при цьому останнім заборонялося втручатися у прийняття керівними особами жандармерії рішень. Структури державної жандармерії мали надавати і посильну правову допомогу органам прокуратури та судочинства. При цьому державна жандармерія наділялася правом вимагати у цивільної та військової влади необхідної допомоги з питань, щодо охорони суспільного порядку та боротьби із злочинністю. Виконуючи власні обов'язки Державна жандармерія мала безумовно дотримуватися діючої нормативно-правової бази, а як військова структура, – зобов'язувалася виконувати всі вказівки, накази та припоручення, не вдаючись в їх правову оцінку на предмет відповідності чинному законодавству. За законність вказівки та розпорядження особисто відповідав той службовець, який його видав. Саме з цією метою в діяльності підрозділів державної жандармерії усталилася практика видавати всі накази та розпорядження в письмовій формі, наскільки це дозволяли умови воєнного стану [13, с. 82].

Закон окреслював випадки застосування табельної вогнепальної зброї службовцями державної жандармерії, при виконанні ними своїх обов'язків: «При «конечній» обороні при потребі відбиття нападу на працівника жандармерії та інших осіб, якщо це загрожувало їхньому життю і якщо іншим способом відбити напад було неможливо; коли особа, відносно якої здійснюється затримання, чинить опір; при намаганні небезпечного злочинця втекти, якщо немає іншого способу для його затримання» [13, с. 83].

Співробітники державної жандармерії наділялися «правом використовувати в службовій діяльності послуги таємних інформаторів, здійснювати за особами, що представляють оперативний інтерес візуальне спостереження, проводити опитування правопорушників, злочинців, свідків та потерпілих, проводити огляди та обшуки жилих та службових приміщень та фізичних осіб, займатися вивідуванням (мається на увазі особистий пошук та розвідувальне опитування) здійснювати контроль за телефонними розмовами та поштово-телеграфною кореспонденцією, [...] була наділена правом викликати громадян для співбесіди, [...] виконувала функції органу дізнання з правом займатися оперативно-розшуковою діяльністю» [13, с. 83].

Законом унормовувалися вимоги до кандидатів на службу у Державній жандармерії: «[...] кандидат повинен бути громадянином ЗУНР, вести бездоганний спосіб життя, мати позитивні моральні якості, метку вдачу, віком від 20 до 40 років, неодруженим чи бездітним вдівцем, високим на зріст, фізично здоровим і розвинутим, вміти добре читати, писати і рахувати, знати державну мову й мову тієї частини неукраїнського населення, яке проживає на території, де передбачається служба майбутнього жандарма [...]» [12, с. 405]. Для остаточного прийняття на службу необхідно було пройти стажування терміном 1 рік, який зараховували в загальний термін служби в жандармерії. Опісля претендент складав комісійний іспит, останню формували представники місцевої адміністрації та старшини відомства. Зараховані до корпусу державної жандармерії приймали службову присягу та зобов'язувалися прослужити 4 роки [10, с. 229].

Законом унормовувалися і дисциплінарні кари для службовців жандармерії у випадку порушення ними обов'язків служби: догана; арешт до 30 діб; пониження на посаді; звільнення зі служби. До умов звільнення службовців з державної жандармерії відносилися: «1) під час пробної служби не проявили здібностей до роботи в жандармерії; після завершення встановленого терміну служби; за станом здоров'я; за родинними обставинами (з дозволу Державного секретаря внутрішніх справ); у разі скоєння злочину або серйозної службової провини (у цьому випадку звільнений повинен був незавершений термін служби в жандармерії пройти при запасному війську, якщо він за віком ще військовозобов'язаний); під час скорочення штатів» [11].

Унормовувався і соціальний пакет співробітників Державної жандармерії та членів їх сімей. Йшлося про «[...] забезпечення житлом, призначення пенсій за вислугу років та у зв'язку із втратою працездатності під час служби, пенсій і разових грошових виплат вдовам і дітям жандарма в разі його загибелі під час виконання службових обов'язків тощо» [14, с. 134]. Слід наголосити, що прийняття закону дозволило збільшити платню жандармів на 100 відсотків. Водночас, дещо суперечливими в умовах сьогодення, видаються питання пов'язані із бажанням співробітників створити власну сім'ю. Так, старшина у ранзі полковника мав отримувати дозвіл на це у Глави держави, підполковник і нижчі, аж до десятника – у Державного секретаря внутрішніх справ [14, с. 135].

Закон та низка підзаконних актів, що його доповнювали, містили й цілий ряд недоліків. По-перше, нечітко окреслювалися ключові функціональні завдання та напрями діяльності державної жандармерії, її повноваження й процесуальні права службовців; по-друге, детальнішого розкриття потребувала внутрішня структура центральних ланок жандармерії та порядок взаємодії з вищими органами влади. По-третє, нормативно-правові акти, що регулювали діяльність державної жандармерії не подають хоча б загальної регламентації «[...] питань таємного діловодства й категорій підвідомчих ДЖ справ, основ агентурної роботи, взаємодії з органами слідства та іншими спецслужбами, проведення спеціальних заходів та ін.» [14, с. 143].

Нарешті, потребують верифікації і питання кількісного складу державної жандармерії ЗУНР-ЗО УНР. У більшості сучасних публікацій з історії Державної жандармерії ЗУНР, автори зазвичай компілюють дані з праці М. Стахів «Західна Україна та політика Польщі, Росії та Заходу (1772-1918)» де вказано чисельність та бойовий склад державної жандармерії весною 1919 р.: «6 булавних старшин, 25 старшин і хорунжих, 100 жандармів і 400 пробних жандармів» [1, с. 137]. Ці дані повторюють у працях сучасні дослідники історії ЗУНР. Проте, як зауважує В. Великочий, сам М. Стахів у власній монографічній праці не називає джерело такої інформації. Ю. Даниленко зазначає, що «навесні 1919 р. в Українській державній жандармерії було 6 булавних старшин, 25 сотників і хорунжих, 1 000 жандармів і 4 000 пробних жандармів (стажистів)» [10, с. 229]. На думку автора, на сьогодні, більш об'єктивними видаються подані на основі документів численних архівів, дані В. Сідака, який зазначає, що «[...] чисельний склад ДЖ перед відворотом за Збруч у липні 1919 р. був таким: 6 булавних старшин, приблизно 25 сотенних старшин і хорунжих, 1000 заводових (кваліфікованих) жандармів, 400 пробних жандармів та 3000 міліціонерів. Один старшина припадав приблизно на 155 жандармів. Шляхом пробної служби, практичного навчання поступово досягалося зростання професійного рівня особового складу. У травні 1919 р. після складання іспиту 7 підстаршин іменовано старшинами» [14, с. 149].

Висновки. Таким чином, проведений науковий аналіз становлення та діяльності інституту державної жандармерії ЗУНР у період з листопада 1918 р. до червня 1919 р., у розрізі поставлених у публікації завдань, дозволяє сформулювати наступні узагальнення:

- по-перше, «[...] державні інституції ЗУНР відмовилися від надмірної революційності з притаманними їй радикалізмом у всіх її сферах державного і громадського життя. Цим фактом було доведено її домінуючі наміри створити таку державу, яка б у своїй діяльності керувалися сталими правовими норма-

ми» [1, с. 213]. Це суттєво вирізняло ЗУНР у порівнянні з процесами державотворення «першої», «другої» УНР, Української держави П. Скоропадського;

- по-друге, нормативно-правову базу становлення та діяльності Державної жандармерії ЗУНР складало старе законодавством Австро-Угорщини, що не протирічило інтересам Української держави. Вищі державні інституції ЗУНР у короткі терміни зуміли створити доволі дієву систему органів захисту суспільного порядку, яка, в свою чергу, зорієнтовувалася на вирішення комплексу питань роботи правоохоронних органів, як от їх місця в системі державного механізму та внутрішньо-організаційних питань функціонування зокрема державної жандармерії;

- по-третє, документи вказують на послідовність та цілеспрямованість становлення та утвердження системи органів охорони суспільного порядку, в контексті загальнодержавних тенденцій становлення ЗУНР, ґрунтувався на чинній тогочасній нормативно-правовій базі, що враховувала особливості національно-політичного характеру розвитку західноукраїнського суспільства з листопада 1918 р. по червень 1919 р.;

- по-четверте, з переходом частин Української Галицької Армії за р. Збруч, структури державної жандармерії біли переведені у підпорядкування Команди етапу, у функції якої входило тилове забезпечення та утримання порядку у місцях дислокації армії. Власне, з початком другого етапу діяльності ЗУНР-ЗО УНР (з червня-липня 1919 р) державна жандармерія вже не виконували функцій охорони суспільного порядку в державі, а здійснювали їх лише в складі її Збройних Сил.

Список використаних джерел

1. Великочий В. С. *Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР*. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 278 с.
2. Кобилецький М. Діяльність державної жандармерії в ЗУНР. *Право України*. 1998. № 5. С. 100-101; Мацькевич М. Правоохоронні органи в ЗУНР. *Право України*. 2011. Вип. 7. С. 224-228; Вівчаренко О. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки. Матер. міжнарод. наук. конф., присвяч. 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки. Львів, 2009. С. 31-33; Ухач В. З. Правоохоронні органи Західноукраїнської Народної Республіки. Вісімдесят перші економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: мат-ли Міжнар. мультидисциплінарної наук. інтернет-конф. (м. Львів, Україна, м. Ополь, Польща, 19-20 грудня 2023 р.) / редкол. : О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. 2023. С. 142-145 та ін.
3. *ЗУНР: історія та сучасність (До 100-річчя з дня створення). Бібліографічний покажчик*. Івано-Франківськ. 2018. 52 с.
4. *Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Т. 2. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Кер. роб. групи і відпов. ред. проф. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 728 с.
5. Західно-Українська Народна Республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення): зб. мат-лів Всеукр. наук. конф. (м. Львів, 1 листопада 2018 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), А. В. Кольбенко (відп. секр.). Львів, 2018. Вип. 2. 280 с.
6. *Історія правоохоронних органів України : Підручник* / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 225 с.
7. Гай-Нижник П., Фурман І. Державна жандармерія ЗУНР - ЗО УНР: зародження та інституціалізація (1918-1919 рр.). *УІЖ*. 2021. № 3. С. 49-55.
8. Гордієнко В. Листопадове сходження на Голгофу (історія УГА). *Літопис червоної калини. Історико-краєзнавчий часопис*. 1991. Число 2. С. 2-9.
9. Грубінко А. В. Особливості організації громадських правоохоронних органів ЗУНР. *Західно-українська народна республіка та її місце в історії українського державотворення (до 100-річчя проголошення): зб. матеріалів всеукр. наук. конф. (м. Львів, 1 листоп. 2018 р.)* / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Юрид. фак., Міжнар. асоц. істориків права. Львів : [б. в.]. 2018. Вип. 2. С. 73-78.
10. Даниленко Ю. О. Жандармерія та її роль у захисті Західноукраїнської Народної Республіки. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2012. № 1. С. 225-230.
11. Закон про корпус Жандармерії 15 лютого 1919 р.. Вісник державних законів ЗУНР. 1919. С. 10.
12. Луцький М. І. Нормативно-правове регулювання органів державної жандармерії та народної міліції ЗУНР. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 403-407.
13. Прус В. З., Шкуратенко О. В. Організаційно-правові засади діяльності державної Жандармерії Західно-Української Народної Республіки. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4(14). С. 75-86.

14. Сідак В. С. *Національні спецслужби у період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії): монографія*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 320 с.
15. Стечишин А. В. (2017). Кость Левицький – творець національного інституту жандармерії ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. короля Данила Галицького: Серія «Право»*. 2017. Вип. 3. С. 115–122.
16. Терлюк І. Я. *Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)*. Дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук за спец-тю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 524 с.
17. *Хрестоматія з історії держави і права України. Том 2. Лютий 1917 - 1996 рр.: навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / за ред. акад. В. Д. Гончаренка*. Київ, 2002. 800 с.

References

1. Velykochyi, V. S. (2003). *Dzherela do vyvchennia derzhavnoho budivnytstva v ZUNR [Sources for the study of state-building in the Western Ukrainian People's Republic (WUPR)]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
2. Kobyletskyi, M. (1998). Diialnist derzhavnoi zhandarmerii v ZUNR [Activity of the State Gendarmerie in the WUPR]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 100-101 [in Ukrainian]; Matskevych M. (2011). Pravookhoronni orhany v ZUNR [Law enforcement agencies in the WUPR]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 7, 224-228 [in Ukrainian]; Vivcharenko O. (2009). *Pravookhoronni orhany Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky [Law enforcement agencies of the Western Ukrainian People's Republic]*. Mater. mizhnarod. nauk. konf., prysviach. 75-richchiu Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky. Lviv. S. 31–33 [in Ukrainian]; Ukhach V. Z. (2023). *Pravookhoronni orhany Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky [Law enforcement agencies of the Western Ukrainian People's Republic]*. Visimdesiat pershi ekonomiko-pravovi dyskusii. Seriia: Sotsialni ta humanitarni nauky: mat-ly Mizhnar. multidystsyplinarnoi nauk. internet-konf. (m. Lviv, Ukraina, m. Opole, Polshcha, 19-20 hrudnia 2023 r.) / redkol. : O. Patriak ta in. HO «Naukova spilnota», WSZIA w Opolu. Lviv : FO-P Shpak V.B. S. 142-145 [in Ukrainian] ta in.
3. *ZUNR: istoriia ta suchasnist (Do 100-richchia z dnia stvorennia). Bibliografichnyi pokazhchyk [The WUPR: History and Modernity (To the 100th Anniversary of Its Establishment). Bibliographic index]* (2018). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
4. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918-1923. T. 2. Dokumenty i materialy u 5-ty tomakh [The Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Vol. 2. Documents and materials in five volumes]*. Ker. rob. hrupy i vidpov. red. prof. O. Karpenko (2001). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
5. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (do 100-richchia proholoshennia) [The Western Ukrainian People's Republic and Its Role in the History of Ukrainian Statehood (To the 100th Anniversary of the Proclamation)]: zb. mat-liv Vseukr. nauk. konf. (m. Lviv, 1 lystopada 2018 r.) / I. Y. Boiko (holova redkolehii), A. V. Kolbenko (vidp. sekr.)* (2018). Lviv, 2 [in Ukrainian].
6. *Istoriia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy : Pidruchnyk [History of Law Enforcement Agencies of Ukraine: Textbook]* / S. V. Banakh, A. V. Hrubinko, V. V. Savenko, V. Z. Ukhach (2021). Ternopil : ZUNU [in Ukrainian].
7. Hai-Nyzhnyk, P., Furman, I. (2021). *Derzhavna zhandarmeriia ZUNR - ZO UNR: zarodzhennia ta instytutsializatsiia (1918-1919 rr.) [The State Gendarmerie of the WUPR: Formation and Institutionalization (1918–1919)]*. UIZh, 3, 49-55 [in Ukrainian].
8. Hordiienko, V. (1991). Lystopadove skhodzhennia na Holhofu (istoriia UHA) [The November Ascent to Golgotha (History of the Ukrainian Galician Army – UGA)]. *Litopys chervonoi kalyny. Istoryko-kraieznavchyi chasopys - Chronicle of the Red Viburnum. A historical and local history journal*, 3, 2-9 [in Ukrainian].
9. Hrubinko, A. V. (2018). Osoblyvosti orhanizatsii hromadskykh pravookhoronnykh orhaniv ZUNR [Peculiarities of the Organization of Public Law Enforcement Bodies of the WUPR]. *Zakhidno-ukrainska narodna respublika ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (do 100-richchia proholoshennia): zb. materialiv vseukr. nauk. konf. (m. Lviv, 1 lystop. 2018 r.) / Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Yuryd. fak., Mizhnar. asots. istorykiv prava*. Lviv : [b. v.], 2, 73-78 [in Ukrainian].
10. Danylenko, Yu. O. (2012). Zhandarmeriia ta yii rol u zakhysti Zakhidnoukrainskoi Narodnoi Respubliky [The Gendarmerie and Its Role in the Defense of the Western Ukrainian People's Republic]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho – Scientific Notes of Vernadsky Taurida National University*, 1, 225–230 [in Ukrainian].

11. Zakon pro korpus Zhandarmerii 15 liutoho 1919 r. [Law on the Gendarmerie Corps, February 15, 1919]. *Visnyk derzhavnykh zakoniv ZUNR* – Bulletin of State Laws of the ZUNR [in Ukrainian].
12. Lutsyyi, M. I. (2014). Normatyvno-pravove rehuliuivannia orhaniv derzhavnoi zhandarmerii ta narodnoi militsii ZUNR [Regulatory and Legal Framework for the State Gendarmerie and the People's Militia of the WUPR]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* – Actual problems of state and law, 71, 403-407 [in Ukrainian].
13. Prus, V. Z. & Shkuratenko, O. V. (2020). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti derzhavnoi Zhandarmerii Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki [Organizational and Legal Principles of the Activity of the State Gendarmerie of the Western Ukrainian People's Republic]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 4(14), 75-86 [in Ukrainian].
14. Sidak, V. S. (1998). *Natsionalni spetssluzhby u period Ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. (nevidomi storinky istorii): monohrafiia [National Security Services During the Ukrainian Revolution of 1917–1921 (Unknown Pages of History): Monograph]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
15. Stechyshyn A. V. (2017). Kost Levytskyi – tvorets natsionalnoho instytutu zhandarmerii ZUNR [Kostiantyn Levytskyi – Founder of the National Gendarmerie Institute of the WUPR]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava im. korolia Danyla Halytskoho: Seriiia «Pravo»* – Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Series «Law», 3, 115-122 [in Ukrainian].
16. Terliuk, I. Ya. (2021). *Ukrainska natsionalna derzhavnist: formuvannia derzhavno-pravovoi tradytsii (druha polovyna XVI – pochatok KhKh st.) [Ukrainian National Statehood: Formation of State-Legal Tradition (Second Half of the 16th – Early 20th Century)]*. Dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. yuryd. nauk za spets-tiu 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnik». Lviv [in Ukrainian].
17. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy. Tom 2. Liutyi 1917 - 1996 rr. [Reader on the History of State and Law of Ukraine. Vol. 2. February 1917 – 1996]: navch. posib. dlia yuryd. vyshchyykh navch. zakladiv i fak.: U 2 t. / za red. akad. V. D. Honcharenka*. Kyiv, 2002 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.06.2025

Serhiy Banakh,*Doctor of Laws, Dean of the Faculty of Law,
West Ukrainian National University*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2300-1220>**Nataliia Holota,***Ph.D. in Law, Associate Professor
of the Department of Law and Humanities,
Vinnytsia Education and Research Institute of
Economics, West Ukrainian National University*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-7743>

CORRUPTION AS A SOURCE OF FUNDS FOR MONEY LAUNDERING: LEGAL MECHANISMS OF COUNTERACTION

The article focuses on the examination of the relationship between corrupt acts and money laundering within the context of current trends in international and national legislation development. The inseparable bidirectional nature of the connection between these phenomena is substantiated, where corruption serves both as a source of illegal proceeds that require legalization and as an instrument for ensuring the functioning of money laundering schemes. It is proven that legal doctrine and practice increasingly emphasize the need to consider these phenomena as interrelated within a unified counteraction strategy, since traditional isolated approaches prove to be insufficiently effective in combating modern complex financial schemes.

A comprehensive analysis of key legislative innovations of recent years has been conducted, including the adoption in the USA of the Foreign Extortion Prevention Act (FEPA) 2023, the Anti-Money Laundering Act 2020, China's three-year action plan for combating money laundering (2022–2024), and the new European regulation on establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism. Particular attention is paid to analyzing the impact of these legislative changes on expanding the range of predicate crimes and creating new legal mechanisms for international cooperation. The role of international organizations, particularly FATF, in forming global standards for combating financial crimes and the significance of the Warsaw Convention 2005 and the UN Convention against Corruption (UNCAC) as fundamental international instruments are examined.

The process of adapting Ukrainian legislation to international standards through an analysis of the system of normative legal acts regulating issues of combating corruption and money laundering has been studied. It is proven that Ukraine has formed a comprehensive multilevel architecture of legal regulation that encompasses preventive measures, financial monitoring, and criminal prosecution, ensuring a synergistic effect in combating the legalization of corrupt proceeds and approximation to international standards in this field. A tendency toward convergence of anti-corruption legislation and normative legal regulation of prevention and counteraction to money laundering at the global level has been identified, which reflects the international community's awareness of the systemic nature of these threats to financial stability and economic security.

Keywords: corruption, money laundering, legalization of proceeds, financial monitoring, FATF, anti-corruption legislation, normative legal regulation of prevention and counteraction to money laundering, international cooperation, international standards, financial security.

Банак С., Голота Н.**Корупція як джерело коштів для відмивання: правові механізми протидії**

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між корупційними діяннями та відмиванням коштів у контексті сучасних тенденцій розвитку міжнародного та національного законодавства. Обґрунтовано нерозривний двонаправлений характер зв'язку між цими явищами, де корупція виступає як джерело незаконних доходів, що потребують легалізації, так і інструментом забезпечення функціонування схем відмивання коштів. Доведено, що правова доктрина та практика дедалі частіше акцентують на необхідності розгляду цих явищ як взаємопов'язаних у межах єдиної стратегії протидії, оскільки традиційні ізольовані підходи виявляються недостатньо ефективними для боротьби з сучасними складними фінансовими схемами.

Проведено комплексний аналіз ключових законодавчих нововведень останніх років, включаючи прийнят-

тя у США Закону про запобігання вимаганню іноземних хабарів (FEPA) 2023 року, Закону про протидію відмиванню коштів 2020 року, трирічного плану дій Китаю щодо боротьби з відмиванням коштів (2022-2024), нового європейського регламенту про створення Управління з протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Особливу увагу приділено аналізу впливу цих законодавчих змін на розширення кола предикатних злочинів та створення нових правових механізмів міжнародного співробітництва. Розглянуто роль міжнародних організацій, зокрема FATF, у формуванні глобальних стандартів протидії фінансовим злочинам та значення Варшавської конвенції 2005 року і Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) як основоположних міжнародних інструментів.

Досліджено процес адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів через аналіз системи нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії корупції та відмиванню коштів. Доведено, що в Україні сформовано комплексну багаторівневу архітектуру правового регулювання, яка охоплює превентивні заходи, фінансовий моніторинг та кримінальне переслідування, забезпечуючи синергетичний ефект у боротьбі з легалізацією корупційних доходів та наближення до міжнародних стандартів у цій сфері. Виявлено тенденцію до конвергенції антикорупційного законодавства та нормативно-правового регулювання запобігання і протидії відмиванню грошей на глобальному рівні, що відображає усвідомлення міжнародним співтовариством системного характеру цих загроз для фінансової стабільності та економічної безпеки.

Ключові слова: корупція, відмивання коштів, легалізація доходів, фінансовий моніторинг, FATF, антикорупційне законодавство, нормативно-правове регулювання запобігання та протидії відмиванню грошей, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти, фінансова безпека.

Statement of the problem. The problem of criminal proceeds legalization has become a global challenge of unprecedented scale. According to data from the United Nations Office on Drugs and Crime, annual losses to the global economy due to money laundering amount to 2 to 5% of global GDP [1]. A significant portion of these funds has a corrupt origin, as corruption is one of the main sources of «dirty» money that requires legalization. Money laundering, initially considered a crime characteristic of so-called «white-collar» criminals – individuals with high social status, has over time transformed into a large-scale financial offense associated with the legalization of funds obtained from illegal sources, particularly through tax evasion, corruption schemes, and terrorist financing [2]. Bribery, abuse of official position, and embezzlement of state resources create a powerful financial flow that actively integrates into the shadow economy and often crosses national borders [1]. Corruption not only undermines trust in state institutions but also complicates the effective functioning of anti-money laundering systems. In many cases, it is precisely through corrupt officials that criminals gain the opportunity to avoid financial monitoring, conceal traces of asset origin, and ensure their subsequent use in legal circulation. Corruption and money laundering are interrelated phenomena that mutually reinforce each other [3].

According to estimates by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), money laundering can distort market mechanisms, destabilize the financial system, and serve as a cover for other crimes, including terrorist activities. This poses a serious threat to effective governance and adherence to the rule of law principles, especially under martial law conditions. Therefore, the implementation of effective regulatory policies and anti-money laundering and counter-terrorism financing (AML/CFT) instruments is crucial for ensuring sustainable development and long-term economic stability of Ukraine [4]. In current conditions, improving legal mechanisms for combating the legalization of proceeds from crime, taking into account the specifics of corruption crimes, becomes particularly important. An effective fight against these phenomena requires a comprehensive approach that combines criminal law, financial, administrative, and international legal instruments. The purpose of this article is to analyze corruption as a source of funds for laundering, as well as to study modern legal mechanisms aimed at countering this phenomenon.

The state of research on the problem. A number of scientific studies are dedicated to examining the relationship between corruption and money laundering. In particular, A. Al Qudah, L. Al-haddad, A. Aljabali, N. Hendriyetty, B. S. Grewal, E. Kurum, S. Magableh, N. Hailat, and U. Al-qalawi identified the crucial role. Many scholars link money laundering directly to corruption in politics and the diversion of money allocated for public projects [5; 6]. Scholars agree that comprehensive protection against money laundering risks is formed by international cooperation and anti-corruption measures and requires the development of effective policies and initiatives [7–11].

At the same time, the issues of corruption as a source of funds for laundering and legal mechanisms for countering these processes remain insufficiently researched. Methods of legalizing illegal proceeds and forms of corruption practices are constantly changing. This process is accompanied by the use of modern financial instruments, such as cryptocurrencies, as well as the growing scale of cybercrimes [12]. This necessitates research

into the problems of adapting legal mechanisms and strengthening international coordination in the field of combating money laundering of corrupt origin.

The research aims to study the relationship between corruption and money laundering in the context of modern legal approaches and legislative changes.

Presentation of the main research material. Legal doctrine and practice increasingly emphasize the inseparable connection between corrupt acts and money laundering, which necessitates their consideration as interrelated phenomena within a unified counteraction strategy. Money laundering schemes are inextricably linked with corruption, where the latter is used either as «a means to achieve an end, or as an end in itself» [13]. This relationship has a bidirectional nature: corruption can be both a source of illegal proceeds that require legalization and an instrument that ensures the functioning of money laundering schemes. Corruption is increasingly viewed as a form of collective, social behavior. It easily crosses borders and includes complex financial strategies and transactions for laundering stolen money. However, as experts note, the connection between corruption and money laundering is poorly studied, which creates significant problems for law enforcement agencies [13]. Research reveals different levels of interaction between corrupt structures and money laundering systems. Corruption creates the need for money laundering operations, while the availability of mechanisms for legalizing illegally obtained assets forms an additional incentive for committing corruption offenses [14].

In the legal field, the relationship between corruption and money laundering has gained particular relevance after the adoption of new legislative acts in recent years. A key event was the adoption in the United States on December 22, 2023, of the Foreign Extortion Prevention Act (FEPA) [15], passed within the Defense Authorization Act for Fiscal Year 2024 [16]. It establishes criminal liability for extortion of bribes by foreign officials and prohibits them from demanding or receiving improper benefits from U.S. individuals or legal entities. This act complements the provisions of the Foreign Corrupt Practices Act (FCPA) [17], which is aimed at holding those who provide bribes accountable. The purpose of FEPA is to hold foreign officials accountable for extortion and strengthen U.S. participation in combating international corruption. This legislative innovation is of fundamental importance for the legal qualification of the relationship between corruption and money laundering, as it expands the range of predicate crimes and creates additional legal mechanisms for prosecuting corrupt individuals beyond national jurisdictions. A significant step in developing legal counteraction mechanisms was the adoption of the U.S. Anti-Money Laundering Act of 2020 [18], which fundamentally changed approaches to combating financial crimes. This law established new standards for financial institutions regarding the detection and reporting of suspicious operations related to corruption schemes.

China has also undergone significant legislative changes. The country adopted the «Three-Year Action Plan for Combating Money Laundering Violations and Crimes (2022–2024)». This plan was developed to «truly protect national security, social stability, economic development» [19], which emphasizes the state's approach to the problem of the relationship between corruption and money laundering.

At the European level, significant changes have occurred in the legal regulation of anti-money laundering. On April 24, 2024, the European Parliament adopted Regulation (EU) 2024/1620 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010 and (EU) No 1095/2010 [20]. This document pays particular attention to corruption as one of the main sources of funds subject to legalization.

FATF (Financial Action Task Force) is the leading international organization that develops and promotes policies and standards to protect the global financial system from money laundering, terrorist financing, and proliferation financing. FATF standards are outlined in 40 recommendations, which form a comprehensive system of measures to combat financial crimes. FATF conducts regular mutual evaluations of its members and associated jurisdictions to verify compliance with the recommendations. The organization also maintains lists of jurisdictions with deficiencies in anti-money laundering systems, which can lead to restrictions in international financial relations [21]. Legislators pay particular attention to regulating investment advisers. On September 4, 2024, the Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN) final rule was adopted regarding requirements for anti-money laundering/counter-terrorist financing programs and suspicious activity reporting for registered investment advisers [22]. This rule aims to prevent money laundering, terrorist financing, and other illicit financial activity through the investment adviser industry.

Current trends in legal regulation indicate a gradual convergence of anti-corruption and anti-money laundering legislation. FATF recommendations establish a comprehensive and consistent system of measures that countries should implement to combat money laundering and terrorist financing, as well as proliferation financing [21]. This trend toward integration of legal approaches reflects the international community's recognition that

corruption and money laundering are interrelated phenomena that require a comprehensive legal response. The legal system is gradually adapting to understanding this relationship through the creation of specialized mechanisms for detecting, investigating, and prosecuting such crimes as a unified complex of offenses.

The Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (Warsaw Convention 2005) is a key European instrument in the field of combating financial crimes. The document establishes a comprehensive legal framework for international cooperation in countering money laundering and terrorist financing within the European legal space. A significant innovation of the Warsaw Convention was the inclusion of provisions on terrorist financing as a separate type of crime. The Convention requires state parties to criminalize the provision or collection of funds to use them or know that they will be used in whole or in part for committing terrorist acts. This provision reflects the evolution of international understanding of threats after the terrorist attacks of the early 2000s and the need for a comprehensive approach to countering terrorism through financial mechanisms. International cooperation forms the basis of the Convention's effectiveness. The document establishes broad obligations regarding mutual legal assistance, including identification, tracing, freezing, and confiscation of proceeds from crime. State parties undertake to provide the widest possible assistance in the investigation and prosecution of crimes related to money laundering and terrorist financing, as well as in the search and confiscation of proceeds from such crimes [23].

The United Nations Convention against Corruption (UNCAC), adopted in 2003 and entered into force in 2005, is the most comprehensive and universal international anti-corruption instrument. The document has been signed by over 180 states, making it one of the most widely ratified UN treaties in the field of crime prevention [24]. The Convention establishes a comprehensive approach to combating corruption, covering both preventive measures and repressive mechanisms. The document defines a wide range of corrupt acts, including bribery of national and foreign public officials, embezzlement of public property, abuse of office, illicit enrichment, and laundering of proceeds from corruption crimes. A distinctive feature of the Convention is the inclusion of both traditional forms of corruption in the public sector and corruption in the private sector, reflecting the modern understanding of the multifaceted nature of this phenomenon.

Ukraine is also gradually adapting its legislation to international standards in the field of combating corruption and money laundering. In recent years, several legal acts have been adopted aimed at strengthening institutional capacity, improving financial monitoring, and ensuring effective investigation of financial crimes. In particular, the Law of Ukraine dated 06.12.2019 No. 361-IX «On Prevention and Counteraction to Legalization of Proceeds» [25] establishes legal mechanisms for financial monitoring and systems for detecting suspicious operations, which are directly applied to combat money laundering from corruption offenses as one of the main types of predicate crimes. The Law of Ukraine dated October 14, 2014, No. 1700-VII «On Prevention of Corruption» [26] establishes a system of income declaration, lifestyle control, and financial monitoring of public servants, creating a legal basis for identifying potential sources of illegal enrichment and preventing the formation of funds that may be subject to subsequent laundering. The Law of Ukraine dated June 6, 2024, No. 282 «On Sanctions» [27] establishes legal mechanisms for applying sanctions, including asset freezing and restrictions on financial operations, regarding persons involved in corruption offenses, thereby creating an additional tool to combat the use and laundering of funds obtained through corruption. The Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for both corruption crimes (articles 368, 369, etc.) and legalization (laundering) of property obtained by criminal means (article 209), creating a legal basis for criminal prosecution of the entire chain from corruption enrichment to laundering of obtained criminal proceeds [28]. The Law of Ukraine dated May 15, 2023 No. 755-IV «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Formations» [29] establishes requirements for disclosure of information about ultimate beneficial owners and maintenance of open registers, ensuring transparency of corporate structures and complicating the use of shell legal entities to conceal the true owners of corruption proceeds and their subsequent laundering. The Law of Ukraine dated December, 07 2000, No. 2121-III «On Banks and Banking Activities» [30] establishes requirements for banks regarding financial monitoring, client identification, and reporting of suspicious operations, creating key mechanisms for detecting and preventing the use of the banking system for laundering funds obtained from corruption offenses. The Law of Ukraine dated December, 14 2021, No. 1953-IX «On Financial Services and Financial Companies» [31] establishes legal regulation of financial companies' activities and requirements for their financial monitoring, expanding the system of control over suspicious operations to the sphere of non-bank financial services and creating additional barriers to laundering corruption proceeds through financial companies. The Law of Ukraine dated June, 21 2018, No. 2473-VIII «On Currency and Currency Operations» [32] establishes currency legislation and control over currency operations, including requirements for reporting and monitoring cross-border movement of funds,

creating mechanisms for detecting and preventing the withdrawal of corruption proceeds abroad through currency operations and their subsequent laundering. The Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On Approval of the Regulation on Financial Monitoring by Primary Financial Monitoring Entities» [33] establishes specific procedures and mechanisms for detecting suspicious financial operations for entities subordinated to the Ministry of Finance of Ukraine, directly ensuring practical implementation of measures to detect and prevent laundering of funds obtained from corruption offenses

The comprehensive system of legal acts formed in Ukraine creates a multi-level architecture for combating corruption and money laundering of criminal proceeds, which covers all stages – from preventive measures and financial monitoring to criminal prosecution. This ensures a synergistic effect in the fight against the use of corruption schemes for legalizing illegally obtained funds and brings Ukrainian legislation closer to international standards in this field. However, Ukraine, like most countries in the world, needs further improvement of law enforcement practices and inter-agency coordination for maximum effectiveness of these legal mechanisms.

Conclusion. There is no longer any doubt about the existence of an inseparable relationship between corruption and money laundering, which has a bidirectional nature and requires a comprehensive legal response. Analysis of current legislative changes at the international level, including the adoption of FEPA in the United States, new European regulations, and China's three-year action plan, indicates a gradual convergence of anti-corruption and anti-money laundering legislation. This reflects the global community's recognition of the need to consider these phenomena as a unified complex of offenses.

Ukraine demonstrates significant progress in adapting national legislation to international standards through the creation of a comprehensive multi-level system of legal acts that covers all stages of counteraction, from preventive measures to criminal prosecution. The formed legal architecture ensures a synergistic effect in the fight against corruption schemes for legalizing illegal proceeds, but requires further improvement of law enforcement practices and inter-agency coordination to achieve maximum effectiveness.

References

1. Mounica S. (2025). What Can We Learn From Money Laundering Statistics In 2025? *Hyperverge*. Retrieved from <https://hyperverge.co/blog/money-laundering-statistics/> [in English].
2. Gottschalk, P. (2010). Theories of financial crime. *Journal of Financial Crime*, 17(2), 210–222 [in English].
3. Bartulovic, M., Aljinovic, N., & Piplica, D. (2023). Determining the Relationship Between Corruption and Money Laundering. *Montenegrin Journal of Economics*, 19(2), 109–118 [in English].
4. Strengthening the national system in Ukraine to address current and emerging money laundering threats (2024). UNODC. Retrieved from https://www.unodc.org/poukr/en/webstory_aml_support-sfms_2023-2024.html [in English].
5. Ofoeda, I., Agbloyor, E. K., Abor, J. Y., & Osei, K. A. (2022). Anti-money laundering regulations and financial sector development. *International Journal of Finance & Economics*, 27, 4085–4104 [in English].
6. Otusanya, O. J. & Adeyeye, G. B. (2022). The dark side of tax havens in money laundering, capital flight and corruption in developing countries: Some evidence from Nigeria. *Journal of Financial Crime*, 29, 62–100 [in English].
7. Al Qudah, A. M., Al-haddad, L., & Aljabali, A. A. (2025). Combatting medical corruption: A global review of root causes, consequences, and evidence-based interventions. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(2), 968–985 [in English].
8. Hendriyetty, N. & Grewal, B. S. (2017). Macroeconomics of money laundering: Effects and measurements. *Journal of Financial Crime*, 24(1), 65–81 [in English].
9. Kurum, E. (2023). RegTech solutions and AML compliance: What future for financial crime? *Journal of Financial Crime*, 30(3), 776–794 [in English].
10. Magableh, S., Hailat, M., Al-qalawi, U. & Al Qudah, A. (2024). Corruption suppression and domestic investment of emerging economies: BRICS and CIVETS groups–panel ARDL approach. *Journal of Financial Crime*, 31(1), 174–187 [in English].
11. Al Qudah, A., Hailat, M. & Setabouha, D. (2025). Money Laundering in Global Economies: How Economic Openness and Governance Affect Money Laundering in the EU, G20, BRICS, and CIVETS. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(6), 319 [in English].
12. Kovalchuk, O., Shevchuk, R., & Banakh, S. (2024). Cryptocurrency Crime Risks Modeling: Environment, E-Commerce, and Cybersecurity Issue. *IEEE Access*, 12, 50673–5068 [in English].

13. Chubenko, A. G., Loshytskyi, M. V., Bychkova, S. S., & Kotliarevskyi, Ya. V. (2015). *Law of Ukraine On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction: Scientific and Practical Commentary*. OSCE. Kyiv [in Ukrainian].
14. Costa, J. (2022). The nexus between corruption and money laundering: deconstructing the Toledo-Odebrecht network in Peru. *Trends in Organized Crime*, 27(3), 342–363 [in English].
15. *Foreign Extortion Prevention Act*. (2024). Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/2347/text> [in English].
16. *National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2024*. (2024). Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/2670/text> [in English].
17. *Foreign Corrupt Practices Act*. (1977). Criminal Division U.S. Department of Justice. Retrieved from <https://www.justice.gov/criminal/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act> [in English].
18. The Anti-Money Laundering Act of 2020. *FinCEN*. Retrieved from <https://www.fincen.gov/anti-money-laundering-act-2020> [in English].
19. *China launches 3-year action plan to crack down on money laundering* (2022). *Xinhua*. Retrieved from https://english.www.gov.cn/statecouncil/ministries/202201/26/content_WS61f13434c6d09c94e48a4510.html [in English].
20. Regulation (EU) 2024/1620 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010 and (EU) No 1095/2010 (2024). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1620/oj/eng> [in English].
21. *The FATF Recommendations*. (2025). FATF. Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html> [in English].
22. Anti-Money Laundering/Countering the Financing of Terrorism Program and Suspicious Activity Report Filing Requirements for Registered Investment Advisers and Exempt Reporting Advisers (2024). *FinCEN*. Retrieved from <https://www.fincen.gov/resources/statutes-regulations/federal-register-notices/anti-money-launderingcountering-financing> [in English].
23. Recommendation for a COUNCIL DECISION authorising the European Commission to participate, on behalf of the European Union, in negotiations on an additional protocol to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism. (2024). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024PC0177> [in English].
24. *United Nations Convention against Corruption (UNCAC)* (2024). UNODC. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/pacific/pacific-anticorruption-factsheet-uncac.pdf> [in English].
25. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh z zlochynu, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia» No. 361-IX vid 6 hrudnia 2019 roku* [Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction» No. 361-IX of December 6, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text> [in Ukrainian].
26. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» No. 1700-VII vid 14 zhovtnia 2014 roku* [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» No. 1700-VII of October 14, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#Text> [in Ukrainian].
27. *Zakon Ukrainy «Pro sanktsii» No. 1644-VII vid 14 serpnia 2014 roku* [Law of Ukraine «On Sanctions» No. 1644-VII of August 14, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian].
28. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 2341-III vid 5 kvitnia 2001 roku* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
29. *Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib–pidpriiemtsiv ta hromadskykh formuvan» No. 755-IV vid 15 travnia 2003 roku* [Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Formations» No. 755-IV of May 15, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> [in Ukrainian].
30. *Zakon Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» No. 2121-III vid 7 hrudnia 2000 roku* [Law of Ukraine «On Banks and Banking Activities» No. 2121-III of December 7, 2000]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].

31. *Zakon Ukrainy «Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii» No. 1953-IX vid 14 hrudnia 2021 roku [Law of Ukraine «On Financial Services and Financial Companies» No. 1953-IX of December 14, 2021]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> [in Ukrainian].
32. *Zakon Ukrainy «Pro valiutu ta valiutni operatsii» No. 2473-VIII vid 21 chervnia 2018 roku [Law of Ukraine «On Currency and Currency Operations» No. 2473-VIII of June 21, 2018]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> [in Ukrainian].
33. *Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro finansovyi monitorynh subyektiv pervynnoho finansovoho monitorynhu, derzhavne rehuliuвання ta nahliad za yakymy zdiisniuie Ministerstvo finansiv Ukrainy» No. 282 vid 6 chervnia 2024 roku [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On Approval of the Regulation on Financial Monitoring by Primary Financial Monitoring Entities, State Regulation and Supervision of which is Carried out by the Ministry of Finance of Ukraine» No. 282 of June 6, 2024]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-24#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 16.06.2025

Olha Kovalchuk,
Doctor of Laws, Associate Professor of the
Theory of Law
and Constitutionalism Department, West
Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6490-9633>

LOGICAL PARADOXES IN LAW APPLICATION: FORMAL RATIONALITY VS PRINCIPLES OF JUSTICE

The article examines the problem of logical paradoxes arising in legal application processes due to conflicts between the formal rationality of legal norms and principles of justice. The relevance of this research is determined by the increasing complexity of legal systems, the development of analytical jurisprudence, and the necessity to reconsider the boundaries of applying formal-logical approaches in contemporary legal science and practice. A systematic analysis of logical paradoxes embedded in the structure of legal norms and judicial procedures has been conducted to clarify the fundamental limits of formal logic in jurisprudence and theoretically substantiate the need to turn to broader principles of justice when resolving legal conflicts. The research employs methods of formal-logical analysis, structural-functional approach, comparative-legal method, and hermeneutical approach to the interpretation of legal norms and precedents.

Classical paradoxes of legal application are analyzed: the paradox of norm self-application (using the example of appellate appeal), the paradox of presumption of innocence in the context of preventive measures, the paradox of limitation periods under conditions of technological progress, and the paradox of fair punishment as a conflict between individualization and equality. Specific manifestations of logical contradictions in international public law are examined, particularly the chronological paradox of customary international law formation and the doctrinal paradox of collegial adjudication in international judicial institutions. The connection between Gödel's incompleteness theorem and legal systems has been confirmed, representing an original authorial contribution to legal epistemology. The application of mathematical logic to the analysis of legal phenomena opens new perspectives for understanding structural limitations of normative systems. The work synthesizes classical works of the positivist school with critical approaches of contemporary research, providing a balanced theoretical foundation.

It is proven that logical paradoxes are not technical defects of legal technique, but fundamental characteristics of any complex normative systems, reflecting the principled impossibility of complete formalization of law according to Gödel's incompleteness theorem. It is established that principles of justice function as meta-norms that ensure structural integrity of the legal system under conditions of logical contradictions and allow law to remain a rational instrument of social regulation without being limited exclusively to formal logic.

Ключові слова: logic of law, logical paradoxes, liar paradox, legal application, formal rationality, principles of justice, international law, Gödel's incompleteness theorem, legal hermeneutics.

Ковальчук О.

Логічні парадокси у правозастосуванні: формальна раціональність vs принципи справедливості

У статті досліджується проблема логічних парадоксів, що виникають у процесі правозастосування внаслідок конфлікту між формальною раціональністю правових норм та принципами справедливості. Актуальність дослідження зумовлена зростаючою складністю правових систем, розвитком аналітичної юриспруденції та необхідністю переосмислення меж застосування формально-логічного підходу в сучасній правовій науці та практиці. Проведено системний аналіз логічних парадоксів, вбудованих у структуру правових норм і судових процедур, для з'ясування фундаментальних меж формальної логіки в юриспруденції та теоретичного обґрунтування необхідності звернення до ширших принципів справедливості при вирішенні правових колізій. У дослідженні застосовано методи формально-логічного аналізу, структурно-функціональний підхід, порівняльно-правовий метод та герменевтичний підхід до інтерпретації правових норм і прецедентів.

Проаналізовано класичні парадокси правозастосування: парадокс самозастосування норм (на прикладі апеляційного оскарження), парадокс презумпції невинуватості в контексті запобіжних заходів, парадокс строків давності в умовах технологічного прогресу та парадокс справедливого покарання як конфлікт між індивідуалізацією та рівністю. Розглянуто специфічні прояви логічних суперечностей у міжнародному публічному праві, зокрема хронологічному парадоксу формування звичаєвих норм міжнародного права та доктринальному

парадоксу колегіального судочинства в міжнародних судових інституціях. Підтверджено зв'язок між теоремою Геделя про неповноту та правовими системами, що становить оригінальний авторський внесок у правову епістемологію. Застосування математичної логіки до аналізу правових явищ відкриває нові перспективи для розуміння структурних обмежень нормативних систем. У роботі синтезовано класичні роботи позитивістської школи із критичними підходами сучасних досліджень, що забезпечило збалансовану теоретичну основу.

Доведено, що логічні парадокси є не технічними недоліками юридичної техніки, а фундаментальними характеристиками будь-яких складних нормативних систем, що відображають принципову неможливість повної формалізації права згідно з теоремою Геделя про неповноту. Встановлено, що принципи справедливості функціонують як метанорми, що забезпечують структурну цілісність правової системи в умовах логічних суперечностей та дозволяють праву залишатися раціональним інструментом соціального регулювання, не обмежуючись виключно формальною логікою.

Ключові слова: логіка права, логічні парадокси, парадокс брехуна, правозастосування, формальна раціональність, принципи справедливості, міжнародне право, Теорема Геделя про неповноту, юридична герменевтика.

Statement of the problem. In contemporary jurisprudence, the question of the limits of formal logic as a tool for legal application arises increasingly often. On one hand, the legal system appeals to rationality, structure, and internal consistency – characteristics inherent to formal logic [1]. On the other hand, law performs not only a regulatory but also a humanistic function, which requires consideration of moral, ethical, and contextual factors (principles of justice). The tension between these two dimensions (formal rationality and the pursuit of justice) manifests in numerous legal conflicts, interpretations, and judicial precedents.

This antagonism becomes particularly acute in situations where the very structure of a norm becomes a source of logical paradox. A vivid example is the so-called «liar's paradox» in a legal context [2]. These are norms that have a self-referential character (the concept refers to itself) and create logical uncertainty [3]. For instance, statements like «do not obey this law» or legal constructions that regulate themselves call into question the very possibility of unambiguous application of such prescriptions. Such paradoxes not only cause theoretical difficulties but also have practical consequences for the functioning of the legal system, particularly regarding the stability of norms, predictability of decisions, and legitimacy of judicial procedures.

The issue of interaction between formal logic and principles of justice in legal application is the subject of intensive research in legal philosophy, analytical jurisprudence, and legal hermeneutics. In his works, H. L. A. Hart emphasized the importance of clear rules and predictability of the legal system, highlighting the role of primary and secondary norms in ensuring the logical structure of the legal order [4]. Joseph Raz developed the concept of legal authority, also emphasizing rationality and consistency of legal thinking [5]. Meanwhile, R. Dworkin criticized legal positivism for excessive formalism, arguing that judges should be guided not only by the letter of the law but also by moral principles underlying the legal system. His thesis of «law as integrity» is based on the conviction that a just decision is impossible without moral evaluation of legal norms [6]. Representatives of critical legal studies, particularly Duncan Kennedy and Roberto Unger, illuminate how formal logic can conceal social prejudices and reinforce inequality [7; 8]. In the field of logic of law, important contributions were made by G. H. von Wright [9] and R. Alexy, the latter of whom proposed a logically grounded model of balancing principles in the process of legal argumentation [10]. Alongside this, researchers such as S. Shapiro consider law as an institutional fact, which presupposes the integration of logical rules with social conditions of their application [11].

In contemporary scholarship, several approaches have been formed to overcome the conflict between logical consistency and the demands of justice, but the question of internal paradoxes of legal thinking remains open and requires further theoretical understanding [12–15].

The research aims to investigate how logical paradoxes embedded in the structure of legal norms or judicial procedures reveal the limits of formal logic in jurisprudence and emphasize the necessity of turning to broader principles of justice in legal application.

Presentation of the main research material. Law is traditionally perceived as a system of logically structured norms based on principles of formal rationality [16]. However, legal practice demonstrates numerous cases where literal application of legal norms leads to results that contradict basic notions of justice [17]. These situations are not mere deficiencies in legislation. They reflect fundamental logical paradoxes embedded in the very structure of legal systems. A logical paradox in law arises when consistent application of formal-logical rules leads to conclusions that contradict either common sense, basic principles of justice, or other legal norms of the same system [18].

A classic example is the paradox of self-application of norms [19]. For instance, a norm that establishes: "All court decisions are subject to appellate review". Is the decision of an appellate court to refuse consideration of an appeal based on this same norm subject to review? Formal logic creates an infinite regress, while practical necessity demands the establishment of exceptions.

Formal methods of mathematics, particularly logical theorems, can reveal the limitations of complex normative systems, since legal norms, like mathematical axiomatics, are subject to the rules of formal logic and structural proof. In particular, Gödel's incompleteness theorem has direct application to law. One of the key ideas of Gödel's proof is the concept of self-reference [20]. He constructed a statement that essentially says: «This statement cannot be proven within the formal system». If the statement were provable, it would be false, leading to a contradiction. On the other hand, if the statement were unprovable, it would be true, demonstrating the existence of an unprovable true statement. Any sufficiently complex legal system cannot be simultaneously complete (capable of resolving all possible disputes) and consistent (free from internal conflicts of norms). This paradox of completeness and consistency of the legal system manifests in collisions between legal norms of different levels. For example, the constitutional principle of equality may contradict special norms that establish privileges for certain categories of persons [21]. A formal-logical approach cannot resolve such collisions without recourse to value judgments.

Another classic example is the paradox of presumption of innocence [22]. The presumption of innocence requires considering a person innocent until a court verdict is rendered. Simultaneously, the system of preventive measures provides for the possibility of restricting a person's rights at the stage of pre-trial investigation. This creates a logical contradiction: the system simultaneously considers a person innocent and acts as if they are potentially guilty.

The institution of limitation periods (a system of legal norms that regulate periods after which certain rights and obligations cease or change) is based on the presumption that with the passage of time, establishing truth becomes impossible. However, in cases where the truth is established with certainty (for example, thanks to new technologies), the formal application of limitation periods may lead to impunity for the guilty person. This manifests the paradox of limitation periods [23].

The principle of individualization of punishment requires consideration of all circumstances of a particular case. Simultaneously, the principle of equality before the law requires equal treatment of similar cases. These two principles create a contradiction: the more individualization, the less equality is ensured, and vice versa. This is the paradox of just punishment [24].

One of the most illustrative spheres where the limits of formal logic in jurisprudence are revealed is international law [25]. In particular, two types of logical paradoxes: the chronological paradox of formation of customary norms (customary international law) and the doctrinal paradox in collegial adjudication, illustrate the deep tension between the letter of the law and the spirit of justice. These paradoxes not only challenge the structural integrity of law but also have practical consequences for its legitimacy and predictability

Chronological paradox of international customary law. For a new customary norm of international law to be recognized as binding, a combination of state practice and conviction of its legal obligatoriness (*opinio juris*) is necessary [26]. The problem arises when states are expected to act as if bound already at the stage of norm formation. But such behavior is logically impossible without prior conviction of legal obligatoriness, which, in turn, appears only when the norm already exists. Thus, a circular mechanism emerges in which conviction precedes actual norm-creation but cannot be formed without it. Resolution of this dilemma is possible through recourse to the principle of good faith. According to this approach, it is the good faith of state behavior that generates primary obligation, even in the absence of an established norm. States, acting in good faith, actually create a situation in which conviction of obligatoriness precedes completed norm-creation [27]. Thus, good faith performs the role of a logical bridge between practice and legal norm.

Doctrinal paradox in international adjudication. Another manifestation of logical inconsistency is observed in the work of collegial organs of international adjudication, particularly in the so-called doctrinal paradox [28]. This paradox consists in the fact that when voting on separate elements of a case (for example, facts, legal norms, jurisdictional issues), the majority may support opposite positions than when voting on the final decision. As a result, a logically contradictory decision is formed in which the conclusion does not follow from the partial votes. In international law, such a contradiction may lead to significant legal uncertainty. This is particularly important in arbitrations and cases of international courts, where the final decision has binding force and serves as a source of precedent. Similar paradoxes threaten confidence in the judicial process and necessitate consideration of vote aggregation methods during the procedure development stage [28].

The development of information technologies and artificial intelligence generates new types of logical paradoxes in legal application [29]. In particular, algorithmic decision-making in the legal sphere creates a paradox of automated justice: the system strives for objectivity through the elimination of the human factor, but simultaneously loses the ability for contextual understanding of justice. This is particularly evident in systems of automated sentencing or risk assessment, where the formal logic of the algorithm may lead to discriminatory results, despite formally neutral criteria [30–33].

Particular attention should be paid to paradoxes arising in procedural law. The adversarial principle presupposes that truth is born in the dispute of parties; however, this creates a paradox of procedural truth: the system is directed toward establishing factual truth through a procedure that by its nature may distract from it. Parties are interested in victory, not in the objective establishment of facts, which may lead to situations where a procedurally correct decision is factually inaccurate [34; 35].

In the sphere of constitutional law, a paradox of democratic legitimacy is observed: constitutional courts, whose composition is not formed democratically, have the right to overturn decisions of democratically elected bodies of power [36]. This creates tension between the principle of popular sovereignty and the principle of the rule of law. Formal-logical justification of such a system faces the problem of self-legitimation: who gives an undemocratic body the right to limit democracy?

An analysis of logical paradoxes in law reveals the fundamental limits of formal rationality in jurisprudence. Even the most precisely formulated norm requires interpretation in the context of a specific situation. The process of interpretation always goes beyond pure logic. Moreover, it is impossible to foresee all possible life situations in the text of the law. Gaps in law are inevitable, and filling them requires recourse to principles that cannot be reduced to formal logic. Legal norms reflect different, sometimes incompatible values. Resolving conflicts between them requires value choice, which cannot be reduced to logical operations.

Contemporary research in the field of legal logic moves toward developing non-fundamental logical systems capable of working with incompleteness and contradiction. Basic laws of logic and fuzzy sets offer tools for formalizing legal reasoning under conditions of uncertainty. However, the question remains open: can such systems preserve the normative force of law without transforming into technical instruments devoid of moral content?

Conclusion. Logical paradoxes in legal application reflect fundamental tension between formal rationality and principles of justice, embedded in legal systems. Gödel's incompleteness theorem is confirmed in law: complex legal systems cannot be simultaneously complete and consistent. The process of legal application inevitably goes beyond deductive derivation of decisions. Interpretation of norms and resolution of collisions requires recourse to value judgments and moral criteria. Principles of justice function as meta-norms that ensure the integrity of the legal system under conditions of logical paradoxes.

Formal rationality is necessary but insufficient for just legal application. The emergence of algorithmic decision-making systems in jurisprudence introduces new dimensions to this paradox, as artificial intelligence may amplify formal logic while potentially diminishing contextual understanding of justice. This technological evolution demands careful consideration of how automated systems can preserve the moral dimension of legal reasoning. Legal paradoxes are not merely theoretical curiosities but practical challenges that require sophisticated responses from legal practitioners and theorists. Constitutional courts worldwide increasingly face situations where formal constitutional interpretation conflicts with evolving social values, highlighting the need for interpretative methodologies that can accommodate both logical consistency and moral progress. In international law, it is advisable to strengthen the significance of the principle of good faith and standardize decision-making methods to avoid paradoxical results. The development of paraconsistent logical frameworks may offer new tools for managing contradictions within legal systems without abandoning rational discourse entirely.

Legal education and practice require rethinking: law is a complex institutional practice that combines logical rigor with moral responsibility. Future legal professionals must be equipped not only with traditional doctrinal knowledge but also with a philosophical understanding of the limitations and possibilities of formal reasoning in normative contexts. This suggests a need for interdisciplinary approaches that integrate legal theory with moral philosophy, logic, and emerging technologies. The apparent conflict between formal logic and justice principles is not a flaw to be corrected but a fundamental characteristic of law that enables its adaptability and humanity. Recognition of these paradoxes, rather than their elimination, may be the key to developing more sophisticated and just legal systems.

References

1. Gärtner, A. E., & Göhlich, D. (2024). Automated requirement contradiction detection through formal logic and LLMs. *Automation in Software Engineering*, 31, 49 [in English].
2. Frazer, M. L. (2015). The Noble Liar's Paradox? *Perspectives on Political Science*, 44(3), 159–161. DOI:10.1080/10457097.2015.1038460 [in English].
3. Vişan, C. (2017). The Self-Referential Aspect of Consciousness. *Journal of Consciousness*, 8(11), 864–880 [in English].
4. Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law* (3rd ed.), edited by J. Raz and P. A. Bulloch. Oxford University Press [in English].
5. Raz, J. (2010). *Between Authority and Interpretation: On the Theory of Law and Practical Reason*. Oxford University Press [in English].
6. Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Harvard University Press. Retrieved from <https://archive.org/details/EmpireDworkin> [in English].
7. Kennedy, D. (1976). Form and Substance in Private Law Adjudication. *Harvard Law Review*, 89(8), 1685–1778 [in English].
8. Unger, R. M. (2021). *Law in Modern Society: Toward a Criticism of Social Theory*. Free Press. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/VONNAA-2> [in English].
9. von Wright, G. H. (1963). *Norm and Action: A Logical Enquiry*. Routledge & Kegan Paul. Retrieved from <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2992366> [in English].
10. Alexy, R. (2009). *A Theory of Constitutional Rights* (Translated by J. Rivers). Oxford University Press [in English].
11. Shapiro, S. J. (Ed.) (2011). *Legality*. Harvard University Press. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/j.ctvjnrds5> [in English].
12. Khodadadi, B. (2024). *The Principle of Legality in the Criminal System*. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/9780191995088.003.0002> [in English].
13. Adair-Toteff, C. (2025). The Long Arc of Legality. *History of European Ideas*, 51(1), 168–172 [in English].
14. Worsnip, A. (2024). Epistemic Normativity is Independent of our Goals. In Roeber, B., Sosa, E., Steup, M., & Turri, J. *Contemporary Debates in Epistemology* (3rd edition). Wiley-Blackwell. Retrieved from <https://philarchive.org/rec/WORENI> [in English].
15. Glüer, K., Wikforss, A., & Bergamaschi Ganapini, P. (2022). The normativity of meaning and content. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from <https://philpapers.org/rec/BERTNO-28> [in English].
16. Biondi, P. (2024). Weber's Concept of Modern Law and Labor Law: A Critical View. *Beijing Law Review*, 15(1), 1248–1267 [in English].
17. Kammerhofer, J. (2004). Uncertainty in the Formal Sources of International Law: *Customary International Law and Some of Its Problems*, *EJIL*, 15(2), 523–553 [in English].
18. Fletcher, G. P. (1985). Paradoxes in Legal Thought. *Columbia Law Review*, 85, 1263. Retrieved from https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1072 [in English].
19. Suber, P. (1990). *The Paradox of Self-Amendment: A Study of Law, Logic, Omnipotence, and Change*. Bern: Peter Lang International Academic Publishers. Retrieved from <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:23674879> [in English].
20. Raatikainen, P. (2013). Gödel's Incompleteness Theorems. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward N. Zalta (Ed.). Retrieved from <https://philpapers.org/rec/RAAGIT> [in English].
21. Fletcher, G. P. (1985). Paradoxes in Legal Thought. *Columbia Law Review*, 85, 1263. Retrieved from https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/1072 [in English].
22. Huamán, H. Y. B. (2025). Preventive detention and the presumption of innocence: A legal paradox in Peruvian criminal law? *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(2), 3323–3331 [in English].
23. Green, M. D. (1988). The Paradox of Statutes of Limitations in Toxic Substances Litigation. *California Law Review*, 76(5), 965–1014 [in English].
24. Goldman, A. H. The Paradox of Punishment. *Philosophy & Public Affairs*, 9(1), 42–58 [in English].
25. Ammann, O. The Interpretative Methods of International Law: What Are They, and Why Use Them? In: *Domestic Courts and the Interpretation of International Law* (pp. 191–222). Retrieved from https://doi.org/10.1163/9789004409873_008 [in English].

26. Lefkowitz, D. (2008). (Dis)solving the Chronological Paradox in Customary International Law: A Hartian Approach. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 21(1), 129-148 [in English].
27. Halberda, J. J. (2021). The principle of good faith and fair dealing in English contract law. *Pravovedenie*, 64(3), 312-325 [in English].
28. Adam, S., & Tingley, D. T. (2012). Doctrinal Paradox & International Law. *Journal of International Law*, Retrieved from <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:38057818> [in English].
29. Teremetskyi, V. I. & Kovalchuk, O. Ya. (2024). Artificial Intelligence as a Factor in the Digital Transformation of the Justice System. *Forum Prava*, 78(1), 106–115 [in English].
30. Kovalchuk, O., Shevchuk, R., Chudyk, N. & Ivanytskyi, R. (2024). Using Machine Learning Models to Decision-Making in the Justice System. In *Informatyka techniczna i sztuczna inteligencja* (pp. 53–69). Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej. Retrieved from <https://doi.org/10.53052/9788367652292.03> [in English].
31. Berezka, K., Kovalchuk, O., Banakh, S., Zlyvko, S., & Hrechaniuk, R. (2022). A Binary Logistic Regression Model for Support Decision Making in Criminal Justice. *Folia Oeconomica Stetinensia*, 22(1), 1–17 [in English].
32. Kovalchuk, O., Karpinski, M., Banakh, S., Kasianchuk, M., Shevchuk, R. & Zagorodna, N. (2023). Prediction Machine Learning Models on Propensity Convicts to Criminal Recidivism. *Information*, 14(3), Article 161 [in English].
33. Kovalchuk, O., Shevchuk, R., Babala, L. & Kasianchuk, M. (2024). Support vector machine to criminal recidivism prediction. *International Journal of Electronics and Telecommunication*, 70(3), 691–697 [in English].
34. Pardo, M. S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99(1), 233-290 [in English].
35. Kovalchuk, O., Kolesnikov, A., Koshmanov, M., Dobrianska, N., & Polonka, I. (2024). Rethinking the Concept of Punishment: Modeling the Level of Danger Posed by Criminals to Society. *Amazonia Investiga*, 13(77), 246–256 [in English].
36. Popelier, P. (2008). Five Paradoxes on Legal Certainty and the Lawmaker. *Legisprudence*, 2(1), 47-66 [in English].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025

Збірник наукових праць

*Випуск 2(42)
2025*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 27 червня 2025 р.
Формат 60х84 $\frac{1}{8}$. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 21,1. Обл.-вид. арк. 21,6.
Замовлення № P014-06-25. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідомо про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. С. Короля, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua